

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

74138

İSLAM EKONOMİSİNDE TEKELCİ EĞİLİMLER

(DOKTORA TEZİ)

Hazırlayan : Abdülkadir İLGEN

95-19923

T 74138

Danışman : Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM GENELİ
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İSTANBUL 1998

İÇİNDEKİLER.....	
ÖNSÖZ.....	
GİRİŞ.....	

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK İHTİKAR VE BENZERİ KAVRAMLAR

I-SÖZLÜK ANLAMI OLARAK İHTİKAR.....	1
II-TERİM ANLAMI OLARAK İHTİKAR.....	3
III-İHTİKAR BENZERİ EKONOMİK MESELELER.....	13
A-KÖYLÜ ADINA ŞEHİRLİNİN SATIŞ YAPMASI.....	13
B-TELAKKİ'R-RÜKBÂN.....	19
C-MALI TESLİM ALMADAN YAPILAN SATIŞ.....	23

İKİNCİ BÖLÜM

MAL VE HİZMET PİYASALARINDA İHTİKAR

I-İHTİKAR KAPSAMINA GİREN MALLAR.....	27
II-İHTİKARIN SÜRESİ.....	32
III-İHTİKARIN HÜKMÜ.....	35
IV-MAL VE HİZMET PİYASALARINDA İHTİKARA SEBEP OLAN AMİLLER.....	36
A-AHLAKİ VE SOSYAL SEBEPLER.....	37

II

B-EKONOMİK DEVLETÇİLİK.....	42
C-LOBİLER VE DİĞER BASKI GURUPLARI.....	45
D-REKLAM VE DEZENFORMASYON.....	48
E-MAL FARKLILAŞTIRILMASI.....	52
F-KITLIK VE SAVAŞ HALLERİ.....	53
V-MAL VE HİZMET PİYASALARINDA İHTİKARIN YAPILIŞ ŞEKİLLERİ.....	55
A-MAL PİYASALARINDA İHTİKAR.....	57
1-MAL ARZININ SUN'İ OLARAK KISILMASIYLA YAPILAN İHTİKAR.....	58
a-İÇ PİYASALARDAN ELDE EDİLEN MALLARDA İHTİKAR.....	60
aa-DARLIK DÖNEMLERİNDE İÇ PİYASALARDAN ELDE EDİLEN MALLARDA İHTİKAR.....	61
ab-NORMAL DÖNEMLERDE İÇ PİYASALARDAN ELDE EDİLEN MALLARDA İHTİKAR.....	64
b-İTHAL MALLARINDA İHTİKAR.....	68
ba-DARLIK DÖNEMLERİNDE İTHAL MALLARININ İHTİKARI.....	69
bb-NORMAL DÖNEMLERDE İTHAL MALLARININ İHTİKARI.....	72
c-ÜRETİM HACMİNİN SUN'İ OLARAK KISILMASIYLA YAPILAN İHTİKAR.....	77
ca-DARLIK DÖNEMLERDE ÜRETİM HACMİNİN SUN'İ OLARAK KISILMASI.....	79
cb-NORMAL DÖNEMLERDE ÜRETİM HACMİNİN SUN'İ OLARAK KISILMASI.....	85
2-TALEBİN SUN'İ OLARAK KISILMASIYLA YAPILAN İHTİKAR.....	91
a-TİCARİ AŞAMADA TALEBİN SUN'İ OLARAK KISILMASI.....	92
b-ÜRETİM AŞAMASINDA TALEBİN SUN'İ OLARAK KISILMASI.....	94

III

3-STADÜDEN KAYNAKLANAN İHTİKAR.....	98
B-HİZMET PİYASALARINDA İHTİKAR.....	103

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PARA PİYASALARINDA İHTİKAR

I-İSLAM'DA PARANIN MAHİYET VE FONKSİYONLARI.....	107
II-İSLAM'IN EKONOMİK STRÜKTÜRÜ İÇİNDE PARA VE PARA TALEBİ....	112
III-İSLAM EKONOMİSİNDE PARA PİYASALARI.....	117
IV-PARA PİYASALARINDA İHTİKARIN YAPILIŞ ŞEKİLLERİ.....	121
A-İSLAM İKTİSAT SİSTEMİNDE PARA PİYASALARINDA İHTİKAR.....	121
B-KAPİTALİST İKTİSAT SİSTEMİNDE PARA PİYASALARINDA İHTİKAR.....	125
1-GÜNÜMÜZ BANKACILIK SİSTEMİ VE KAYDÎ PARA OLAYI.....	126
2-KAYDÎ PARA OLAYI VE BUNUN HAKSIZ REKABET ETKİSİ.....	128
3-SPEKÜLASYON SAİKİ İLE PARA TALEBİ VE EKONOMİYE ETKİLERİ.....	133

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SERMAYE PİYASALARINDA İHTİKAR

I-SERMAYE PİYASALARININ TANIMI, YAPISI VE İŞLEYİŞ ŞEKLİ.....	138
A-SERMAYE PİYASALARININ TANIMI.....	138
B-SERMAYE PİYASALARININ YAPISI VE İŞLEYİŞ ŞEKLİ.....	139
1-SERMAYE PİYASASININ KURUMLARI.....	140
2-SERMAYE PİYASASININ ARAÇLARI: (HİSSE SENEDİ, TAHVİL, HAZİNE BONOSU VE İNTİFASENEDİ.....	141

IV

3-BİRİNCİL VE İKİNCİL PİYASALAR.....	144
4-BORSALAR VE TEZGÂH ÜSTÜ PİYASALAR.....	146
II-İSLAM'A GÖRE SERMAYE PİYASALARI.....	147
A-STRÜKTÜREL AÇIDAN BORSA.....	153
B-ANONİM ŞİRKETLER AÇISINDAN BORSA.....	155
C-TARİHÎ VE FELSEFÎ ARKAPLANIYLA BORSA.....	157
D-İKİNCİL PİYASA OLGUSU AÇISINDAN BORSA.....	160
E-GÖRME MUHAYYERLİĞİ AÇISINDAN BORSA.....	164
F-İNTİFA HAKKI VE MENKUL KIYMETLER YÖNÜYLE BORSA.....	166
III-SERMAYE PİYASALARINDA İHTİKARIN YAPILIŞ ŞEKİLLERİ.....	170
A-İSLAMÎ BİR SERMAYE PİYASASINDA İHTİKAR.....	171
B-KAPİTALİST BİR SİSTEMİN SEMAYE PİYASASINDA İHTİKAR.....	179
1-MANİPÜLASYONDAN KAYNAKLANAN İHTİKAR.....	179
2-SPEKÜLASYONDAN KAYNAKLANAN İHTİKAR.....	184
SONUÇ.....	188
BİBLİYOGRAFYA.....	197

GİRİŞ

Yüz yılımızın son çeyreğinde dünyada ve bilhassa doğu bloğu ülkelerinde meydana gelen gelişmeler, kapitalist düzenin insanlığın yegâne çıkış yoluymuş gibi algılanmasına yol açmıştır. Hatta o kadar ki, bu konuda çok daha ileri giden bazı yazarlar, tarihin sonuna gelindiği kehanetinde bulunma cesaretini bile gösterebilmişlerdir. Sosyalizmin iddiasını kaybettiği büyük ölçüde doğru olsa bile, kapitalizm üzerine getirdiği eleştirilerle, sosyal devlet anlayışına atfettiği önemin korunduğu hâla söylenilebilir.

Bizim de dahil olduğumuz batı dışı medeniyet ve kültürlerle, bilhassa İslam dünyasının bu yeni gelişmeler karşısında kendine özgü yeni bir tavır geliştirdiğini söyleyebilmek için henüz erken sayılabilir. Bununla birlikte yüz yılımızın ikinci yarısından itibaren, İslam dünyasının her tarafında Batı medeniyetine karşı İslâm'ın reaksiyonlarına şahit olduğumuzu da belirtmek gerekiyor. Dünyadaki enerji kaynakları toplamının önemli bir kısmını elinde tutan ve sosyalist bloğun dağılmasıyla birlikte bu miktarı daha da artıran bu ülkelerin, milletlerarası platformlarda seslerini daha güçlü biçimde çıkarır hale gelmeleri, yüz yılımızın son çeyreğine rastlayan önemli gelişmeler arasında zikredilebilir.

Bu gelişmelerle birlikte müslümanlar için Batı ile karşılaşmanın artık onun modelini iktibas etmek şeklinde değil, onunla kültür alışverişinde bulunmak anlamına geldiği söylenebilir. Şimdiye kadar Batılı modellere karşı itiraz edemeyen, sadece bunların İslam'a uygun düştüğünü ve İslam'da da bulunduğunu söyleyerek benliğini korumaya çalışan müslümanlar, bugün kendi sistemlerinin Batılı olanlara kıyasla daha üstün olduğunu iddia edebiliyorlar. İslam dünyasındaki bu arayış ve kendini yeniden tanımlama gayretleri sadece, müslüman aydınlara has sübjektif bir durum değerlendirmesi olarak da yorumlanmamalıdır. Bu gelişme belki onlardan daha ziyade Batı dünyası tarafından da hassasiyetle takip ediliyor.

Bu ülkelerin dünya coğrafyası üzerindeki yer altı zenginlikleri, nüfusları ilh. ile öteden beri önemli imkanlara sahip olması, daha önceden de bilinen şeyler olmasına rağmen, yakın zamana kadar siyasi ve sosyal bakımdan Batılılar için ciddi manada

önem taşııyordu. Nüfus, coğrafi durum ve tabii kaynaklar potansiyeli, ancak bunlara yön verebilecek kudretli bir ideoloji ile yan yana gittiği zaman bir kıymet ifade edebilirdi. Ancak yüz yılın ikinci yarısından itibaren, henüz arayış halinde bile olsa, bu dünya aydınlarının kendilerine ait medeniyet ve coğrafyayla barışık modeller üretme istikametinde, ciddi biçimde gayret içinde oldukları görülüyor. İleri sürülen görüş ve hipotezler, henüz yeterli olgunluğa ulaşabilmiş değillerdir.

İleri sürülen görüşlerin büyük çoğunluğu, Batılı değerler sisteminden önemli ölçüde etkilenmiş ve o doğrultuda eğitim almış aydınlar tarafından yapıldığı için, doğal olarak onların geliştirdiği modellerin izlerini taşıyorlar. Bununla birlikte yapılan bütün çalışmalarda, bilim felsefesinden sosyal bilimlerin bütün dallarına ve fizik bilimlerine varıncaya kadar, her sahanın eleştirel bir gözle sorgulanmaya çalışıldığı gözleniyor. Biraz da âciliyeti sebebiyle, iktisat biliminin bu tür çalışmalara daha fazla mevzu teşkil ettiği söylenebilir. Bunlara kısaca temas ettikten sonra şimdi de çalışmada izlenen metot, yararlanılan kaynaklar ve konuyla ilgili bazı bilgilerin verilmesi faydalı olabilir.

a-Usûl: Bizim yapacağımız çalışma da esas itibarıyla, bu umumi yönelişe yapılan mütevazı bir iştirak mesabesinde görülebilir. Sözü edilen saha, bu sahayı tercih edenler için bilinmezliklerle dolu olması ve zaman zaman el yordamını andırır özellikteki yöntemleri ihtiva etmesi nedeniyle, daima eleştiriye açık olacaktır. Bir yanda geleneksel ulemanın otantik usûlleri, diğer yanda ise modern dönemlerin analiz tekniklerini içeren araştırma metodunun yan yana aynı çizgi üzerinde buluşturulması eleştiri konusu yapılabilir. Bu ve benzeri epistemolojik tartışmalar daha ziyade, bilim felsefesinin konusu olmakla birlikte, her iki çizginin de esas itibarıyla rasyonel özellikler içerdiği söylenebilir.

Bununla birlikte Batılı değerler sistemi ve onun verilerini esas alan rasyonellikle, İslami değerler sistemi ve onun verilerini esas alan rasyonellik anlayışının, mahiyet itibarıyla birbirinden farklı olduğu da hemen belirtilmelidir. Bu sebeple gerekli hallerde Batılı anlamda geliştirilen analiz tekniklerinin kullanılmasında esas itibarıyla herhangi bir mahzur görülme de, o tekniklerin dayandığı öncüllerin

eleştirel bir gözle İslami bir süzgeçten geçirilmesi zarureti ihmal edilemez bir gerçek olarak daima hatırdta tutulmalıdır. Aksi halde ismi ne olursa olsun, neticeleri itibarıyla araştırmacının esas hedeften uzaklaşma ihtimali her zaman ihtimal dahilinde olabilir.

Bu sebeple izlenen yöntemde hem klasik kaynaklardaki usûller, hem de günümüz analiz tekniklerinin araçları aynı anda kullanılmış olabilir. Bunun hem avantaj hem de dezavantaj olarak yorumlanması pekala mümkündür. Bununla birlikte buna bağlı olarak açıklığa kavuşturulması gereken önemli bir husus; neden böyle bir yönteme ihtiyaç duyulduğu meselesidir. Geleneğe ait kaynaklardan mücerret yorumlama yöntemleri ne derece derin analizleri ihtiva ederlerse etsinler, neticede Batılı iktisat sisteminin farklı bir açılımından öteye gidemiyor; buna mukabil İslamî geleneğe sıkı sıkıya bağlı olmakla birlikte, ancak belli yöntemlerle okunabilir olma özelliği olan ekonomik gerçeklikleri, çıplak gözle görmeye çalışarak ona göre fikhî hükümler çıkartmak çabası, iktisadî açıdan oldukça yetersiz olduğu kadar maksadı hasıl etme özelliğinden de mahrum olabilirler.

Günümüz iktisat anlayışının kullandığı analiz teknikleri, zaten kendi içinde belli bir illiyet bağı bulunan teknik meselelerdir. Önermeye esas teşkil eden aksiyom ve öncüle göre farklı şekillerde sonuçlanabilir ve hatta yanlışlanabilir olma özelliğini haiz olmaları sebebiyle, uygulanabilir yegane çözümlene tekniği olmadıkları bile söylenebilir. Nitekim fizik bilimlerinde olduğu gibi sosyal bilimlerde de analitik yöntem uygulamalarının her zaman beklenen sonuçları veremediği, bu sebeple günümüzde geçerli olan iktisadi paradigmanın yetersiz olduğunu ileri süren iktisatçı sayısının giderek arttığı bile söylenebilir.

Buna rağmen, büyük ölçüde bu analiz tekniğine bağlı kalınmaya çalışıldığı da bir gerçektir. Çünkü sözü edilen meseleye ait teknik yöntem ve vuzuh arayışlarının daha uzun bir dönem iktisat teorisyenlerini meşgul edeceği söylenebilir. Dünyanın içinde bulunduğu durum ve mevcut iktisat paradigmasının, yaşanan iktisadi olayları açıklamakta başarısız kaldığına dair iddiaların gittikçe kuvvet kazanması, bu kabil çalışmaları ister istemez artıracaktır. Fakat hemen belirtilmelidir ki, yapılacak çalışmaların bir öncekinin bütünüyle reddi şeklinde değil de, onu da içerecek daha

kapsamlı bir iktisat teorisi şeklinde ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir. Bu konular bizim için şimdilik bir araştırma konusu olmaktan ziyade, sadece ilgi alanımıza giren epistemolojik meseleler olma niteliğini korudukları için, bu kadar temasla kifayet edilecektir.

Bunun yanı sıra bu çalışmanın, yukarıda altı çizilen çekinceler mahfuz kalmak kaydıyla, her iki geleneğe ait analiz imkanlarını kullanma usûlünü bir yöntem olarak benimsediğini söyleyebilirsek de, bunlara ait bütün analiz imkanlarından eksiksiz biçimde faydalandığını iddia edemeyiz. Bu çalışmanın da zaten böyle bir iddiası yoktur. Bununla birlikte bu tür bir yöntemin İslam iktisadının günümüze ait problemlerinin çözümünde, daha çıkar bir yol olduğunu da yeri gelmişken söylemek icap eder. Çalışma sırasında yukarıda belirlenen çerçeve içinde kalınarak hem tümevarım hem de tündengelim yöntemlerinin kullanıldığını söylememiz gerekir. Gerektiğinde yapılan analizlerin daha rahat anlaşılabilmesi için, örnek olayların çok kısa dahi olsa tasviri cihetine gidilmişse de, bundan mümkün olduğunca kaçınmaya çalışılmıştır.

Ayrıca çalışma sırasında aynı veya benzeri iktisadi konularda daha önce yapılan muasır müslüman iktisatçıların eserlerine mümkün olduğu kadar ulaşılmaya çalışılarak, onların vardığı sonuçlar ve izlediği araştırma tekniklerinden azami ölçüde faydalanılmaya özen gösterilmiştir. Bibliyografyada yararlanılan eserlerin bir dökümünü görmek mümkündür. Bu sebeple onların isimlerine tekrar dönme ihtiyacı hissedilmemiştir.

b-Kaynaklar: İslam ekonomisinde tekelci eğilimler konusyla ilgili çalışmaya başlanılmadan önce, inceleme alanının iktisadî düşünce tarihiyle mikro iktisat sahasına girmesi nedeniyle, öncelikli olarak ilgili klasik kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. İktisadi düşünce tarihiyle ilgili olarak Sıddîki'nin çalışması istisna edilecek olursa, bütün bir dönemi kapsayan şümüllü bir çalışmanın bulunduğu söylenemez. Kaldı ki onun çalışması da genel bir değerlendirmeden öteye gitmiş değildir. Oysa bizim ilgi alanımıza giren mesele, spesifik olmakla birlikte belli bir dönem çalışması

olmadığından, başlangıcından günümüze kadar ilgili alanla yakın veya uzak biçimde ilişkili olan bütün kaynakların incelenmesini zorunlu kılmıştır.

Fakat hemen belirtmek lazım gelir ki, bilhassa İslam fıkhnının ilk teşekkül safhası diyebileceğimiz sahabe ve tabiin asrıyla, o devrede gelişen belli başlı fıkhn ekollerine ait kaynak eserler ve onlar üzerine daha sonraki asırlarda düşülen şerh niteliğindeki diğer eserlerin yorumları, öncekileri tamamlayıcı olma özelliği taşıdıkları için büyük ölçüde temel kaynak olarak kabul edilmişlerdir. Etkinliğini hala devam ettirebilen fıkhn ekollerine ait kaynaklara, diğerlerine oranla daha fazla yer verilmesine rağmen, yeri geldikçe günümüzde artık takip edeni olmayan fıkhn ekollerinin büyük imamlarına ait eserlerden de, faydalanma yoluna gidilmeye çalışılmıştır denilebilir.

Fıkha ait eserler yanında, konuyla ilgili hükümlere mesnet teşkil eden hadislerin de ilk orijinal kaynaklarına da ulaşılmaya çalışılmıştır. Bütün bunların yanı sıra, meseleye çok daha farklı biçimde yaklaşan muasır fakih ve iktisatçıların konuyla ilgili değerlendirmeleri de titizlikle gözden geçirilmeye çalışılmıştır. Bu bahsettiklerimiz, daha ziyade konuyu doğrudan ilgilendiren eserlerdir ki, gerek metin içindeki dipnotlarda gerekse bibliyografya da gösterilmişlerdir.

Bunun yanı sıra, izlemeye çalıştığımız araştırma usûlünün en önemli yanlarından birini teşkil eden analiz tekniğine ait bilgilerin kaynakları, çok önemli bir zaruret olmadıkça belirtilmemiştir. Bunun herkesçe anlaşılabilir malum sebepleri bulunmakla birlikte asıl sebep, bu bilgilere ait kaynakları yeniden neşrediyor gibi belirtmenin gereksiz görülmesi şeklinde zikredilebilir. Bununla beraber, mikro iktisadın artık herkesçe kabul edilen ve okullarda ders kitabı olarak da okutulan temel eserlerindeki bilgilere ait kaynaklar, sahaya yabancı olanların da daha rahat yararlanabilmeleri amacıyla lüzumu halinde dipnot olarak gösterilmiştir.

Yukarıda zikredilen kaynaklar konuyla doğrudan ilgisi olan kaynaklardır ve bibliyografyada belirtilmişlerdir. Bunun yanı sıra yine inceleme alanımıza ait konuları doğrudan veya dolaylı şekilde ilgilendiren ve iktisadî niteliği ağır basan eserler de bu çalışmada kaynak eser olarak kullanılmışlardır. Fakat hemen belirtmek gerekir ki, bu eserler daha ziyade bizim araştırma konumuz olan meseleyle dolaylı şekilde ilgilenen

eserler kapsamında olduklarından, sık sık müracaat edilmeyen ikincil önemdeki eserler olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte bu vb. eserlerden yapılan alıntılar, konunun vuzuhu açısından, zaman zaman birincil önemde kaynaklar olma özelliğine sahip olmuşlardır denilebilir.

Nihai olarak; görünüşü itibarıyla konuyla ilgisiz gibi görünseler de, ele aldığımız konuya farklı bir perspektif getirmeleri açısından kaynak olarak kullandığımız eserler vardır ki, bunların da ikincil öneme haiz eserler olduğunu söyleyebiliriz. Sözelimi yüz yılımızın vazgeçilmez bir gerçeği olan iletişim ve enformasyon alanındaki eserler bunlar arasında zikredilebilir. Aslında alıcı ve satıcılar için hayati önemi haiz bilgi ve iletişimle reklam vb. sahalar günümüz iktisatçıların hiçbir şekilde göz ardı edemeyecekleri meseleler olarak değerlendirilebilir. Emek, sermaye ve tabii kaynaklar şeklinde formüle edilen klasik üretim faktörleri teorisinin yerine; bunlara ilave olarak bilgi, iletişim ve teknolojik yenilikler şeklinde formüle edilen yeni yaklaşımların, sözü edilen alanlarla ne derece ilgili oldukları her türlü izahtan vârestedir. İşte, bu vb. sebeplerden dolayı yeri geldikçe ve konuyla ilgisi oranında bu tür eserlere de ulaşılmaya çalışılmış ve kaynak olarak kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, ilgili saha medeniyet, kültür, değişme ilh. gibi sahalarla da iç içe olduğu için, bu tür eserler de kaynak olarak kullanılmaya çalışılmıştır.

c-Konu: Araştırmanın inceleme konusu ise, ihtikar genel başlığı altında, piyasa mekanizması üzerinde olumsuz etkileri olan her tür spekülâtif ve tekelci davranışla bunların ekonomik ve sosyal sonuçlarının analizi şeklinde tanımlanabilir. Devletin bile arz ve talebin oluşturduğu tabîi denge fiyatına müdahalesini uygun bulmayan ve bu nedenle sun'î narah uygulamalarını zulüm olarak nitelendiren İslamiyet'in, tam anlamıyla açık ve serbest bir piyasa mekanizmasını savunduğu ifade edilebilir.

Fakat hemen belirtmek lazım gelir ki, İslam'ın asıl kaynaklarıyla tarihsel uygulamada görülen örnekler, bunun mutlak anlamda bir liberalizm olmadığı şeklindedir. Pazar şeffaflığı ve serbestiyetinin korunabilmesi, sadece arz ve talebi belirleyen tarafların keyfi davranışlarıyla sağlanamaz. Bu anlamda iktisat ve hukuk disiplinlerinin müşterek olarak aynı maksadın gerçekleştirilmesi doğrultusunda eylem

birlikteliği içinde olmaları gerekir. İslam'ın ne kapitalizmde olduğu gibi piyasanın tamamen kontrolsüz bir şekilde işletilmesine, ne de sosyalizmde olduğu gibi, kapitalizmin meydana getirdiği eşitsizlikleri gidermede şahsi mülkiyetin tamamen devreden çıkartılmasına taraftar olduğu söylenebilir. Onun getirdiği çözümler tam anlamıyla orta bir yol olarak nitelendirilebilecek kendine özgü teklifler manzumesi biçiminde değerlendirilebilir.

Bizimde zaten böyle bir çalışmayı tercih etmemizin en önemli sebeplerinden biri, ünlü Fransız iktisat tarihçisi F. Braudel'in yıllar önce söylediği, '*milli gelirlerdeki artışlarla kişi başına milli gelirlerdeki değişmeler arasında meydana gelen eşitsizliklere*' sebep olan kapitalist sistemle onun karşısında havlu atan sosyalist sistemden ziyade, böylesi temel bir problem karşısında İslam ekonomisinin en azından ilke bazında ne gibi önlemler aldığını araştırmaktır.

Kapitalizmin baş döndürücü bir rekabet ortamında sınırsız denilebilecek bir sermaye birikimi yarattığı doğru olmakla birlikte, gelirin âdil şekilde tevzii noktasında başarılı olamamıştır. Buna mukabil ona alternatif olarak ortaya çıkan sosyalizm, gelir dağılımındaki adaletsizliği gidermek için ileri sürdüğü argümanların yetersizliği karşısında, öbürünü aratacak aşırılıklara gidiyor ve nihayet reel hayattan büyük ölçüde uzaklaşarak sadece bir araştırma konusu olma durumuna düşmüştür.

Bu bağlamda İslam geleneğinin söz konusu meselelerle ilgili temel yaklaşımlarının neler olduğunun araştırılması bir hayli ilginç olabilir. Hatta bu tür bir çalışmanın tarihsel bir çalışma olması da düşünülebilirdi. Fakat öncelikli olarak teorik temellerin belirlenmesi daha doğru bir yaklaşım tarzı biçiminde değerlendirildiğinden, böyle bir yol tercih edilmiştir. Bunun devamı niteliğinde arşive dayalı tarihsel bir çalışmanın yapılması daha da anlamlı olabilir. Buna ciddi biçimde ihtiyaç olduğu da söylenebilir.

Bilindiği gibi İslam iktisadı çalışmalarında ülkemizin öncü isimlerinden biri olan S.F.Ülgener'in üzerinde durduğu en önemli konulardan birisi, neden ülkemizde de Batı'da olduğu gibi bir sermaye birikiminin olmadığı meselesinin çözüme kavuşturulması geliyordu. Onun ulaştığı çözümler, bunun asıl sebebinin doğulu

toplumlara has zihniyet yapısından kaynaklandığı noktasında düğümleniyordu. Bir anlamda bu tür bir gelişmenin olmayışındaki asıl sebebin yanlış yorumlanmış bir tasavvuf anlayışından kaynaklandığını ileri sürüyordu. Aynı tür hayıflanmaları yüz yılın başında Yahya Kemal gibi isimlerin de telaffuz ettiğini biliyoruz.

Bize göre henüz belgeleriyle tam olarak ortaya konulmamış olsa bile, böyle bir oluşumun önündeki en büyük engel, bizzat uygulanan sistemin kendisiydi ve bu, bir politika olarak benimsenmişti. Daha açık ifadesiyle İslam'ın ve onun devamı niteliğinde olan Osmanlı devlet ricalinin sermaye birikimi gibi bir endişeden ziyade, halkın ihtiyacının âdil biçimde karşılanması ve bununla ilgili hukukî tedbirlerin aksamadan yerine getirilmesi düşüncesi hakimdi. Bu sebeple serbest rekabeti bozan sermaye temerküzlerine bizzat devletin uyguladığı iktisat politikalarıyla yapısal durumun imkan tanımadığı söylenebilir.

Bu anlamda bizim temel aldığımız hareket noktasının, Ülgener'den daha farklı bir düzlemde olduğunu söyleyebiliriz. Zaten bu çalışmanın amacı da çalıştığı saha gereği iktisat tarihine ilgi duyan birinin, ileride yapacağı çalışmalara bir temel oluşturması amacıyla, böyle bir konuyu tercih ederek meselenin en azından teorik temellerine bir giriş yapabilmek kaygusundan kaynaklanıyor denilebilir. Amacımız serbest rekabeti ve şahsi mülkiyeti temel bir ilke olarak sistemin merkezine oturtan İslam'ın, yine bunların korunmasına gösterdiği özenden dolayı, hangi davranış biçimlerini sistemin bekasını tehlikeye soktuğu gerekçesiyle yasaklama kapsamına aldığı, bunların mahiyet ve tezahür biçimleriyle, hangi ortam ve saiklerin bunların ortaya çıkmasına sebep olduğu ve en nihayet bunların sosyo-ekonomik sonuçlarının analizini yapmaktır.

İslam kavramına burada özel bir anlam yüklendiğini de belirtmemiz gerekir. İslam derken sadece bizim ondan anladığımız şeyler değil, daha ziyade Hz. Peygamberle onun ashabı ve selefın görüşleri doğrultusunda geleneğe ait bir çizgiye sadık kalınması kastedilmiştir. Bununla birlikte usûlü fikhın temel esasları dikkate alınarak, bir anlamda tarihsel diyebileceğimiz yorumlamaların din gibi telakki edilmesi tasvip edilmediğinden, bu konuda hassas olunmaya azami ölçüde özen gösterilmeye

çalışılmıştır. Diğer yandan çerçevesi belirlenmeye çalışılan yöntem ne kadar sadık kalınmaya çalışılırsa çalışılınsın, yine de yer yer indî mülhazalardan kaçınmanın zorlukları sebebiyle, birtakım izafi değerlendirmelerin olması normal karşılanmalıdır. Böyle olması bir bakıma gayet tabii olduğu kadar yerine göre de faydalı olabilir.

Böyle bir çalışma *hukuk* olmadan *iktisat* da olmaz, olsa bile bir yığın çarpık gelişmeyi de beraberinde getirir diyenlerle paralellik arz eden bir mahiyeti haizdir. Devletin piyasaya müdahale yöntemleri teşebbüs hürriyetiyle şahsi mülkiyet hakkını tehlikeye atmadığı müddetçe muhterem kabul edilebilir. İşte bu çalışma bir yanda kişisel hak ve özgürlüklerin masuniyetini savunurken, diğer yandan bunların başkaları tarafından ihlal edilmesini önlemeyi amaçlayan kamusal alan ilişkilerinin nasıl yapıldığını araştırmaya hasredilmiştir. Bir yönüyle paradoksal olarak görülebilse dahi, gerçek hayatta yaşanan sosyal problemlere dört köşe çözümler üretmek yerine, daha gerçekçi yöntemlerle çözüm arama çabalarının ortaya konulmasının, meselelerin halli için daha çıkar bir yol olacağı düşünülebilir.

Netice olarak yapılmak istenen şeyin daha net olarak anlatılması gerekirse, bu çalışmanın amacı; tabii seyrinde gelişen fiyat mekanizmasına dışarıdan yapılacak sun'î müdahalelerin, etimolojik ve terminolojik açıdan tanımlarının yapılmasıyla, bunların ortaya çıkış sebepleri, İslam'ın bunlara karşı aldığı tavır ve bu buna bağlı olarak bu tür spekülâtif hareketlerin başta mal ve hizmet piyasaları olmak üzere, para ve sermaye piyasalarındaki tezahür şekillerinin ortaya konulması ve ekonomik ve sosyal yönden bunların ne gibi olumsuzluklar içerdiklerinin analiz edilmesi şeklinde özetlenebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK İHTİKAR VE BENZERİ KAVRAMLAR

Bu bölümde ihtikar kavramının kelime ve terim anlamlarıyla, ihtikar benzeri kavramların tanımı ve sınırları belirlenmeye çalışılacaktır. İlk olarak lügat anlamı üzerinde daha sonra da, adı geçen kavramın fıkıh ıstılahındaki yeri ve bu konuda ileri sürülen farklı görüşler ayrı ayrı ele alınarak analiz edilecek ve *piyasa fiyatı* üzerindeki olumsuz etkilerine kısaca temas edilecektir. Bu başlık altında nihaî olarak da, ihtikar benzeri kavramların analizi yapılmaya çalışılarak ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri değerlendirilecektir.

I-SÖZLÜK ANLAMI OLARAK İHTİKAR

Zulmetmek, eksiltmek, geçimsiz olmak, zorluk çıkarmak ve yüz çevirmek gibi anlamları içeren kelime; başkasına sıkıntı ve zarar vermek manasına da gelir. Gıda maddesi vb. yenilen şeylerin fiyatlarının yükselmesini bekleyerek hapsedilmesi de ihtikarın sözlük manaları arasında zikredilir¹. Ayrıca kelime münakaşacı, inatçı, dik kafalı ve ısrarcı anlamları yanı sıra, müstebit ve müstakil manasında da kullanılıyor².

Bununla birlikte kelimenin aslı, "toplamak ve imsak, yani tutmaktır." İbn Manzur ise ihtikarı sadece gıda maddeleriyle sınırlandırmayarak, "piyasası bulunduğu halde emtiayı hapsedmek" olarak tanımlamıştır³. Bunun anlamı; ihtikarın sâir malları da kapsamına almasıdır. Çünkü gıda maddesi veya başka bir sınırlandırmaya gidilmeden, genel olarak 'emtia' tabirinin kullanılmış olmasının anlamı bu olmalıdır. İbn Manzur'un söylediklerini günümüz iktisat diline çevirirsek; ihtikar yoluyla sunî olarak meydana getirilen arz daralmasının piyasalarda yaptığı olumsuz etki sonucu,

¹ Ferâhîdî, Ebû Abdurrahman, *Kitâbu'l-Ayn III*, s.61-62.

² Yukarıda geçen anlamlar yanında kavramın, çocuğun bal yalayarak semizlemesi ile su, yiyecek ve süten hâsıl olan az miktardaki şeyler içinde kullanıldığı görülüyor. Bkz. Zebîdî, *Tâcu'l-Arus XI*, s.71 vd.

³ Piyasa genişliği bulunduğu halde yapılan ihtikarın şiddetinden mübadele hacmi daralır ve fiyatlar yükselir. Halbuki ihtikar yapıldığı esnada piyasada yeterli ölçüde alıcı bulunduğu halde malın stoklanması, piyasanın uzamasına sebep olur. Bkz. İbn Manzur, *Lisanu'l-Arap IV*, s.208

toplam talebin toplam arzı aşması ve talep enflasyonuna yol açması şeklinde anlayabiliriz.

Diğer yandan günümüz iktisatçıları kavramı tanımlarken daha kapsamlı tariflere ulaşmışlardır. Bu tanımlamalarda ihtikar; “*Bir veya birden fazla kimse ile bir firmanın ya da bunlardan birisinin emtia talebi ya da arzı üzerinde mutlak olarak hâkimiyet kurması*” şeklinde tarif edilmiştir⁴. Bu tür bir tanımlama kapsamına günümüzde kullanıldığı şekliyle bütün tekelleşme türlerinin girdiği söylenilebilir⁵. Mesele bu şekilde ele alınca, fiyatların serbestçe oluşmasını engelleyen bütün iktisadî faaliyetlerin ihtikar kavramını içerdiği rahatlıkla söylenebilir.

Bu bağlamda ihtikar kavramının, mutlak olarak insan yaşantısını ve onun düzenli bir şekilde sürdürülmesini sağlayacak yiyecek, giyecek, yakacak, enerji, araç ve gereçlerle, sair bütün mal ve hizmetleri içine alacak bir kapsamda değerlendirilmesi pekala mümkün olabilir.

Kadim zamanlarda, özellikle tarımsal ürünlere şiddetle ihtiyaç duyulan Arap Toplumu’nda, kavramın sadece hayatın olmazsa olmaz şartı sayılabilecek tarımsal mallara, hususan gıda mallarına inhisarını konjonktürel bir yorum olarak değerlendirmek, daha isabetli bir izah tarzı olarak görülebilir. Netice olarak lügat bilginleri ihtikar kavramını; “*ticari emtia olarak insanların kendisine ihtiyaç duyduğu yiyecek ve yiyecek olmayan her türlü malın stoklanması*” şeklinde tanımlamışlardır⁶

Buraya kadar söylenenleri ana başlıklar halinde belirlemek gerekirse kavrama;

a-“*Emtiayı toplamak,*”

b-“*Malı stoklamak suretiyle mübadeleden alıkoymak,yani suni olarak mal arzını daraltmak,*”

⁴ Bkz. Abdulmecid Muhammed El-Akdaş, *E’s-Siyaset ve’l- İktisad*, s.418.; D.Namık, *E’n-Nızzamu’l-İktisadiyyetü’l-Muasıra ve Tatbikatuha*, s.41

⁵ İhtikar kavramının kullanılış biçimi olarak bütün tekel türlerini kapsadığına dair ayrıntılı bilgi için Bkz.M.A.El-Cemmal, *Mevsuatü’l-İktisadiyye*, s.161 vd.

⁶ M.Mehdi, *İhtikar*, s.28.

c-“Fiyatların yükselmesini beklemek” anlamları verilebilir.

II-TERİM ANLAMI OLARAK İHTİKAR

İslam iktisadında aslolan; fiyatların serbest rekabet şartlarında arz ve talep tarafından belirlenmesidir. Fiyatların piyasa dışı faktörlerle yapay biçimde belirlenmesiyle ilgili olarak, Hz. Peygambere yapılan başvuruların olumlu karşılanmadığını biliyoruz⁷. Prensip olarak devletin bile fiyatlara müdahalesini kabul etmeyen bir iktisadi yapının, tabii olarak kişi ve firmaların piyasalar üzerinde fiyatları etkileyecek şekilde, hakimiyet kurmasına cevaz vermeyeceği kolaylıkla anlaşılabilir. Mesele bu şekilde ortaya konulunca, ihtikar yapmak suretiyle, türlü spekülasyonlarla piyasadaki her tür mal ve hizmetin arz ve talebi üzerinde baskı oluşturan bütün tekelci gelişmelerin, yasaklı işlemler kapsamına alınması gerektiği söylenilebilir. Zaten kavramın günümüz dilindeki karşılığı da, spekülasyon ve her tür tekelci oluşumlar olarak tanımlanmıştır⁸.

Meseleyi bu şekilde ortaya koyduktan sonra; konuyla ilgili Hz. Peygamberden nakledilen rivayetlerin ihtikar kavramını mahiyet olarak ne şekilde ele aldığına değinebiliriz. İhtikar yapan kimse hatalı ve isyankar⁹, lanetlenmiş¹⁰, Allah'ın lanetini bekleyen¹¹, kâtil ve cehennemlik¹², mülhid¹³, cüzzam ve iflasa müstehak¹⁴, Allah'ın

⁷ Asrı saadet döneminde sahabe, hububat fiyatlarının yükselmesi üzerine kendisinden narh uygulamasını talep edince, Hz. Peygamber; “*Narh koymayınız, zira narhı koyan, kullarına darlık ve bolluk veren, onları rızıklandıran Cenabı hakıtır. Benim Allah'a bütün niyazım, sizlerden bir ferdin benden kan ve mal hususunda bir isteği olmayarak kendisine kavuşmaktan ibarettir.*” şeklinde mukabele etmiştir. Bkz. Ebu Yusuf, **Kitabu'l-Haraç**, s.157.

⁸ Bkz. No:4

⁹ “*Kim müslümanlar aleyhine fiyatları yükseltmek maksadıyla ihtikar yapıyorsa, o kimse hatalıdır.*” Bkz. E'l-Aynî, **Umdetü'l-Kârî Şerh-i Sahih-i'l-Buhârî IX**, s.341.

¹⁰ “*Pazara mal getiren (câlib) rızıklanmış, muhtekirse lanetlenmiştir.*”. Bkz. İbn. Mâce, **Süneni İbn Mâce II**, s.728.

¹¹ “*Muhtekir lâneti gözetleyerek bekler, tüccar ise kârî*”. Bkz. M.Y.Afş, **Şerhu Kitâbu'n-Nîl ve Şifâu'l-Afil**, s.174.

¹² “*Muhtekirler ve cana kıyanlar aynı derecede haşrolacaklardır. Kim müslümanların her hangi bir şeydeki fiyatına müdahale ederek fiyatları yükseltirse, kıyamet gününde ateşin büyüğünde cezalandırılması Allah'a vacip olmuştur.*” Bkz. İ.Canan, **Kütübü Sitte II**, s.29.

¹³ “*Hz. Peygamber, pazarda piyasa fiyatının altında bir fiyatla satış yapan biriyle karşılaştı ve ona, 'Bizim piyasanızdan daha düşük bir fiyatla satış mı yapıyorsun?' diye sorunca adam; evet dedi. Hz. Peygamber; 'Cidden ve düşünerek mi' şeklinde mukabele edince, adam yine evet dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber; 'Müjde! Pazarımıza mal getiren Allah yolundaki mücahid gibidir. İhtikar yapan ise Allah'ın kitabındaki mülhid gibidir.*” buyurdular. Hâkim, **Müstedrek II**, s.14.

zimmetinden uzak¹⁵, fiyatları yükselmesiyle sevinen düşmesiyle üzülen¹⁶ gibi sıfatlarla nitelendirilmiştir.

İhtikarla ilgili Hz. Peygamberden gelen bu rivayetlerin yanı sıra, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın bu eylemi yasakladığı¹⁷, Hz. Ali'nin ise Sevad'da ihtikar yapan birinin hurmalarını yaktığına dâir bazı rivayetler günümüze kadar ulaşmıştır¹⁸. Yukarıda zikredilen rivayetlere dayanarak, hem Hz. Peygamber hem de râşit halifelerin ihtikar konusunda son derece titiz davrandıklarını söyleyebiliriz.

Yukarıda zikredilen rivayetlerden, sadece mal stoklanmasının değil, aynı zamanda piyasa fiyatından düşük mal satışlarının da ihtikar kapsamında değerlendirildiğini görüyoruz. Bundan çıkarabileceğimiz sonuç; bu tür spekülâtif yollarla piyasaya düşük fiyattan mal arz eden firma veya satıcıların, rakip firma veya satıcıları bu şekilde piyasadandan çıkartarak tekel konumu kazanmayı hedefledikleridir.

Ayrıca bir ticari emtianın stoklanması piyasa mal arzını etkileyebiliyorsa, demek ki o sahada belli bir ölçek büyüklüğüne ulaşmış tekelci bir firma veya şirket tarafından bu işlemin yapılıyor olması gerekir. Aksi halde küçük çaplı mal stoklamaları piyasa fiyatı üzerinde gerekli etkiyi yapacak bir mal hacmine ulaşamazlar.

Kaldı ki mesele sadece mal arzının kısılması şeklinde de anlaşılmalıdır. Satış tekelini elinde bulunduranlar, tüketicileri zarara uğratabileceği gibi; alıcı tekelini

¹⁴ “Kim müslümanlar üzerine kark gün ihtikar yaparsa, Allah o kimseyi cüzzam ve iflasla cezalandırır.” Bkz. İbn Abidin, *Hâşiyetü Dürri'l-Muhtar V*, s.398.

¹⁵ “Kim fiyatları yükseltmek maksadıyla kark gün yiyecek maddesini stoklarsa, o kimse Allah'tan Allah da o kimseden uzaklaşmıştır. Bkz. Al-Haj Maulana Fazlul Karim, *Al-Hadis (Mishkat-UI-Masabih) Book II*, s.292

¹⁶ “Muhtekir ne kötü kimsedir; fiyatlar düşünce üzülür, yükselince sevinir.” Bkz. Malik b. Enes, *Muvatta II*, s.651

¹⁷ Bununla ilgili olarak II. Halife Ömer'den gelen rivayet; “Hiç kimse bizim pazarımızda ihtikar yapamaz. Kendi ihtiyaçlarından daha fazla mala sahip şu kimseler, Allah'ın rızından bizim pazarımıza inmiş olan bir rızka yönelmek suretiyle, onunla bizim aleyhimize ihtikar yapamazlar. Ancak büyük sıkıntılarla yaz kış demeden ülkemize mal getiren kimseye gelince o, Ömer'in misafiridir. Allah'ın dilediği şekilde, malını ister satsın isterse elinde tutsun.” şeklinde. Aynı kaynak III. Halifenin de, ihtikarı yasakladığını kaydetmektedir. Bkz. Malik b. Enes, *a.g.e. II*, s.651

¹⁸ Bununla ilgili olarak hurmaları yakılan kimse, stokladığı hurmaların miktarını belirtmek sadedinde; eğer o mal yakılmasaydı, Küfe'nin mahsülü kadar kâr elede edecektim diyorum. Bkz. İbn Hazm, *Muhalla IX*, s.65.

elinde bulunduran firmalar da üreticileri zarara uğratabilirler¹⁹. Bilhassa bozulma veya telef olma tehlikesi olan arz esnekliği düşük tarımsal mallarda, üreticinin malını âcilen elinden çıkarması gerektiğini bilen tüccar; kasten talebi geciktirerek fiyatların belli bir sınıra düşmesini sağlayabilir. Bu durum,arz esnekliği düşük mallar için geçerli olabileceği gibi, üretici veya satıcının içinde bulunduğu farklı iktisadî zorlukların (depolama vs.) suistimal edilmesiyle, piyasa arz esnekliği son derece yüksek sınaî mallar için de pekala geçerli olabilir²⁰.

Mesele islam hukukçuları arasında da hayli tartışılmıştır. Kavram ıstilahî olarak “*yiyecek ve benzeri emtianın satın alınması ve sonrasında fiyatın yükselmesini sağlamak maksadıyla stoklanması*” olarak tanımlanmışsa da ‘benzeri’ kelimesi üzerinde tam bir mutabakat sağlanamamıştır. Bu kelimedden sırf gıda benzeri mallar mı, yoksa insanların hayatî ihtiyaçları olan “*hâciyat*” ve “*zarûriyat*” türü mallar mı anlaşılmalıdır meselesi ihtilaf konusu olmuştur.

Ebu Hanife, İmam Muhammed, Şâfi ve Hanbeliler ihtikara konu olan malları gıda maddeleriyle sınırlandırırken; Hanifilerden Ebu Yusuf’la Malikiler, bunun halka zarar veren bütün malları kapsadığı görüşündedirler²¹.

İbn Teymiye ise; “*Yalnızca kendilerinin takdir edecekleri bir fiyatla satmak konusunda anlaşan satıcılar,öncelikli olarak bundan men edilirler. Aynı şekilde,insanların mallarını haksızca(fiyatlarını düşürerek)almak üzere,içlerinden birinin satın alması konusunda şirket kurmakta anlaştıkları zaman;bunların da öncelikli olarak men edilmesi gerekir. Yine,her hangi bir malı satın alan veya satan*

¹⁹ Alıcı tekeli derken, bilhassa şehir hali gibi tarımsal ürün satışlarını tekellerinde bulunduran tüccarlar düşünülebileceği gibi; bilhassa otomotiv vb. alanlarda malların nihai montajını yapan ve kendilerine ara mal üreten yan sanayi ürünlerini satın alan büyük sanayi işletmeleri de düşünülmelidir.

²⁰ Bkz. A. Abdürresül, *Mebâdiu’l-İktisadiyye*, s. 72. ; Ayrıca Hz. Ali’den nakledilen bir rivayet; “*Alışveriş adalet ölçüleri içinde müsamaha ve cömertlik içinde olsun, taraflardan alıcı ve satıcı zarara uğratılmasın, kendisine yasaklandıktan sonra da kim ihtikar fiilini irtikap ederse,o kimse zincire vurulur ve aşırıya gitmeksizin cezalandırılır.*” Bkz. Murtaza E’l-Ensârî, *Kitâbu’l-Mekâsib III*, s.202. Bu rivayette hem alıcı hem de satıcının zarara uğratılmasıyla ihtikar arasında doğrusal bir ilişki kurulduğu görülüyor. Zaten Abdürresül’de bu ilişki üzerinde durarak yapay biçimde yapılan arz ve talep kısılmasından her ikisinin de ihtikar olarak değerlendirilmesinde hiçbir sakınca bulunmadığını belirtiyor. Bkz. A.Abdürresül, a.g.e., s.72.

grubun,satın aldıklarının fiyatını düşürmek üzere anlaşır,normal fiyatının altında satın almaları ,sattıklarını normalin üzerinde arttırmaları ve satın aldıklarını da bu şekilde nemalandırmaları, malları pazar dışında karşılamaktan,şehirlinin köylü adı satmasından ve neceş'ten daha büyük bir zulüm olur ²². şeklinde bir yorumda bulunarak oldukça önemli tespitler yapmıştır.

Aynı müellif bir başka yerde ihtikarla ilgili olarak, “ *Bir kimsenin emtiadan bir nevi zimmetine geçirerek satmamasıdır. Bu ise iki yönden zulüm olur: a- Kendisinden başkasının o malı satmasını engellemek ki, bu tecviz edilemez. b- İkinci olarak da, kendisinin o malı dilediği fiyattan halka satmasıdır ki, bu şekilde de fiyatlar yükseleceğinden hiçbir şekilde tecviz edilemez.*”²³ demektedir.

Yukarıda dile getirilen görüşler, çok erken bir dönemde hem de günümüz anlamında “*monopol*” ve “*monopson*” piyasalara dikkat çekerek, bu tür iktisadi davranışların malları dışarıda karşılamak ve ‘*neceş*’ gibi yasak alış-verişlerden daha zararlı olduğuna dikkatleri çekmiştir²⁴.

Benzer görüşleri X. Asırda Endülüs'te yaşayan Malikî fakihlerinden, Yahya b. Ömer de dile getirmektedir²⁵. “*Eğer pazardaki satıcılar, halkı sıkıntıya sokacak veya onlara zarar verecek şekilde kendi aralarında karşılıklı olarak anlaştıkları bir fiyat dışında satmamaya toplu olarak karar verirlerse;bu durumda vâlinin onları pazardan çıkarması gerekir. Daha sonra vali nezaretinde,piyasaya başka satıcıların girmesine izin verilir ve (tekelleşme eğilimleri kırılan) önceki satıcılar da tamah ettikleri fâhiş kârdan vazgeçerek emsal fiyattan satmaya razı olurlar.*”

Aynı fakih piyasa fiyatının altında satış yapan ve bu yolla piyasa dengesini bozucu davranışından ötürü Hz. Ömer tarafından; “*Ya fiyatı yükseltirsin ya da*

²¹ Heyet, *Mevsuatü'l-Fıkhıyye II*, s. 90-91; Ebu Yusuf ; “*Stoklanması ammeye zarar veren her şey ihtikar kapsamına girer,bunlar ister altın ve gümüş isterse elbise olsun.*” demektedir Bkz. Merginani, *Hidaye III*, s.92-93.

²² İbn Teymiye, *Feteva XXVIII*, s.78-79

²³ İbn. Teymiye, *Fetevâ XXIX*, s.254.

²⁴ Muasır fakih-iktisatçılardan Ali Abdürresül de ihtikarı,” *mal arzını tekeline alan üretici veya satıcı tekeli*dir.” şeklinde tanımlamıştır.Bkz. A.Abdürresül, a.g.e., s.65.

pazarımızdan çıkarsın.” şeklinde uyarılan Hâtib b. Ebî Beltea ile ilgili rivayeti yorumlarken, ilginç değerlendirmelerde bulunuyor ;”Pazardaki diğer satıcılar bu duruma(aynı veya benzer bir malın pazar fiyatının altında piyasaya arz edildiğine) vâkıf olunca,sattıkları malın arzını kısırlar. Muhtemeldir ki onlar satmakta olduklar malı stok yaparlar. Çünkü misli fiyatıyla stokladıkları elleri altındaki malı,misli satışla satma konusunda nefisleri cimrilik gösterir. Bu durumda mal satın almak isteyen kimseler ihtiyaçlarını giderebilmek için ancak yüksek bir fiyatla mal bulabilirler. Pazarda piyasaya sonradan gelen tek bir satıcının baz aldığı düşük fiyattan mallarını satmak istemeyen satıcılar bulunduğu halde,fiyatı düşük tutan kimsenin mevcut piyasa fiyatını terk etmesi yüzünden,bu yolla halkın tamamı üzerine fesat ve pahalılık gelmiş olur”²⁶.

Yukarıda zikredilen görüşler çok erken bir dönemde arz-talep ilişkisine dikkatleri çekerek, piyasa fiyatının altında satış yapmanın; neticede ne şekilde karaborsa fiyatına dönüşebileceğini açıklamış ve neden bu tür ticarî muamelelerin yasaklandığını analitik bir yöntemle izaha kavuşturmuştur.

Ayrıca bu tür ticarî muamelelerin yapılması, gerek arz gerekse talep tekeli inhisarına alan tekeller tarafından karşılıklı rıza esasına dayandırılması gereken her türlü alışverişin²⁷, bir anlamda ihlâl edilmesiyle ,İslam’ın en temel esaslarından birinin, ferdî hürriyetin ortadan kaldırılmasına sebep olabilir. Meselenin bu yönüne dikkatleri çeken M.Ebu Zehra, ihtikarın sadece zarar ihtiva eden bir alışveriş değil, aynı zamanda; piyasa ekonomilerinde bulunması gerekli olan en önemli unsurlardan birinin, “*karşılıklı rıza*” esasının ihlâl edilmesiyle, malların bâtil yollarla elde edilmesine imkan sağlayacağına işaret etmiştir²⁸.

²⁵ Bkz. Yahya b. Ömer, E’n-Nazaru ve’l-Ahkam Fî Cemî-i Ahvali’s-Sûk, s.45.

²⁶ Yahya Bin Ömer, a.g.e., s.46-47.

²⁷ Konuyla ilgili olarak K.Kerim; “ *Ey iman edenler ! Mallarınızı aranızda bâtila (doğru olmayan yollarla, haksızlıkla) yemeyin. Kendi rızanızla yaptığınız ticaret olursa başka.*” buyurmaktadır. Bkz. K.K. 4/ 29 ; Ayrıca Hz. Peygamberden rivayet edilen bir hadis de; “ *Hiçbir müslümanın malı diğer müslümana gönül hoşluğuyla vermedikçe helal olmaz.*” şeklindedir. Bkz.Tahavî, Muhtasarü’t-Tahavî, s. 90.

²⁸ M. Ebu Zehra, Tekâfilü’l-İçtimâiyye Fî’l-İslam, s.55.

Bu durumda tam rekabetçi piyasalarda bulunması gerekli olan unsurlardan biri, piyasa giriş-çıkış serbestisi; gerek mal arzının kısılması, gerekse talep kısılması veya sun'î biçimde fiyatların düşürülerek tekel oluşturulması suretiyle engellenmiş olacaktır. Bu durum, Malikî fakihlerden İbn Abdülber'in deyimiyle, "piyasaların alt-üst olmasıdır"²⁹. Diğer yandan Ebu Davud da; "günahkârdan başkası ihtikar yapmaz." hadisini yorumlarken, İmam Evzaî'den şu rivayeti naklediyor: "Muhtekir, piyasayı engelleyendir."³⁰. Burada zikredilen yorumlar, piyasaların tabii dengesini bozan ve onu alt-üst eden ihtikarcı-spekülatif tekелci davranışların; netice olarak serbest piyasa ortamında oluşması gereken piyasa fiyatının engellenmesiyle, piyasanın alt-üst olması ve fiyat istikrarının bozulmasına sebep olacağını oldukça yalın bir deyimle açıklamış oluyolar.

Diğer yandan İmam Razî, yirmi ikinci sûrenin³¹ bir ayetindeki "ilhad" lafzını, ihtikar olarak yorumlamıştır. İlhad kavramı ise bütün muhakkikler tarafından, günahların tümüne şâmil genel bir zulüm olarak tanımlanmıştır³². Ayrıca hadislerde muhtekir için kullanılan mülhîd nitelendirmesi de, bu yorumu teyit etmektedir³³. Meseleyi zararı umûmî olan ve zulüm ihtiva eden muameleler bahsinde ele alan Gazalî'den gelen bir rivayet; bunu yapan kimsenin bütün insanlığı öldürmüş gibi olacağı şeklindedir³⁴.

Şia kaynakları da yukarıda zikredilen rivayetlerle birlikte, hem Hz. Peygambere³⁵ hem de Hz. Ali'ye³⁶ isnat edilen farklı rivayetlere ilave olarak, İmam Cafer'den de

²⁹ İbn Abdülber'in ihtikar değerlendirmesi; "İhtikar; satmak için biriktirmek ve kâr talebiyle piyasaları alt-üst etmektir." şeklindedir. Bkz. İbn Abdülber, *İztizkâr XX*, s.69.

³⁰ Ebu Davud, *Sahih-u Sünen-i Ebî Davud II*, s.660.

³¹ "Kim orada zulüm ile haktan sapmak isterse, ona acı azaptan tattırırız." Bkz. *K.K. 22/25*.

³² F. Razî, *Tefsîr-u Kebir XIII*, s.26.

³³ Bkz. Hâkim, *Müstedrek II*, s.14.

³⁴ Gazalî, *İhyâ II*, s.210.

³⁵ "Hz. Peygamber bir keresinde muhtekirlerle karşılaştı. Bütün gözler kendisine çevrili olduğu halde onlara, mallarını piyasaya sürmelerini emretti. Hz. Peygambere şayet bu onlara ağır gelirse şeklinde bir sual yöneltilince; o anda öfkesi yüzünden okunacak kadar hiddetlendi ve 'Ben nasıl olur da onlara ağır gelecek bir şey söyleyirim. Fiyat Cenabı Hakka âittir. Dilerse yükseltir, dilerse düşürür.' buyurdular." Bkz. C. Murtaza, *E's-Sûk Fî Zillî'd-Devleti'l-İslamiyye*, s.75.

³⁶ "İhtikarı men edin. Çünkü Allah Rasûlü ondan men etmiştir. Alışverişte adalet ölçüsüyle cömertlik üzere olun. Alıcı ve satıcıdan hiç birine taraflı davranılmasın. Yasaklandıktan sonra her kim ihtikarı irtikap ederse cezaya müstehak olur." M. Bin Hasan, *Vesâilu's-Şia VI*, s.315.

“İhtikarı yapılan şey halka zarar verir. Bu sebeple onda hayır yoktur.” sözünü nakletmişlerdir³⁷.

Yukarıda zikredilen rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla hemen hemen bütün ümmetin ihtikarla ilgili olarak birleştikleri müşterek nokta, onun stokçuluk yoluyla halka zarar veren yasaklı bir eylem olduğu hususudur. Zarar vermek ve zarara uğramanın yasaklığı İslam’ın genel prensiplerinden biridir³⁸. Kaldı ki Hanefiler de halka zarar verdiği takdirde, bu tür eylemlerin yasak kapsamına gireceği konusunda ittifak halindedirler³⁹.

Yalnız Hanefiler “câlib” lafzını mutlak olarak değerlendirerek, dışarıdan emtia getiren kimsenin bu kapsama girmeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Bu durumda ithalatın da bizatihi hayır kabul edilmesi gerekir. Ne var ki günümüz piyasa yapılarında, iç piyasanın tamamen çökertilmesiyle sonuçlanabilecek, tekelci dev firmaların kendileri veya acenteleri vasıtasıyla yaptıkları spekülâtif davranışların nihaî sonuçları, değil kamu menfaatini, ülke bağımsızlığını bile tehlikeye atabilecek boyutlara ulaşabiliyor. Bu durumda ithalatın bizatihi hayır kabul edilip ona göre değerlendirmelerde bulunmanın, konjonktürel bir yorumlama olduğunu kabul etmek daha rasyonel bir açıklama tarzı olarak kabul edilebilir. Kaldı ki İslam’ın genel prensipleri, kamu aleyhine işleyen bütün eylemlerin, mutlak anlamda engellenmesini âmirdir.

Nitekim konuyla ilgili müstakil bir çalışma yapan M.Mehdi, hadiste geçen “câlib” lafzını yorumlarken; ‘Hadiste geçen câlib lafzından kastedilen, hem mal getiren hem de getirdiği malı satan kimsedir. Eğer mal ithal edip de, getirdiği malı stokluyorsa kat’î olarak ihtikar hükmü onun için de geçerli olur. Çünkü beraberinde ihtikar da ihtiva eden mücerret ithalat, tek başına hiçbir anlam ifade etmez. Konuyla ilgili Hâkim’in Müstedrek’inde geçen hadis de buna delalet etmektedir.’ diyor⁴⁰.

³⁷ C. Murtaza, a.g.e., s. 76.

³⁸ “Zarar ve mukabele bizzarar yoktur.”, “Zarar izale olunur.” Bkz. Mecelle Md. 19-20.

³⁹ Bkz. Mevsilî, İhtiyar, s.687 ; Kâsanî, Bedâi’-s-Sanâî V, s.128-129 ; Merginanî, E’l-Hidâye III, s.92 .

⁴⁰ M.Mehdi, a.g.e., s.64.

Diğer yandan günümüz şartlarında, üreticinin kendi malında yaptığı tekелci tasarrufların ihtikar kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği meselesi de, klasik yorumlardan farklı olarak yeniden yorumlanmaya muhtaçtır. Çünkü bugün, içeride üretici tekeli oluşturan firma ve müteşebbislerin, mal arzını kısmak suretiyle, bilhassa talep esnekliği düşük mallarda, ihtikar yoluyla oldukça fâhiş kârlar elde ettiklerini biliyoruz⁴¹.

Hatta alüminyum ve çelik endüstrileriyle benzer alanlarda, aynı ya da birbirinin neredeyse misli mallar üreten büyük firmaların, bu endüstri kollarında piyasa fiyatı üzerinde son derece etkili olabilecek konumlar kazandıkları biliniyor. Bu tür piyasalarda mutlak anlamda olmasa bile, nispi anlamda bir tekelleşmenin varlığından her zaman söz edilebilir⁴².

Bu anlamda büyük sermayenin tekел oluşturmak maksadıyla giriştiği bütün iktisadi faaliyetleri, pekâlâ ihtikar kapsamında değerlendirebiliriz. Nitekim M.Ebu Zehra, "Küçük müteşebbislerin, ziraî mülk edinmek ya da onlardan faydalanmak hususunda herhangi bir gayretleri mevzubahis olduğunda, büyük müteşebbislerin kendi büyük arazileri olduğu halde, biz alalım diyerek küçükleri sıkıştırmaları da ihtikar sayılır."⁴³ demek suretiyle, ihtikarın kapsamı hakkında önemli bir açılım getirmiştir.

Diğer yandan iktisadi faaliyetlerde risk ve rıza çok önemli birer iki unsur oldukları halde, ihtikarda *icbar* ve *ribâda* olduğu gibi *bekleterek kazanç sağlama* vardır. Bu yönüyle de ihtikar ve benzeri muamelelerle ribâ arasında, doğrusal bir benzerlik kurma imkanı da her zaman mümkün olabilir.

Bütün bunları zikrettikten sonra kavram olarak ihtikârı; genelde fiyatlar üzerinde etkili olmak amacıyla spekülâtif yollarla gerek üretici gerekse tüketicilerin zarara uğratılması şeklinde anlayabiliriz. Bunu da fiyatları düşürmek ya da yükseltmek şeklinde gerçekleştirebilirler. Fiyatları düşürmek suretiyle rakip firmaları endüstriden

⁴¹ A. Abdürresül, a.g.e., s.63-64.

⁴² Bkz. A. Samuelson, *Economics*, s. 545.

⁴³ M. Ebu Zehra, a.g.e., s.56

çıkaran tekелci firma bu suretle piyasa fiyatını dilediği gibi yönlendirebilir. Aynı eylem monopson firma için tersinden işleyebilir. O da piyasada tekел oluşturmak ve rakip firmaları piyasadan çıkarmak için, yapay olarak fiyat yükseltmek ve ara mallar üreten küçük firmaları kendine bağımlı hale getirmek isteyebilir. Tekel oluşturan monopol firma, bu sayede mal arzını yapay olarak kısmak suretiyle fiyatları yükselterek tüketicileri zarara uğratabileceği gibi; talep tekeli oluşturan firma da sun'î şekilde talebi kısmak suretiyle fiyatları düşürerek üreticileri zarara uğratabilir.

Bugün çok rahatlıkla söyleyebiliriz ki, bu tür tekелci eğilimler sadece tüketici menfaatine zarar vermekle kalmıyor; ilgili firmaların eksik istihdamda çalışması sonucu, hem kütleî işsizliklere hem de bu alanlara girdi üreten küçük ve orta boy yan sanayi müteşebbislerinin, talep yetersizliğinden dolayı ekonomik krizlere sürüklenmesine yol açıyor. Buna bağılı olarak düşen mübadele hacmi, çarpan prensibinin tersine işlemesiyle ekonomiyi, hem pahalılık⁴⁴ hem de durgunluk hâlinin birleştiği bir stagflasyon noktasına getirebilir. Bu tür pahalılık ve durgunluk dönemleri, ekonomilerin kriz dönemleridir. Bir yanda kaynakların eksik kullanımından kaynaklanan bir durgunluk, diğеr tarafta üretim tekелini eline geçiren büyük sermayenin fâhiş fiyatlarla elde ettiği haksız kazançlar.

Meseleye bu açıdan yaklaşıldığında, devletin bile fiyatlara müdahalesine prensip olarak müsaade etmeyen bir anlayışın, piyasa dengesi ve fiyat istikrarını bu ve benzeri yollarla bozan ve kamuyu zarara uğratan bu tür teşebbüsleri gayri meşru addetmesi gayet tabiidir. Bu, ister cebir, ister hile, isterse meseleyi kılıfına uydurarak meşru gibi görünen yollarla olsun, değışen bir şey olmaz. Yalnız Ebu Hanife'nin dikkat çektiği önemli bir nokta, hür kimseye "hacr" konulamayacağına ilişkin ferdî mülkiyet mâsuniyetinin nasıl korunacağı meselesidir. Böyle bir durumda kural bellidir: "Kamu zararıyla ferdî zarar aynı anda birlikte bulunursa, öncelik kamu zararına verilir."⁴⁵. Bu kural Hanefi fakihlerce ihdas edilen "istihsan" deliline göre, usûlün umûmi

⁴⁴ Pahalılık olur çünkü, tekел piyasasında fiyatlar, marjinal maliyetin marjinal hasıllata eşitlendiği fiyat-miktar bileşeninde dengeye gelmektedir. Halbuki tam rekabet piyasalarında fiyat, marjinal maliyet (MC değerinin artıyor olması şartıyla) marjinal gelir-ortalama gelir ve piyasa talep eğrisinin kesiştiği noktada teşekkül eder.

kâidelerinden çıkarılan istisnâî hafi bir kıyas olarak,hükme medar olan illetin tamiminden başka bir şey değildir⁴⁶.

Sonuç olarak fiyatların pahalılaşmasını bekleyerek piyasadan mal çekmek suretiyle arz hacmini daraltan kişi, bu malı ne şekilde elde ederse etsin, netice itibarıyla değişen bir şey olmayacaktır. Bu tür eylemler fiyat istikrarını bozmak suretiyle tüketici yanılmasına sebep olacakları gibi, bu yolla hem tüketicilerin fiyatlar karşısında rasyonel bir değerlendirme yapmasını engelleyecek ve hane halkıyla sâir tüketicileri zarara uğratacak; hem eksik kapasite kullanımından dolayı millî servetin israfına yol açacak; hem de toplam millî gelir ve dolayısıyla toplam refahı düşürerek toplum menfaatine aykırı bir nitelik kazanacaklardır.

Ayrıca mal arzında hissedilir derecede görülen azalma nedeniyle,halkın gelecek endişesiyle aşırı şekilde talepte bulunması, talep enflasyonu meydana getireceğinden, küçük bir azınlığın aşırı kârlar elde etmesi pahasına, toplumun büyük bir kesimi darlık buhranlarına sürüklenecektir. Bu ise, İslam'ın yasakladığı “*gabn-ı fâhiş*”, “*beyu'l-garar*”, “*neceş*” ve benzeri uygulamalardan çok daha büyük haksızlıklara yol açacaktır.

Bu anlamda piyasa ekonomisinin esası sayabileceğimiz faktörlerin en önemlilerinden biri olarak karşımıza çıkan ‘*piyasa saydamlığının*’ asgarî düzeye indiği,birincil mallarla nihaî mallar arasındaki maliyet ilişkisini kavramanın uzmanlık gerektirdiği bir dezenformasyon çağında,büyük sermaye sahiplerinin,bilhassa uluslar arası ticareti yönlendiren güçlerin,fiyatlar üzerindeki bütün operasyonlarını ihtikarın çok gelişmiş çağdaş versiyonları olarak tanımlamakta bir sakınca olmamalıdır. Bu sebeple,para ve sermaye hareketlerinden mal hareketlerine varıncaya kadar,iktisadî hayatı çok derinden etkileyen gerek arz yönlü gerekse talep yönlü spekülâtif amaçlı bütün ekonomik faaliyetler ,ihtikar kavramı içinde mütalaa edilebilirler.

⁴⁵ Sabri F. Ülgener, *Darlık Buhranları Ve İslam İktisat Siyaseti*, s.135.

⁴⁶ İstihsan deliliyle ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, s.305-311

II-İHTİKAR BENZERİ EKONOMİK MESELELER

İslâm iktisadında yasaklanmış olan ve ihtikarla birlikte benzer başlıklar altında mütalaa edilen “köylü adına şehirlinin satış yapması”, “kervanları yolda karşılama”, “malı teslim almadan bir başkasına satış yapma” ve benzerlerinin ihtikar benzeri meseleler olarak değerlendirilmesi mümkün olabilir.

A-KÖYLÜ ADINA ŞEHİRLİNİN SATIŞ YAPMASI

Konunun bütün hadis kitaplarında özel başlıklar altında hususi olarak incelendiğini görüyoruz. Fıkıh kitapları da meseleyi aynı şekilde değerlendirmişlerdir. Ebu Hureyre’den Buharî’nin naklettiği bir hadiste; “Hz. Peygamber, (ihtikâr vadiyle) şehirlinin bedevî malını satmasını yasaklamıştır.” Buharî, hadisin devamında İbn Abbas’ın ; “Şehirli bedevî adına satış yapmasın.” sözünün anlamı nedir şeklindeki bir soruya, “Onun için simsarlık yapmasın.” şeklinde cevap verdiğini naklediyor⁴⁷.

Müslim’in Câbir’den naklettiği rivayette”...Birakın insanları, Allah onları birbirleriyle rızıklandırınsın.”⁴⁸ ilavesi vardır. İbn Sirin’in Enes Bin Mâlik’ten naklettiği bir rivayet de; “Şehirlinin kardeşi veya babası da olsa bedevî namına satış yapması bize yasak edildi.” şeklindedir⁴⁹. Ebu Dâvud’dan gelen bir rivayette Talha Bin Ubeydullah; “Allah Resûlü (a.s.m.) şehirde oturanın köylü adına satış yapmasını yasakladı. Ancak; pazara git, malını satın alacak biri sana gelirse benimle istişâre et. Ben de sana malını satmanı veya satmamamı söylerim diyebilir .” Bu hadis Hz. Talha’nın bir suâle verdiği cevaptır⁵⁰. Beyhakî’den gelen bir rivayette; “Birakınız insanları! Allah onları birbirleriyle rızıklandırınsın. Sizden biriniz kardeşine nasihat edecekse, etsin.”⁵¹.

⁴⁷ Buhari, Sahih III-IV, s.27-28; Ayrıca bkz. İbn Hacer Askalanî, Bulûğu’l-Meram III, s.41-44; İbn Mâce, Sünen-i İbn Mâce Tercüme ve Şerhi VI, s.150-152.

⁴⁸ Bu rivayeti Nesi de nakletmiştir. Bkz. M. Fuad Abdükbaki, Câmiu’s-Sahih III, s.517.

⁴⁹ A. Davudoğlu, Sahihu Müslim Tercüme ve Şerhi VII, s.608-609.

⁵⁰ Ebû Davud, Sünen-i Ebi Davud II, s.648.

⁵¹ İmam Şafî bu hadisle ilgili olarak; kim bu hadisi bildiği halde bu muameleyi yaparsa Allah’a âsi gelmiş sayılır. Alışveriş ise fesih lazım gelmez. Eğer öyle olsaydı zaten yasaklama kapsamına girmezdi diyor. Bkz. Beyhakî, Mağrifetü’s-Süneni ve’l-Âsâr VIII s.165.

Fukaha söz konusu hadislerin açıklamasını yaparken; ister bedevî, ister köylü isterse şehirli olsun, şehre mal getiren her yabancı bu gruba girer demişlerdir. Burada yasaklamaya esas teşkil eden illet ise, kamuya isabet eden zararı def etmektir. Çünkü köylü adına satış yapan şehirlinin isteği, malı tadrîcen satarak yüksek oranda kâr elde etmektir. Bu ise, mal arzına tahakkümde bulunmak suretiyle, emtianın stoklanması ve fiyatların sunî olarak yükseltilmesidir. Bu sebeple ihtikar benzeri sayılır⁵².

İbn Kudâme burada Hz. Peygamber'in işaret buyurduğu illet, şehir halkının "darlığa" düşmesidir diyor ve şunu ilave ediyor; bu tür bir eylemi Talha Bin Ubeydullah, İbn Ömer, Ebu Hureyre, Enes, Ömer Bin Abdulaziz, Mâlik, Leys ve Şafî de kerih görmüşlerdir⁵³.

Hidâye şârihi hadiste geçen lâfzın, Buharî ve Müslim de dahil olmak üzere mûteber kaynaklarda nekre olarak zikredildiğini, bu sebeple de belli bir şeyle tahsis edilmediğini, bilakis tamim ifade ettiğini söylemektedir. Bundan dolayı şehir halkı kıtlık içindeyken, simsarın bu malı yüksek fiyatla satması halka zarar vereceğinden bunda kerâhet vardır, aksi halde sakınca yoktur demektedir⁵⁴.

Bu konuda fakihlerin üç guruba ayrıldıklarını görüyoruz:

a-Birinci grup ulema ki, bunlar Hambelilerdir ve köylü adına şehirlinin satış yapmasının bâtil olduğunu; çünkü, yasaklamanın yukarıda geçen hadislerle istinâden haramlığa delil teşkil ettiğini ileri sürmüşlerdir. Böylece kamu yararının gerçekleştirilmesi ve toplum üzerinden zararın kaldırılması sağlanır görüşündedirler.

b-İkinci gruptakiler hadiste geçen yasaklamanın zararlarla birlikte mefâsidin giderilmesini ihtivâ eden bir nehiy olduğunu düşündüklerinden, bunun kerâhetine hükmetmişlerdir. Bunlar Mâlikîlerdir⁵⁵.

⁵² İbn Teymiye'den nakleden; Abdülâtif Meşhur, *İstismar*, s.241.

⁵³ İbn Kudâme, *Muğnî (Şerhu'l-Kebir) IV*, s.280.

⁵⁴ Aynî, *E'l-Binâye Fî Şerhu'l-Hidâye VI*, s.465.

⁵⁵ A.Meşhur, *a.g.e.*, s.241.

c-Bu gruptakiler Hanefî ve Şâfiilerden oluşuyor. Bunlar;şehir halkına zarar vermiyorsa,bu tür alış verişin tecviz edilebileceğini ileri sürüyorlar. Mâverdî, İmam Şâfiî'ye istinaden, hükme kaynak teşkil eden hadis-i şerifin vürud sebebinin anlatma sadedinde şunları söylüyor:"*Bâdiye halkı şehre mal götürüyor ve onu şehirde kalıp hapsetme kendilerine sıkıntı verdiğinden,günün râyiç fiyatıyla satıyorlardı. Şehir halkı onu satın alıyordu. Halbuki Elinde tutup beklettiği vakit ,şehir halkının fazladan bir fiyat ödemesi gerekiyordu. Simsarlardan bir grup piyasalara kastettiler ve akabinde bâdiye halkı adına onların mallarını bekletmeye başladılar. Mal sevki kesilince de, beklettikleri malları yüksek fiyatla köylü adına satmaya başladılar. Bu durum Hz. Peygambere şikayet edilince O da bunun yapılmasını yasakladı.*" İmam Şafii bunu aktardıktan sonra,hadis-in zâhirî manasına göre hükmedenlerin içtihatlarını çürütme sadedinde diyor ki;şayet yasaklama umumi bir hüküm olarak alınır, şehirli köylünün malını onun adına satmazsa,köylü zarar görür(çünkü şehirde ikâmet vs. ilave masraflar olacaktır),mal sevkıyatı kesilip simsarların eline kalınca da şehirli zarar görür. Neticede zarar her iki gruba da isabet eder⁵⁶.

İmam Şâfiî'nin yukarda zikrettiğimiz sözlerini destekler mahiyette görüşleri Mâlikîlerden Yahya Bin Ömer de naklediyor. Bir meseleyle ilgili olarak şöyle bir sorunun sorulduğunu zikrediyor."*Ben ne zaman memleketime döneceğim?Çünkü yanımda sadece bir ya da iki günlük ihtiyacımı karşılayacak azığım var.*"⁵⁷. İlgili dönemin şartları düşünüldüğünde bunun,o devirde sıkça karşılaşılan bir durum olduğu anlaşılabilir. Böyle olunca da,köyden gelen birinin önce zaruretten,sonra da bu zarureti istismar eden kişilerce yönlendirilmek suretiyle,söz konusu eylemin şehir halkının, tabii bu arada köylünün de aleyhine olarak yaygınlaştığı ve tekelci eğilimlere imkân sağladığı pekala düşünülebilir.

Bunları zikrettikten sonra İmam Şâfi yasaklama hükmünü dört şartla tahsis ediyor:

⁵⁶ Mâverdî, E'l-Hâviyu'l-Kebir V, s.348-349.

⁵⁷ Yahya Bin Ömer, a.g.e., s.114.

1-Köylünün şehirde kalma niyetinin olmaması,

2-Malını hemen satarak tehir ve bekletmeyi düşünmemesi,

3-Şehrin bu emtianın hapsedilmesi sebebiyle halkına zarar gelecek kadar küçük bir yerleşim birimi olması,

4- Bu konuda köylünün her hangi bir fikri olmamasına rağmen,şehirlinin ona malını şehirde bırakması için yol gösterip akıl vermesi. İmam Şâfiî Bu dört şart gerçekleştiği zaman ,haram olan yasaklık hükmü tahakkuk etmiş olur diyor⁵⁸.

Hanefiler bu tür alışverişin sahihliğine,hadiste zikredilen nehyin de mensuh olduğuna hükmetmişlerdir⁵⁹. Atâ ve Mücahid gibi fakihler Ebu Hanife gibi bunda beis görmemişlerdir⁶⁰. Evzâî ise,bunun câiz olmadığı görüşündedir. Cafer hadisinde geçen nehyin haramı iktiza ettiği,ancak şehre dışardan gelen satıcıya fiyatlar hakkında bilgi vermek ve istişârenin her müslümanın görevi olduğu için, istişârede bir sakınca bulunmadığını ifade ediyor⁶¹.

Şevkânî, pahalılık veya ucuzluk, şehir halkının mala ihtiyaç duyması veya duymaması,adına satış yapılan kimsenin(bedevi)yabancı veya yakından birisi olması ya da olmaması, satışı yapılan malın bir defada veya peyderpey satılması arasında her hangi bir fark gözetilmeksizin,hiç birinin tecviz edilemeyeceği görüşündedir.

Ebu Avâne Sahihi'nde Muhammed İbn Sirin'den şunu naklediyor;"*Bir defasında Enes Bin Mâlik'le karşılaşınca ona, bedevi adına şehirlinin satış yapması hadisiyle ilgili ;siz köylüler için şehirlilerin satış yapmalarını yasakladınız mı diye sordum o da 'evet' dedi. İmam Malik'in bu hükmünü değerlendiren İbn Sirin diyor ki: evet o doğru söylemiştir. Çünkü o lafız şümullü bir kelimedir.*"⁶².

⁵⁸ Bkz. Mâverdi, a.g.e., s.347.

⁵⁹ Zebidi,Tecrid-i Sarih VI, s.458.

⁶⁰ Şevkânî, Neylû'l-Evtâr V, s.186.

⁶¹ Muhammed Cebûrî, Fıkhü'l-İmami'l-Evzâî II, s.183.

⁶² Şevkânî, a.g.e., s.185-187.

Fukaha pazarda kamu zararına fiyat artışıyla sonuçlanacak ücret karşılığı satış yapmanın haramlığı konusunda ittifak etmiştir. Bunun anlamı komisyonculuktur. Ancak mal getiren kimsenin şehirden biriyle istişare yapmasında sakınca görmemişlerdir⁶³.

Yukarda geçen rivayetler ve bilhassa yasaklamaya mesnet teşkil eden hadis-i şerifin vürûduyla ilgili İmam Şâfii'nin yorumunu, meselenin vuzuha kavuşması bakımından oldukça önemli bir açıklama olarak değerlendirmek mümkündür. İbn Teymiye'nin emtia üzerinde tahakkümde bulunmak suretiyle fiyatlara müdahale etmek şeklindeki kaydıyla, bunun bir anlamda kurumsallaşması demek olan “*ücretle satış*” yani komisyonculuğun da, kesinkes yasaklığına dair cumhûrun görüşü meseleye açıklık kazandırmaktadır. Malı köylüden alırken *monopson*, piyasaya sürerken de *monopol* tehlikesi oluşturan bu tür eylemlerin, yasaklanma gerekçesi daha rahat anlaşılabilir. Bir diğer gerekçe ise, arada belli bir tufeyli zümrenin oluşmasını engellemektir diyebiliriz.

Bu arada Buhari ve Müslim gibi en sahih hadis kaynaklarında zikredilen söz konusu hadisin, Hanefilerin ileri sürdükleri gibi sonradan *nesh* edildiği doğru olarak kabul edilse bile; kamu aleyhine gelişen bu tür tekelleşme eğilimlerinin İslam'ın genel prensipleri açısından, hiçbir surette kabul edilebilir olduğu söylenemez. Yasaklama hem üretici hem de tüketici haklarını korumaya yöneliktir. Çünkü Hz. Ali'ye nispet edilen “*Allah Resûlü ihtikardan men etmiştir. Alışveriş adalet ölçüleri içinde müsamaha ve cömertlik üzere olsun, taraflardan alan ve satan hiçbir şekilde zarara uğratılmasın.*”⁶⁴ sözüyle, “*Zarar ve mukabele-bizzarar yoktur.*”⁶⁵ küllî kâidesi, kimden ne şekilde gelirse gelsin zarar vermenin mutlak anlamda bizatihi yasaklandığının belgesidir.

⁶³ A. Meshur, a.g.e., s.241.

⁶⁴ Nehcü'l-Belâğa'dan nakleden; Muhammed Bin Hasan, a.g.e., s.315 ; Murtaza E'l-Ensârî, Kitâbu'l-Mekâsib III, s.202 ; A. Abdürresül, a.g.e., s.71.

⁶⁵ Mecelle, Md.19.

Bu anlamda düşündüğümüz zaman, bilhassa arz esnekliği düşük tarımsal mallarda, üreticinin ihtiyacını bilen tüccarın, fiyatı yüksek bulduğu gerekçesiyle, kasten geçici bir süre o malın talebinden vazgeçmesi durumunda; üretici fiyatı ister istemez kendine zarar verecek bir sınıra düşürecektir. Bilhassa çabuk bozulabilir ve saklanması zor olan tarımsal mallarla, aynı şekilde arz esnekliği düşük sınaî mallar için de geçerli olan böyle bir durum karşısında; başta üreticiler olmak üzere tüketicilerin de zarara uğrayacağı âşikârdır⁶⁶.

Diğer yandan bu şartlarda elde ettiği mal, ikâme imkanı az talep esnekliği düşük zarûri mallar grubuna dahilse;bu durumda, malları tekelinde tutan tüccarın fiyatların tek belirleyicisi olması kaçınılmazdır. Köylü adına satış yapan komisyoncu veya aralarında anlaşmalı halde alım satım yapan komisyoncular, piyasa arz ve talebini etkileyebilecek kadar güçlü bir konuma gelmiş ve ellerinde bulundurdukları mallar da talep esnekliği düşük mal grubuna dahilse;bu durumda üzerinde bilhassa Alfred Marshall'n durduğu "*rant benzeri*" haksız bir kazanç elde edilmiş olur⁶⁷.

Yukarda zikrettiğimiz şartların tahakkuku her zaman olası bir ihtimali içeriyor olduğu için, İslam Hukukunun önemli bir prensibi olan "*sedd-i zerâi*";suç ve suça götüren yol ve yöntemlerin önceden bertaraf imkanını sağlayan bir kaide olarak büyük bir önemi hâizdir. Meseleye bu açıdan yaklaştığımızda,olası zararları olmadan önce bertaraf etmeyi ilke edinmiş bir inanç sisteminin,tabiatı icabı bu tür iktisadi faaliyetlere kapılarını kapatmış olması gerekir. Kaldı ki mesele hakkında oldukça liberal bir tavır sergileyen Hanefiler bile;eğer şehirde kıtlık ve darlık var ve yapılan muamele şehir halkına zarar verecekse,bunun kesinlikle tecviz edilemeyeceği noktasında birleşmektedirler⁶⁸.

Bununla birlikte şunu da hemen ilave etmek gerekir. Meseleyi mutlak olarak değil de belli kayıtlarla ele alan Hanefi Hukukçular,iktisadî faaliyetlere kesin ve dört

⁶⁶ Ali Abdürresül, a.g.e., s.72.

⁶⁷ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. O. Oğuz, *İktisada Giriş Temel Kavramlar ve Prensipler*, s.285-295.

⁶⁸ Aynî, a.g.e.VI, s.465.

köşe çözümler üretmek yerine,oldukça esnek ve ucu açık çözümler getirmeyi yeğlemişlerdir. Ne var ki, tekellerin kurumsallaştığı, üretici ve tüketici faydasının asgariye indiği, toplam gelir artarken toplam refahın büyük çoğunluk aleyhine geliştiği teknelci rekâbet piyasalarında; kamu menfaatinin korunması ve bilhassa mal farklılaştırmak suretiyle oluşturulan örtülü tekellere karşı bilgilendirme, denetleme ve hatta bazı üretim dallarında planlama şeklindeki devlet müdahaleleri her zaman düşünülmelidir.

B-TELAKKİ'R-RÜKBÂN

Konuyla ilgili Buhari,de İbn Abbas ve İbn Ömer'le⁶⁹, Abdullah İbn Mesud'dan ⁷⁰ hepsi de aynı anlama gelen çeşitli rivayetler nakledilmiştir. Aynı hadisi Ebu Hureyre de rivayet etmiştir⁷¹. Lafızlar farklı olmakla birlikte Ebu Hureyre 'den rivayet edilen lâfız;"*Satılmak için getirilen malı yolda karşılamayın. Kim karşılar ve ondan bir şey satın alırsa,mal sahibi pazara geldiği zaman malını satıp satmamakta muhayyerdir,dilerse bu akdi kabul,dilerse reddeder.*" şeklinde geçmektedir.

İbn Kudâme meseleyi anlatırken;"*Onlar pazara mal getiren câlib'i yolda karşılıyor ve pazara ulaşmadan önce emtiayı kendilerinden satın alıyorlardı. Muhtemelen onları açık bir şekilde aldatıyor ve ihtimal şehir halkını da zarara uğrattıyorlardı. Çünkü rûkban,malını pazarda günün piyasa değerinden satıyor,buna mukabil malı yolda karşılayan simsarlar,kapattıkları emtiayı fiyatların artmasını bekleyerek peyderpey piyasaya sürüyorlardı. İşte Hz. Peygamber bunu yasaklamıştır.*"⁷².

Bu meselede köylü adına satış yapmaktan farklı olan husus;satıcı henüz piyasada teşekkül etmiş piyasa fiyatını öğrenmeden,ondan daha düşük bir fiyatla malını kendisini karşılayan şehirliye sattığından açık bir aldatmaya maruz kalıyor. İhtikar ve

⁶⁹ Zebîdî, a.g.e.VI, s.471-476. ; Nevevî, Sahih-u Müslim Bi Şerhi'n-Nevevî IX, s. 162 vd.

⁷⁰ Buhari,Sahih III-IV, s.26.

⁶⁸ Bkz.A.Davudoğlu, Sahih-i Müslim Tercüme Ve Şerhi VII, s.605; Tirmîzi, Câmiu's-Sahih III, s.515; İbn Mâce, a.g.e.VI, s.152.

⁷² İbn Kudâme, a.g.e. IV, s.281.

köylü adına satış yapmakla benzerliği ise, her ikisinde görüldüğü gibi bunda da malın piyasaya sürülüş şekli, fiyatların yükselmesini bekleyerek malın stoklanmasıdır.

Ulemadan büyük bir çoğunlukla Ömer Bin Abdülaziz , İmam Malik, Leys, Evzâi, İmam Şâfiî ve İshak bu tür alışverişi kerih görmüşlerdir⁷³. Hanefiler bunun belde halkına zarar vermesi ve satıcının kandırılarak malının değerinden daha düşük bir fiyatla satın alınması halinde, bu tür bir alışverişin hadiste geçen yasaklama kapsamına gireceğini, aksi halde bunda bir sakınca olmadığı görüşündedirler⁷⁴.

Yalnız alışveriş akdinin zikredilen şartlar dahilinde olsa dahi, geçerli mi yoksa geçersiz mi olduğu noktasında ihtilaf vardır. İbn Hacer ve Aynî; akdin geçerli olduğunu, çünkü hadiste geçen nehyin bizatihi akdin sıhhati için gerekli olan bir rükünün iptali anlamına gelmediğini , Ebu Hureyre hadisinde geçen muhayyerlik hakkının zikredilmesinin de, akdin geçerliliğine bir delil teşkil ettiğini, aksi halde geçersiz sayılan bir akdin tekrar fesih edilebilir olması şartının anlamsız olacağını söylemektedirler⁷⁵. İmam Evzâi de aynı görüştedir, ona göre de akit sahihtir⁷⁶ İbn Abidin ise akit yapılırken piyasa fiyatının gizlenmesi ve şehirliye yüksek fiyatla satılması halinde alışveriş akdinin geçersiz olacağını söylemektedir⁷⁷. Ebu Yusuf konuyla ilgili olarak; “Bir grup arap Kûfe’ye geldi, bütün yiyecekleri alıp götürmek üzere idiler ve böylece Kûfeliler zarar görecektirdi. Bunun üzerine onlar tıpkı mal sahiplerini yolda karşılayıp mallarını satın almanın yasaklığı gibi bu işten men edildiler. Bir başka kaynakta Ebû Yusuf’un onlara şu haberi gönderdiğini belirtir. *‘Onları bu işten men ederim. Görmüyorlar mı? İhtikâr yapacakları endişesiyle şehirliler bile mal almaktan men edilmişlerdir.’* ”⁷⁸

⁷³ İbn Kudâme, a.g.e.IV, s. 281;

⁷⁴ Bkz. Mola Hüsrev, *Dürer II*, s.177; Mevsîlî, a.g.e., s.202; Aynî, a.g.e.VI, s.464-465; İbn Hümam, a.g.e.VI, s.477 ;Merginânî, a.g.e.III, s.56-57; Ömer Nasûhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye ve İstilaî Fıkhiyye Kamusu VI*, s.124.

⁷⁵ Bkz. Zebîdî, a.g.e.VI, s.477 vd.

⁷⁶ Bkz. Abdullah Muhammed E’l-Cebûrî, *Fıkhu’l-İmâmi’l-Evzâi II*, s.182.

⁷⁷ Ali Şafak, “İslam Hukuku’nda Alışverişte Kâr Haddi”, *İslam Hukukuna Göre Alışveriş’te Vâde Farkı ve Kâr Haddi*, s.96.

⁷⁸ İbn Abidin, *Hâşiyetu İbn Âbidin IV*, s.146-147.

Zahirilerden İbn Hazm, bu alışverişin geçersiz ve kesinkes yasak olduğuna hükmetmiştir⁷⁹. Hambeliler de bu tür bir alışveriş akdinin sahih olmadığını, çünkü vesilesi haram olan bir akdin hiç şüphesiz kendisinin de haram olacağını, bu sebeple haram irtikabından dolayı bu tür bir alışveriş akdinin batıl olduğuna hükmetmişlerdir⁸⁰. İmam Gazali ise akdin her halükârda geçerli olduğunu söylemekle birlikte, aldatma olması halinde yapılan alışverişin yasak kapsamına gireceğini, aldatma ve yalan olmaması halinde bile, iki tür mahsur olacağını; bunlardan birincisinin tamim ifade eden **nehîy**, ikincisinin ise **zarar** ihtiva ettiğini, bu sebeple ihtikar, narh, silah satışı, yol kesme ve içki satışının da bunun gibi Hz. Peygamber tarafından yasaklandığını zikretmektedir⁸¹.

İbn Kudame yukarıda zikredilen eserinde her ne kadar İmam Evzâî'nin meseleyi mutlak olarak kerih gördüğünü ifade ediyorsa da, Nevevi'den gelen bir rivayet, onun da Ebu Hanife gibi içtihadını halkın zarar görmesi şartına bağladığı şeklindedir⁸².

Nevevi de bunun yalan bilgi veya fiyatlar hakkında hiçbir bilgilendirme yapılmadan akdedilen bir alışveriş olması halinde bile, neticede bir şey değiştirmeyeceğini; alışveriş akdi sahih de olsa, pazara ulaşıldığında malı satanın muhayyerlik hakkının saklı kalacağını ifade ediyor. Ancak, satın alma piyasa fiyatının muadili, ya da ondan daha yüksek bir fiyatla yapılmışsa, bu durumda muhayyerlik söz konusu olmaz⁸³.

Malların yolda kapatılarak bir anlamda piyasanın tabii seyrinden çıkartılması, Gazali'nin çok yerinde bir tespitle işaret ettiği gibi bizatihi zarar ihtiva eden ticari bir muamele şeklidir. Çünkü bu tür bir muameleyle pür rekabet piyasalarında bulunması gereken en önemli unsurlardan biri, tam bilgilendirilme ilkesi, hile ya da yanlış

⁷⁹ Zebîdî, a.g.e.VI, s.477.

⁸⁰ Zerkeşî, a.g.e.III, s.654.

⁸¹ Gazalî, E'l-Vasît Fi'l-Mezheb III, s.67-68.

⁸² M.Cebûrî, a.g.e.,s.182.

⁸³ Nevevî, Ravzatü't-Tâlibîn III, s.76.

bilgilendirme yoluyla ihlal edildiği gibi⁸⁴, hem üretici veya dışardan gelen tüccar zarara uğrattılıyor, hem de pazarın tek satıcısı konumuna gelen simsar tekelinde bulundurduğu mal arzıyla fiyatları dilediği gibi yönlendirerek mal kıtlığı ve sun'î fiyat artışlarına yol açabiliyor. Bu yönüyle mesele hem üretici hem de tüketici aleyhine işleyen zararlı bir mekanizma olması yanında, kamu menfaatinin sadece fiyatlar bazında olumsuz yönde etkilenmesine yol açmakla kalmayabilir; iktisadi hayatı yozlaştırırken aynı zamanda beşeri münasebetlerin bozulmasına da yol açarak, çok daha derin sosyal problemleri de beraberinde getirebilir. Halbuki Kur'an; **"Birbirinizle hayır ve takva üzerine yardımlaşın; günah isyan üzerine yardımlaşmayın!"**⁸⁵ fermanı ile, ticari hayat da dahil olmak üzere bütün toplumsal ilişkilerin, hayırhahlık ve adalet ilkeleri üzerinde olmasını emretmektedir.

Netice olarak aldatmaya dayalı bu tür hileli alımların yasaklanması; hem üretici ve tüketici aleyhine haksız kazanç sağlayan parazit bir rantiyer sınıfının oluşmasını engellemek, hem de fiyatların serbest piyasa şartlarında arz ve talebe göre oluşmasının önündeki engelleri kaldırmaya yönelik, son derece hayati tedbirler olarak kabul edilebilir. Bilhassa büyük sermaye tarafından kapatılan üretici mallarının arzında yapılan sun'î kısıtlamalar, piyasada kıtlık ve karaborsa oluşturmak suretiyle sadece tüketicileri zarara uğratmakla kalmaz. Bu yolla mallarına olan tüccar talebi düşeceğinden, üreticiler de ciddi zararlara uğrayabilirler. Çünkü bu durum mübadele hacmini ve dolayısıyla gelir hacmini de olumsuz yönde etkileyecektir.

Mübadele hacminin daraltılması, hızlandıran prensibini hızlandıran katsayısı oranında tersine işleterek, mallarına olan talebin düşmesi sonucu, arzı kısılan malların üreticileriyle, bunlara bağlı yan sanayi kollarındaki üreticilerin üretim hacmini de daraltarak, ya bu sektörde üretim yapan küçük üreticilerin eksik istihdamda çalışmasına yol açar, ya da bunların başka pazarlara kaymasına sebep olacaktır. Her iki

⁸⁴ Nitekim İmam Şafî bu meseleyi değerlendirirken, bu muamelede 'gabn' yani aldatma vuku bulur. Çünkü malı satan kimse şehirdeki fiyatı bilmeyebilir, bundan dolayı mal sahibinin muhayyerlik hakkı mahfuz kalır. Bu hükmüne Müslim de geçen; "Şehre mal getiren kimseyi karşılamayın. Kim bu şekilde şehre mal getiren kimseden bir şey alırsa o kişi çarşıya geldiğinde muhayyerdur." hadisi delil gösteriyor. Bkz. Ebu'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. E's-Sıddîki'l-Gumârî'l-Hasenî, E'l-Hidâye Fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Bidâye VII, s.299.

durumda da fiyatlar genel dengesi bu durumdan olumsuz yönde etkilenecek ve piyasa işlem hacmi daralacaktır. Bu şekilde halkın satın alma gücü azalıp gelir dağılımı bozulurken, mübadele hacminin daraltılması toplam gelirleri düşürecektir.

Diğer yandan bu şekilde oluşan rantiyeli sınıfı, elde ettikleri fâhiş kârlarla tekeller oluşturarak, piyasalara başka müteşebbislerin girmesine engel olacaklardır. Neticede arz ve talebe göre oluşan açık bir piyasa yerine, değil birincil mallarla nihai mallar arasındaki fiyat farkının, farklı piyasalardaki nihai malların fiyat farkının bile açıkça bilinemediği, spekülasyona açık, muvazaalı alım satımların yapıldığı, hatta zorlama yöntemlerin bile denenebileceği mafya türü organizasyonlara zemin hazırlanmış olabilir. Böyle bir ortamda fiyatlar, piyasa mekanizmasının arz ve talep yasalarına göre değil, tekel ve lobilerin aldığı kararlara göre oluşan arz miktarıyla, alacağı malı belirlenen fiyattan satın almak zorunda kalan tüketici talep eğrisinin kesiştiği noktada oluşacaktır. Açıktır ki bunun anlamı, daha düşük miktara daha yüksek ödeme demektir. Bu ise toplumsal refahı olduğu kadar kaynakların optimum olarak kullanılmaması yüzünden kaynak israfı ve eksik istihdama yol açacağından, mevcut refah seviyesini düşürmekle kalmayacak gelecekte ulaşılması istenen refah artışını da erteleyecektir.

C-MALI TESLİM ALMADAN YAPILAN SATIŞ

Serbest rekâbeti engelleyerek haksız rekâbete yol açan ve piyasa fiyatlarının sunî olarak artmasına sebep olan ticarî muamelelerden birisi de, herhangi bir malın teslim alınmadan satılmasıdır.”**Hz. Peygamber(a.s.m.),bir kimse satın aldığı yiyecek maddesini teslim almadıkça satmasın**” şeklinde bir yasaklama vazetmiştir. İbn Abbas “*Zannederim her şey bunun gibidir.*”⁸⁶ diyerek, bunun sadece yiyecekleri değil alışverişe konu olan bütün malları kapsamına aldığını söylemiştir. Hz. Peygamber satın aldıkları malları nakletmeden olduğu yerde satan ve bu yasağa uymayan kimseleri takibata aldirmek suretiyle tâzir cezasına çarptırmış ve devletin bu konudaki

⁸⁵ K.K.5/2.

⁸⁶ Buharî,Sahih III-IV, s.23.

kararlılığını göstermiştir⁸⁷. Bu hususu, İbn Ömer'den nakledilen bir hadis teyit etmektedir. **"Biz Allah Resûlü (a.s.m.) zamanında yiyecek maddelerini satın alırdık da, onu satmadan önce aldığımız yerden başka bir yere götürmemizi emredecek birini bize gönderirdi."**⁸⁸. **"Ben, Allah Resûlü (s.a.m.) zamanında ,götürü usûlü erzak satın alan öyle kimseler gördüm ki onu (olduğu yerde) satmaya kalkıştıklarında,yükleyip (başka yere) nakledinceye kadar dayak yerlerdi."**⁸⁹.

Bu hususta İbn Abbas'dan gelen rivayet; alışverişe mevzu olan malların sadece yiyecek maddelerine münhasır olmadığı şeklindedir⁹⁰. Şafîî, menkul, gayri menkul bütün malların bu hükme tâbi olduğunu söylerken, Ebû Hanife sadece menkul malları, Mâlik ise sadece yiyecek maddelerini (götürü usulle toptan alınıp satılma durumu hariç) yasağa mevzu saymış, İbn Hanbel ise (ölçü,tartı,sayı vs. yoluyla) miktarı belirlenebilen malları (götürü usulle toptan alınıp satılma durumu hariç) yasak kapsamına sokmakla yetinmiştir⁹¹.

Malların kişinin elinde olup olmaması meselesinde kastedilen husus; malın zimmette olup olmadığı hususudur. Eğer bir mal hukuken gerçekten kişinin zimmetine girmişse, akit anında o malın mecliste bulunup bulunmamasına bakılmaz⁹². Bununla birlikte bu tür bir alışveriş akdinde malın vasıfları her ne kadar bütün inceliklerine varıncaya kadar zikredilse bile, alan tarafın muhayyerlik hakkı zayi olmaz⁹³.

İbn Abbas'a bu tür alışverişin nasıl yapıldığı sorulduğunda; *"Bu, paranın parayla satılmasıdır. Halbuki malın müşteriye teslimi tehir edilmiştir"*⁹⁴ şeklinde bir cevap vererek, bu alışverişteki faiz unsuruna dikkat çekmiştir. Hadis şârihlerinin meseleyi tasvir şekli ise şöyledir; *"Bir kimse belirli bir vade ile bir dinara erzak satın alır,sonra*

⁸⁷ C. Kallek, a.g.e., s.70.

⁸⁸ A.Davudoğlu,Sahih Müslim Tercüme ve Şerhi VII, s.616.

⁸⁹ A. Davudoğlu ,a.g.e.VII ,s. 618; Buharî, a.g.e.III-IV, s.22.

⁹⁰ Bkz.75 nolu dipnot.

⁹¹ C. Kallek, a.g.e., s. 71.

⁹² A. Şafâk, a.g.m., s.91.

⁹³ O kadar ki bu hak taraflarca akit anında şart olarak ileri sürülmesi bile yine de baki sayılır. Bkz. A. Zeydan, İslam Hukukuna Giriş, s.553.

onu teslim almaksızın, ya malı elinde bulunduran ilk satıcıya ya da başka bir müşteriye iki dinara satardı. Dolayısıyla bir dinar verip karşılığında iki dinar alan faizci konumuna düşerdi. Bunun içindir ki bu tür bir işlem ribâ ve tefecilikten daha çirkin bir muamele olarak addedilmiştir. Çünkü riba münhasıran borçlanan kimseyi zarara sokar. Fakat gıda vb. maddelerin teslim alınmadan elden ele intikali, fiyatları yükseltici bir etki yaptığından zararı bütün bir topluma sirayet eder. Etki alanı bu kadar geniş olduğu içindir ki, ihtikar yapan kimseler toplum aleyhine cephe alan şerhiler olarak addolunmuşlardır. Lügaten veya şeklen, hangi şekilde ele alınırsa alınsın; bu işlem ihtikara kapı açan bir muameledir. Müşterinin malını teslim alıp teslim etmeden yapılan bu satış yolu açık bırakılırsa, bir ambarda depo edilmiş bir mal, elden ele, dilden dile dolaşarak gereksiz yere fiyat artışlarına sebep olur.”⁹⁵

Bu tür bir muamelede belli bir emek harcamadan, sırf aracılık yaparak haksız şekilde gelir elde eden parazit bir zümrenin, toplumun kanını emdiği görülmektedir. Neticede kamu aleyhine palazlanan bu tufeyli zümresi, sadece fiyatların yükselmesine sebep olmaz, aynı zamanda ticarî ahlakın bozulmasına sebep olmakla başkalarına da sui emsal teşkil ederler.

Teslim alınmadan yapılan mal satışında başka problemlerin çıkma ihtimali de her zaman mümkündür. Böyle bir ticarî mukavelede, henüz mal teslim edilmemişken, piyasalarda meydana gelebilecek âni bir fiyat artışında, alıcı ve aracı arasında ve hatta malı elinde bulunduran gerçek mal sahibi satıcı arasında, bir takım hukukî problemlerin ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Diğer yandan malı teslim almaksızın satın aldığı malı devredene kadar geçen süre zarfında, mala âriz olacak arıza , kalite düşüklüğü veya telef olma halleri de hukukî ve sosyal rahatsızlıklara sebep olabilir.

Bütün bunların yanı sıra malı teslim alarak satış yapan satıcılarla, teslim almadan satış yapan kimseler arasında mâliyet farklılıkları olacağından, haksız bir rekâbet

⁹⁴ Buhârî, a.g.e.III-IV, s.22

ortamının oluşması kaçınılmaz hale gelecektir. Dahası, bu tür ticârî muamelelerle aracının, satıcı malını satıcı ambarlarında gereğinden fazla bir süre tutmak suretiyle, mal arzını kısıarak, piyasada darlık ve sunî kıtlık buhranlarına yol açması, müşteri aleyhine bir karaborsa fiyatının oluşmasına sebep olabileceken, aynı davranış; satıcı aleyhine fazladan bekleme sebebiyle, hem mâliyet artışına hem de mübadele katsayısının düşmesiyle kazanç kaybına yol açacaktır.

Diğer yandan henüz mevcut olmayan malın satılması, günümüz banka sistemindeki kaydî parada olduğu gibi, müşterilerin âni olarak topluca talepte bulunmaları halinde, müşteri taleplerini karşılayamayacak olan aracının, talepte meydana gelen bu âni artıştan dolayı, sattığı fiyattan mal bulamayacağı ihtimali göz önüne alınırsa, seksenli yıllar Türkiye’inde yaşanan banker skandallarını aratmayacak toplu mağduriyetlere sebep olabilir.

Buradaki işlem, birincisine benzemekle birlikte ondan farklıdır. Bu, henüz zimmetine geçirilmeyen malın satışdır ki, yukarıda temas ettiğimiz gibi, faizle işlem yapan bankaların yarattığı banka parası gibi itibarî bir maldır. Konuyla ilgili Hz. Peygamber’den gelen bir rivayet ;”**Yanında (zimmetinde) bulunmayan bir malı satman helal değildir.**”.(Hâkim bin. Hizâm der ki): “Yâ Rasuallah! Birisi, bende (zimmetimde) olmayan bir şeyi satmamı isterse, (bilahare satın alıp teslim etmek üzere) satayım mı? diye sordum.”**Hayır sende olmayan bir şeyi satma.**” buyurdu⁹⁶.

⁹⁵ Zebîdî, a.g.e.VI, s.447,451.

⁹⁶ Ebû Dâvud, a.g.e.II, s.665

İKİNCİ BÖLÜM

MAL VE HİZMET PİYASALARINDA İHTİKAR

Birinci bölümde, ihtikar kavramının sözlük ve terim anlamlarıyla, ihtikar benzeri meseleler üzerinde durularak, bunların kavram olarak çerçeveleri belirlenmeye çalışılmıştı. Bu bölümde ise tekelci eğilimlerin İslam fıkıh literatüründeki yeri iktisadî bir bakışla analiz edilmeye çalışılacaktır. Öncelikli olarak ihtikar kapsamına giren mallar, ihtikarda süre meselesi ve bunun hükmü ile ihtikarı hazırlayan sebepler ve en nihayet yapılış şekilleri üzerinde detaylı olarak durulacaktır.

I-İHTİKAR KAPSAMINA GİREN MALLAR

İhtikarı yasaklayan hadislerden bazılarının mutlak, bazılarının ise yiyecek maddeleriyle sınırlı olması, fukahanın bu hususta farklı içtihatlarında bulunmalarına sebep olmuştur. Bu hususta fukahanın görüşlerini üç grupta toplamak mümkündür. a- Birinci grupta bulunan fukaha Ebû Hanife, İmam Muhammed⁹⁷ ve İmam Nevevî ile Şafî⁹⁸ ve Hambelî imamlardır⁹⁹. İmam Nevevî de¹⁰⁰ aynı şekilde Hanefilerle¹⁰¹ Şafiiler¹⁰² gibi ihtikarı sadece insan ve hayvanların gıda maddeleriyle sınırlı tutarken; Hambeliler Hz. Peygamberden nakledilen bir hadise istinâden¹⁰³, bunun sadece insanlara âit gıda mallarını içerdiği görüşünü ileri sürmüşlerdir. Ahmed bin Hanbel, buna bir de mekan kaydı getirerek, Mekke ve Medine gibi şehirlerle, askerlerin meskun

⁹⁷ Muhammed b. Süleyman, *Mecmau'l-Enhur Fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur II*, s.547-549.

⁹⁸ Ebû İshak Şırazî, *E'l-Mühezzeb Fî Fıkhî'l-İmami's-Şâfî III*, s.146-147 ; M. Bin Abdulkarim e'r-Râfî, *E'l-Azîz Şerhu'l-Veciz IV*, s.126.

⁹⁹ Hambelî imamlardan Muhammed b. Kasım Ahmet bin Hanbel'e muhalif olarak, hem zarurî gıda malları hem de diğer malların ihtikar kapsamında olabileceğini belirtmiştir. Bkz. M. Bin. Kasım E'l-Asımî'n-Necidî, *Hâşiyetü'r-Ravdü'l-Mürbî Şerhü Zâdi'l-Müstegnî IV*, s.390.

¹⁰⁰ İmam Nevevî ihtikarı zarurî gıda mallarına hasrederek bunun sadece hurma ve üzüm gibi mallara teşmil edilemeyeceği kaydını düşmüştür. Bkz. Nevevî, *Ravzatü't-Tâlibîn III*, s.75.

¹⁰¹ Hanefiler hurma, buğday, arpa, üzüm ve badem gibi gıda mallarının tümünde yasaklık hükmünün câri olduğu görüşündedirler. Bkz. Mevsilî, *İhtiyar*, s.688 ; İbn Abidin, *Hâşiyetü Reddû'l-Muhtar VI*, s.398; Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi V*, s.129; Merginânî, *El-Hidâye III*, s.92-93.

¹⁰² İmam Şafîi bununla ilgili olarak özetle şunları söylüyor; ihtikar ancak zarurî olan gıda malları için geçerlidir. Çünkü insanlar ancak bunlarla ayakta kalabilirler. Bunun dışındaki gıda malları bu guruba girmez çünkü, Said Bin Müseyyeb de zeytinyağı ihtikarı yapıyordu. Bkz. İbn Abdülber, *İztikâr XX*, s.76.

olduğu sınır boylarındaki kalelerin de bu kapsamda değerlendirilebileceği görüşünü ilave etmiştir¹⁰⁴.

b-İkinci gurup fukaha Hanefilerden Ebû Yusuf¹⁰⁵, İmam Mâlik¹⁰⁶, İmam Zeyd¹⁰⁷ ve zâhirîlerden İbn Hazm'dır¹⁰⁸ Bunlar, stoklanması topluma zarar veren her şeyin, ihtikar kapsamında değerlendirilebileceği görüşündedirler¹⁰⁹. Hatta Ebû Yusuf daha da ileri giderek, bu kapsama altın ve gümüş gibi semen niteliği olan paraların da gireceğini söylemiştir¹¹⁰. Paranın sirkülasyondan çekilerek bloke edilmesi Kurân'ın yasaklamış olduğu 'kenz' den başka bir şey değildir. İhtikar kavramını karşılamak için Kurân-ı Kerim'de kullanılan kavram da kenz kavramıdır şeklinde görüş ileri süren müslüman düşünürler olduğunu biliyoruz¹¹¹. Bu konuda Şâfiî imamlarından Şevkânî de şunları söylüyor; " İhtikar, emtianın (yiyecek değil) satıştan alı konması, hapsedilmesidir. Konuyla ilgili olarak rivayet edilen hadislerin zâhiri, ihtikarın sadece insan ve hayvan yiyecekleriyle sınırlı tutulmasını değil, bunların dışında kalan bütün mallar için geçerli olmakla birlikte, aralarında da hiçbir şekilde ayırım yapılmayacağını gösterir."¹¹²

¹⁰³ "Kim müslümanların aleyhine onların gıda mallarınının ihtikarını yaparsa Allah onu cüzzam ve iflasla cezalandırır." Bkz. Zebîdî, *Sahihu Buhari VI*, s.449, İbn Mace ve Beyhakî'den naklen.

¹⁰⁴ İbn Hanbel'in devamla, Halep, Bağdat, Basra ve Mısır gibi nüfusu kalabalık olan büyük şehirlerde yapılan ihtikarın; şehirlerin büyüklüğünden dolayı piyasayı etkileyemeyeceği gerekçesiyle, yasak kapsamına girmeyeceğini belirtmiştir. Bu sebeple yukarıda nakledilen rivayetin bu açıdan değerlendirilmesi gerekir. Bkz. İbn Kudâme, *El-Muğnî IV*, s. 283; İbn Abdülber de aynı rivayeti yorumlarken, sermaye sahiplerinin şehre mal getiren kimsenin malını yolda karşılayıp kapatarak stoklaması halinde, büyük küçük farketmeksizin bütün beldelerde bu tür bir davranışın haram olacağını; aksi halde bunun sadece küçük şehirlerle sınırlı tutulacağı görüşünü İbn Hanbel'e isnat etmektedir. Bkz. İbn Abdülber, a.g.e.XX, s.69.

¹⁰⁵ Heyet, *Mevsuatü'l-Fıkhıyye II*, s.92

¹⁰⁶ Sehnûn, *El-Müdevvene IV*, 291 ; İbn Abdülber, a.g.e.XX, s.74; Kurtubî, *Kitâbu'l-Kâfiye Fî fıkhi Ehli'l-Medineti'l-Mâlikiyye II*, s.730.

¹⁰⁷ "İmam Zeyd insan ve hayvanlara âit gıda mallarıyla kendisine ihtiyaç duyulan şeylerden müslümanlara zarar veren şeyi ihtikar kapsamında değerlendirirken; zeydiyyeden San'ânî, ihtikarı hiçbir şeyle kayıt altına almaksızın mutlak olarak değerlendirmiştir." Bkz. M. Selam Medkûr, "*El-İhtikaru ve Mevkafu't-Teşriü'l-İslamiyyü*" ,*Mecelletü'l-Kânun ve'l-İktisat S.605, Yıl 36*, s.469.

¹⁰⁸ İbn Hazm, *El-Muhalla IX*, s.78.

¹⁰⁹ San'ânî de; " Hem gıda maddesi hem de onun dışındaki sair mallardan insanlara zarar veren ve onları darlığa düşüren her tür malın ihtikar kapsamına gireceğini cumhurun da bu görüşte olduğunu" söylemiştir. Bkz. San'ânî, *Sübülü's-Selâm Şerhü Bülûğü'l-Meram III*, s.48-49.

¹¹⁰ Merginânî, *Hidâye III*, s.92.

¹¹¹ Bkz. S. M. Yusuf, *Economic Justic In Islam*, s.42-43.

¹¹² Konuyla ilgili olarak Şevkânî," Bazı rivayetlerde geçen yiyecek lafzıyla ilgili açıklamanın; mutlak olan rivayetleri kayıt altına alması uygun olmaz. Belki o rivayetler râvilerden birisinin, yiyecek lafzını mutlak lafız üzerine itlak etmesi olarak anlaşılabilir bir iktibastır. Bu durumda ilgili kaydın yiyecek dışındakileri yasaklık

c-Bu gurupta ise Muhammed bin Hasan'dan nakledilen daha farklı bir görüşe rastlıyoruz. Buna göre ihtikar sadece zarûri gıda mallarıyla elbiselerde geçerlidir¹¹³.

Fukahanın bu konuda ihtilaf etmesinin sebebi; meselemizle ilgili hadislerin farklı şekillerde rivayet edilmesidir. Rivayetlerin bir kısmında meselemize mesnet teşkil eden hadis “*âmm*” olarak zikredilirken, bazılarında ise “*hâs*” olarak zikredilmiştir. Eğer mutlak olan hadisler mukayyet olan hadislerle bir meselede birleştirilirse, o zaman mutlak olan hadisler hâs olanlar üzerine hamledilebilirler. Zaten bu meselede cumhûr-u ulema, mutlak olarak rivayet edilen hadisler üzerinde ittifak ederek¹¹⁴, sadece gıda maddelerine inhisar olunan mukayyet hadislerle amel edilmeyeceği görüşünü benimsemişlerdir¹¹⁵.

Diğer yandan hadislerde geçen yasaklamada illet¹¹⁶, ihtikarın bizâtihi kendisi değil, bu yolla ammeye –ki bütün canlılar da buna dâhil edilebilir- gelecek zararın ortadan kaldırılmasıdır. İnsanlara gelebilecek zarar gıda mallarının stoklanmasıyla olabileceği gibi, sâir malların piyasadan çekilmesiyle de olabilir. Ebû Yusuf da meseleyle ilgili olarak, insanlar için ihtiyaçlar muhteliftir. İhtikar ise, kendisiyle insanlara zararı dokunacak her şeyde olabilir diyor¹¹⁷. Burada mesele esas itibarıyla, amme üzerinden zararın kaldırılmasıdır¹¹⁸. O halde mesele, zararın ne olduğu üzerindeki anlayış farklılığı ile, konuyla ilgili bazı hadislerin lafzî mi yoksa hakiki manasına mı itibar edilip edilmeyeceği meselesi üzerinde düğümleniyor denilebilir. Fukaha arasındaki tartışmanın da zaten, hadislerin mutlak veya mukayyetliği üzerinde

kapsamı dışına alması hükmü, cumhurun nezdinde kendisiyle amel edilmeyecek bir hüküm olarak değerlendirilir. Bu konuda hükme medar olan illet müslümanlara zarar gelmesidir. Bu sebeple ihtikara mevzu olan malın yiyecek ve onun dışındakiler olması arasında bir fark bulunmaz.” diyor. Bkz. Şevkânî, Neylû'l-Evtar V, s.251-252.

¹¹³İbn Abidin bu görüşü İbn Kemal'den naklediyor. Bkz. İbn Abidin, a.g.e., s.397.; Mevsuatü'l-Fıkhıyye II, s.92.

¹¹⁴ Mevsuatü'l-Fıkhıyye II, s.93.

¹¹⁵ Y. K. Mahmud, Fıkhü'l-İktisadu'l-İslamiyyu, s.235.

¹¹⁶ Bkz. No: 11.

¹¹⁷ A. Abdürresül, Mebâdiü'l-İktisadiyye, s.65.

¹¹⁸ Bkz. M. Ebû Zehra, E't-Tekâfilu'l-İçtimâiyye Fi'l-İslam, s.56.

yapılmış olması bir yana; Merginânî'nin konuyla ilgili önemli bir yorumu da, yukarıdaki görüşü destekler mahiyettedir¹¹⁹.

Bilindiği üzere kadim zamanlarda Arap toplumu için öncelikli olarak zarûri olan ihtiyaç malları, bilhassa gıda maddelerinden müteşekkil tarımsal mallardı. Bölgenin coğrafi ve iklim özellikleri düşünüldüğü zaman, gıda mallarının neden bu kadar ön plana çıktığı rahatlıkla anlaşılabilir. “O dönemde çeşitli sebeplerle sık sık yokluğu ve kıtlığı ile karşı karşıya kalınması bakımından gıda maddeleri karaborsacılığa en elverişli malların başında geliyordu. Bu sebeple topluma vereceği zararın büyüklüğü ve önemine binaen, **mutlak bir şekilde belirttiği ihtikar yasağı hükmünü**, kimi zaman yiyecek maddeleriyle sınırlandıran Hz. Peygamber; kimi zaman da yiyecek maddeleri açısından tamamen dışa bağımlı olması bakımından, karaborsacılık girişimlerinden en büyük zararı görmesi kuvvetle muhtemel bulunan Mekke ile, fi sebîlillah çalışmaktan dolayı ticaret veya üretimle yeterince uğraşamadıklarından, ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çekmeleri sebebiyle, ihtikar faaliyetlerinden sıkıntıya düşeceklerin başında gelen Medine'nin de aralarında bulunduğu diğer şehirlerle sınırlamıştır”¹²⁰.

Yukarıdaki analizin de, konuyla ilgili rivayetlerin zaman zaman neden farklı şekillerde vârit olduğunu açıklaması bakımından, oldukça kayda değer bir nitelik taşıdığı söylenilebilir. Kaldı ki, aslî ihtiyaçlar kapsamında bulunan mallarla, bunların mütemmimi olan yan ürünlerin, günlük hayatta ne derece etkili oldukları, hiçbir yoruma ihtiyaç bırakmayacak açıklıkta gerçeklikler olarak, herkes tarafından zaten biliniyor. Bu şekliyle değil gıda malları, piyasalar üzerinde hızlandıran ve çoğaltan etkisi yapan para akımları bile, iktisadî hayatı dolaysız olarak etkileyebilme özelliği taşıyorlar. Konuya bu şekilde yaklaşıldığında, her ne suretle olursa olsun nihaî olarak istenilen, halkın üzerinden zararı kaldırmak ve sosyal nizamı korumaksa; bu bahse

¹¹⁹ Merginânî, “Bu meselede Ebû Yusuf zararın hakikatine itibar etmiştir, o halde kerâhatte müessir olan da bizâtihi zararın kendisidir. Ebû Hanîfe ise bilinen o meşhur zarara itibar etmiştir.” şeklinde bir kayıt düşerek, dikkatleri imamlar arasındaki ihtilaf noktasına çekmiştir. Bkz. Merginânî, a.g.e.III, s.92-93. Muhammed b. Süleyman, a.g.e., s.548.

¹²⁰ Munzirî, E't-Terğîb ve't-Terhîb III, s.27. nakleden C.Kallek, a.g.e., s.59.

halkın günlük hayatına vazgeçilmez ihtiyaçlar olarak giren beslenme, barınma, sağlık, haberleşme, ulaşım ve nakliye hizmetleriyle, bunlar için gerekli olan demir-çelik, çimento vs. ile her tür hayatî ilaç türü ve enerjinin bütün çeşitlerinin dâhil edilmesinde hiç bir sakınca olmamalıdır¹²¹.

İhtikara mevzu teşkil eden malları sadece gıda mallarıyla sınırlayanlar bile, “insanların şiddetle ihtiyaç duyduğu, ya da sadece ihtiyaç duyduğu” şeklinde bir kayıt getirerek, zımnî olarak bir bakıma insan hayatının sağlıklı olarak devamı için gerekli olan zarurî malların da, bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiğini kabul etmiş oluyorlar. Çünkü yemek-içmek gibi, giyinmek ve barınmak da zarûriyat arasında zikredilmiştir¹²². Bu durumda yukarıda zikredilen ve hayatın düzenli bir şekilde devamı için gerekli olan bütün mal ve hizmetlerin bu kapsamda değerlendirilmesinde hiçbir sakıncalı taraf olmamalıdır.

Bundan dolayı konuyla ilgili yalnız gıda mallarına tahsis edilen rivayetleri, şiddetle ihtiyaç duyulan ve hatta insan hayatını bile tehlikeye atan mal ihtikarına karşı, Hz. Peygamber tarafından bilhassa vurgu yapmak amacıyla altı çizilmiş sözler olarak yorumlamak, daha uygun bir açıklama tarzı şeklinde değerlendirilebilir.

Günümüz fakih-iktisatçıları da Ebu Yusuf’un görüşüne uygun olarak, üretimin kısılması veya stoklanması yoluyla mal arzının daraltılarak, insanların günlük ihtiyaçları için kendisine şiddetle ihtiyaç duydukları mal ve hizmetlerin tümünden ve bilhassa zorunlu ihtiyaç mallarından elde edilen tüm spekülâtif kazançların, netice

¹²¹ Bu konuda Ebû Yusuf’la Ebû Hanife’nin içtihadı arasındaki farklılıklara temas eden bir kaynak şunları söylüyor; “Bu iki İmam’ın da maksadı umumun menfaatlerin korunmasıdır. Piyasanın mühim maddelerinden biri üzerinde istif ve inhisarcılık yolu ile kontrol sahibi olmayı ve böylece piyasada talep artırılarak malın fiyatını değerinden daha fazla çıkartmayı, her iki imam da ittifakla mekruh saymışlardır. Diğer taraftan Ebû Yusuf, bunu umuüma teşmil ederek daha da ileri gitmiştir. Ona göre her çeşit malda, istifçilik ve inhisarcılık yapmak mekruhtur. Bu mallar piyasadaki talebe göre ister eksilip artan cinsten olsun, isterse olmasın. Yeter ki umûmun menfaati bu istifçilik ve tekelcilikten zarar görmüş bulunsun. Ebû Hanife’nin bu konuyu her mala teşmil etmekteki isteksizliği, ferdi hürriyeti tahdit ederim endişesinden kaynaklanmıştır. Çünkü şahsın hürriyeti, sadece içtimai menfaatler zarar gördüğü zaman kısıtlanmaktadır. *Büyük çaptaki işlerin umûmileştiği modern dünyada tekeller, ki ne normaldirler ne de iktisadi ölçüleri vardır, mutlaka tahdit edilmelidirler.*” Bkz. Ömer, Çapra, *İslam’da İktisadî Nizam*, s.59-60.

¹²² Fıkıh kitaplarında yemek, içmek, giyinmek, barınmak ve benzeri konularla ilgili beşerî davranışlar aklın ve nefsin korunmasına ilişkin zarurî ihtiyaçlar kapsamında zikredilmiştir. Diğer yandan onsuз olmakla birlikte

itibarıyla halka zarar verdiği; bu sebeple de söz konusu malların tümünde ihtikarın câri olacağı üzerinde ittifakla birleşmişlerdir¹²³.

II-İHTİKARIN SÜRESİ

İhtikarla ilgili ihtilafli meselelerden birisi de, ihtikarın süresiyle ilgilidir. Ne zaman stokçuluk yapılır, ya da ne kadar süreyle yapılırsa bu eylem yasaklama sınırına dâhil edilebilir şeklindeki sorular da, rivayetlerdeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Burada ikinci soruya yani, bu eylemin süresiyle ilgili probleme çözüm aranmaya çalışılacaktır.

Konuyla ilgili olarak Ahmed Bin Hanbel'den rivayet edilen; “ **Kim yiyecek maddeleri üzerinde kırk gün ihtikar yaparsa, O Allah'tan, Allah da ondan uzaklaşmıştır. Komşuları aç olduğu halde sabahlayanlar, Allah'ın zimmetinden uzaklaştırılmışlardır.**”¹²⁴. şeklindeki bir hadis ve benzerlerinin zâhirine göre bu müddet, asgari kırk gün ile sınırlandırılmışken, buna mukabil, mutlak olarak gelen farklı rivayetlerde süre belirtilmemiştir¹²⁵.

Yukarıda zikredilen hadise istinâden fukahadan bir kısmı süreyi asgarî kırk gün¹²⁶ kabul ederken, otuz gün¹²⁷ ve hatta pahalılık dönemleri için bunu üç günle

bir genişlik ve kolaylık sağladığı için ihtiyaç duyulan, bulunmadığı zaman kişileri sıkıntı ve meşakkate sokan unsurlar da hâciyat kapsamında zikredilmiştir. Bkz. Şâtibî, *E'l-Muvâfakat II*, s.8-10.

¹²³ Bkz. A.Abdürresül, a.g.e., s.65 ; A.Meşhur, *E'l-İstismâr*, s.227,229 ; A. Ğanim, *E'l-Müşkiletü'l-İktisâdiyye ve Nazriyyetü'l-Ücûre ve'l-Es'âra Fî'l-İslam*, s.105 ; S.Ebu'l-Fütûh M Besyûni, *E'l-Hürriyyetü'l-İktisâdiyye Fî'l-İslam ve Eseruha Fî't-Tenmiye*, s.557; M.A.E'l-Cemmâl, *Mevsûatü'l-İktisâdü'l-İslamiyye*, s.171; Abdülhafiz F.Ali, *Âdâbü's-Sûk Fî'l-İslam*, s.41; A. Celîlî, *Temlikü'l-Ahval ve Tedahhülü'd-Devletü Fî'l-İslam*, s.578 ; A. E'l-Hasenî, *İslam'da Para*, s.37.

¹²⁴ A.Bin Hanbel, *Müsned II*, s.270 ; Ayrıca aynı anlama gelen farklı rivayetler de nakledilmiştir. Bkz. Al-Haj Maulana Fazlul Karım, *Al-Hadis (Mushkat-Ul-Masabih) Book II*, s.292. Bu rivayette “ *fiyatları yükseltmek maksadıyla* ” ilavesi bulunmakla birlikte, “ *komşusu açken sabahlayan* ” ilavesi zikredilmiyor.

¹²⁵ Hz. Ömer'den nakledilen bir rivayette ; “ Hz. Peygamber şöyle demiştir: Kim dışardan hububat ithal eder ve onu piyasa fiyatından satarsa, onun kazancı bereketlenmiştir. Kim de gelecekte fiyatların artacağını tahmin ederek tahıl ürünlerini satıktan alıkoyarsa, o kimse Allah'ın emrinden uzaklaştırılmış olur.” Ma'mer'de gelen bir rivayet de, “Darlık ânında her kim gıda mallarını stoklayarak biriktirirse, o kimse büyük bir günahkardır.” şeklindedir. Bkz. A.İqbal Qureshi, *The Economic and Social System Of Islam*, s.25. Ayrıca mutlak olarak zikredilmiş farklı rivayetler hakkında ayrıntılı bilgi için, birinci bölümde ilgili yerlere bakılabilir.

¹²⁶ Mevsilî, *İhtiyar*, s.688

¹²⁷ Bu konuyla ilgili olarak Merginanî şunu söylüyor ; “ Bununla ilgili süre bir ay'dır. Bunun altı ta'cil edilmiş az bir süre, yukarıya ise te'cil edilmiş çok bir süre olur deniliyor. Ne var ki,yasak olan stoklamanın müddeti katlık ve bolluk haline göre farklı hükümler alabilir. ” Bkz. Merginânî, a.g.e.III, s.93; İbn Abidin ise

sınırlayanlarla birlikte¹²⁸, bununla ilgili olarak hiçbir kayıt ileri sürmeksizin, süreyi mutlak olarak değerlendiren ve sadece ihtikardan hâsıl olacak zarara itibar eden farklı görüşler de serdedilmiştir¹²⁹.

Süreyi mutlak olarak değerlendiren fakihlerden Muhammed Bin Yusuf konuyla ilgili olarak şunları söylüyor; “*Fiyatları yükseltmek maksadıyla satın alınan malı bir tam gün, yarım gün veya onun üçte biri kadar ya da bir saat ve hatta ondan daha kısa bir süre bekletmek bile; buna dair hiçbir tahdit belirlenemeyeceğinden, bu tür bir eylemin ihtikar kapsamına girmesi için yeterli sayılır.*” Bunları söylemekle birlikte ihtiyatı da elden bırakmayan aynı müellif, “*Eğer mal sahibi elindeki mala yeterli fiyat verilmediğinden malını satamaz ve bunu yaparken de fiyatları arttırmak gayesi taşımazsa bu durumda malını bekletmesinde herhangi bir mahzur olmaz*” şeklinde bir kayıt düşerek meseleyi dengeleme cihetine gitmiştir¹³⁰. Yukarıda zikredilen ifadelerde dikkati çeken en önemli husus, fiyatları arttırmak gayesi taşıyan her tür spekülasyonun, süresi ne olursa olsun mutlak surette ihtikar kapsamına girebileceğinin ısrarla altının çizilmiş olmasıdır.

Bununla birlikte ihtikara âit sürenin kamu otoritesinin ceza vermesi için dikkate alınması gereken bir husus olduğu, oysa süre ne kadar kısa olursa olsun bu tür bir eylemin ahrette cezasız bırakılmayacağı, bu sebeple de böyle bir hususun, belli bir ölçüyle kayıt altına alınmasının mümkün olmadığı ayrıca zikrediliyor¹³¹. Nitekim süreyle ilgili hadisi değerlendiren muasır bir kaynak da, prensip olarak bir malın ihtiyaç duyulandan daha uzun bir süre bekletilerek insanların zarar görmesine sebep olmasının ihtikar kapsamında değerlendirilebileceğini belirtiyor¹³².

süreyle ilgili olarak ; “ Bir ay veya daha fazla olabilir.” diyor. Bkz. İbn Abidin, a.g.e.V,s.398; İbn Hümam, Netâicu'l-Efkâr Fi Keşfi'r-Rumûzü Ve'l-Esrar X, s.58.

¹²⁸ C.Kallek, a.g.e.,s.60.

¹²⁹ Şevkânî bu konuda şunu söylüyor; “*Ben bu süre meselesiyle ilgili olarak amel edilecek bir yol, mezhep bulamadım.*”Bunu biz, hükümde süreye değil zarara itibar edilir şeklinde anlayabiliriz. Bkz. Şevkânî , a.g.e.,s.251 ; Kâsânî de bununla ilgili olarak; “ *Hapsetme süresinin az veya çok olması birbirine müsavîdir. Çünkü bu konuda zulüm irtikap edildiğinden harama girilmiş olur.*” diyor. Bkz. Kâsânî, E'l-Bedâiu's-Sanâî V,129.

¹³⁰Bkz. Muhammed Bin Yusuf Afşe, Şerhu Kitabu'n-Nil ve Şifau'l-Alîl, s.177-178.

¹³¹Heyet, E'l-Mevsûatü'l-Fıkhiyye II, s.94.

¹³² Al-Haj Maulana Fazlul Karim, Al-Hadis (Mishkat-ul-Masabih) Book II, s.291.

Diğer yandan kadim dönemlerde halkın ihtiyacı ânında, ithal edilen yiyecek maddesi ve diğer malları istenilen bölgeye ulaştırmak, oldukça zor ve uzun bir süre aldığı için, konuyla ilgili bazı fakihlerin, muhtemelen bu durumu dikkate alarak fetva verdikleri düşünülebilir. Bu sebeple yasaklama kapsamına giren sürenin de, şu ya da bu vakitle sınırlandırılması yerine, ilgili kişi ya da firmaların ihtiyacı dikkate alınarak yapılması daha uygun olur¹³³.

Sürenin sosyal ve ekonomik mobilitenin çok da gelişmediği bir dönemde, günümüz iktisadî hayatında asla azım-sanamayacak otuz-kırk ve hatta bir yıl¹³⁴ gibi oldukça uzun bir zaman dilimine yayılması, ancak ilgili dönemin kendine özgü şartlarıyla açıklanabilir. Fakat günümüz ekonomilerinde değil bir ay veya bir hafta, bazı durumlarda bir günlük bir gecikmenin bile çok yüksek maliyetleri olabiliyor. Belli bir bölge veya ülkede bazı malların üretim ya da satış tekeli elinde bulunduran firma veya spekülâtorlerin, mallarına şiddetle ihtiyaç duyan firma ya da tüketicilerin bu durumlarını kullanarak, aşırı kârlar elde etmeleri her zaman mümkün olabilir.

Bu sebeple gerek günümüz ihtiyaçları, gerekse İslam'ın evrensel ilkeleri¹³⁵ dikkate alındığında, süre meselesinin de **zararın tahakkuku** ile sınırlandırılması, daha makul bir yol olarak görülmektedir. Netice olarak, piyasa dengesini şu ya da bu şekilde etkileyerek fiyat istikrarını bozan ve muhtelif yollarla piyasalarda büyük vurgunlar yapan spekülâtorlerin bu tür eylemleri, bir şekilde haksız rekabet ve dolayısıyla da haksız kazançlara yol açıyorsa; bunların ne kadar kısa süreyle yapıldığına bakılmaksızın, ihtikar kapsamında değerlendirilmesi pekala mümkün olabilir.

¹³³ Konuyla ilgili son dönemlerde yapılmış bir çalışma İbn Havkal'a istinâden, o dönemde bir ticaret kervânının gıda maddesi ithalâtında ana merkez olan Şam'a gidiş-dönüş müddetinin kırk gün olduğunu zikrediyor. Bkz. C.Kallek, a.g.e., s.60-61.

III-İHTİKARIN HÜKMÜ

Fukaha belli kayıtlarla ihtikarın hepsinde insanlara zarar verme ve onları dara düşürme gibi mahzurlar bulunduğu noktasında ittifakla birleşmişlerdir. Aynı şekilde cumhurun, mahzurların yorumunda görüş ayrılığına düşseler bile, haramlığı konusunda görüş birliğine vardıkları biliniyor¹³⁶. Hambelîlerle¹³⁷ Hanefilerden Kâsânî de bu görüştedir¹³⁸. Bazıları ise daha da ileri giderek bunu kebâirden saymıştır¹³⁹.

Bununla birlikte Hanefilerden büyük bir çoğunluk ile, Şafiilerden bir kısmı ihtikarın ancak, *halka zarar verdiği durumlarda* kerih görülebileceğine hükmetmişlerdir. Ancak Hanefi fukahası bunun harama yakın bir kerahet ihtiva etmesinden dolayı, aynen haram gibi cezaî bir yaptırıma maruz kalacağı görüşünü ileri sürmüşlerdir¹⁴⁰.

Zahirilerden İbn Hazm ise halka zarar veren ihtikarın, ister satın alma isterse satın aldığı malı elinde tutma ve bu malın satışını engelleme şeklinde tezahür etsin; bu tür spekülâtif faaliyetlerin, kesinlikle yasak olduğunu söylemekle birlikte, bolluk dönemlerinde ihtikar yapılmasının değil zararlı, faydalı bile olabileceğini ileri sürmektedir¹⁴¹.

¹³⁴ Bazı fukahanın süreyi bir yıldan daha uzun tuttuğuna dâir rivayetler de bulunmaktadır. Bkz. A.Meşhur, a.g.e., s.229.

¹³⁵ "Zarar izâle olunur." Bkz. Mecelle Md:20.

¹³⁶ Bkz. Heyet, Mevsüatü'l-Fıkhıyye II, s.90.

¹³⁷ Bkz. İbn Kudame, a.g.e., s.243; Abdurrahman Bin Muhammed İbn Kâsım, Hâşiyetü'r-Ravdu'l-Mürbî Şerhu Zâdi'l-Müsteknû IV, s.390.

¹³⁸ "İhtikar irtikabı haramlardır. Çünkü bu suretle amme menfaati zarara uğrayacağından, zulüm tahakkuk eder ve haram vakî olur." Bkz. Kâsânî, a.g.e.V, s.129.

¹³⁹ Bkz. İbn Hacer, Nihâyetü'l-Muhtaç III, s.456. İbn Abidin de hadiste geçen melun lafzını yorumlarken, bunun Allahın rahmetinden uzaklaştırılmak şeklinde anlaşılmasının doğru olmayacağını, çünkü kebâiri işleyen kimselerin imandan çıkmayacağı görüşünü ileri sürerken bir bakıma; *ihtikarı kebâirden saymış oluyor*. Bkz. İbn Abidin, a.g.e., s.399.

¹⁴⁰ Heyet, Mevsüatü'l-Fıkhıyye II, s.91.

¹⁴¹ İbn Hazm, Muhalla IX, s.64.

Zeydiyye'den Sanânî de, gerek gıda gerekse bunun dışındaki tüm mallarda yapılan ihtikar faaliyetlerinin, kesinlikle yasak olduğunu ve Müslim'de geçen rivayetin de buna delalet ettiğini belirtmektedir¹⁴².

Şu halde ihtikarın Hanefilerle Şafiilerden bir kısım fukahanın şartlı olarak kerahetine hükmetmelerine mukabil, cumhur tarafından ittifakla haramlığı konusunda birleştiklerini görüyoruz. Günümüz eksik rekabet piyasalarında görülen tekelleşmelerle, sermaye piyasalarında hisse senedi alım satımları şeklinde tezahür eden spekülâtif amaçlı sermaye hareketlerinin, bazı zamanlarda günlük işlemleriyle bile piyasaları allak-bullak etmesinin sebep olduğu büyük zararların, her iki mezhebin itibar ettiği zarar şartını fazlasıyla gerçekleştirdiği dikkate alınırca, bu konuda İslam iktisadının alması gereken tavrın ne olacağı daha kolay anlaşılabilir. Bunları belirledikten sonra şimdi de piyasalarda ihtikar ve benzeri faaliyet ve oluşumların ortaya çıkış sebepleri üzerinde durabiliriz.

IV-MAL VE HİZMET PİYASALARINDA İHTİKARA SEBEP OLAN AMİLLER

İhtikara sebep olan amiller denildiği zaman bir çok neden sıralanabilirse de, burada ana hatlarıyla bunlardan bazılarını kısaca temas edilerek, asıl meseleye, ihtikarın özellik ve yapılaş şekilleriyle bunların ekonomik ve sosyal sonuçlarının analizine değinilecektir. Tekelci-spekülâtif bütün iktisadî oluşum ve faaliyetleri içine alan ihtikar ve benzeri muamelelere sebep olan faktörleri sınıflı toplum yapısı, ahlakî yozlaşma veya onunla aynı anlama gelebilecek olan diğer-gam insan tipinin yerini bencil insanın alması, askerî ve siyasî baskılar, lobiler ve diğer baskı gurupları, reklam ve dezenformasyon yoluyla piyasa şeffaflığının kaybolmasıyla, buna bağlı olarak gelişen mal farklılaştırılması ve nihayet, kıtlık ve savaş gibi olağan olmayan dönemlerin ortaya çıkardığı fırsatçılıklar olarak sıralamak mümkündür.

¹⁴²Sanânî, Sübülü's-Selam Şerhü Bülûğü'l-Meram III, s.48.

A-AHLAKİ VE SOSYAL SEBEPLER

Giriş bölümünde de kısaca temas edildiği ve ileri ki bölümlerde de sırası geldikçe yer yer temas edilecek bir konu olan sınıflı toplum yapısı, esas itibarıyla batı menşeli bir kavramdır¹⁴³. Orta-Çağ Avrupa'sında 'senyör-serf' ikilemi şeklinde tezahür eden bu yapı, burjuvanın gelişmesi ve sanayi devrimi sonrasında 'sermaye-emek' şekline dönüşmüş ve yapısal bir mahiyet kazanarak, bir yanda üretim araçlarına sahip sermayedarlar, öbür yanda ise 'zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri olmayan' emekçilerin oluşturduğu çarpık bir yapıyla noktalanmıştır. İkinci durum, yani sanayi devrimi sonrası durum ise, birincisinden daha dramatiktir. Zira sözde âzat edilmiş köleler, bu sefer eski feodal düzenin verdiği bütün varoluş garantilerini kaybettikten başka, kendi kendilerinin de satıcıları olmuşlardır¹⁴⁴.

Sanayi inkılabını izleyen dönmede kütleli üretime geçişle birlikte, fabrikalarla rekabet edemeyen zanaatkârlar, zaman içinde proleter emekçiler haline gelmişlerdir¹⁴⁵. Tabiatıyla bu geçiş kanun zoruyla olmamıştır. Ölçek ekonomilerinin maliyet ve seri üretim avantajlarından yararlanan kapitalist girişimciler karşısında rekabet gücünü kaybeden küçük üreticiler, zorunlu olarak kepenklerini kapatmışlardır. Diğer yandan sırf kâr güdüsüyle hareket eden sermaye sahipleri, piyasadan küçük zanaatkârları tasfiye etmekle kalmamışlar; izleyen dönem ve sonrasında güçlülerin zayıfları yok etmesiyle sonuçlanacak piyasa savaşlarını başlatarak, kartel ve tröstlerin oluşmasına zemin hazırlamışlardır.

Böylece 'büyük balık küçük balığı yutar' şeklinde tabii bir kanun gibi formüle edilen hayat felsefesi, iktisadi hayatın vazgeçilmezleri haline getirilmek suretiyle, modern bilimlerden de meşruiyeti tescil edilerek¹⁴⁶, ahlakî bakımdan hiçbir

¹⁴³ Batı'da sınıflı toplum yapısının tarihsel kökenleri ve gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. N. Topçu, **Milliyetçiliğimizin Esasları**, s.186 vd.

¹⁴⁴ Bu yapının tarihî gelişim süreci ve mahiyeti hakkında daha ayrıntılı bilgi için Bkz. L. Huberman, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, s.185.

¹⁴⁵ E. Zeytinoğlu, **Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Sistemler**, s.171.

¹⁴⁶ I. Wallerstein gerçek dünyayı bilinçli tarzda 'manipüle' edebilmenin tek yolunun bilim olduğunu ileri sürüyor. Hatta daha da ileri giderek; "Dünya kadrolarını veya 'orta' tabakalarını disiplin altına almaya ve

soruna yol açmadan genel-geçer bir ilke olarak tüm topluma kabul ettirilmek istenmiştir. Netice itibarıyla böyle bir toplum yapısında, geleneksel bütün toplumlarda suç sayılması gereken gayri ahlakî davranışlar, hiçbir sorgulanmaya tabi tutulmadan, ekonominin kuralları böyle gerektiriyor¹⁴⁷, tabiat kanunları da böyledir şeklinde felsefi temellerle de desteklenerek topluma dayatılmıştır.

Yukarıda sözü edilen ve her biri esas itibarıyla ideolojik kökenli kavramlarla meşruiyet kazanan böylesi bir toplumsal yapılanmanın oluşturduğu eşitsiz ekonomik, sosyal ve siyasal bir ortam, her tür spekülâtif ve tekelci oluşumun da gelişmesine zemin hazırlamıştır denilebilir. O nedenle, geleneksel toplumlarda istisnâ olarak görülebilen ihtikar ve benzeri faaliyetleri, bilhassa modern dönemlerde yapısal hale gelmiş doğal gerçeklikler olarak sıklıkla müşahade etmek pekala mümkün olabilir. Çünkü sistemin bizatihi kendisi, bu tür yapılanmaların ana müsebbibi olduğu için, günümüz ekonomik sistemleri bazı müslüman iktisatçılar tarafından ihtikarî sistemler olarak isimlendirilmişlerdir¹⁴⁸.

Her ne kadar bazı sosyologlar¹⁴⁹, kapitalist topluluklarda ne tarihsel ne de aktüel anlamda tam manasıyla bir sınıf oluşum ve şuuru oluştuğunu kanıtlayacak, yeterince belge gösterilemeyeceğini ileri sürüyorlarsa da, bu iddia, vakıada görünen çarpık ve eşitsiz gelir dağılımının varlığını çürütecek kadar kuvvetli deliller içermiyor. Şuur yokluğu veya yetersizliği, kişi ya da toplulukların bulunduğu konumun vakıa olarak mahiyetini değiştirici bir etkiye sahip değildir. Önemli olan husus, her ne kadar aralarında organik bir âidiyet ilişkisi teessüs etmese bile, böyle bir vakıanın olup olmadığı meselesidir. Kaldı ki, atomize edilmiş ve birbirinden soyut kalabalıkların siyasi, iktisadi ve kültürel olarak kurumsallaşmış bir kamu otoritesinin meşrulaştırdığı ve menfaatlerini güvenceye aldığı üst tabakaya karşı ortak bir şuur oluşturmaları, sanıldığı kadar kolay değildir. Zaten ‘*iktisadi büyümenin*’ bir fetiş haline getirildiği

kanalize etmeye çalışan baskılara da rasyonellik ve bilim denilebileceğini ifade ediyor.” Bkz. I. Wallerstein, *Jeopolitik ve Jeokültür*, s.145,156.

¹⁴⁷ O dönemde çıkan iktisadî yasaların hangi ortam ve çelişkiler veri alınarak mutlak kanunlar halinde ortaya atılışının eleştirisi hakkında Bkz. L. Huberman, *a.g.e.*, s. 219 vd.

¹⁴⁸Bkz. A.E’l-Cemmal, *Mevsuatü’l-İktisadi’l-İslamiyye*, s. 159-172.

kapitalist toplumlarda, ulus devletlerin ne şekilde olursa olsun, bu büyümenin motoru sayılan sermaye sınıfıyla kavgalı olacağını düşünmek de, kelimenin tam anlamıyla bir paradoks olurdu. Çünkü, ulus devletin ortaya çıkması ve burjuvanın gelişip serpilmesi arasında doğrusal bir çıkar ilişkisinin olduğu zaten biliniyor.

Diğer yandan sermayeye emekten bağımsız bir hak tanımak, ikisini rakip haline getirmektir ki, bu karşılaşmada kaybedecek olan emektir. Çünkü emekler kişi kişi parçalanmış üniteler demektir. Sermaye ise, birbiri üstüne yığılarak artan ve kümülatif bir büyüme imkan ve özelliğini taşıyan bir niteliğe sahiptir. Bu anlamda İslam ticareti helal sayarak sosyalizmden, faizi haram sayarak kapitalizmden ayrılır¹⁵⁰. Faizin meşru kabul edilmesi ve emekten bağımsız bir üretim faktörü haline gelmesi, sonuçları itibarıyla sınıflı toplumun oluşmasını kaçınılmaz kılan en önemli faktörlerden biri olarak değerlendirilebilir¹⁵¹.

Nitekim klasik düşünürlerden İbn Haldun da; *“kazanç, ancak emeğin değerinden ibarettir. Emeğin değeri ise, emeğin miktarı ve bu emek miktarının diğer insanların emekleri arasındaki değeri ile, halkın ona duyduğu ihtiyaç kadardır. Bir kimsenin kazancının artması ya da eksilmesi daima bu oran üzerinde oluşur.”*¹⁵² diyerek, bir tek cümle içinde hem emek nazariyesini hem de arz talep yasasını özetlemiştir. Bu ifadeden anlaşılan husus; sermayenin emekten bağımsız olarak tek başına hiçbir katma değer üretemeyeceğidir. Bu anlamda İslam'ın faiz yasağını, normatif bir ilkeden ziyade, sınıflı toplum yapısının oluşmasındaki en büyük engellerden biri olarak değerlendirmek pek ala mümkün olabilir.

İhtikar ve benzeri piyasanın tabii dengesini bozan hareketlerin önemli sebeplerinden biri de, ahlakî yozlaşma olarak nitelendirilebilecek beşeri ve sosyal rahatsızlıklardır. Başkasına zarar vermek suretiyle haksız şekilde gerçekleştirilen bir kazanç türü olarak tanımlanabilecek ihtikar ve benzeri muameleler, sağlam karakterli

¹⁴⁹ Bkz. R. Aron, Sınıf Mücadelesi. s. 239 vd.

¹⁵⁰ S. Karakoç, İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü, s.45,47.

¹⁵¹ Bu konuya ilerde, İslam ekonomisinde para ve sermaye piyasaları bahsinde, tekrar temas edileceği için şimdilik ayrıntılara girilmeyecektir.

ve ahlaki endişeleri olan kimseler tarafından muhtemelen kolayca yapılamayacaktır. Bu sebeple, ahlaki bozulma veya bunların tümünde birden köklü değişikliklerin olması durumuyla, böylesi durumları ortaya çıkaran toplumsal yapılarda, bu tür muamelelerin oldukça yaygın olarak görülmesi kuvvetle muhtemeldir.

Bilhassa ikinci kısımda zikredilen ve “*homo-economicus*” denilen ‘*pragmatik*’ insan tipinin doğmasına yol açan değer hükümlerinin top yekûn değişmesi hali; ahlaki değerlere getirdiği yeni tanımlamalarla, geleneksel toplumlarda yapılması kesinlikle tasvip edilmeyen bir takım davranışları ve tabii bu arada ihtikar ve benzeri eylemleri de zımnen meşrulaştırmış denilebilir. Aslında ferdiyetçi pragmatik insan tipini, Rönesans sonrası ortaya çıkan insan merkezli dünya görüşünün bir yansıması olarak değerlendirmek daha uygun olabilir. Tanrı yerine insanın merkez alındığı bu görüşle birlikte, her şeyiyle kutsaldan koparılan, başka bir deyimle, bütün yönlerinin dünyevileştirildiği veya en azından öyle yapılmaya çalışıldığı yeni bir dünya ve yeni bir insanın oluşturulmaya çalışıldığı görülür¹⁵³.

Hatta o kadar ki, kainat ve içindeki her şey organik bir canlı değil, mekanik yasalara göre işleyen ruhsuz bir mekanizma olarak algılanmaya başlanmıştır. Fizikten biyolojiye, ondan matematik ve sosyal bilimlere ve hatta din bilimine varıncaya kadar bütün bilimler bu önermeyi desteklemek için seferber olmuş gibidirler. İktisat ve siyaset bilimlerinin de bu akımdan geri kaldıkları düşünülmemeyeceğine göre, birbirinden soyutlanmış ve sadece kişisel çıkarını maksimize etmeyi düşünen insanların, merhamet, kardeşlik, diğer-gamlık vb. gibi ölçülemeyen ve nicel hiçbir gerçekliği olmayan değerleri göz ardı etmeleri çok tabiidir. Bu kabil indirgemeci ve soyutlamacı anlayışın etkileri o denli derin sonuçları da beraberinde getirmiştir ki; artık geleneksel toplumların muhterem kabul ettiği aile, komşu, mahalle vs. her ne varsa tümünü birden yok ederek, bunların yerine sadece kendi faydasını maksimize etmeyi düşünen bireyler ikame etmiştir. Bu bağlamda ‘*bireyciliğin*’ yükselen bir değer

¹⁵² İbn Haldun, *Mukaddimetü İbn Haldun*, s.361.

¹⁵³ Neo-klasik iktisadın felsefi temelleri hakkında oldukça özlü sayılabilecek bilecek bilgiler için Bkz. E. Zerka, “İslam İktisadı: İnsan Refahına Bir Yaklaşım”, *İslam İktisadı Araştırmaları I*, s.26-27.

olarak idealize edilmesi bir rastlantı olarak görülmemelidir. Her tür değer yargısından tamamen soyutlanmış böylesi bir toplumda, kamu menfaati gibi bir endişenin olmayacağı açıktır. Haliyle böylesi sınır tanımaz bir rekabet ortamında dileyen dilediğini yapabilmeli ve daha fazla kazanmalı düşüncesi her şeyin önüne geçmiştir.

Böylesi bir toplumda, ihtikar ve benzeri her tür faaliyetin yapılması, vicdanları hiçbir şekilde rahatsız etmeyeceği gibi; neticede yapılan iş nihai olarak, bir ‘*muvaaffakiyet*’ ortaya çıkarıyor ve bu muvaaffakiyet ne şekilde elde edilirse edilsin, toplum tarafından benimsenip takdir edilen bir değer olarak algılanıyorsa, bunun değil rahatsızlık, özenilen bir şey olarak algılanması kaçınılmaz hale gelecektir¹⁵⁴. Yukarıda değindiğimiz söz konusu gelişmelerin meydana getirdiği değişimler, günümüz modern toplumlarında her ne şekilde olursa olsun, fayda ve kârı azamileştiren her tür ticarî eylemin mubah sayılabileceği anlayışını da beraberinde getirmiştir denilebilir. Kanunlarla daha sonraları bazı düzenlemeler getirilmiş olsa bile, yeni düzenin şekillendirdiği insan tipinin değiştirilebildiğine dair yeteri kadar belirti bulunduğunu söyleyebilmek oldukça zordur.

Oysa İslam’da, âlemşümül bir kardeşlik ve sorumluluk anlayışı vardır¹⁵⁵. Dileyen dilediği gibi davranamaz. Hatta insanın neyi, nereden, nasıl kazanacağı ve nerelere ne şekilde harcayacağına kadar her şey, belirli bir sorumluluk dahilinde ve hesap verme şuuruyla yapılır¹⁵⁶. Dizginlenmemiş, ahlak dışı sınırsız bir bireycilik anlayışının hiçbir şekilde tasvip edilmediği İslam’da, ‘*ferdiyetçilik*’ değil ‘*şahsiyetçilik*’ ön plana çıkarılmıştır. Bu anlamda kişiler hiçbir zorlama olmaksızın, içsel ve kalbî olarak sadece insanların değil, bütün varlığın hukukuna riayet edilmesi

¹⁵⁴ Menfaatle, pratikte muvaaffakiyeti hedef tutan hakikat iradesi yani pragmatizm, menfaatçi insanları hayran bırakan Amerikan felsefesidir. Bu bağlamda ‘pratik’ olarak faydası olmayan hiçbir şeyin, hiçbir değer anlamı yoktur. Bütün arzuları pratik fayda ve hazlar üzerine yoğunlaşmış fertlerin, merhamet ve hürmet duygularını içtimai nizamın temeli sayan bir anlayışı benimsemesi beklenemez. “*Nesillerin ömrü, servet ve yığınları paylaşamayan bezirgan varlıkların tekmeleşmesiyle, makamları paylaşamayan ikbâl adamlarının boğuşmalarını seyretmekle geçiyor.*” ifadesi, meselemizi oldukça veciz olarak anlatıyor.

¹⁵⁵ Bir hadis-i şerifte; “*Kıyamet günü insan şu dört şeyden sorulmadıkça yerinden kıpırdamaz. Ömrünü nerede tükettiği, cesedini nerede yıprattığı, malını nerede nasıl kazanıp nasıl sarf ettiği ve nihayet ilmiyle ne kadar amel edip etmediği.*” Bkz. Abdülhafız Ferağî, *Âdâbu’s-Sûk Fi’l-İslam*, s.25-26; Ebû Yusuf, *Kitâbu’l-Haraç*, s.73. Ayrıca Bkz. K.K., 74/38, 10/108, 8/25, 4/97.

gerektiğini bilir ve ona uygun bir davranış formu geliştirirler. Mesela Osmanlılarda sıkça kullanılan “*âlemin nizamını fesada uğratmamak*” veya “*âlemin nizamını korumak*” deyimleri sadece insanların değil, bütün varlığın hukukuna riayet edilmesi için gerekli düzenlemelerin yapıldığını göstermesi bakımından hayli ilginçtir¹⁵⁷.

Demek oluyor ki, bilhassa geleneksel anlayışların yıkılarak yerine seküler ve modern sistemlerin ikame edildiği zamanların toplum yapısı ve insan tipi, ihtiva ettiği genel özellikler sebebiyle, ihtikar ve benzeri haksız kazançların tümünü birden teşvik edici bir mahiyeti haizdirler denilebilir. Zaten günümüzdeki tekelci yapılanmalarla gelir dağılımındaki korkunç dengesizlikler, yukarıdaki hükmü doğrular mahiyette bir görünüm arz ediyorlar.

B-EKONOMİK DEVLETÇİLİK

Askeri ve siyasi nüfûz, hem ülke içi hem de uluslar arası iktisadi münasebetlerde daima müessir olagelmıştır. Mesela İslam öncesi Mekke şehir devletinde çok yüksek bir nüfûza sahip bulunan Ebû Cehil, Zubeyd kabilesinden bir tüccarın malına değerinin çok altında bir fiyat biçiyor ve Ebû Cehil’in çok belirgin etkisi nedeniyle, orada bulunanlardan hiç kimse daha yüksek bir fiyat teklifine cesaret edemiyor¹⁵⁸.

Yukarıda naklettiğimiz olay, bir şehir devletinde, elinde bulundurduğu siyasi güce dayanarak, bunu ticari faaliyetlerinde bir avantaj ve baskı aracı olarak kullanan birinin davranışını gösteren tipik bir örnektir. Bu durumda elinde bulundurduğu siyasi veya başka unsurlardan güç alan bu tür kimselerin, piyasa şartlarında oluşması gereken fiyatları, alım veya satım tekeliyle zorla ele geçirmek suretiyle belirlemeleri ve bundan haksız kazanç elde etmeleri pekala mümkündür.

¹⁵⁶ “ *Nihayet o gün (dünyada yararlandığımız) nimetlerden elbette ve elbette hesaba çekileceksiniz.*” Bkz. K. K. 102/ 8.

¹⁵⁷ Kınalızâde’nin kaleme aldığı Ahlak-i Alâî’nin son cümleleri şöyle noktalanır: “ *Alemin nizamının birbirine bağlılığım bir dairede tespit ettim...*” Bkz. Kınalızâde Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlakı*, s.282. Ayrıca Bkz. A.Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.127-128,138 ; O. Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi I-II*, s. 431.

¹⁵⁸ Daha sonra olay, Hz. Peygambere intikal etmiş ve Ebû Cehil’le aralarında şiddetli bir münakaşa olmuştur. Bkz. M. Hamidullah, *İslam Peygamberi I*, s.58.

Aynı şeyi, yani gücünü askeri ve siyasi nüfûzdan alan uygulamaları, batının iktisadî gelişme çağında da görmek mümkündür. Gerçekten de batıda millî devletlerin oluşmasında oldukça önemli bir rol icra eden burjuva, feodal beylerle çatışan çıkarlarını korumak ve bunu yasal bir zemine oturtmak için kralla işbirliği yapmış ve onun siyasi ve askeri gücüne dayanarak, kendi çıkarlarına uygun yasaların çıkartılmasını sağlamıştır¹⁵⁹. Diğer yandan içeride bu tür gelişmeler yaşanırken, uluslar arası piyasalarda da benzer gelişmeler çok daha acımasız bir şekilde, yine elde bulundurulan askeri ve siyasi güce dayanarak sürdürülmüştür. Uzak doğu ve uzak batıdaki ülkelerle Kara Afrika'sı hep aynı yöntemle, şiddet ve gücün zoruyla sömürülmüş ve batının ekonomik zenginliği A. Smith'in ortaya koyduğu liberal ekonomik yasalarla değil, orman kanunu ve korsan yasalarıyla elde edilmiştir¹⁶⁰.

Ne var ki çok eski dönemlerde bireysel şekilde açıktan açığa sergilenen bu tür davranış biçimleri, yukarıda sözü edildiği gibi zaman içinde çok daha farklı görünümde, organize ve kitabına uydurulmuş bir biçimde tezahür etmiştir. Mesela Tanzimat'tan sonra giderek bürokratik-merkezî bir örgütlenmeye giden Türkiye siyasi tarihinde¹⁶¹, bilhassa Cumhuriyetin ilanıyla birlikte, çok radikal bir biçimde uygulanan katı devletçi bir yapılanmada, siyasi ve askeri erki denetimleri altında bulunduran seçkin bürokratik elitlerin, millî gelirin çok önemli bir bölümünü diledikleri kesimlerle oldukça rahat bir biçimde paylaştıklarını biliyoruz¹⁶². Aynı ilişkilerin, kredi

¹⁵⁹ L. Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, s. 84-87.

¹⁶⁰ A. Toffler bu konuya değinirken, kapitalist yoğunlaşmanı ; "Çoğu doğrudan veya dolaylı olarak zorbalıktan, yağmadan ve korsanlıktan gelmiş olmalıydı... esirbaşını kırbacından... boş toprakların istilasından... haydutluktan... korkutmadan... köylünün efendisi tarafından terörize edilmesinden... altın ve gümüş madenlerinde kızılderililerin zorla çalıştırılmasından... hükümdarların koca koca arazi dilimlerini, kendilerine yararlılık göstermiş savaşçılara ve komutanlara dağıtmasından." ifadeleriyle tasvir ediyor. Günümüzde ise aynı şiddet ve kaba gücün bu sefer çok daha profesyonel biçimde yapıldığını ve hatta Japon ekonomik gelişmesinde 'Yakuza' faktörünün nasıl etkili olduğuna dair uzun anekdotlar naklediyor. Bkz. A. Toffler, *Yeni Güçler Yeni Soklar*, s. 50-58.

¹⁶¹ Mesela İttihat Terakki'nin güdümediği Esnaf Cemiyeti ve ona bağlı esnaf örgütlerinin, savaş yıllarında ortaya çıkan iktisadi belirsizlikleri, iktidarda bulunan yönetimin de yardımıyla, kolaylıkla kendi lehlerine çevirdikleri görülüyor. Bu dönemde millî bir burjuva sınıfı oluşturmak adı altında bürokrasiyle kendilerine yakın olan iş çevrelerinin kurdukları örtülü işbirliği, o döneme göre görülmemiş ölçüde spekülâtif faaliyet ve ticari imtiyazların sağlanmasına sebep olmuştur. Bkz. Z. Toprak, *Türkiye'de "Millî İktisat" (1908-1918)*, s.349 vd.

¹⁶² Konuyla ilgili oldukça detaylı sayılabilecek bilgiler için Bkz. İ. Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, s. 83 vd. ; Ç. Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s.148 vd.

ve arazi tahsisiyle, yerli sanayii koruma adı altında örtülü bir şekilde devam ettirildiği, bugün için de rahatlıkla söylenilebilir¹⁶³.

Yüzyılımızın en büyük kuramcılarında biri olan I. Wallerstein, yeni tekeller ihdas edilmesi ya da eskilerinin güçlendirilmesi için kullanılışlı bir çok siyasi mekanizma olduğunu ileri sürerken, bunları şöyle sıralıyor: “ Piyasaya girişi sınırlayan (veya başka devletleri tekel-karşıtı önlemler almaktan alıkoyan) dolaysız veya dolaylı devlet önlemleri, fiyat kırmaya imkan veren doğrudan kaynak transferi, çeşitli mülkiyet hakları (mesela patentler) için verilen garantiler, bazı mülkiyetlerin (mesela altyapı, araştırma ve geliştirme) sosyalizasyonu, rakiplerin fiziki imhası vs.”¹⁶⁴.

Milli ekonomilerde görülen bu tür siyasi ve askeri nüfûzun uluslar arası ekonomik ilişkilerde daha farklı şekillerde geliştirilip devam ettirildiği görülüyor. Mesela çok güncel bir mesele olan Azeri petrollerinin işletilmesi ve bunların hangi yollarla uluslar arası piyasalara nakledileceği meselesi, ekonomik parametrelerden ziyade, jeopolitik ve jeostratejik şartlarla, bunların tabîi neticesi olan askeri ve siyasi parametreler tarafından belirlenme eğilimindedir. Aynı örneğin, yani askeri ve siyasi güç dengesinin dünyanın her yerinde ekonomik ilişkilerin belirlenmesinde öncelikli bir faktör olarak kendisini hissettirdiği rahatlıkla söylenilebilir. Bu sebeple bilhassa uluslar arası ilişkilerde, tek belirleyici ilke olan güç dengesinin, özellikle günümüz ülkelerinin ekonomik menfaatlerini koruma hususunda, açık veya örtülü olarak başvurdukları en geçerli yöntemlerden biri olduğu, harcıalem sayılabilecek malumatlar arasında zikredilebilir.

Diğer yandan kapitalizmin gittikçe kökleşmesinden sonra sanayileşmiş ülkeler, kendi içlerinde meydana gelen adaletsiz gelir dağılımının yol açtığı huzursuzlukları bir parça olsun hafifletmek ve kendi alt gelir guruplarını rahatlatabilmek amacıyla, gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerin artık değerlerinin bir kısmını kurdukları sömürü mekanizması sayesinde bu kesimlere aktarmak suretiyle, kendi ekonomik ve

¹⁶³ Ülkemizde işadamları-devlet ilişkileri üzerinde ayrıntılı bir çalışma yapan Ayşe Buğra'nın eseri, bu konuda oldukça ilginç bilgiler ihtiva etmektedir. Bkz. A. Buğra, *Devlet ve İşadamları*, s. 222 vd.

sosyal çelişkilerini belli bir ölçüde gidermeye çalışmışlardır. Ancak ulusal düzeyde bir nebze olsun gidermeye çalıştıkları çelişki, uluslar arası düzeyde oluşan çelişkiyi gidermeye yaramadığı gibi, bilakis bu çelişkinin daha da arttırılmasına sebep olmuştur. Çünkü bu ülkeler, kendi içlerindeki alt gelir guruplarının refahını arttırmayı, sermayenin yoğunlaştığı kendi kesimlerinden sağladıkları fonlarla değil, bilakis az gelişmiş çevre ülkelerinden elde ettikleri artık ürünlerle sağlama yoluna gitmişlerdir¹⁶⁵.

Bütün adaletsizliğine rağmen uluslar arası piyasalarda egemen güç olma halini sürdüren bu ülkelerin, devam eden bu haksız yapıyı sürdürmeleri, sadece ekonomik güçleriyle değil, aynı zamanda bu menfaatlerin bekçiliğini yapan askeri ve siyasi güçleriyle doğrudan doğruya ilişki halindedir. Uluslar arası kapitalizmin küreselleşme adı altında vizyona sürdüğü yeni anlayışın da, bu anlamda tekellerin hiçbir sınır tanımadan tüm dünyaya yaygınlaştırılması ve kendilerine yasal ve felsefi bir meşruiyet çizgisi araması şeklinde değerlendirilmesinde ciddi hiçbir sakınca olmamalıdır¹⁶⁶.

C-LOBİLER VE DİĞER BASKI GURUPLARI

Günümüzde arz ve talebin tabii işleyişi dışında, bir takım baskı gurupları aracılığıyla, bazı malların arz ve talebinde olduğu kadar fiyatlarında da müessir olunabildiği biliniyor. Yukarıda, bilhassa siyasi ya da askeri gücü ellerinde bulunduran bürokratlarla, bunlarla menfaat birliği bulunan belli bir sermayedar azınlığının uyguladığı ya da uygulayabileceği işbirliği üzerinde durulmaya çalışılmıştı. Bu tür eylemlerde pek de meşru sayılmayacak yollarla, milli gelirin önemli bir kısmının halkın menfaatine aykırı biçimde bürokrasinin tepesinde bulunan kadrolarla,

¹⁶⁴ I. Wallerstein, a.g.e., s.57.

¹⁶⁵ Çağımızda, batıda ürünün işverene giden kısmı belki nispi olarak küçülmüştür. Bunun belli başlı sebebi, sömürünün işçi-işveren zemininden çıkarak " gelişmiş-az gelişmiş ülkeler" zeminine yerleşmesidir. Denebilir ki, batı işçisi bu ikinci tip ülkelerin sömürülmesinde burjuvazi ile ister istemez bir ittifak içerisinde. Bkz. A. Debbagoğlu, *İslam İktisadına Giriş*, s.275.

¹⁶⁶ Mesela günümüz piyasalarında enerji fiyatları seviyelerindeki zikzaklar, başlıca para birimlerinin mübadele kurları, vergi yapılarının maruz kaldığı dahili değişiklikler, korumacılığın nispi derece ve biçimleri vs. bilhassa dünya ekonomik sistemindeki büyük hegemonik güçlerin kendi tekeli işletmelerinin yarı tekeli çıkarlarını devam ettirmek için kullandıkları politika araçlarıdır. Ayrıca sanayi casusluğu, birleşmeler (mergers) ve kartelimsi düzenlemeler yoluyla sürdürülüyor. Hükümetler evveleminde muazzam kamu fonlarını bu düzenlemelere kanalize etmek ve gayet geleneksel çıkar-bölgesi diplomasisi uygulayarak potansiyel pazarları ele geçirmek suretiyle bu harekete katılmaktadırlar. Bkz. I. Wallerstein, a.g.e., s.61 vd.

oluşturulması düşünölen ya da mevcut burjuva sınıfına transfer edildiğine işaret edilmişti. Bu tür uygulamalar İttihat Terakkiden itibaren ve bilhassa Cumhuriyetin ilk yıllarında yoğun biçimde olmak üzere Türkiye’de başarıyla gerçekleştirilmiştir.

Burada ise, yine devlet, ya da onu temsil eden bazı odaklarla temas halinde bulunan bir kısım örgütlü üretici birliklerinin, lobi ya da başka şekillerde kendi çıkarlarını maksimize etmek için başvurdukları piyasa dışı girişimlerin olabileceği üzerinde durulacaktır. Mesela dumping uygulamaları bunlardan biridir, ve bazı malların arz fazlalığından dolayı fiyatlarının düşmemesi için imha yoluna gidilmesi ya da maliyetinin altında bir fiyatla satılması şeklinde yapılan bir uygulama biçimidir. Bu tür uygulamaları örgütlü üreticiler kadar hükümetlerin de uygulama yoluna gittikleri görülüyor¹⁶⁷. Aynı şekilde, ülke içinde farklı menfaat guruplarını temsil eden çok yaygın bir lobi ağının bulunduğu Birleşik Devletler ekonomisinde, üreticileri temsil eden lobilerin ve bunların ilişki halinde olduğu Kongre üyelerinin bulunduğu düşünülürse, burada da bazı malların ve bilhassa zirai ürünlerin sadece piyasa şartlarında değil, belli mahfillerde yapılan pazarlıklar sonucunda belirlendiği söylenilebilir.

Bugün lobilerin, profesyonel kadrolar elinde güçlenen etkinliklerle, politik gücün hazırlayıp sunacağı iktisat politikalarının değiştirilmesinde önemli bir role sahip oldukları görülüyor. Lobiler bir çok hallerde yanlış, yetersiz ve maksatlı olarak değiştirilmiş bilgi ve verileri siyasi karar otoritelerine sunabildikleri gibi, doğru, hatasız bilgi verseler bile, politik otoritelerin dikkat ve ilgilerinin yanlış birkaç noktada yoğunlaşmasını sağlayarak, onların bütün bir ekonomi için uygun olmayacak kararlar alabilmelerine sebep olabilmektedirler.

Lobiler yalnız yasama gücüne, parlamento üyelerine yaptıkları tesirlerle tanınmalarına rağmen bürokratlara, uzmanlara, hatta araştırmacılara kadar uzanan bilgi ve karar verme kadrolarına tesir edebiliyorlar. Modern lobileri bir uzmanlar,

¹⁶⁷ Meselenin islamî açıdan değerlendirilmesi için Bkz. M. A. Mannan, *İslam Ekonomisi: Teori ve pratik*, s. 282-283.

araştırmacılar ve stratejistler kadrosu yönetir. Bugün lobicilik ileri sanayi ülkelerinde ve bilhassa Birleşik Amerika'da âdeta bir 'sanayi' haline gelmiştir. Uzmanları, araştırma bölümleri, bilgili araştırmacıları, zengin arşivleri ve yaygın bilgi kaynakları vardır.

Bu şekliyle bu tip profesyonel kuruluşlar, azınlıkta bulunan bir çıkar gurubu ya da guruplarının, siyasi otoritelerden bir takım ekonomik imtiyaz ve korumalar koparmalarında etkili olmaktadır. Bunlar ekonomik hedeflerin belirlenmesi, iktisat politikalarının biçimlenmesi ve iktisat politikası ensturmanlarının seçimiyle benimsenen iktisat politikasının uygulanmasında etkili olabilirler¹⁶⁸.

Ülkemizde henüz gelişmiş batılı toplumlar ve özellikle Birleşik Amerika'da olduğu gibi profesyonel lobicilik faaliyetleri bulunmuyorsa da, ticaret, sanayi, tarım ve finans kesimlerine ait farklı sosyal gurupların siyasi iradeyi etkileyerek bir takım imtiyazlar kopardıkları pekala söylenebilir. Bilhassa ülke ekonomisinde önemli bir ağırlığı bulunan TÜSİAD, TOB vb. kuruluşların hükümetlerin ekonomi politikalarının belirlenmesinde önemli derecede etkili oldukları söylenilebilir.

Aynı şekilde bölgecilik meselesinin ön plana çıktığı ülkemizde, daha fazla siyasi destek devşirebilmek amacıyla sözgelimi, çay ve fındık taban fiyatlarının belirlenmesinde, ekonomik şartlardan ziyade, siyasi endişe ve oy kaygısının belirleyici olduğu söylenilebilir. Bu şekilde tek alıcı konumunda bulunan devletin yetkilerini kullanan siyasi irade ve bürokrasi, bir anlamda ülkenin kaynaklarını, büyük ölçüde siyasi endişelerden dolayı, zikredilen saha veya sahalara aktarmak suretiyle, sektörler arasında haksız bir rekabetin oluşmasına zemin hazırlayabilir. Talep tekeli elinde bulunduran ve tam anlamıyla monopol konumunda bulunan devletin, kendisiyle yakın ilişkiler içinde bulunan kişi ya da kesimlere bu şekilde kaynak transferi yapması her zaman için mümkündür¹⁶⁹.

¹⁶⁸ A. Kılıçbay, *Politika ve Ekonomi*, s. 39-45.

¹⁶⁹ Nitekim ünlü iktisatçı Hayek bu çeşit bir ilişkiye dikkatleri çekerek, siyasi yönetimlerin, kendisine yakın olan özel kişi veya şirketleri bu kabil yollarla destekleyebileceğinin altını çizmiştir. Bkz. A. Yayla, *Özgürlük Yolu Hayek'in Sosyal Teorisi*, s.142 vd.

Nitekim İbn Haldun devlet eliyle yapılan bu tür muameleleri, ihtikar başlığı altında incelemiştir. “Umranın bozulması yönünden yukarıda anlatılanlardan daha büyük bir zulüm ise, devletin halkın elinin altında bulundurduğu malına, onu çok düşük bir fiyatla satın alarak musallat olmasıdır. Sonra da gasp ve zorlama yoluyla elde ettiği emtiayı, halkın aleyhine yüksek bir fiyat belirleyerek satar... Bu durumun etkileri şehir esnafına olduğu kadar dışarıdan gelen tüccarlara da sirayet eder ve onların hareketlerinde de isteksizlik görülmeye başlar. Bu yüzden pazarlara kesat gelir ve reyanın geçimi felce uğrar. Çünkü reyanın geçimi alıp satmaktır. Piyasa felce uğrayıp işlemez olunca, halkın geçimi de felç olacak demektir.”¹⁷⁰

Bu ifadeler devletin elinde bulundurduğu güce dayanarak, halkın malını kendi isteğine bağlı olarak düşük bir fiyatla kapatması, ardından da, tekeline aldığı emtiayı dilediği fiyattan halka satmasının; hem üretimi hem de mübadele hacmini daraltarak, uzun vadede piyasa mekanizmasının tamamen çökmesiyle sonuçlanabilecek en büyük zulümlerden biri olduğunu anlatıyor.

D-REKLAM VE DEZENFORMASYON

Spekülatif amaçlı tekелci faaliyetlerin yaygınlaşıp kök salmasına sebep olan faktörlerden biri ve belki de en önemlisi, kitlelerin yanlış ve yanıltıcı bilgi bombardımanı ile dezenforme edilmesi ve bu yolla haksız kazanç imkanlarının artırılmasıdır. Bilhassa günümüzde, tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar reklamcılığın ön plana çıktığı görülmektedir. Reklamın ‘bilgilendirme’ ve ‘tanıtımdan’ ziyade ‘ezberletme’ ve ‘şartlandırma’ şeklinde bir seyir izlediği düşünülür¹⁷¹, birincil ve nihai mallar arasındaki ilişkilerin anlaşılmasının uzmanlık gerektirdiği ve yenilikleri takip etmenin de gittikçe imkansız hale geldiği hesaba katılır; bir de bunların üzerine kitleleri yönlendirmeye yönelik basılı ve görsel

¹⁷⁰ İbn Haldun, a.g.e., s.264-265.

¹⁷¹ Çünkü reklamlarda canlandırılan veya ima edilen bu –metafizik- dünya, milyonlarca insanın hareketlerini ve kararlarını fiilen şekillendirmesi yönünden gerçektir ve dev bir sanayinin muazzam mali dünyası onların üzerine kurulu olması ve orada bulunmaları gerçeğini ifade etmektedir. Şayet reklamlar iş görmeseydi ve onlardan amaçlanan sonuçları vermeseydi, kimse reklam yapımlarına harcanan büyük paraları gözden çıkaramazdı. Bkz. M. Esslin, *TV Beyaz Camın Arkası*, s.52.

yayımların dozu giderek artan bilgilendirme ve reklam sağanağı ilave edilirse, hangi malın tüketici için daha avantajlı olduğunun anlaşılması hemen hemen imkansız hale gelecek demektir.

İşte, böyle bir ortamda, büyük yayın kuruluşlarının da desteğini alarak ve hatta kimi zaman bunların bir kısmına da sahip olmak suretiyle büyük holdinglerin, kendi sektörlerinde tekelci konumlarını daha da pekiştirmeleri pekala mümkün olabilir. Bilhassa görsel medyanın kullandığı dil, geleneksel iletişim aracı olan kelimeler ve cümlelerden ibaret değildir. Televizyon sayesinde, kelimeler ve cümleler arasında anlam bağı kurarak zihnimizde canlandırmaya çalıştığımız bir gerçeklik ya da olayı, aynı anda bir tek imaj halinde algılamamız mümkün olmaktadır. Çünkü televizyonun kullandığı dilin mahiyetinde konuşma, müzik, görüntü, kostüm ve bunları canlandıran sanatçı veya konuşmacının karakteriyle birlikte, zaman ve mekan da dahil olmak üzere, hepsi bir anda gözlerimiz, kulaklarımız hâsılı bütün duygularımızı aynı anda ve kolayca etkileme özelliğini ihtiva eden bütün unsurları bulunduruyor¹⁷².

Kullanılan dilin iletişimin bütün zenginliklerini içermesi yanında, reklam filmleri öylesine profesyonelce hazırlanmaktadır ki, reklamı yapılan şu ya da bu ürünün alınmasıyla ‘*bireyselliğin*’ gerçekleştirilmiş olacağı ya da yepyeni bir kimlikle kişinin ayrıcalıklı bir konuma gelebileceği zehabı uyandırılarak kitleler kolaylıkla manipüle edilebilmektedir¹⁷³. Diğer yandan çok profesyonel bir reklamla firma malının talep elastikiyeti azaltılabileceği gibi, talep eğrisinin karakteri de değiştirebilir veya en azından etkilenebilir. Böylece tüketiciler fiyata karşı duyarlılıklarını yitirir ve reklamı yapılan malın sadık birer müşterisi olabilirler. Bu şekilde bir marka egemenliği kuran firma, endüstride kendisine rakip firmalara karşı avantajlı bir duruma gelerek, yüksek fiyatlar ve geniş kârlar sağlayabilir. Her ne kadar daha sonra rakip firmaların da aynı yolu deneyerek kendi mallarına olan talebi arttırma yoluna gidecekleri düşünülse bile,

¹⁷² Mesela G. Kazgan bu şekilde reklamları, talep yetersizliğini gidererek yığılmış malların massedilmesini sağlamak için kapitalizmin keşfettiği bir yöntem olarak tanımlıyor. Bkz. G. Kazgan, *İktisadî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, s.428.

¹⁷³ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler için Bkz. D. Kellner, “Reklam Ve Tüketim Kültürü”, *Enformasyon Devrimi Efsanesi*, s. 75-91.

bu tür davranışları ancak belli büyüklüğe ulaşmış firmaların yapabileceği hatırdan çıkarılmamalıdır. Kaldı ki, reklam maliyetleri de aynen diğer girdiler gibi fiyatlara yansıtacağından neticede fiyatları artıracaktır¹⁷⁴.

Mesele sadece reklamlarla da sınırlı değildir. Enformasyon teknolojisinde oldukça ileri seviyelerde olan gelişmiş ülke ve onlara bağlı özel kuruluşların, oldukça karmaşık bir yapısı olan ve sürekli değişen uluslararası finans sistemi konusunda, bu konuda gerekli teknolojiden yoksun olan ve tıpkı sıradan insanlar gibi ihtiyaç duydukları enformasyonu elde edemeyen ve elleri kolları bağlı bulunan, bundan dolayı da faiz ve döviz oranlarını öğrenmekte geç kaldıkları gibi, uluslar arası karaborsada dönen dolaplardan haberdar olamayan ülke ve o ülkelerin girişimcilerine karşı, daha avantajlı bir ortamda rekabet imkanı bulma ve hatta bir takım spekülatif faaliyetlerle onları ciddi zararlara uğratma imkanlarına sahip oldukları rahatlıkla söylenilebilir. Aynı şekilde gelişmiş ülkeler, ellerinde bulundurdukları gelişmiş uydu araçları vs. imkanlarla dünyanın doğal kaynaklarına ilişkin olarak elde ettikleri bilgilerle; sözgelimi New York'taki tüccarlar, Brezilya'daki kahve tarlaları konusunda, Brezilyalı kahve üreticilerinden daha fazla bilgiye sahip olduklarından, pazarlarda kahve fiyatlarını diledikleri gibi belirleyebilme imkanına sahip olabiliyorlar¹⁷⁵. Bütün bunlar dikkate alındığı zaman, artık endüstriyel bir sektör halini alan ve son derece eğitilmiş ve yaratıcı uzmanları bünyesinde barındıran reklam ajanslarının, kişilerin tercihlerini belirlemede sanıldığından çok daha etkili oldukları söylenilebilir. Bir anlamda bu şekilde piyasanın yansızlığı zedelenerek, haksız rekabetin ve ona bağlı olarak gelişen teknelci eğilimlerin önü açılmış olur. Dünyanın global bir köy haline geldiği bir enformasyon çağında, medya ve reklam ajanslarının tekeli elinde tutan kesimlerin, piyasalar üzerinde hissedilir derecede etkisi olan büyük sermaye sahiplerinden

¹⁷⁴ Endüstri kollarındaki temerküz ile yapılan reklam arasında doğrusal bir ilişki olduğu çeşitli araştırmalar sonucu ispatlanmıştır. Reklam oranları, reklama muhatap olanların artışından daha yavaş arttığı, başka bir deyişle reklamdaki nispi artış, muhatap olanlardaki nispi artıştan daha düşük olduğu için, neticede ulusal veya uluslar arası alanda reklam yapan büyük firmalar, mahalli alanda üretim yapan küçük firmalara oranla daha düşük maliyetle reklam yapma imkanına sahip olabilirler. Bu da rekabetin küçük firmalar aleyhine bozulmasına yol açabilir.

¹⁷⁵ C. Hamelink, Merkez Ve Çevre Ülkeler Arasındaki Enformasyon Dengesizliği", Enformasyon Devrimi Efsanesi, s.264 vd.

bağımsız olduğunu düşünmek, son derece iyimser bir iddia olur. Bu nedenle, enformasyon çağında modern teknolojinin imkanlarıyla son derece geliştirilmiş olan iletişim aygıtlarının, kimlerin emrinde ve ne için kullanıldığı önem kazanmaktadır. Hedefi kârını maksimize etmek olan ‘rasyonel’ insanlardan müteşekkil kapitalist bir toplumda, bu sektöre sahip kesimlerin, ellerindeki imkanları ne şekilde kullandıkları ya da kullanacakları şeklinde sorulacak bir soruya verilecek en doğru cevap, muhtemelen daha fazla kazanmak şeklinde olacaktır.

Bu konuda nihai olarak söylenilebilecek olan, reklamların mal ve hizmet tanıtımından çok daha öte bir anlamda, “enformatik cehalet”¹⁷⁶ tanımlamasıyla tam olarak örtüşen bir niteliği haiz oldukları ve bu şekilde, bir anlamda eşyanın farklı şekillerde algılanmasını sağlayan renkli ışık oyunlarında olduğu gibi, piyasadaki mal ve hizmetlerin olduğu gibi algılanmasını engelleyen bir çeşit illizyonik etkiye sahip oldukları bile söylenebilir. Neticede, tam rekabet piyasalarında bulunması gereken en önemli unsurlardan birisi, bireylerin üretilen mal ve hizmetler hakkında tam ve doğru olarak bilgilenme hakkı, bilinçli olarak yok edilmekte ve oluşan belirsizlik ortamında, piyasalar bu sahayı ellerinde tutan kesim ve onların ilişkili olduğu kimseler tarafından kolaylıkla manipüle edilerek her tür spekülasyona açık hale gelmektedirler. İşte, bu vb. sebeplerden dolayı bilhassa günümüz piyasalarında, enformasyon tekeline sahip olan kimselerin, piyasalar üzerinde tekel oluşturmaya yönelik önemli bir etkiye sahip oldukları rahatlıkla söylenilebilir¹⁷⁷.

¹⁷⁶ Yukarıdaki tabir iletişim bilimci Nabi Avcı’ya aittir. Bkz. Nabi Avcı, **Kitle Kültürü: Enformatik Cehalet**, Ankara 1990.

¹⁷⁷ Bu konuda muasır bir İslam iktisatçısı üretici ve satıcıların tüketiciler nezdinde mal ve hizmetlerini sevdirmeye ve revacını artırmaya yönelik haklarının bulunmasıyla birlikte, bu hakkın genel ahlak çerçevesi içerisinde kalması gerektiğini belirterek şunları ilave ediyor; “Ticari ilanlar mala ticari bir fayda kazandırmak için emtiayı tanıtırken mübalağa ve vehmî nitelendirmelerden uzak durmalı, toplumun seçme olgunluğunu deforme etmemeli ve toplumun mal satın alma ve tüketim bilincini değiştirmemelidir. Emtianın terkinde hile ve aldatmaya mani olmak ve yeterince dayanıklı olup olmadığı ile ölçülere riayet edilip edilmediğini anlamak bakımından, üretim için belli ölçü ve özellikler koymak da devletin görevleri arasındadır. Bu tür işleri İslam tarihinde Hisbe teşklatı yapmıştır ve günümüzde bile henüz onun benzeri bir düzenlemeye gidilmiş değildir. İslam her ne kadar şahsi mülkiyeti İslam toplumunun merkezine koymuşsa da, iradelerinin teşvişi ve hile ile tüketicilerin üretici ve satıcıların tekelleri tarafından zarara uğratılmasına izin veremez.” Bkz. M.A.Sakar,

E-MAL FARKLILAŞTIRILMASI

1930'lu yıllarda Joan Robinson ve Edward Chamberlin tarafından, tam rekabet ve mutlak monopol kavramları yerine ' *tekelci rekabet*' kavramı geliştirilmiştir. Bu teoriye göre tasavvur edilen piyasa, kendisine kolaylıkla bir çok firmanın girip çıkabildiği bir tam rekabet piyasasını andırmaktadır. Ancak her firma farklılaştırılmış bir mal ürettiğinden, bunlardan her biri fiyatlar üzerinde tam olmasa bile, belli oranda bir etkileme gücüne sahiptir. Mesela bir firmanın ürettiği sabun diğer firmanın ürettiği başka bir sabuna benzeyebilirse de, bir kısım özellikleriyle ondan ayrıştırıldığından; netice itibarıyla o malı tüketicilerin farklı bir mal olarak algılaması sağlanmış ve nihayet, çok sert bir talep esnekliğine sahip olmasa bile, o malın kendine has özel bir talep eğrisi oluşturması sağlanmıştır. Oysa tam rekabet piyasalarında bulunduğu varsayılan mallar, ' *homojen mallar*' olarak tasavvur edilmiş ve teori o temel üzerine oturtulmuştu. Halbuki gerçek hayatta durum böyle değildir. Hatta aynı firma, ürettiği aynı tür mallar arasında bile kalite ve ambalaj farklılaştırmasına gitmek suretiyle, tüketici rantı denilen geliri de kazanç hanesine ilave etmek isteyebilir. İşte bu fenomene, ' *farklılaştırılmış mallar*' denilmektedir¹⁷⁸. Bu yeni olgu her ne kadar mutlak anlamda bir tekel olmasa da, tekelci özellikler ihtiva etmesi sebebiyle tam rekabet piyasasından ayrı yeni bir durum olarak ortaya konulmuştur.

Tekelci oluşumlara yol açan sebeplerden biri de, yukarıda sözü edilen mal farklılaştırılmasıdır. Mal farklılaştırılması gerçek olabileceği gibi hayalî de olabilir. Birinci durumda mallar nitelik olarak gerçekten farklı olabilirler. İkinci durumda ise, gerçekte böyle bir fark bulunmamasına rağmen, tüketiciler reklam ve diğer satış etkinlikleri ile malların farklılaştırılmış olduğuna inandırılabilirler. Gerçek farklılaştırma ürün tanımlarının farklı olması, mal üretimlerinde değişik üretim faktörlerinin kullanılması, malın tüketiciler açısından elde edilebilirliğini belirleyen konum yönünden firmaların değişen özelliklere sahip bulunması ve firmaların malla

"Düru'd-Devleti Fi'l-İktisadi'l-İslamiyyi", E'l-İslamu ve'n-Nizâmu'l-İktisadiyyu'd-Düveliyyu'l-Cedîdu, s.118.

¹⁷⁸ R.G.Lipsey-P.O.Steiner-D.D.Purvis, *Economics*, s.263.

birlikte sundukları hizmet açısından farklılık göstermeleri durumunda ortaya çıkar. Hayalî farklılaştırma ise reklam, ambalaj, tasarım ya da daha basit bir yöntemle mallar arası marka farklılıklarından kaynaklanır. Mesela bu son duruma değişik firmalar tarafından üretilen aspirinler örnek olarak verilebilir. Neticede malın tüketici tarafından 'yegâne', iktisadî tabirle uzak ya da yakın ikamesi olmayan bir mal gibi algılanmasını sağlayan ürün farklılaşmaları, bu malı üreten firmanın tekelci bir konuma gelmesini sağlayabilir¹⁷⁹.

Bu yolla gerçek ya da hayalî anlamda tüketicileri endüstrideki diğer firmalardan farklı bir mal ürettiğine inandıran firma, fiyatlar üzerinde kısmî de olsa bir kontrole sahip olacaktır. Yukarıda kısaca üzerinde durulan reklam faktörünün, bilhassa malın hayalî olarak farklı algılanmasını sağlayan en önemli faktörlerden birisi olduğu anlaşılıyor. Buna maliyetlere fazla etkisi olmayan ambalaj ve tasarım faktörleri de ilave edilebilir. Neticede firma edindiği tekelci konumu sayesinde- bu durum nispi de olabilir- mal arzında bir takım düzenlemelere gitmek suretiyle fiyatları etkileyebilir. Bilhassa modern dönemlerde gerek tekelci bir konum edinmek gerekse yetersiz talep karşısında ilave talepler sağlamak amacıyla, özellikle ölçek üretimi yapan dev firmaların artan bir hızla mal farklılaştırmasına gittikleri görülüyor. Bu durum gereksiz yere tüketimi artırdığı gibi ayrıca, üretilen malların farklılaştırılmış halleriyle daha yüksek fiyatlarla piyasaya arz edilmesine de imkan sağlayabiliyor¹⁸⁰.

F-KITLIK VE SAVAŞ HALLERİ

İhtikar ya da tekelci eğilimlerin ortaya çıkmasına sebep olan amillerden biri de, olağanüstü durumlardan kaynaklanan kıtlık, sel, savaş vb. durumlardır. Bilhassa II.

¹⁷⁹ Konuyla ilgili ayrıntılar için Bkz. A. Koutsoyiannis, a.g.e., s.237-238.

¹⁸⁰ Her ne kadar, farklılaştırılmış ürünlerin değişik zevk ve taleplere cevap vermek suretiyle, bir anlamda elde edilen refahın bir maliyeti olduğu ileri sürülse dahi; hem değişimin fetiş haline getirilerek zorunlu bir israf meydana getirmek suretiyle başka alanlarda kullanılacak ülke kaynaklarının bu şekilde söz konusu alana inhisarı, hem de üretimi yapılan alanda tekelci yönelişlere gidilmesine imkan sağlaması cihetiyle, pek de savunulabilir bir yönü olmadığı söylenilebilir. Fakat hemen ilave edilmelidir ki; kapitalist üretim sisteminin herhangi bir aşamasında küçük dahi olsa bir talep azalmasının meydana gelmesi bile, düşünülmesi dahi istenmeyen bir olgu olarak karşılır. O nedenle sürekli olarak artan bir hızla üretimin devamlı olarak artırılması sistemin olmazsa olmazları arasında sayılabilir. Aksi halde kapanan fabrikaları ve sokakta işsiz dolaşan insanlarıyla sistem tam bir kriz haline girecek demektir.

Dünya Savaşı yıllarından sonra akademik çevrelerde darlık buhranlarıyla ilgili meselelere ilginin giderek arttığı görülüyor¹⁸¹. Bu ilgi şayet bir ölçü olarak kabul edilirse -ki edilmelidir-, o halde spekülâtif amaçlı yapay içerikli mal arzını daraltma eylemlerinin yol açtığı iktisadî buhranların, düşünürlerin bu sahaya ilgi duymasına sebep olan amillerin başında geldiği söylenebilir. Aynı şekilde I. Dünya Savaşı yıllarında da savaş sebebiyle muhtekirlerin piyasaları istismar ederek, halkı ciddi zararlara soktukları biliniyor¹⁸².

Kıtlıkların nasıl ve nereden ileri geldiği sorusuna bir çok cevap verilebilir. Sebep ve olgular her dönemde farklı şekillerde tezahür ettiğinden; bunun siyasi istikrarsızlıkların yanı sıra, bilhassa eski dönemlerde mevsimlerin iyi gitmeyişi gibi coğrafi sebeplerden kaynaklanması da muhtemeldir. Hâsılı bunlar kuraklık, şiddetli kış, salgın hastalık, kötü idare vs. olabilirler. Neticede bu ve benzeri vakaları tasnif etmek gerekirse, kıtlık sebepleri biri *tabii*, diğeri *siyasî*, *idarî* ve *malî* olmak üzere iki ana başlık altında toplanabilir. Bu tür sebeplerden kaynaklanan kıtlıkların, bir takım spekülâtörleri harekete geçireceği rahatlıkla söylenilebilir. Nitekim Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet'te böylesine bir kıtlık döneminde muhtekirlerin, bir akçelik malı on akçeye sattıklarından dert yanmaktadır¹⁸³.

Savaşın ülkedeki iş gücünün önemli bir kısmını iktisadî hayattan koparması, üretim düşüşünün başlıca sebeplerinden birisi sayılabilir. Böylece arzın düşmesi arz talep dengesizliği şeklinde toplam talebin toplam arzı aşması sonucunu doğuracağı gibi, psikolojik sebeplerle halkta meydana gelen gelecek endişesi, zaten yetersiz olan mal arzına normalin de üstünde talep patlamasına sebep olacağı için, mevcut krizi daha da artırabilir. İşte böyle dönemlerde, halkın psikolojisini önceden gayet doğru bir şekilde analiz edebilen spekülâtörler, ellerinde bulundurdukları imkanları bütünüyle spekülâtif faaliyetler için kullanabilirler. Hatta daha da ileri giderek, piyasaları maniple

¹⁸¹ Konuyla ilgili müstakil bir çalışma yapan merhum F. S. Ülgener'in 1951 yılında İ. Ü. İktisat Fakültesi Yayınları tarafından neşredilen oldukça kapsamlı bir çalışması, daha sonra müellifin diğer çalışmalarıyla birlikte topluca neşredilmiştir. "Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadî Dengesizlik Meselesi" adıyla yayınlanan çalışmanın 1951 yılında hemen savaştan sonra yayınlanması bir tesadüf olarak değerlendirilemez.

¹⁸² Z. Toprak, a.g.e., s. 326, 348 vd.

etmek suretiyle kamuoyunda fiyatların daha da yükseleceği zehabını uyandırdıkları gibi, zaten kontrollerinde buldukları arz cephesi yanında talep cephesini de yönlendirerek olağan dışı kârlar elde edebilirler.

V-MAL VE HİZMET PİYASALARINDA İHTİKARIN YAPILIŞ ŞEKİLLERİ

İslam esas olarak, daha önce de belirtildiği gibi fiyatların serbest piyasa şartlarında hiçbir dış etkiye maruz kalmadan, kendiliğinden oluştuğu bir fiyat sistemini meşru saymıştır¹⁸⁴. Bunun anlamı, malın maliyet fiyatından ziyade, piyasa fiyatı şeklinde anlayabileceğimiz arz ve talep dengesidir. Bunun gerçekleşebilmesi ise belli şartlara bağlıdır. Bunlar;

a-Alıcı ve satıcılarla tüketici ve üreticilerden hiç birinin malın arz ve talebini etkileyemediği bir piyasa yapısında fiyatlar, çok sayıda üretici ve tüketici tarafından serbestçe belirlenebilmelidir.

b-İkinci önemli özellik, malların homojen olmasıdır. Mal ve hizmetler teknik özellikleri yanında, pazarlamaya ilişkin nakliye ve servis gibi işlemler açısından, her zaman birbirleriyle ikame imkanı olan özellikler içermelidirler. Bu durumda sonsuz esnekliğe sahip bir talep eğrisi bulunan firmanın, ister istemez piyasa fiyatını veri kabul ederek mal üreteceği aşıkardır.

c-Endüstriye giriş ve çıkış serbest olmalıdır. Belirli bir mal ya da hizmetin üretilebilmesi için, devlet tarafından bazı kişi ve firmalara ayrıcalıklı imtiyaz ve ruhsatlar verilmesi, ilgili endüstride, haliyle tam rekabet özelliğini zedeleyici bir etki yapacaktır. Diğer yandan endüstriye giriş ve çıkışların bizzat özel sektör eliyle ihlal edilebildiği bir sürü farklı durumlar da olabilir. Zaten bizim de daha sonra asıl olarak üzerinde duracağımız hususlar, bunun gibi istisnai durumlar olacaktır.

¹⁸³ Zikreden S.F. Ülgener, **Darlık Buhranları ve ...**, s.90.

¹⁸⁴ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için daha önceki bölümlere bakılabilir. Ayrıca Bkz. Ömer Çapra, a.g.e., s.40 vd.

d-Emek, enerji, ham maddeler ve sermaye ile benzeri üretim faktör ve kaynaklarının endüstriye giriş serbestliği tam bir akışkanlık içinde olmalıdır. Bu duruma, değişik iş kolları ile ilgili becerilerin kolayca öğretilbileceği hesaba katılarak, işgücünün farklı işler arasında tam bir hareketliliğe sahip olması da ilave edilebilir.

e-Son olarak da, tüm üretici ve tüketicilerin piyasalar hakkında tam bilgiye sahip oldukları varsayılır. Bunun anlamı piyasaların şeffaf olmasıdır. Bu anlamda dezenformasyon yoluyla üretici ve tüketicilerin yanlış yönlendirildiği piyasa yapılarının, tam rekabet piyasası olduğunu kabul etmek mümkün değildir¹⁸⁵.

Yukarıda sayılan şartlardan birinde herhangi bir aksama olduğu takdirde, serbest piyasa sisteminin aksadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu anlamda belirli bir mal veya hizmetin arz ya da talep tekeli elinde bulundurmaya, ihtikarın en bariz örneklerinden birisi olarak sayılabilir. Bunun yanı sıra mal ve hizmet farklılaştırmasına giderek, nispi de olsa belli oranlarda fiyatları etkileyebilme gücünü elinde bulundurmanın da, kendi ölçüleri içerisinde ihtikar kapsamında değerlendirilebileceği pekala söylenilebilir. Yine yukarıda belirtilen ilkeler çerçevesinde, ölçek büyüklüğüne ulaşmak suretiyle önemli maliyet avantajlarına sahip firmaların, belli endüstrilerde elde ettikleri tekeli konumlarını kaybetmemek amacıyla, endüstriye girişleri engellemeleri ve bu yolla aşırı kârlar elde etmelerini de bu çerçevede değerlendirebiliriz. Önemli sanayi kollarında devletten elde ettikleri imtiyazlarla, kendileri için gerekli olan hayati hammaddeleri tekellerine alarak, rakiplerine karşı avantajlı rekabet üstünlükleri elde eden firmaların bu tür ilişki ve faaliyetleri de rahatlıkla bu kapsam içerisine dahil edilebilirler. Aynı şekilde belli ölçek büyüklüğüne ulaşmış firmalar için, ara malları üreten küçük sanayicilerin maruz kaldığı haksızlık ve bu haksız eylemi yapan firmaların rekabet dışı eylemleri de, ihtikarın bir başka farklı versiyonu olarak ele alınabilir. Yukarıda sayılan spekülasyon faaliyetlerine, uluslararası büyük sermayenin yurtiçi acentalığını yapan yerli firmaların mal arzında yaptıkları sunî daraltmaları da

ilave edebiliriz. Ayrıca karteller ve tröstleri de bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. En nihayet, hem mal ve hizmet piyasalarında, hem de sermaye ve para piyasalarında eksik bilginin sebep olduğu bir takım spekülâtif iktisadî faaliyetleri de bu kapsamda değerlendirmek pek tabii mümkün olabilir.

Aşağıda ihtikarın çağdaş versiyonları olarak değerlendirilebilecek bütün bu durumlar, mal piyasaları, sermaye piyasaları ve para piyasaları olmak üzere ayrı ayrı başlıklar halinde sırasıyla değerlendirilerek iktisadî açıdan analiz edileceklerdir.

A-MAL PİYASALARINDA İHTİKAR

Mal piyasalarında ihtikar denildiği zaman, bu piyasalarda girişilen tekelci spekülâtif faaliyetler anlaşılır. İslam, yukarıda da temas edildiği gibi kamu yararını her türlü kişi ve zümre menfaatinin üzerinde tuttuğu için; iktisadî hayatta fiyat istikrarını bozarak piyasalarda karmaşa meydana getiren ve bu yolla haksız kazanç elde edilmesine imkan veren bütün eylemleri yasaklamıştır¹⁸⁶. Bununla birlikte *serbestî* ve *müdahale* arasında orta bir yol bulmaya çalışan İslam Düşüncesi'nin, ne tam serbestlik ne de mutlak müdahalecilik fikrini benimsediği iddia edilemez. Bu konuda titizlikle korunması gereken prensip bellidir. O da, *kimseye zarar vermemek ve zarara uğramamak*¹⁸⁷ şeklinde formüle edilen küllî kaideye uygun olarak, hem üretici hem de tüketicilerin haksızlığa uğratılmamasıdır. Piyasa denge fiyatının tüketici veya üretici aleyhine sun'î olarak bozulması, isterse bu, fiyatları düşürme şeklinde olsun; netice olarak her halükârda taraflardan birine zarar vereceğinden, yasaklı eylemler kapsamında görülmüştür¹⁸⁸.

¹⁸⁵ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Bkz. E. K. Browning-J. M. Browning, *Microeconomic Theory and Applications*, s. 248-249; A. Koutsoyiannis, a.g.e, s.179-181; A.Meşhur, a.g.e.,s.230-231.

¹⁸⁶ Herhangi bir mal arzının belli ellerde yoğunlaşmasıyla fiyatlarda sunî bir artış ya da malda sunî bir kıtlık yaratmayı amaçlamak monopol anlamına gelir. İşte bu nedenle Müslim'de zikredilen bir hadis; "Kim fiyatlar yükselinceye kadar hububat stoğu yaparsa, o kimse günahkârdır." buyurulmaktadır. Zikreden, Abdul Rahmad Shad, *Dos and Do Nots In Islam*, s.156. Bu vb. durumlar hem Hz. Peygamber hem de hulefâ-i râşidin'in hepsi tarafından yasaklanmıştır. Fıkıh imamlarının büyük ekseriyeti de bu görüştedir. Bkz. Afzal-Ur-Rahman, *Economic Doctrines Of İslam Vol II*, s.76-77.

¹⁸⁷ "Zarar ve mukabele-bizzarar yoktur." *Mecelle/19*.

¹⁸⁸ Hem tüketici hem de üretici haklarının muhterem olduğuna dair, oldukça önemli sayılabilecek iktisadi analizler için Bkz. A. Abdürresül a.g.e., s. 72 vd.; Ömer Çapra, a.g.e., s.79.

Burada yukarıdaki temel ilkeler dikkate alınarak, öncelikli olarak arzı sonra da talebi kısmak suretiyle yapay olarak meydana getirilen eksik rekabetin, piyasalarda sebep olduğu olumsuz gelişmeler analiz edilmeye çalışılacaktır.

1-MAL ARZININ SUN'İ OLARAK KISILMASIYLA YAPILAN İHTİKAR

Mal arzının kısılması, ya firmanın marjinal maliyet marjinal hasılat dengesinde tutulmasıyla üretim aşamasında yapılabilir, ya da üretici firmalar tarafından değil de ticarî firmalar tarafından aynı davranış tarzıyla, kârı maksimize etmek amacıyla pazarlama aşamasında yapılabilir. Her iki durumda da gerçekleştirilen fiilî durum, piyasa ekonomilerinde olduğu gibi, piyasa fiyatının veri kabul edildiği sonsuz talep elastikiyetine sahip, sıfır eğimli bir talep eğrisiyle karşı karşıya bulunan firmaların aksine, sol yukarıdan sağ aşağıya doğru negatif eğimli bir talep eğrisine sahip, tekelci firmaların bulunduğu aksak rekabet piyasalarının tipik örneklerindedir. Gerçekte bu durum piyasalarda rastlanılan istisnai bir durum gibi gözüküyorsa da, tam olarak istisnai değil, oldukça yaygın bir durum olarak kabul edilebilir¹⁸⁹.

Çünkü ne mutlak tekel ne de tam rekabet piyasaları, gerçek hayatta sıklıkla karşılan durumlar değil, bilakis istisnai olarak karşılaşılan durumlar olarak kabul edilirler. Bununla birlikte yine de bazı alanlarda gerek devlet tekelleri, gerekse uluslar arası konsorsiyumların oluşturdukları tekellerle belli ölçek ekonomilerinde mutlak ya da ona yakın tekellerin bulunduğu söylenilebilir¹⁹⁰.

İslam'ın bu anlamda gerek iç piyasalarda üretilen, gerekse dış piyasalardan ithal edilen malların arzının kısılması suretiyle, piyasaların daraltılması ve bu yolla, talep enflasyonuna yol açılmasından elde edilen kazançları yasaklaması bir yana; piyasalarda tekel oluşturmak amacıyla spekülâtif nitelikli fiyat indirimlerine

¹⁸⁹ Bir endüstri veya endüstri gurubunda eksik rekabetten bahsetmek için, tek tek satıcıların yatay olmayan (nonhorizontal) bir talep eğrisiyle karşı karşıya olmaları ve fiyat üzerinde bir dereceye kadar kontrole sahip olmaları gerekir. Bu durum, firmanın belirlediği fiyat üzerinde mutlak olarak tekel gücüne sahip olduğu anlamına gelmez. İşte burada karşımıza, eksik rekabet piyasaları çıkar. Bkz. P.A. Samuelson, *Economics*, s. 517 vd.

¹⁹⁰ Bunlara örnek olarak OPEC ve Türkiye örneğinde tütün ve alkollü içki sanayiini gösterebiliriz.

gidilmesini de¹⁹¹ yasakladığını biliyoruz¹⁹². Yalnız bu meselede de bazı ihtilaflı yanlar bulunmaktadır. Bir kısım fukaha ithal mallarının bu kapsamda değerlendirilemeyeceğini ileri sürerken¹⁹³, bazıları ve bilhassa günümüz İslam İktisatçıları bu fakihlerden farklı olarak, bu tür eylemlerin de ihtikar kapsamında değerlendirilebileceğini belirtmişlerdir¹⁹⁴.

Diğer yandan kişinin bizzat ürettiği malın ihtikar kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği meselesinde de görüş ayrılıkları vardır. Bir kısım fukahanın¹⁹⁵ ürettiği malı piyasaya sürmeyerek stok yapan kimselerin muhtekir olmayacağını ileri sürmelerine rağmen, bilhassa sanayi kapitalizminden sonra ortaya çıkan kütleli üretimin boyutları ve bu sahada ortaya çıkan tekelci gelişmeler göz önünde bulundurulursa, ilgili içtihadın günümüz için bağlayıcı niteliği olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz¹⁹⁶.

Konuyla ilgili oldukça kapsamlı bilgiler sunan muasır bir çalışma, hükme kaynaklık teşkil eden hadisin yorumunda orijinal bilgiler vermektedir. “*Câlib/ithalatçı rızıklandırılmış, muhtekir lanetlenmiştir.*” hadisinde, “*muhtekir lanetlenmiştir*” lafzı “*ithalatçı rızıklandırılmıştır*” lafzını açıklamaktadır. Yani malını stok yapmayan ithalatçı rızıklandırılmış, onu stok yapan ise lanetlenmiştir. Aksi halde hadisin kendi içinde tutarsız olması gibi bir durum ortaya çıkar. Bu olmayacağına göre hadisten anlaşılması gereken, hükmün mutlak olarak değerlendirilmesidir. Çünkü halkın kendisine ihtiyaç duyduğu bir mal, eğer piyasaya arz edilmiyorsa, dışarıdan getirilmesi

¹⁹¹ Spekülatif amaçlı fiyat indiriminin yasaklandığına dair hem Hz. Peygamberden hem de Hz. Ömer'den nakledilen rivayetler vardır. Bkz. Hâkim, *Müstedrek II*, s.14 ; Bu konuda hayli ilginç sayılabilecek değerlendirmeler için Bkz. Y.Bin Ömer, *E'n-Nazaru ve'l-Ahkâm...*, s.45-47.

¹⁹² M.Mehdi, *a.g.e.*, s.63.

¹⁹³ Ebu Hanife, Evzaî ve Malik bu görüşü savunmaktadırlar. Bkz. Kâsânî, *a.g.e.V*, s.129; İbn Kudame, *a.g.e.IV*, s.244.

¹⁹⁴ Bkz. M.Mehdi, *a.g.e.*, s.63; A.Abdürresül, *a.g.e.*, s.64-65.

¹⁹⁵ Bu tür bir eyleme ceza gerekmesi bile, aslolan bunun yapılmamasıdır.. Bkz. Kâsânî, *a.g.e.*, s.129.

¹⁹⁶ Nitekim İbn Abidin de konuyla ilgili olarak, “*Bir kimsenin müslümanların aleyhine fiyatları yükseltmek amacıyla, mal arzını kasarak katılık olması için kötü niyetle malını bekletmesi halinde, bu durumdan halk muztar kalacağından, ilgili kişinin malı hâkim kararıyla satışa zorlanabilir.*” şeklinde hüküm vermiştir. Bkz. İbn Abidin, *a.g.e.V*, s.399.

halinde bile, ammenin bundan zarar görmesine sebep olacağından kamu menfaati açısından mahzur teşkil edecektir¹⁹⁷.

Meseleye bu açıdan yaklaşıldığında, ihtikar kapsamına giren bütün malların gerek ithal edilmesi gerekse iç piyasalarda üretilmesi ve spekülâtif yollarla tekelci gelişmelere imkan sağlayacak şekilde arz ve talebinin kısılması da, rahatlıkla ihtikar olarak değerlendirilebilir¹⁹⁸. Şu halde öncelikli olarak mutlak tekel, daha sonra da oligopol piyasalarda örneklerini gördüğümüz kısmî tekellerle, tekelci rekabet piyasalarındaki tekel çeşitlerinin piyasa ekonomileri üzerindeki olumsuz etkilerinin analizine geçebiliriz.

a-İÇ PİYASALARDAN ELDE EDİLEN MALLARDA İHTİKAR

Yukarıda da bir derece temas edildiği gibi, belli bir tüccar gurubunun iç piyasalarda küçük üretici guruplar tarafından üretilen malları tekellerine aldıktan sonra, elde ettikleri malları piyasalara bir anda arz etmeyerek, peyderpey ve tedrici olarak arz etmeleri veya mal arzını kısmak suretiyle piyasaları daraltmaları ihtikarın bu türüne giriyor diyebiliriz. Bu durum, ihtikar benzeri yasaklı ticari muamelelerden “şehre mal getiren kervanların yolda karşılanması”¹⁹⁹ veya “köylü adına şehirlinin satış yapması”²⁰⁰ ya da “malı teslim almadan yapılan satış”²⁰¹ durumlarına benzeyen spekülâtif davranışlardandır.

¹⁹⁷ M.S.Medkûr, a.g.e., s.477-478.

¹⁹⁸ Bu konuda yapılan bir çalışma, günümüzde örnekleri görülen ve iktisat kitaplarına giren bütün tekel çeşitlerinin analizini yaparak; insanların kendisine ihtiyaç duyduğu emtianın yüksek bir fiyatla satılmak amacıyla toplanıp hapsedilmesinin İslam İktisadı nazarında ihtikar olduğunu belirtiyor. Piyasaya diğer firmaları sokmamak üzere üretimde tahakküm kurmak, doğal kaynakları inhisarına almak ve bundan başkalarının serbest rekabet şartlarında yararlanmasını engellemek, ayrıca damping yapmak; bunların hepsi ihtikar kapsamına girer ve devlet müdahalesini gerektirir. Yüksek miktarda kâr sağlamak amacıyla arz ve talep üzerinde otorite oluşturmak da ihtikar kapsamında değerlendirilir. “Kim müslümanların aleyhine fiyatları yükseltmek için ihtikar yaparsa, o kimse hatalıdır.” hadisi de buna delalet eder. Bkz. Muhammed Abdülmünîm E'l-Cemmâl, *Mevsüatü'l-İktisâdü'l-İslâmiyye*, s.171-172.

¹⁹⁹ İbn Kudame yasaklamayla ilgili rivayet edilen hadisi yorumlarken, “Onlar pazara mal getiren câlibi yolda karşıyor ve pazara ulaşmadan önce emtiayı kendilerinde satın alıyorlardı. Muhtemelen mallarını pazara getiren kimseleri aldattıyorlar ve şehirliyi de zarara uğrattıyorlardı. Çünkü rûkbân malını günün piyasa rayicinden satarken, köylü malını kapatan simsarlar, tekellerine aldıkları malı fiyatların yükselmesi amacıyla bir anda satmıyor, bilakis stok yaparak bekletiyorlardı. İşte Hz. Peygamber bu durumu yasaklamıştır.” Bkz. İbn Kudame, a.g.e.IV, s.281.

²⁰⁰ Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Birinci Bölüm s.10 vd.

²⁰¹ Buharî, *Sahih III-IV*, s.22.

İhtikarın bu türü ya piyasaların mal sıkıntısı çektiği darlık dönemlerinde, ya da mal sıkıntısı çekmediği bolluk dönemlerinde yapılabilir. Fukahadan bir kısmı ve özellikle Hanefiler bu durumları ayrı ayrı mütalaa ederek farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Aşağıda bu iki farklı durum ayrı ayrı değerlendirilerek analiz edilmeye çalışılacaktır.

aa-DARLIK DÖNEMLERİNDE İÇ PİYASALARDAN ELDE EDİLEN MALLARDA İHTİKAR

Darlık dönemlerinde yapılan ihtikarın tecviz edildiğine dair hiçbir rivayet yoktur. Her konuda olduğu gibi ihtikar meselesinde de oldukça liberal bir tavır sergileyen Hanefiler dahi, kıtlık ve pahalılık dönemlerinde yapılan ihtikarın, mutlak anlamda yasaklama kapsamına dahil edilmesi gerektiği görüşündedirler²⁰².

Kıtlık dönemleri ise, kuraklık, savaş, ekonomik ambargo, iç savaş vs. şekillerde tezahür edebilir. Böyle bir dönemde iç piyasada üretilen ve halkın ihtiyaç duyduğu bazı malların, bir şekilde belli bir tüccar gurubunun elinde temerküz etmesi, ve bu yolla zaten mal sıkıntısı çeken piyasanın iyiden iyiye daraltılması, hiçbir ekonomik sistemin kabul edebileceği bir durum değildir. Diğer yandan Ülgener'in dikkat çektiği ve asla göz ardı edilmemesi gereken bir durum da²⁰³, paranın reel değerinin düşmesine bağlı olarak artan enflasyonist baskıların, fiyatlar üzerinde aşırı bir baskı oluşturduğu pahalılık dönemlerinde yapılan ihtikar faaliyetleridir.

Yukarıda bahsedilen birinci durumda mal arzında çeşitli sebeplerle görülen düşmeye ilave olarak, muhtekirlerin durumu daha da ağırlaştırıcı bir yol izlemek ve iç piyasada üretilen mal arzını kapatması suretiyle, mübadele hacmini daraltan tutumları, piyasaların tam anlamıyla bir kriz dönemine girmesine sebep olabilir. Bu durum, iktisat dilinde stagflasyondan da öte, tam bir ekonomik açmaz, kriz halini yansıtır. İkinci durumda ise, devlet maliyesinin, içine düştüğü krizden kurtulmak ve finansman açığını kapatmak için başvurduğu ve klasik dönemlerde tağşiş, modern dönemlerde ise kaydî paranın merkez bankası ya da reeskont oranlarının düşürülmesi suretiyle ticaret

²⁰²Böyle bir durumda halkın bundan zarar görmesi kaçınılmazdır. Bkz. Mevsili, a.g.e., s.687.

²⁰³ S.F.Ülgener, *Darlık Buhranları...*,s.85.

bankaları tarafından arttırılması vs. ile, açıktan banknot basma olarak karşımıza çıkan, para ayarındaki düşürmelerin oluşturduğu enflasyonist baskılardır. Paranın mübadele hızını sabit varsaydığımız takdirde, bu durumda para miktarının artmasına bağlı olarak oluşan fiyat yanılması, tüketicilerin daha fazla harcama yapmasına yol açacak ve dolayısıyla toplam talep toplam arzı aşacağından artan enflasyonla birlikte fiyatlar nispi olarak yükselişe geçecektir. Bu ve benzeri enflasyon dönemlerinde bazı spekülâtorlerle monopölcü oluşumlar, piyasalardaki mal hacmini daha da daraltıcı bir takım faaliyetlerle, fiyatların dayanılmaz boyutlara çıkmasına sebep olabilirler.

Bilhassa fiyat talep esnekliği düşük zaruri ihtiyaç mallarında, belirli bir rantiyeye gurubunun zaten dar olan piyasa hacmini iyiden iyiye daraltan spekülâtif faaliyetleri, sadece iktisadi hayatı tahrip etmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal barışı da temelinden sarsarak sosyal patlamaların oluşmasına sebep olabilir. Böyle bir durumda ilgili kamu görevlisinin, yargı kararına dayanarak, piyasaya sürülmeyen stok mallarını zorla carî fiyattan satışa arz etme hakkı vardır²⁰⁴.

Mesele bu şekilde ele alındığında, gerek iç piyasada üretilen malların belli sebeplerden dolayı kıtlığının çekildiği, gerekse farklı sebeplere bağlı olarak gittikçe fiyat artışlarının azıttığı enflasyon veya hiper enflasyon dönemlerinde, bunlara ilave olarak fiyatların daha da yükselmesini bekleyerek mal arzını sun'î olarak daraltmak, ekonominin içine düştüğü kriz halini çok daha fazla oranda derinleştireceğinden kesinlikle tasvip edilemez. Zaten bu konuda İslam fukahası arasında hiçbir görüş ayrılığının bulunduğu da söylenemez²⁰⁵.

²⁰⁴ Darlık dönemlerinde yargıç muhtekiri uyardığı halde onun buna uymadığını görürse, onu sadece hapsedme gibi bir cezaya çarptırmakla kalmaz, aynı zamanda elinde tuttuğu malları da carî fiyattan piyasaya arzeder. Bkz. İbn Hümam, *Netâicü'l-Efkâr* X, s.57; İbn Abidin Ebu Hanife'den naklen " *Kamu üzerinden zararın defî için hacrın caiz olduğunu*" zikretmektedir. Bkz. İbn Abidin, a.g.e., s.399.

²⁰⁵ Hatta zahirilerden İbn Hazm konuyla ilgili olarak şunları söylüyor; 'Bolluk zamanında ihtikar yapılmasında sakınca yoktur. Çünkü böyle bir dönemde bazı kimselerin ihtikar yapması, (toplam mal arzını düşüreceklerinden) artan ithal malları alışverişinden dolayı mal ithalatının artmasına sebep olur. Eğer böyle bir durumda malları alacak kimse bulunmadığından getirilen mallar ithalatçının elinde kalırsa, ithalat durur ve bundan da halk zarar görür. Bu nedenle ithal mallarına talebin artması için bolluk döneminde ihtikar yapılması yararlı bile olabilir'. Bkz. İbn Hazm, *Muhalla* IX, s.64

Bu bağlamda muasır bir kaynak, savaş hali vb. istisnaî durumlarda haksız/adaletsiz bir şekilde mal arzını kısmanın ihtikar anlamına geleceğini; bundan dolayı da devletin nakliye ve ulaşım ücretleriyle elektrik hizmetleri, ilaç, kira vb. bir çok mal ve hizmet fiyatında müdahale yöntemine başvurabileceğini belirtmektedir. Kendisine fiyatlara narh konulması yönünde yapılan isteği geri çeviren Hz. Peygamberin, o olayda, fiyatların arz ve talebin tabii seyrinde oluşan dengesine müdahale etmek istemediği, halbuki bu olayda, arzın sun'î olarak kısılmasıyla fiyatlar genel seviyesinin yapay biçimde yükseldiğini belirten müellif; devletin bu duruma müdahale etmemesi halinin, mevcut tahakküm ve ihtikarın devamına müsaade etmek anlamına geleceğinden, büyük bir günah irtikabına yol açabileceğini zikretmektedir²⁰⁶.

Bilindiği gibi ihtikar vb. muamelelerin yasaklanmasının illeti, zararı def etmektir. Bu durumda malın iç veya dış piyasadan elde edilmesi neticeyi değiştirmez. Hatta günümüz şartları açısından düşünüldüğü zaman, iç piyasada mal ve hizmet üreten küçük üreticilerin mallarını kapatmak suretiyle satış tekeline sahip olan muhtekirin bu davranışı; sadece tüketicilerin değil, aynı zamanda küçük üreticilerin de zarara uğramalarına sebebiyet verebilir. Bunun yaygınlaşması uzun vadede yerli küçük üreticilerin bu sahayı terk etmelerine bile sebep olabilir. O zaman o sektörde üretimi yapılan mal ve hizmetlerin fiyatlarında meydana gelecek arz daralmasından dolayı büyük fiyat artışlarının olması, ithal mallarını daha cazip hale getireceğinden dış ticaret dengesinin açık vermesi ve bunun meydana getireceği enflasyonist baskılarla fiyatların daha da yükselmesine sebep olabilecektir. Bu nedenle, nereden ne şekilde elde edilirse edilsin hatta hibe bile olsun, yapılan işlem onun yasaklık kapsamına girmesine mani olamadığı söylenebilir²⁰⁷.

Bunları belirttikten sonra, şimdi de, ekonominin normal dönemlerinde iç piyasalarda yapılan ihtikar vb. ekonomik tutumların, iktisadi hayat üzerindeki olumsuz etkilerine değinilebilir.

²⁰⁶ Bkz. M.A.Sakar, a.g.e., s.118.

²⁰⁷ İhtikarı yapılan malın miras, ganimet ya da hibe vs. gibi yollarla elde edilmesinin bu muamele hakkındaki hükmü değiştirmeyeceği ileri sürülüyor. Bkz. Murtaza E'l-Ensârî, a.g.e. II, s.204.

ab-NORMAL DÖNEMLERDE İÇ PİYASALARDAN ELDE EDİLEN MALLARDA İHTİKAR

Burada belirtilen durum, ilgili dönem itibarıyla arz esnekliği düşük tarımsal mallar üreten küçük üreticilerin, şehre getirdikleri malların belli spekülâtorlerin elinde temerküz edilmesi yoluyla yapıyordu²⁰⁸. Günümüz şartlarında buna benzer durumların sadece tarımsal mallar için değil, küçük ve orta boy imalat sanayii kesiminde üretim yapan esnaf ve zanaatkârları da kapsamına alacak şekilde genişletilmesi mümkündür.

Bu durum, mal kıtlığının çekilmediği veya olağanüstü pahalılığın olmadığı ekonomik istikrar dönemlerinde, ticari mallarda yapılan spekülâtif tekelci faaliyetleri ihtiva eden ihtikarın ekonomik analizini içermektedir. Aynen yukarıda olduğu gibi burada da ihtikara konu olan mallar, bizzat üretici firma tarafından değil, aracı tüccar zümre tarafından iç piyasalardan tedarik edilerek, piyasalara behemehal arz edilmeden peyderpey ve tedrici bir biçimde arz edilir. Burada da mallar, ileride fiyatların sun'î şekilde yükseltilmesi amacıyla, yeterli miktarda mal ve tüketici talebi olmasına rağmen, keyfi biçimde stoklarda bekletilir. Tabîdir ki, böyle bir durumda da tekelci spekülâtor firmanın piyasalar üzerindeki etkisi, elinde tuttuğu mal miktarıyla sınırlı kalacaktır.

Fakat hemen belirtmek lazım gelir ki, üreticilerin tümü tüccar olmadıkları gibi, belli bir sahada uzmanlaşmak gereği de bunların ilk elden müşteriye ulaşmalarına imkan vermeyebilir. Hatta bu durum, yani herkesin kendi mesleğinde uzmanlaşması meselesi, insanların birbirleri vasıtasıyla rızıklanmaları açısından dinin teşvik ettiği bir mesele olarak da değerlendirilebilir. Bu mesele bir önceki dipnotta açıklandığı üzere şehre gidip gelme, gerekli hallerde orada kalma ve buna bağlı olarak ortaya çıkacak ek

²⁰⁸ Arz esnekliği düşük malların köylerden şehir merkezine getirilen tarımsal ürünler olduğunu biliyoruz. Köyden şehre mal getiren kimselerin mallarını, şehirlinin kendi mahzeninde istifleyerek tedrici biçimde yüksek bir fiyatla satması veya köylü malının yolda karşılanmasının yasaklandığı meselesi daha önce detaylı olarak açıklanmıştı. Bununla birlikte Şafîî imamlarından Remlî şayet hem alan hem de satan böyle bir muamelenin yapılmasına ihtiyaç duyarlarsa, o vakit bunun yapılmasında bir mahzur bulunmayacağını söylüyor. Daha önce de işaret edildiği gibi, köylünün pazara gidiş geliş masrafları düşüldükten sonra elinde kalan net hasılat fiyatından malını şehirlîye satması; şehirlinin de topluca alım satım yapması nedeniyle, azalan nakliye maliyetlerini fiyata ilave ederek müşteriye arz etmesi mahzurlu değil faydalı bile olabilir. Bkz. Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtaç İlä Şerhi'l-Minhâc III*, s.466.

maliyetlerin, ürün fiyatına ilavesiyle müstahsil malının beklenenden daha yüksek bir fiyatla tüketiciye intikal etmesi halinde düşünülebilecek bir hadise olarak değerlendirilebilir²⁰⁹.

Bununla birlikte yukarıda zikredilen duruma muhalif olarak, aynı yöntemin bu sefer tekелci amaçlar için kullanılabilirdiği de görülebilir. Nitekim günümüz tekел piyasalarında görülen mutlak ve kısmî tekел analizleriyle hadislerde açıkça zikredilen benzeri uyarılar, bu yöntemin sıklıkla tekелci amaçlar için kullanılabilirdiğini gösteriyor. Fakat hemen belirtelim ki, tekелci firmanın etkisi piyasanın tümüne değil, firma piyasa payını gösteren temerküz oranlarıyla sınırlı kalır. Mutlak tekел piyasalarında bu durum piyasanın tümünü kapsarken oligopol piyasalarda durum tam olarak böyle değilse bile, karteller ve fiyat liderliğinin farklı şekilleriyle tröst vb. durumlarda da firma davranışları mutlak tekелci firma özellikleri taşıyabilir.

Monopol firmanın kısa dönem piyasa denge noktasının, marjinal maliyetin marjinal hasılatla eşitlendiği noktada olduğu bilgisi, iktisat birinci sınıfta okuyan sıradan bir iktisat öğrencisinin malumatları arasındadır. Çünkü ancak bu noktada tekелci firma kârını maksimize edebilir. Halbuki piyasa fiyatının veri kabul edildiği tam rekabet piyasalarında piyasa denge noktası, marjinal hasılat, ortalama hasılat ve piyasa fiyatı eşitliğinde oluşur. Bunun yanı sıra ampirik gözlemlerle ortaya atılan bazı yeni iddialar, tekелci firma davranışının her zaman kârı maksimize etmek şeklinde değil, piyasa payını maksimize etmeye yönelik olarak gerçekleştiğini ortaya koymaktadır²¹⁰.

İhtikarın bu çeşidinde, tüketici mallarını pazarlayan ticari firmaların aynı zamanda, hem alıcı hem de satıcı tekелini kendi bünyesinde barındıran iki yanlı tekелci oluşumları temsil etmeleri her zaman mümkün olabilir. Bununla birlikte hemen belirtmek gerekir ki, bu tür tekellerin her ne kadar tekелci özellikler taşıdıkları

²⁰⁹ Hükme mesnet teşkil eden hadiste; “Şehirli köylü adına satış yapmasın. İnsanları kendi haline bırakan. Allah bu şekilde sizi birbirinizle rızıklandırır.” buyruluyor. Hadisin devamında geçen Allah sizi birbirinizle rızıklandırır kaydı, konuya açıklayıcılık getiriyor. Hadisin metni için Bkz. Şevkânî, a.g.e.V, s.185.

²¹⁰ Bkz:P.F.Drucker, Gelecek İçin Yönetim, s.10.

söylenbilirse de, bunların her zaman mutlak şekilde rakipsiz olduklarını söylemek de mümkün değildir. Bunların piyasalar üzerindeki olumsuz etkileri, yukarıda da belirtildiği gibi ancak piyasa payındaki temerküz oranlarıyla sınırlı olabilir. Ne var ki, endüstride faaliyet gösteren farklı ticari firmaların, piyasaları bölgelere ayırarak tam bir monopol ve monopson firma gibi davranmaları da her zaman mümkün olabileceği gibi; bu sahada fiyat liderliği yapan bir firmanın piyasa fiyatını belirlemesi de ihtimal dahilinde olabilir²¹¹.

Yukarıda belirtilen durumların hepsinde, bilhassa günümüz ekonomilerinde bütün fakihlerin ısrarla üzerinde durdukları temel mesele olan zararın, fazlasıyla gerçekleştiği gayet rahatlıkla söylenilebilir. Zaten enflasyon ve kıtlık dönemlerine ilave olarak cumhurun da üzerinde ittifakla birleştiği asli unsurlardan biri ve en önemlisi halkın zarara uğraması şartıdır²¹². Küçük üreticilerden bazen rekabet şartlarında bazen de tek-alıcı biçiminde satın alınan malların, daha sonra belli merkezlerde toplanarak tekelden satılmasının, hatta bazı durumlarda bununla da yetinilmeyerek, mal arzını azaltmak maksadıyla bilhassa dayanıksız tarımsal mallarda imha cihetine gidilmesi ve bu yolla fiyat arttırılmasının yapıldığı biliniyor²¹³. Bütün bunlar, hem toplam refahı azaltıcı hem de ülke kaynaklarını israf edici özellikleri yanında, mübadele katsayısını düşürücü etkileri de ihtiva eden ekonomik zararlar olarak zikredilebilir.

Netice itibarıyla bu tür ticari davranış şekillerinin, hem iç piyasalarda üretim yapan küçük üreticileri, hem de hane halkını olumsuz yönde etkileyebilecek özellikler taşıması sebebiyle, oldukça geniş boyutlu ekonomik zararlar ihtiva edeceği söylenilebilir. Fiyatları belirleyen Allah'tır²¹⁴ hükmünü vazedenden bir sistemin, bu prensiple öncelikli olarak üreticileri koruduğu düşünülebilir. Ancak sistemin, bu konuda üretime olumsuz yönde etki edeceği endişesiyle, devletin bile fiyatlara

²¹¹ Bu tür tekeli yapılanmalarla ihtikar kavramı arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesine dair daha fazla bilgi için Bkz. M. A. Cemâl, a.g.e., s.159-172.

²¹² Bkz. Heyet, Mevsuatü'l-Fıkhıyye II, s.90 vd.

²¹³ Damping vb. uygulamalara ilişkin değerlendirmeler için Bkz. M. A. E'l-Cemâl, a.g.e., 172; M.A. Mannan, İslam Ekonomisi Teori ve Pratik, 279.

müdahalesine olumlu bakmadığı düşünülürse, belirli bir rantıye sınıfının piyasaları kendi lehine sömürmesine izin vermesine hoşgörüyle yaklaşması da beklenmemelidir²¹⁵. Çünkü fiyatlarda üretici veya tüccar aleyhine yapılan bir sınırlama, mal arzının düşmesi ve neticede fiyatların daha da yüksek seviyelere çıkmasına neden olabilir. Bu sebeple arz ve talep dengesini bozan sun'î müdahaleler, fiyatlar üzerinde spekülâtif tasarruflara yol açacağından tabîi olarak tecviz edilmeyecektir.

Üretime değil de alım satıma yönelik olarak faaliyet gösteren bu tür teknelci firmaların bu tarz davranışları, kendileri için üretim yapan üreticilerin eksik istihdamda üretim yapmalarına veya başka pazarlara yönelmelerine yol açacağından piyasalarda mal darlığı çekilmesine yol açabilir. Hatta bazı durumlarda, başka pazarlar bulamayan küçük üreticilerin piyasaları tamamen terk etmesiyle, ülke piyasalarının ithal ürünler tarafından işgal edilmesi de mümkün olabilir. Böyle bir durumda sürekli olarak dış ticaret açığı veren ülkenin parasında da değer kaybı olacağı açıktır. Neticede bu duruma bağlı olarak sürekli mali açıklar veren ülke hazinesi, ya iç ya da dış borçlanma bataklığına saplanacak ve gittikçe fakirleşen ülke, ister istemez dış müdahalelere açık bir hale gelecektir.

İç piyasalardan elde edilen mal ihtikarının piyasalar üzerindeki etkileri ve bu konuda fukahânın görüşlerini belirttikten sonra, şimdi de dış piyasalardan ithal edilen malların ihtikarına dair değerlendirmelere gelebiliriz.

b- İTHAL MALLARINDA İHTİKARI

Dış piyasalardan getirilen malların ihtikarında, daha önce de belirtildiği gibi bazı görüş ayrılıkları bulunsa dahi, tercih edilen görüş piyasaya zarar veren her tür ihtikarın yasaklanması gerektiği şeklindedir. Her ne kadar Ebu Hanife bu görüşe muhalif bir yol

²¹⁴Bkz. İbn Hacer, *Bulûğu'l-Meram Min Edilleti'l-Ahkâm III*, s.50. Merginânî, *E'l-Hidâye III*, s.93.

²¹⁵ Narh koymak esasta hoş görülen bir davranış biçimi olmasa bile, mal sahibi haddi aşarsa, yetkili merci kamu hukukunu korumak için narh koyabilir. Bunda hiçbir sakınca bulunmaz. Narhı belirlemede bilir kişi mesabesindeki kimselere danışılır. Keyfi şekilde taban veya tavan fiyat belirlenemez. Bkz. M.b. Süleyman, *a.g.e.*, s.549.

izleyerek uzak mesafeden getirilen malların bunun dışında tutulması gereğine işaret etmişse de²¹⁶, Hanefilerden Ebu Yusuf uzak mesafeden getirilen malların da neticede zarar vermesi halinde ihtikar kapsamında değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir²¹⁷. Muasır kaynaklar da bu konuda Ebu Yusuf'un görüşünü tercih etmişlerdir²¹⁸.

İmam Muhammed ise Ebu Hanife ve Ebu Yusuf arasında ihtilaf mevzuu olan mesafenin uzaklık ve yakınlığına dair meseleyi, daha farklı bir yaklaşımla yorumlama cihetine gitmiştir. İmam Muhammed, yakın mesafeyi malların rutin olarak getirildiği yer olarak değerlendirerek, o yerin şehrin kendi pazarı gibi bir hüküm alacağını ve bu sebeple yapılan muamelenin, ihtikar kapsamında değerlendirilebileceğini söylemiştir. Uzak mesafeyi ise, eğer alışılmadık bir yerden ekstra olarak mal ithali yapılıyorsa, o takdirde yapılan eylem ihtikar olarak değerlendirilemez şeklinde bir görüşle ele almıştır²¹⁹. Mesele ne şekilde ele alınrsa alınsın, neticede ekonomik yapıyı olumsuz yönde etkileyecek teknelci gelişmelerin bir şekilde bertaraf edilmesine yönelik hukukî ve ekonomik yaptırımlara gidilmesi, kamu görevlisinin görevleri arasında olmalıdır.

Nitekim ilgili dönemde ithal malları üzerinde yapılan spekülâtif muameleler çoğunlukla, şehre mal getiren kervanların yolda karşılanması veya köylü adına şehirlinin satış yapması şeklinde icra ediliyordu. Bu sebeple, hem ithalatçı veya üretici hem de şehir halkının bu durumdan zarar görmeleri, Hz. Peygamberi bu tür bir yasaklamaya sevk etmişti²²⁰. Bütün fakihlerin bu tür eylemlere eserlerinde ayrıntılı bir şekilde yer vererek yasaklı ticari muameleler başlığı altında değerlendirmeleri de oldukça önemlidir.

²¹⁶ Kaldı ki Ebu Hanife de yakın mesafeden getirilen malın stoklanmasının ihtikar kapsamında değerlendirilebileceği görüşündedir. Bkz. Kasanî, a.g.e.V, s.129.

²¹⁷ Kasanî, a.g.e. V, s.129; A.Abdürresûl, a.g.e., s.63-64 ; Mevsilî, a.g.e., s.687.

²¹⁸ M.Mehdî, a.g.e., s.63.

²¹⁹ Kâsânî, a.g.e., s.129 ; Merginanî, E'l-Hidaye Şerhü Bidayetü'l-Mübtedî III, s.93; Ö.N.Bilmen, a.g.e.VI, s.124.

²²⁰ Bu konuda vârit olan rivayetlerin İmam Şâfiî tarafından kapsamlı bir değerlendirmesi için Bkz. E'l-Mâverdî, E'l-Hâviyu'l-Kebîr V, s. 349 vd.

Muasır İslam İktisatçılarından A. Abdürresül de konuyla ilgili değerlendirmesinde eğer diyor, ithalat Ebu Hanife'nin dediği gibi zâtında hayır taşıyan bir eylem olarak kabul edilseydi, o zaman iç piyasayı çökerten uluslararası tekелci sermayenin de bizatihi hayırlı olması gerekirdi. Halbuki iç piyasaları çökerten tekелci sermayenin spekülâtif davranışlarını bu şekilde kabul etmek kesinlikle mümkün olamaz²²¹. Diğer yandan bir şehre dışarıdan getirilen malların yolda karşılanarak ihtikar cihetine gidilmesinin yasaklandığını biliyoruz²²². Bunları zikrettikten sonra şimdi de enflasyon dönemleriyle ekonominin normal seyrinde işlediği dönemlerdeki farklı durumlarda yapılan ihtikarı ayrı ayrı analiz edebiliriz.

ba-DARLIK DÖNEMLERİNDE İTHAL MALLARININ İHTİKARI

Darlık dönemleri denildiği zaman, klasik kaynaklarda belirtilen şekliyle kıtlık ve pahalılık devrelerinin kastedildiğini anlayabiliriz. Kıtlık devrelerinin çok çeşitli sebepleri bulunabilir. Bunlar tabii afetler ve savaş hali gibi olağanüstü dönemler olabileceği gibi, kuraklık vb. durumlar da olabilir. Aşırı fiyat artışları olarak ifade edebileceğimiz pahalılık dönemleri ise, çok farklı sebeplerden kaynaklanabilir. Bu sebepler ekonominin tabii seyrinde cereyan eden toplam talebin toplam arzı aşması, ya da hazinenin içine düştüğü mali darboğazlardan kaynaklanan mali kriz gibi normal ekonomik sebepler olabileceği gibi, sun'î olarak belli spekülâtorler tarafından ekonominin manipüle edilmesiyle ortaya çıkan doğal olmayan sebepler de olabilir.

Neticede hangi sebeple olursa olsun, enflasyonun kontrol edilemez bir hal aldığı ve toplumdaki farklı tabakalar arasındaki gelir çekişmesinin, bunu daha da içinden çıkılmaz bir hale getirdiği enflasyon sarmalında yapılan ihtikar faaliyetlerinin, çekişmeyi daha da arttırdığı rahatlıkla söylenilebilir. İşte böyle kritik bir dönemde yapılan ihtikar faaliyetleri, üzerinde ihtikar yapılan mal nereden tedarik edilirse edilsin, neticede ekonomik dengeleri mevcudun çok daha gerisinde bir açmaza sürükleyebilecek olumsuz etkilere sebep olacaktır.

²²¹ A. Abdürresül, a.g.e., s.64.

²²² Bkz. Ö.N.Bilmen, a.g.e.VI, s.124.

Mesele bu şekilde ortaya konulunca, muhtemelen yabancı sermayenin içerideki acenteliğini yapan bazı büyük firmaların, böyle darlık dönemlerini fırsat bilerek yapacakları ihtikar faaliyetleri, yukarıda da belirtildiği gibi, ülkeyi önemli ölçüde ekonomik ve toplumsal darboğazlara sokacak demektir. Bundan dolayı Ebu Hanife'nin içtihadına²²³ muhalif olarak muasır kaynaklar²²⁴, halkın zarar görmesi halinde ithal mallarındaki ihtikarın da, haliyle yasaklık kapsamına girebileceğini söylemektedirler²²⁵. Nitekim İmam Şafî'den nakledilen bir rivayette, değil darlık zamanlarında, ekonominin normal seyrinde cereyan ettiği tabîî durumlarda bile, dışarıdan ithal edilen malların kapatılarak stok edilmesinin, bizzat Hz. Peygamber tarafından yasaklandığına dair çok sarih bir açıklama bulunmaktadır²²⁶.

Bununla birlikte Hanefî kaynaklarıyla²²⁷ bir çok fıkıh kitabında zikredilen “uzak bir mesafeden getirilen” mallarda halkın ihtiyacı olsa dahi, malı piyasaya arz etmemenin yasak olmadığına dair içtihatların, kendi dönemleri için doğru kabul edilebilir olsalar bile; mesafelerin küçüldüğü ve dünyanın bir köy haline geldiği günümüz şartlarında, söz konusu içtihadı dayanaklık yapan uzak mesafe şartının bir anlamda ortadan kalkması sebebiyle, günümüz için kabul edilebilir bir görüş olmayacağı söylenilebilir. Çünkü söz konusu dönemde uzak mesafelerden mal getirmenin çok önemli riskleri yanında, Mekke ve Medine gibi şehirlerde önemli ölçüde mal darlığı çekildiği de bilinmektedir. Diğer yandan bilhassa Mekke gibi merkezlerin hayatı sadece ticari faaliyetlerle sınırlı olduğundan, hem buralardaki ticari canlılığın devamı, hem de zorunlu ihtiyaçların riske edilmemesi için, kamu menfaatini her şeyin üstünde gören bir anlayışın, bu tarz bir yol izlemesi pekala en uygun bir yöntem olarak değerlendirilebilir.

²²³ Ebû Hanife'nin bu konuda isteksiz davranması ise, daha ziyade özel mülkiyete ve kişi hürriyetine duyduğu saygıdan ileri gelmektedir. Reşit hür bir insana *hacr* konulmasının yollarını kolaylaştırıcı tedbirlere karşı soğuk davranması, bu meseleye gösterdiği ihtimamdan kaynaklanıyor. Bkz. Kâsânî, a.g.e.V s.129; Ömer Çapra, a.g.e., s.60.

²²⁴ Ebu Hanife eğer ihtikar edilen emtia, insanların kendisine ihtiyaç duyduğu ve darlığını çektikleri bir yerden satın alınmışsa o zaman bu davranış, yasaklık kapsamına girebilir diyor. Bkz. M.Ebu Zehra, a.g.e., s.57.

²²⁵ A.Meşhur, E'l-İstismar, s.230.

²²⁶ Mâverdi, E'l-Hâviyu'l-Kebîr V, s.347.

²²⁷ Bkz. Kâsânî, a.g.e.V, s.129.

Ne var ki, kapitalizmin egemen olduğu bir dünya ekonomik sisteminde, talep yetersizliğinden dolayı²²⁸ dünyanın dört bir yanına vahşice saldıran ve aralarında kıyasıya rekabet eden günümüz ekonomik şartlarında hükümetlerin, ister istemez dinamik ekonomi politikaları belirlemeleri ve ülke menfaatlerini korumaları zorunlu hale gelmektedir. Bu durumda sırf dışarıdan getirildiği için, ister damping uygulayarak isterse sair yollarla ülke ekonomisine hakim olmaya çalışan tekelci firmaların spekülâtif tutumları değil darlık anlarında, ekonominin kriz işareti vermediği normal zamanlarda bile, sürekli olarak gözetim altında tutularak gerekli tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü *Sedd-i zerâi* prensibi gereğince²²⁹, zâtında yasak olmayan eylemler bile, neticede eğer kamu maslahatına aykırı bir şeye sebep oluyorsa, yasaklı ve hatalı eylemler olarak değerlendirilir ve yapılması kamu otoritesi tarafından engellenir.

Mesele bu şekilde ortaya konulunca, ilgili kamu otoritesinin kamu yararının tehlikeye düşme eğilimi gösterdiği tüm dönemlerde ve bilhassa ekonomik darboğaz anlarında, mevcut durumu daha da ağırlaştırıcı tekelci spekülâtif eğilimleri belirleme ve mukabil tedbirlerle bunları bertaraf etmesi, özel izne tâbi uygulamalar değil, bizzat yapılması lazım gelen zorunlu sorumluluklar kapsamına dahildir. Çünkü âdil bir yönetici, sorumluluğu altında bulunan kimselerin haklarını korumakla mükelleftir ve bu konuda hoşgörülü olamaz. Aksi durumda kamu malından fedakarlık demek olan bir cürüm işlemiş olur ki, böyle bir eylemin ihanetle eş anlama geleceği hiçbir izaha gerek duymayacak kadar açıktır.

²²⁸ Kapitalist Sistemdeki üretim-tüketim ilişkileri ve bizzat tüketimin ; sistemin yapısından kaynaklanan sebeplerden dolayı, başlı başına bir problem haline gelmesi,yani talep yetersizliği neticede sistemi tam bir açmazla karşı karşıya bırakmıştır. Böylece *üretim, tüketim hacmini arttırmış, tüketim artışı, üretim hacmini büyültmüştü, bu iki artış birbirine en zaruri bağlarla bağlanmış ve bu artışların birbirini kovalaması ekonomiyi bir artış fasit dairesine saptırmıştır.* Bu konuda daha ayrıntılı değerlendirmeler için Bkz. S. Karakoç, **İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü**, s.22 vd.

²²⁹ Mefsedete yol açan fiiller ya bizzat fâsit veya haram olabilir, ya da mübah,caiz veya helal olabilir. Bununla birlikte mefsedete yol açan fiilin mübah veya haram olmasına bakılmaksızın, buna yol açan vasıta ve sebeplerin engellenmesi, maslahatın en kuvvetlilerinden birisi olarak görülmüştür. Bkz. A. Zeydan, **a.g.e.**, s.207,211.

B-NORMAL DÖNEMLERDE İTHAL MALLARININ İHTİKARI

Yukarıda daha ziyade ekonomik darboğaz ve kıtlık dönemlerinde ithal malları üzerinde yapılan tekelci spekülâtif eylemlerin mahzurları ve bu konuyu İslam'ın nasıl karşıladığı meselesinin ekonomik analizi üzerinde durulmuştu. Burada ise aynı mesele, bu sefer ekonominin normal seyrinde işlediği bolluk dönemlerinde, nasıl ele alınmalıdır şeklinde bir değerlendirmeye tâbi tutularak analiz edilmeye çalışılacaktır.

Piyasaların bolluk içinde olduğu dönemlerle, ihtikar faaliyetlerinin piyasaları etkileyemeyecek kadar geniş kapsamlı olmadığı veya yerleşim birimlerinin bundan etkilenmeyecek kadar büyük hacimli olması halinde, sadece ithal mallarının değil, iç piyasalardan sağlanan yerli malların ihtikarının da yasaklama kapsamına girmeyeceğine dair çok sayıda içtihat bulunmaktadır²³⁰.

Arz ve talebin karşılıklı etkileşimi ile, bunların yanı sıra çok sayıda farklı unsurun iç içe girdiği karmaşık bir yapı olan piyasalara, olur olmaz müdahale etmenin her zaman sürpriz ve beklenmedik neticeler doğurabileceği hesaba katılırsa, yukarıdaki içtihat sahiplerinin neden böyle bir yol izledikleri daha kolay anlaşılabilir. Ne var ki, zararları artık sıradan insanların bile malumu olan iç ve dış kaynaklı tekelci oluşumlarla, bunlara bağlı olarak gittikçe artan inhisarcı gelişmelerin, kaynak israfı ve gelir dağılımı üzerinde yaptığı olumsuz etkiler göz önüne alınırsa²³¹, meselenin yeni bir bakışla değerlendirilmesi de kaçınılmaz bir hale gelmektedir.

²³⁰ Ebu Hanife, İmam Nevevî ve bir kısım fukaha, bolluk dönemleriyle uzak mesafeden getirilen ithal malların ihtikarında hiçbir sakınca olmadığı görüşündedirler Bkz. M.Besyûnî, *E'l-Hürriyyetü'l-İktisadiyye...*, s.551 vd.

²³¹ Günümüzde Pareto Optimumu anlamında bile, azamî ölçüde *verimli bir kaynak dağılımının* ; netice itibarıyla *âdil bir gelir dağılımına* imkan vermesinin , her zaman mümkün olmadığına dair tartışmalar yapılmaktadır. Bir anlamda kaynakların en verimli şekilde dağılmasının bile, ferdî hakları sürekli olarak koruyamadığı ve bu nedenle, devlet müdahalesinin her zaman gerekli olduğuna dair görüşler ileri sürülürken; hem kaynak hem de gelir dağılımını olumsuz yönde etkilediği bilinen tekelci oluşumların, devlet tarafından sınırlandırılması tabii olduğu gibi, aynı zamanda gerekli de bir politika olarak değerlendirilebilir. Bu konuda mutlak anlamda liberalizmin eleştirisine dair görüşler için Bkz. R.A.Dahl, "Serbest Piyasa Neden Yeterli Değildir", *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler*, L.Diamond-M.F.Plattner, s.111 vd.

Bunları belirttikten sonra daha önce de temas edildiği gibi²³², bolluk dönemlerinde gerek iç gerekse dış piyasalardan temin edilen mallarla, bizatihi üreticilerin kendi ürettiği malların stoklanmasının yasaklanmayışı; üretim ve ithalatı teşvik amacıyla alınmış tedbirler olarak yorumlanabilir. Çünkü söz konusu dönemlerde bölgenin coğrafi şartlarıyla sair sebeplerden kaynaklanan mal yetersizlikleri nedeniyle, kamu otoritelerinin bu tarz bir davranışı daha yararlı görmüş olmaları düşünülebilir. Oysa günümüz ekonomik şartlarında kapitalizmin karşı karşıya kaldığı en büyük açmazlardan biri ve belki de en önemlisi, talep yetersizliğinden kaynaklanan ekonomik krizlerdir. Bu sebeple kadim dönemlerde sun'î yollarla arzın daraltılması şeklinde karşımıza çıkan ihtikar faaliyetleri, günümüz ekonomilerinde daha farklı yollarla talep daraltılması şeklinde tezahür edebiliyorlar²³³.

Diğer yandan bu alanda yürütülen spekülâtif eylemler sadece hane halkını ve ilgili üreticileri etkilemekle kalmıyor, aynı zamanda top yekûn ülke ekonomisini de derin darboğazlara sürükleyebiliyor. Bu nedenle ithal mallarında bu tür eylemlerin meşru kabul edilmesinin İslam'ın genel prensipleriyle uyduğu söylenemez²³⁴. Ayrıca günümüz piyasalarında hükümetler, damping uygulayarak iç piyasalardaki üreticileri tamamen yok etme tehlikesi taşıyan tekolci firma davranışlarına karşı, anti-damping politikaları ve yüksek vergilendirme gibi sair yollarla milli sanayiî koruma cihetine gidiyorlar.

Kaldı ki günümüzde bölgesel ekonomilerle kota ve benzeri kısıtlayıcı uygulamaların, gün geçtikçe artan bir etkinlikle yaygınlaştığı görülüyor. Hatta yıllık cirosu bazı ülke ekonomilerinin yıllık gayri safi milli hasılasından daha fazla olan dev firmalar, arz ve talep üzerinde çeşitli spekülâtif faaliyetler yürüterek, ülke ve hatta bölge ekonomilerini bile çökertebilecek operasyonlar yapabiliyorlar. Söz konusu şirketlerin bu tür eylemleri sırf kendi ekonomik güçleriyle değil, tabii olarak arkalarında varlıklarını hissettikleri büyük devletlerin askeri ve siyasi güçlerine

²³² Ebu Hanife'nin ithalatı bizatihi hayır kabul eden görüşü ve getirilen eleştirilere dair Bkz. I.Bölüm s. 11.

²³³ Ülkelerin birbirlerine karşı uyguladıkları ekonomik ambargo ve kotalar hatırlanabilir.

²³⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz.M.A.Mannan, *İslam Ekonomisi Teori ve Pratik*, s.282.

dayanarak yürüttükleri biliniyor. Dünya piyasalarında küresel ölçekte yürütülen ekonomik savaş, hiçbir kural tanımadan vahşi kapitalizmin iyiden iyiye kök salmasına zemin hazırlarken, ülke içine dışardan getirilen malların arzı üzerinde yapılan spekülâtif davranışlar, merkez ülkelerle bunların yerli işbirlikçilerinin piyasalar üzerindeki denetimlerini daha da pekiştiriyor. Bu durumda hâla, ithal malları üzerinde piyasalarda yürütülen spekülâtif faaliyetlerin, İslam'ın kesinlikle tasvip etmeyeceği olumsuz neticelere yol açtığı bilinirken; bu mal ve hizmetlerin, sırf iç piyasalardan elde edilmeyişlerinden dolayı yasaklı muameleler dışında tutulması olarak değerlendirmek, ne akli ne de dini hiçbir gerekçeyle açıklanamaz.

Ayrıca ithal mallarının bazı sektörler için, talep esnekliği oldukça düşük stratejik mallardan oluşması halinde, bunun ilgili sektörler için ne derece yıkıcı sonuçlara yol açabileceği de ayrı bir tartışma konusu olarak incelenebilir. Bu sebeple dünya toplam refahının artması anlamına gelebilecek olan dış ticari faaliyetler²³⁵ her ne kadar Hz. Peygamber tarafından teşvik edilmişse de²³⁶, bundan kesinlikle iç ekonomik dengelerin bozularak, kamu yararının ihlal edilmesinin tasvip edildiği anlamı çıkarılamaz.

Meseleye bu açıdan yaklaşılmca, tekel oluşturmaya yönelik her türlü spekülâtif ticari faaliyetin, ihtikar kapsamında değerlendirilmesinde “*nass*” la çelişen bir durum olmadığı kolaylıkla anlaşılabilir²³⁷. Meselenin ele alınış tarzında görülen farklılıkların bir nedeni de, Hz. Ömer'e isnat edilen bir rivayette²³⁸, dışarıdan mal getiren kimsenin malını piyasaya arz edip etmeme meselesinde muhayyer olduğuna dair gelen haberdir.

²³⁵ David Ricardo'nun ortaya attığı *karşılaştırmalı üstünlük yasası*, ülkelerin toplam refahının artması için dış ticaretin yararını teorik anlamda ispatlamıştır. Bkz. H.Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, .21;B.Ulutan, *İktisadi Doktrinler Tarihi*, s.304-305.

²³⁶ Bununla ilgili olarak ithalatçı rızıklandırılmıştır hadisini hatırlayabiliriz. Bkz. İlgili bölümler.

²³⁷ Halkın aleyhine fiyatları yükseltmek isteyen kimsenin bizzat Hz. Peygamber tarafından çok şiddetli bir biçimde uyarıldığını biliyoruz. Bununla ilgili hadiste '*halkın aleyhine fiyatları yükseltmek*' şartı getirilmiş ve bu durum kesinlikle yasaklanmıştır. Bkz. F.A.Numan, *E'n-Nazariyyetü'l-İktisadiyye Fi'l-İslam*, s.145.

²³⁸ Konuyla ilgili olarak Hz. Ömer, *Hâtib Bin Beltea*'ya önce "*Ya piyasa fiyatından satarsın ya da pazarımızdan çıkarsın*" diyor. Sonra kendi kendine meselenin muhasebesini yapıyor ve ona tekrar geri dönerek "*Benim sana söylediğim sözün (piyasa fiyatının altında bir fiyatla malın satılmasını yasaklamasına dair sözün) kazaî bir yaptırımı yoktur. Ben bununla şehir halkının zarar görmemesini istemiştim. Fakat şimdi nasıl istersen öyle sat.*" diyor. Bkz.F.A.Numan, *a.g.e*, s.300.

Halbuki bir başka yerde Hz. Peygamberden rivayet edilen bir hadise istinaden, dışarıdan mal getiren kimsenin de ihtikar yapmasının yasaklandığını biliyoruz²³⁹.

II. Halife Ömer b. Hattab'ın önce, piyasadaki fiyat istikrarını bozması kuvvetle muhtemel bir davranış, şehir halkına zarar vereceği endişesiyle yasaklaması, sonra da bundan vazgeçerek serbest bırakması, İmam Şafî'nin içtihadına göre şahsî mülkiyete hiç kimsenin müdahale edemeyeceği prensibine riayetin bir göstergesidir²⁴⁰. Ne var ki bu meselede Hz. Ömer'in yasaklamada esas aldığı prensip, şehir halkına gelecek zararı defetmektir. Şayet zarar, günümüz piyasa örneklerinde görüldüğü gibi halkın genelini etkileyecek boyutlara varıyorsa, o zaman bir kişinin şahsî mülkiyet hakkını korumak için bütün halkın feda edilmesi, usûl-ü fikhın temel prensiplerine aykırıdır²⁴¹. Her ne kadar şahsî mülkiyetin korunması külli bir kaide olarak belirlenmişse de, yukarıdakine benzer meselelerde bu hak, kamu menfaatine zarar vermesinden dolayı, zarara mesnet teşkil eden hususun giderilmesi için sınırlandırılabilir.

Yukarıda belirtilen hususlara ilave olarak akla gelen başka bir ihtimal de, Hz. Ömer'in o dönemde ciddi olarak kısıtlı çekilen gıda mallarının ithalatını teşvik etmek amacıyla, böyle bir yolu tercih etmesi olabilir. Piyasa fiyatından daha düşük bir fiyatla pazara mal sürülmesi, piyasada iki farklı durumun oluşmasına sebebiyet verebilir. Bunlardan ilki, diğer satıcılar bu fiyatı kendi maliyetleri açısından yeterli bulmadıklarından dolayı, mal arzını kısmen veya tamamen daraltabilir ve bu sebeple arz yetersizliğinden kaynaklanan bir talep enflasyonu olabilir. İkinci muhtemel gelişme de, fiyatı düşük tutan satıcının kendi maliyet avantajlarını kullanarak belli bir süre fiyatları düşük tutması, daha sonra da piyasa tekeli eline geçirerek malını dilediği fiyattan satmasıdır²⁴². Her iki ihtimalin de piyasaları daraltarak halkı zarara

²³⁹Bkz. Hâkim, *Müstedrek II*, s.12.

²⁴⁰F.A.Numan, *a.g.e.*, s.300.

²⁴¹Bunun gibi külli bir prensiple cüzî bir hadisenin tenakuzu halinde başvurulacak yol bellidir. Bu durumda bazı istisnai haller külli kaideden bağımsız olarak değerlendirilir ki, bunun usûl-u fikhîdeki karşılığı istihsandır. İstihsan ise, açık bir kıyastan kapalı bir kıyasa meyletmek veya külli bir asıldan (umumi kaideden) cüz'î bir meseleyi istisna etmektir. Bkz. A.Zeydan, *E'l-Vecîz Fî Usûli'l-Fihki*, s.193.

²⁴²Konuyla ilgili Hz. Ömer'den nakledilen rivayetin yorumu için Bkz. Y.Bin Ömer, *a.g.e.*, s.46-47.

uğratacağı aşıkardır. Hz. Ömer'in öncelikli olarak bu durumu düşünerek yasaklama yoluna gittiği, bilahare pazara mal getiren satıcıları teşvik amacıyla da ikinci yolu tercih ettiği düşünülebilir.

Kaldı ki Hz. Ömer'in ülke ihtiyaçlarını dikkate alarak, çeşitli mallar için farklı vergi oranları belirlediğini de biliyoruz²⁴³. Bundan çıkarılacak sonuç, İslam'ın her konuda olduğu gibi bu kabil meselelerde de statik değil dinamik bir politika izlediğidir. Buna paralel olarak müslüman tüccarlar, diğer ülkelere mal soktuklarında buranın yöneticileri tarafından vergilendirildiklerini halifeye arz edince; konuyu müzakere eden Hz. Ömer, mütekabiliyet prensibi gereğince aynı vergi miktarının söz konusu ülke tüccarlarına da uygulanması talimatını vermiştir. Eğer diğer ülkeler müslüman tüccarlardan vergi almamış olsalardı, müslümanlar da onlara mukabil vergilendirme ile karşılık vermeyeceklerdi²⁴⁴. Bundan İslam'ın ekonomi politikasına ait çıkarılabilecek nihai sonuç, mütekabiliyet prensibinin her meseleye teşmil edilebileceğidir.

Yukarıdaki vakalar da gösteriyor ki, Hz. Ömer'in bu ve benzeri konularda uyguladığı usûl ve tarzı, bulunduğu dönemden soyutlayarak mutlak olarak değerlendirmek, doğru bir yaklaşım tarzı olarak kabul edilemez. Çünkü her konuda olduğu gibi, iktisadi meselelerde de mutlak değil oldukça esnek sayılabilecek çözümler getiren bir sistemin, zararı kesinleşmiş meseleler karşısında bigane kalması düşünülemez. Her ne kadar ekonomide serbesti politikalar esas alınsa bile, piyasa ahengini bozacak spekülâtif faaliyetlerin, mukabil tedbirlerle engellenmesi kaçınılmaz olacaktır.

²⁴³ Konuyla ilgili olarak Ebu Ubeyde İbn Ömer'den naklen " Ömer nebatîlerden zeytin yağı ve buğday için yirmide bir vergi almakta idi. Böylece Medine'ye bu iki maldan daha fazla miktarda ürün taşınmasını istiyordu. Baklagillerden ise onda bir oranında vergi alıyordu." Bkz. Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, p.1660.

²⁴⁴ M.N.Siddiqi, " Principles Of International Economic Relations In Islam" *Reading In Islamic Economic Thought*, s.23 ; S. Tuğ, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, s. 132 ; Ebû Ubeyd, a.g.e., p. 1651.

C-ÜRETİM HACMİNİN SUN'İ OLARAK KISILMASIYLA YAPILAN İHTİKAR

Yukarıda yapılan değerlendirmeler, daha ziyade üretici firmaların değil, ticari firmaların hem iç hem de dış piyasalardan tedarik ettikleri mallar üzerinde spekülasyon yaparak elde ettikleri tekelci konumla, fiyatlar üzerinde kurdukları kısmî veya genel denetimin olumsuzluklarına dair analizleri ihtiva ediyordu. Burada ise bizzat üretici firmaların üretim hacmini sun'î olarak kısımları suretiyle yaptıkları spekülatif tekelci faaliyetlerin analizi yapılacaktır.

Klasik kaynaklarda konuyla ilgili meseleler ele alınırken, daha ziyade şehre dışarıdan getirilen malların yolda karşılanması suretiyle, sadece belli ellerle piyasaya sürülmesinin olumsuzluklarına dikkat çekilmiş ve üreticilerin kendi ürettikleri mallar üzerinde ihtikar yapmalarından bir dereceye kadar sarfı nazar edilmiştir. Ne var ki, bu tür bir yaklaşım tarzının daha ziyade, şahsi ihtiyaçları için üretim yapan küçük arazi sahipleri için geçerli olduğu da unutulmamalıdır²⁴⁵. Fakat ticari maksatla üretim yapan kimseler bu ayrıcalığın dışında tutulmuş olmalıdırlar²⁴⁶. Ayrıca, üretim endüstrisinin geliştiği ve profesyonel hale geldiği sanayi sonrası dönemlerle günümüz şartlarında, meselenin daha farklı bir yaklaşımla gözden geçirilmesine ihtiyaç duyulduğu da inkar edilemez. Bununla birlikte bazı kaynaklarda ihtikarı yapılan malın elde edilmiş biçiminin yapılan işlemi ihtikar olmaktan kurtaramayacağı zikrediliyor. Bu mal ister satın alınmak veya ziraatla elde edilmiş olsun, isterse ganimet veya miras yoluyla sahibi olunan bir mal olsun; hatta daha da ileri gidilerek hibe yoluyla elde edilen

²⁴⁵ Bkz. Dimeşki, *E'l-Lübâb Fî Şerhi'l-Kitab III*, s.166. Kasanî, a.g.e V, s.129.

²⁴⁶ Bu rivayetin yanı sıra Hz. Ömer'in farklı bir uygulamasına ilişkin bir rivayet de, dışarıdan mal getiren ve fakat ihtikar yapan kimselerin halife tarafından şiddetle ikaz edildiğine dair gelen haberdir. Olay şu şekilde cereyan etmiştir: "Şehre mal getiren iki kimse bunların ihtikarını yapıyor ve satmıyorlardı. Vaziyet halifeye bildirilince mescitten çıkarak yiyeceklerin bulunduğu yere geldi. 'Bu yiyecekler nedir?' diye sorduğunda, şehre getirilen mallardır denildi. Halife malı getiren ithalatçıya da, mala da bereketli olması için dua etti. Halifenin maiyeti kendisine: 'Ey müminlerin Emiri ! Onlar ihtikar yapıyor.' dediler. Hz. Ömer: 'Kim onlar?' diye sordu. Onlar da: 'Osman'ın kölesi Ferruh ile Ömer'in kölesi falanca' dediler. Bunun üzerine Hz. Ömer o ikisine adam gönderdi. Onlar gelince kendilerine; 'Müslümanların yiyeceği üzerine siz ikinize ihtikar yaptırın şey nedir?' diye sordu. Bu ikisi: 'Ey müminlerin Emiri! Biz kendi mallarımızı alıp satıyoruz.' dediler. Bu cevap üzerine Halife: 'Ben Allah Resülünden işittim.' 'Kim müslümanların malı üzerine ihtikar yaparsa, Allah onu cüzzam ve iflasla cezalandırır.' dedi. A.Bin Hanbel, *Müsned I*, s.55 ; C. Yeniçeri burada geçen "Kendi mallarımızı alıp satıyoruz." ifadesinden o dönemde, kişilerin kendi ürettikleri ticari olmayan malların ihtikar kapsamında değerlendirilmediği sonucunu çıkarıyor. Bkz. C.Yeniçeri, *İslam İktisadının Esasları*, s.305.

mallar bile, eğer fiyatların artması beklenerek saklanıyor ve piyasaya arz edilmiyorsa, neticede hükme hiçbir şekilde tesir etmez ve ihtikar kapsamına dahil edilir deniliyor²⁴⁷.

Günümüzde gerek mal farklılaştırması, gerekse bazı firmaların kendi aralarında resmen yazıya dökmedikleri zımnî veya gizli anlaşmalarla, piyasalar üzerinde nispi olarak kontrol mekanizması kurdukları biliniyor. Diğer yandan gerek yurt içi gerekse yurt dışını kapsamına alacak kadar geniş boyutlara varan, çok uluslu şirketlerin veya tüccar birliklerinin kurdukları kartel ve tröstler, değil belli bir şehir veya bölgenin; devletler ve bölge ekonomilerinin bile üzerinde etkili olabiliyorlar. Bu durumdaki firmaların bilhassa sanayi kapitalizminden sonra ticari değil, daha ziyade sınıî teşekküller olarak faaliyet gösterdikleri görülüyor. İhtikar vb. yasaklı ticari faaliyetlerin klasik tanımlarına bakıldığında, piyasa fiyatı ve kamu menfaatine zarar veren tüm eylemlerin bu kapsamda değerlendirilmesini esas alırsak, o vakit günümüz piyasa yapılarında sıklıkla karşılaşılan bütün tekelci faaliyetlerin bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiği, çok açık olarak ortaya çıkacaktır.

Ayrıca hemen belirtmelidir ki, yukarıda zikredilen içtihadî hükümlere, üretimin henüz kütleli ve küresel boyutlara ulaşmadığı, mevziî ve küçük çaplı üretim faaliyetlerini dikkate alarak yapılmış konjonktürel yorumlar olarak bakılabilir. Günümüz şartlarında bu husus, fikhın ortaya koyduğu temel prensiplerinden hareketle, yasaklamaya mesnet teşkil eden gerçek sebebin ortaya çıkarılmasına yönelik olarak yapılmalıdır. Aksi durumda Şâri'nin esas aldığı hakiki maksadı değil, fukaha içtihatlarının zahiri hükümleri veri kabul edileceğinden, meselenin özülle hiçbir alakası olmayan gerçek dışı çözümlere ulaşılması kaçınılmaz olacaktır. Halbuki gerek ihtikar vb. yasaklı muamelelerin ıstılahî anlamı, gerekse daha sonraki analizlerden açıkça anlaşılmıştır ki, yasaklamaya sebep olan hakiki illet (cause), “*fiyatların sun’î olarak yükseltilmesine sebep olacak spekülâtif ve tekelci eylemler*” olarak ortaya

²⁴⁷ Bkz. Murtaza E'l-Ensârî, a.g.e. III, s.204.

çıkıştır²⁴⁸. Değerlendirmelerin hepsi bu husus dikkate alınarak yapılacağından, günümüzde monopol, monopson, düopol, oligopol, kartel, tröst, fiyat liderliği, spekülasyon, manipülasyon vb. biçiminde tezahür eden her tür iktisadi spekülatif davranış biçimi bu kapsamda ele alınacaktır²⁴⁹. Bu sebeple aşağıda yapılacak değerlendirmelerde, gerek bolluk gerekse darlık dönemleri ana başlıkları altında yapılacak analizlerin, bu hususlar dikkate alınarak yapılacağı hatırdan çıkarılmamalıdır²⁵⁰.

Bunlara değindikten sonra, ekonominin darboğazda olduğu kriz dönemleriyle, iktisadî anlamda bolluk dönemleri olarak nitelendirilebilecek zenginlik devrelerinde üretim mallarında yapılan ihtikarın analizine gelebiliriz.

ca-DARLIK DÖNEMLERİNDE ÜRETİMİN SUN'İ OLARAK KISILMASI

Yukarıda verilen bilgilerden, ticari maksatla üretim yapan üreticilerin spekülatif amaçlı yürüttükleri faaliyetlerin, pekala yasaklı muameleler kapsamında değerlendirilebileceğini anlayabiliyoruz. Bilhassa Hz. Ömer'in uygulaması çok açık olarak bu hususu doğrulamaktadır. Darlık dönemlerinde ise bizzat kendi ihtiyaçları için üretim yapan kimselerin bile, ihtiyaç fazlasına el konulabileceği biliniyor²⁵¹. İmam Malik ise kıtlık anında malın elde ediliş biçimine değinmeksizin genel bir yaklaşımla, ihtikar edilen malın pazara çıkarılıp satılmasını; aksi, yani bolluk durumunda ise, mal sahibinin malıyla birlikte pazardan çıkarılması gerektiği görüşündedir²⁵². Şafiîler ise kişinin kendi akarından elde ettiği ürünü, fiyatların yükselmesi için bekletmesinin ihtikar sayılmayacağını ileri sürmüşlerdir²⁵³. Bazı fukaha da, aynı görüşü ileri sürerek, kişinin eli altında bulunan kendi mülkünün

²⁴⁸ Nitekim Hâkim'in Müstedrek'inde geçen "Fiyatları arttırmak maksadıyla" lafzı, ihtikarın neden yasaklandığına dair bizzat Hz. Peygamberden sâdır olmuş çok açık bir ifade olarak değerlendirilebilir. Bkz. Hâkim, *Müstedrek II*, s. 12.

²⁴⁹ Muasır kaynaklar da meseleyi bu şekilde değerlendirmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Muhammed A. E'l-Cemmâl, *Mevsûatü'l-İktisadu'l-İslamiyyu*, s. 160 vd.

²⁵⁰ Üretim aşamasında yapılan ihtikarın farklı çeşitleri için Bkz. F. A. Numan, *a.g.e.*, s. 291-292.

²⁵¹ İbn Abidin *Haşiyetü Reddû'l-Muhtar*, s. 399; Nevevî sadece gıda mallarının darlık anında satışa zorlanabileceğini söylüyor Bkz. Nevevî, *Sahîhu Müslim Bi-Şerhi'n-Nevevî XI*, s. 43.

²⁵² İbn Abdülber, *İztizkâr XX*, s. 74.

²⁵³ Ebû İshak E's-Şirâzî, *E'l-Mühezzeb Fî Fıkhı'l-İmamı's-Şâfiî III*, s. 146; Kazvîni, *E'l-Azîz Şerhü'l-Vecîz IV*, s. 126.

ihtiyacından fazla bile olsa, satışa zorlanamayacağını belirtiyorlar²⁵⁴. İbn Kayyım ise fiyatları yükseltmek maksadıyla ihtikar yapılmasının, halkın geneli için bir zulüm oluşturması sebebiyle, kamu otoritesi tarafından belirlenen misli fiyatıyla (*kıymeti'l-misl*) satışa zorlanması gerektiği görüşündedir²⁵⁵.

Bunları zikrettikten sonra darlık dönemlerinden günümüz şartlarında ne anlaşılması gerektiği sorusuna cevap arayabiliriz. Gerek günümüz gerekse tarihsel anlamda iktisadi buhranlara sebep olan darlık dönemleri savaş, kıtlık ve tabii afetlerle, ekonominin çeşitli sebeplerle içine girdiği malî veya iktisadî krizler olarak tanımlanabilir. Bunlardan yakın dönemlere ait ve oldukça meşhur olanı, 1929 dünya ekonomik buhranıdır. Talep yetersizliğinin ortaya çıkardığı kitlesel boyutlu istihdam sorunları ve bunun beraberinde getirdiği ekonomik durgunluk, o dönem için Keynezyen yöntemlerle çözülebilmisti. Fakat daha sonra hem eksik istihdam hem de enflasyonu içeren bir nitelik kazanan ve iktisat literatürüne stagflasyon olarak giren farklı bir kriz hali, daha önce yapılan müdahale şekillerini tartışılır hale getirmiştir²⁵⁶.

Bunların dışında spekülâtif olarak borsalar üzerinde yürütülen faaliyetlerin, millî ve uluslararası ekonomileri ciddi krizlere sürükledikleri de biliniyor. Bunların sebepleri her ne olursa olsun, neticede böyle bir dönemde ekonomiyi daha da dara sokacak spekülâtif faaliyetlerin, ister üretim isterse ticari nitelikli olması meselenin özünü, yani fiyatların birtakım spekülâtif araç ve yöntemlerle (bu yöntemler sun'î olarak üretim hacmini daraltmak ya da ticari emtiayı stoklamak şeklinde olabilir) maniple edilerek, halkın zarara uğratılması gerçeğini değiştirmez.

Bu ve benzeri mahzurları dikkate alan günümüz fakih-iktisatçılarından A. Abdürresül, mal arzının tekeli elinde bulunduran üretici firmaların, insanların ihtiyaç duyduğu bir dönemde, üretimi kısma veya bekletme suretiyle mallarını yüksek fiyatla

²⁵⁴ M.Y. Atfeş, *Şerhu Kitabu'n-Nîl*, s.180.

²⁵⁵ Abdurrahman Bin Muhammed, *Hâşiyetü'r-Ravdi'l-Mürbî Şerhü Zâdi'l-Müsteknî IV*, s.390.

²⁵⁶ Keynezyen paradigmanın piyasaya müdahale yöntemi para arzının devlet tarafından artırılmasıdır. Daha sonra para piyasalarında ihtikar bahsinde ayrıntılı olarak durulacak bu tarz politikalar ilerleyen dönemlerde Freidman tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Bu konuya ait detaylı analizler için Bkz. A.Atılğan, *İktisat Politikalarının Evrimi*, s.39 vd.

satmalarının, kesinlikle yasaklama kapsamına giren ihtikara dahil edilmesi gerektiğini belirtmiştir²⁵⁷. Sözelimi tüketici veya üretici, belli bir malı tüketmek ya da ara malı olarak kullanmak zorundaysa, kendilerinin bu durumunu fark eden tekelci konumundaki firma, alıcıların muztar halini her zaman için istismar edebilir. Bilhassa üretici firma arz esnekliğine sahip ve eksik istihdamda üretim yapıyor; buna mukabil karşı tarafta bulunan firmalar için bu mal, talep esnekliği düşük in-elastik mallardan oluşuyorsa, bu durumda üretici firmanın üretimi dilediği gibi kısmak veya artırmak suretiyle fiyatları yükseltip düşürme imkanı olacak ve alıcıları zarara uğratabilecektir. Mesela bu mallar petrol ve doğal gaz²⁵⁸ gibi günlük hayatın vazgeçilmezleri arasına girmiş mallarla, ilaç endüstrisi veya bazı dönemler için kendi aralarında zımnî bir anlaşma yapan fırıncılar ve benzerlerinin ürettiği talep esnekliği oldukça düşük olan zarurî mallar olabilir.

Meseleye bu açıdan bakılınca, kamu menfaatinin bu durumdan fazlasıyla etkilendiğini söyleyebiliriz. Nitekim İbn Teymiye bu konuda daha da ileri giderek, insanların ihtiyaç duyması halinde, değil buğdayı öğüten değirmen veya ondan ekme yappan fırıncının ürettiği malı satmaması; insanların kendisinden yararlanmaya ihtiyaç duydukları bedesten, hamam veya han gibi hizmet sektörüne giren yerlerin dahi, ücretleri yeterli bulmadıkları gerekçesiyle kullanılmasına izin vermeyenlerin de, bu eylemi yapmalarına kamu otoritesi tarafından izin verilmeyeceği ve bunların üzerinde emsal fiyat üzerinden narh belirlenmesi gerekeceğini ileri sürmüştür²⁵⁹. İbn Teymiye'nin bu görüşleri halkın ihtiyacı halinde sadece üretim mallarına değil, ticari rant doğuran arsa²⁶⁰, otel, dükkan ve işyeri gibi kimi zaman değerinin çok üzeri

²⁵⁷ A. Abdürresül, *Mebâdiu'l-İktisadiyye Fi'l-İslam*, s.64,66.

²⁵⁸ "Üç şeyde müslümanlar ortakdır; Ateş" (enerji), "su" ve "ot". Bkz. M.A. Nâsîf, *E't-Tâc II*, s.237. Bu üç şey vb.lerinin İslam Hukukuna göre rakabe hakkının devlet denetiminde tutulmasının bu bağlamda ne derece önem kazandığı unutulmamalıdır. Ortak mübahlarla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. F. Demir, *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı Ve Servet Dağılımı*, s.223 vd. ; Ebû Ubeyd, a.g.e., p. 694.

²⁵⁹ İbn Teymiye, *Fetevâ XXVIII*, s.104-105.

²⁶⁰ Yine İbn Teymiye Ebu Davud'un Sünen'ine istinaden Hz. Peygamber'den oldukça önemli bir hadis naklediyor. "Bir adamın başkasının toprağında bir ağacı vardı. Toprağın sahibi, ağaç sahibinin girişinden zarar görüyordu. Bu durumu Hz. Peygamber'e şikayet etti. Rasulullah, ağacın bedelini kabul etmesini ya da ağacı ona bağışlamasını emretti, ama adam bunu yapmadı. Rasulullah, toprak sahibine sökme izni verdi, ağaç sahibine de şöyle buyurdu: 'Sen zarar verici birisin.'". İbn Teymiye bu hadise istinaden, belli bir yeri veya şeyi zimmetine

fiyatlarla kiraya verilen yerlerin kira bedellerine dahi, kamu otoritesi tarafından sınırlama getirilebileceğine işaret etmektedir.

İbn Teymiye'nin fikirlerinden hareketle iç ve dış ticaret sektörü yanında, sanayi ve hizmet sektörlerinde yapılan spekülatif faaliyetlerin de, gerekli hallerde devlet müdahalesine muhatap olabileceği sonucu çıkarılabilir. Nitekim Hz. Peygamber'in Medine pazarında "*İşte burası sizin pazarınızdır, burada devamlı sabit köşeler, yerler edinmeyin, burada hiçbir vergi de alınmayacaktır.*" buyurarak, bazı kişilerin belli yerleri kendi inhisarlarına almak suretiyle, haksız rekabete yol açmalarına yasaklama getirdiğini biliyoruz²⁶¹. Bu nokta önemlidir zira, piyasa mekanizmasının eşit imkanları haiz tam rekabet şartlarında işlemesi için, tekelleşmeye sebep olacak tüm unsurların kamu otoritesi tarafından giderilmesi zorunluluğu vardır. Aksi halde, haksız rekabet ve buna bağlı olarak haksız kazancın yaygınlaşması kaçınılmaz hale gelebilir. Bu sebeple Hz. Peygamberin bilhassa pazarda rant oluşturabilecek ticarî mekanların, belli kişilere ayrıcalıklı ticari avantajlar kazandıracığı endişesiyle, *rakabe* hakkını kamuya tahsis etmesi ve bu alanda özel mülkiyeti yasaklaması; özel kişi veya firmaların bu mekanlarda tekel oluşturmasını engelleme anlamına gelebilecek, bir hayli ilginç bir uygulama olarak zikredilebilir.

İslam devletlerinin, genellikle çarşı-pazarın tam orta yerinde bir cami ve ona bağlı vakfiyeler şeklinde bedesten veya kapalı çarşılar kurması ve bu mekanlara ait mülkiyeti, kamuya tahsis olunan yerler olarak koruma istekleri²⁶², muhtemelen, Hz. Peygamberin yukarıda zikredilen uygulamasına olan sadakatlerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Hatta bununla ilgili olarak Malikî imamlardan Yahya Bin Ömer, ticari emtianın evde satılmasına şiddetle karşı çıkarak, bunun mutlak surette pazar yerinde, halkın arasında satılması gerektiğini söylemiştir. Buna delil olarak da Hz. Peygamberden

geçirenlerin, bundan haksız bir rant edinmelerine müsaade edilemeyeceği sonucunu çıkarmakta ve yukarıdaki hükümleri de bunun üzerine bina etmektedir. Bkz. *Feteva XXVIII*, s.104; İbn Teymiye *Hisbe*, s.79.

²⁶¹ C. Kallek, " Medine Pazarı ", *İktisat ve Din*, (Nşr.M.Özel), İstanbul 1994, s.9

rivayet edilen köylü malının yolda karşılanmamasına dair hadisi göstermiş ve bunun vücûbiyetine işaret etmiştir²⁶³. Zaten erken dönem pazarlarıyla²⁶⁴ daha sonra ortaya çıkan bedestenlerin de bir anlamda, oldukça şeffaf özellikler arz eden birer borsa gibi işledikleri biliniyor²⁶⁵.

Bu noktalar açık olarak belirlendikten sonra, bilhassa piyasaların belli sebeplerde daraldığı buhran devrelerinde, piyasa mekanizması üzerinde bir şekilde haksızlığa yol açabilecek, gerek ticari gerekse sınaî alanda yapılan her tür spekülâtif amaçlı tekelleşimin, hiçbir şekilde tasvip edilmeyeceği pekala söylenilebilir. Çünkü bugün itibarıyla çok rahat olarak biliyoruz ki, üretim sektöründe ölçek ekonomilerinin maliyet ve tanıtım avantajlarını çok iyi kullanan dev firmalar, endüstride tekel konumuna gelerek piyasalar üzerinde oldukça önemli oranlarda etki gücüne sahip olabiliyorlar²⁶⁶. Her ne kadar tekellerin piyasalar üzerinde mutlak monarşiler haline gelmeleri şu an için pek mümkün görülme de, farklı tekel çeşitlerinin öteden beri oldukça yaygın biçimde piyasalar üzerinde etkili olduklarını biliyoruz.

Tekel piyasalarının nasıl oluştuğu ve işlediği başlı başına ayrı bir çalışma konusu olduğundan, burada onun detaylarına girilecek değildir. Ne var ki, tam rekabet piyasalarında denge fiyatı, fiyatın marjinal gelir ve toplam gelire eşit olduğu noktada teşekkül ederken, tekel piyasalarında bu durum, marjinal gelir marjinal maliyet eşitliğinde oluşmaktadır. Başka bir ifadeyle tam rekabet piyasalarında bunun anlamı, fiyatın veri olması, yani firmaların üretim ile ilgili kararlarının fiyata tesir etmemesidir ki; bu durumda firma üretim miktarını hangi seviyede tutarsa tutsun, ürettiği malın fiyatı değişmeyecek ve ortalama gelir marjinal gelir eşitliği daima aynı kalacak demektir. Bu durumda üretici firmanın endüstri içinde mal farklılaştırmasına gitmediği

²⁶² Bedesten, İmparatorluk Vakıf Yönetimi'nin genel denetim kapsamında bulunurdu. Bkz. H. İnalçık, "İstanbul'un İncisi: Bedesten", *İktisat ve Din*, s.129.

²⁶³ Bkz. Y. Bin Ömer, *Kitabu'n-Nazaru ve'l-Ahkâm...*, s.115-116.

²⁶⁴ Pazara mal getiren köylünün yolda karşılanmasının yasaklanma sebeplerinden biri ve en önemlisi, malı satan kimsenin oluşmuş piyasa fiyatını bilmemesidir. Bundan da anlaşılacağı gibi, ilgili dönem pazarı tam anlamıyla serbest rekabetin cari olduğu şeffaf bir piyasadır.

²⁶⁵ İnalçık Bedestendeki satış usulünden bahsederken; "*Usûlen satıcı tellâhı çağırır ve istediği fiyatı söyler, bir manada Borsa Tablosuna yazdırmış olurdu.*" demektir. H. İnalçık, a.g.m., s.130.

²⁶⁶ Bkz. Samuelson, a.g.e. s.548 vd; A.Koutsoyiannis, a.g.e. , s.346 vd.

müddetçe, üretim seviyesini hangi noktada tutarsa tutsun fiyatlara etki etmesi imkan dahilinde olmayacaktır. Bu sebeple tam rekabet piyasalarında üretici firmalar ortalama gelirin ortalama maliyete eşitleneceği veya aynı anlama gelen, ortalama maliyetin marjinal maliyet ve fiyata eşitleneceği noktaya ulaşınca kadar üretimi arttırmaya devam edeceklerdir. Bu noktadan sonra üretimi arttırmaya devam ettirmek, azalan verimler yasası gereğince firmanın zarara uğraması anlamına geleceğinden, rasyonel bir davranış sergilemesi beklenen firmanın, nihaî olarak belirtilen noktada dengeye ulaşacağı rahatlıkla tahmin edilebilir.

Oysa tek el piyasalarında mekanizma bu şekilde işlemediğinden, firma analizi sürekli olarak marjinal maliyet marjinal gelir eşitliği dikkate alınarak yapılmak zorundadır. Tam rekabet piyasalarında olduğu gibi yatay eksene paralel bir talep eğrisine sahip olmayan firma talep eğrisi, tek elin özelliğine göre düşük veya yüksek derecede farklı eğimleri olan ve sol yukardan sağ aşağıya doğru inen negatif bir eğime sahiptir. Bu sebeple firma kârı değişik üretim seviyelerinde farklı farklı görünüm kazanır. Bilhassa talep elastikiyeti birden düşük, ikâme imkanı az zorunlu mallar üreten tek elci firmaların, tüketici haklarını daha rahat istismar etmeleri pekala mümkündür. Bu tür özellikleri haiz bir monopole aralarında anlaşmalı olarak fiyat belirleyen kartel veya tröstler, ürettikleri malın esneklik oranının düşüklüğü nispetinde, üretim miktarını sun'î olarak kısmak suretiyle, birim başına sattıkları daha az maldan daha fazla haksız kazanç elde ederek, hem hane halkını hem de ilgili ürünü girdi olarak kullanan rekabetçi firmaları zarara uğratabilirler. Bununla birlikte her ne kadar tek elci fiyatı piyasa fiyatından yüksek bile olsa, yine de bazı tüketiciler bu orandan daha yüksek bir fiyat seviyesine razı olabilirler. İşte tek elci firma, hem burada oluşan tüketici rantına engel olmak hem de kârını maksimize edebilmek için, farklı şekillerde fiyat farklılaştırmasına gidebilir. Bu fiyat farklılıştırmaları ikinci veya üçüncü dereceden fiyat farklılıştırmaları şeklinde olabilir²⁶⁷.

²⁶⁷ İkinci derece fiyat farklılaştırmasında monopol firma, talep esnekliğine bağlı olarak esnekliğin daha düşük olduğu yüksek gelirli tüketiciler için daha yüksek bir fiyat seviyesi belirlerken; esnekliğin yüksek olduğu düşük gelirli tüketiciler için de daha düşük fiyat belirlemelerine giderek toplam kârını arttırabilir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Bkz. A. Koutsoyiannis, a.g.e., s.225 vd.

Fakat hemen belirtmelidir ki, gerçek hayatta ne pür rekabet ne de mutlak tekel piyasalar değil, bunların yerine daha ziyade hem tekel hem de rekabet özelliklerini haiz oligopol piyasalara daha fazla rastlanıldığı biliniyor. Oligopol piyasaların fiyat liderliği, barometrik liderlik, karteller vs. biçiminde farklı görünümde tezahür etmeleri sonucu değiştirmez. Neticede piyasaların şu ya da bu şekilde tekeldi özellikler taşıyan farklı yapılarla daimi olarak iç içe oldukları inkar edilemez bir gerçektir. Bu tür tekeldi yapıların fiyatlar üzerindeki tesir gücü yadsınamaz bir gerçek olarak kabul edildiğine göre, bilhassa ikame imkanı son derece düşük in-elastik ürünlerin, darlık dönemlerinde sun'î şekillerde daraltılması ya da stoklanması suretiyle, hane halkı veya firmaların zarara uğratılması, bu durumun bir takım yasal ve iktisadi engel ve düzenlemelerle giderilmesini zorunlu hale getirmektedir. Aksi halde eksik rekabet ve kaynak israfı, iktisadi hayatta hem üretim kalitesini hem de toplam reel hasılayı düşürecek ve bu suretle bozulan gelir dağılımı neticede, gittikçe artan bir işsizlik ve sosyal bunalımlara sebep olacaktır.

Bu tür hareketlerin kıtlık devrelerinde yapılması çok daha feci sonuçlara yol açabileceğinden, kamu otoritelerinin ister istemez bir takım idari,hukuki ve iktisadi yaptırımlarla bu tür uygulamaları engelleme yoluna gitmesi, değil İslam Hukukunun, bütün hukuk sistemlerinin en tabii görevleri arasında sayılabilir. Çünkü söz konusu şartlarda hem fiyatlar üzerinde belirli bir denetim sağlanmış, hem de haksız kazanca yol açan tekeldi oluşum ve faaliyetlere gidilmiş olacağından; bu durum kesinlikle hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde, halkın zarar görmesine sebep olacaktır. Bu durumda kural bellidir; "Zarar izale olunur."²⁶⁸

cb-BOLLUK DÖNEMLERİNDE ÜRETİMİN SUN'İ OLARAK KISILMASI

Yukarıda hem genel anlamıyla hem de darlık dönemlerine mahsus olmak üzere, üretim mallarında yapılan ihtikarın analizi yapılmaya çalışılmıştı. Burada ise ekonominin normal dönemleri diyebileceğimiz bolluk ve ucuzluk hallerindeki ihtikara dair meselelerin analizi yapılmaya çalışılacaktır. Bizatihi üretici durumunda bulunan

²⁶⁸ Mecelle, md:20

firma ya da kişilerin ürettikleri malları ne şekilde tasarruf edecekleri, herkesten ve bu arada kamudan ziyade öncelikli olarak bu şahısların kendi şahsi hukuklarına giren bir durum olarak kabul edildiğinden²⁶⁹; bu alanda yaptıkları stok vb. spekülatif eylemlerle, dış piyasalardan getirilen mallar üzerinde yapılan benzeri eylemlerin, kamu haklarını ihlal edip etmediğine dair tartışma ve bunun nihai sonuçları, daha önce detaylı olarak tartışıldığından burada yeniden üzerinde durulmayacaktır. Bununla birlikte tartışılan konular hatırdta tutulmak kaydıyla, ekonomilerin tabii hallerinde seyrederken, tekelleşme ve benzeri spekülatif davranışlardan ne derece etkilendiği hususu da, aynı hususlar dikkate alınarak ayrıntılı şekilde incelenmeye çalışılacaktır.

Burada meseleye, tekelci spekülatif oluşum ve faaliyetler, iktisadi hayatta sadece darlık dönemlerinde mi, yoksa her dönemde mi kamu aleyhine bir gelişim seyri izlerler şeklinde bir soruya cevap aranarak başlanırsa, herhalde belirlenen sorunsal daha kolay çözümlenebilir. Gerçekten de iktisadi faaliyetlerin günümüzde olduğu gibi çıplak gözle çözümlenemeyecek kadar bir hayli karmaşık hale gelmediği kadim dönemlerde, tekelci eğilimlerin görüntü ve mahiyetleri de oldukça basit ve sade bir görünüm arz ediyordu. Bu yüzden konuyu irdeleyen fakihlerin analizleri de içerik açısından olmasa bile, en azından şekil açısından, kendi dönemlerinin olaylarıyla sınırlı mevziî değerlendirmeler olarak görülebilir. Bununla birlikte yukarıda da bir nebze temas ettiğimiz gibi, asıl olan meselenin şekli dış görünüşü değil, esas itibarıyla o şekle mana veren öz-yapısı, mahiyetidir. Bu sebeple tarafımızdan yapılacak bazı değerlendirme ve analizler de, bu hususlar dikkate alınarak yapılmaya çalışılacaktır.

Kimi fakihler tarafından yapılan bazı değerlendirmeler, darlık dönemlerinde yapılan ihtikar faaliyetini karşımıza; kişilere ait özel mallardan ticari mahiyeti haiz olmayan ihtiyaç fazlasının, kamu eliyle misli fiyatıyla piyasaya sürülmesini gerektirecek kadar kapsamı genişletilmiş bir kavram olarak çıkartabiliyor²⁷⁰.

²⁶⁹ Umumun zararı ile ferdi zarardan birini tercih etmek lazım geldiği zaman da tereddütsüzce sonuncusuna katlanmak lazım geleceği ve bu uğurda gerekirse ferdi menfaatlerin feda edilebileceği ileri sürülmektedir. Bkz. S.F.Ülgener, **Darlık Buhranları ve...**, s.135.

²⁷⁰ Bkz. İbn Abidin, a.g.e., s.399.

Peygamberi, komşusu açken tok yatan bizden değildir²⁷¹ hükmünü vazeden bir dinin, zorunlu hallerde ticari olmayan ihtiyaç fazlası malların bile, cari fiyattan satışa sunulmasını emretmesi çok da garipsenecek bir durum olarak görülmemelidir. Ne var ki bu benzeri durumlar daha ziyade, istisnai durumlar olarak değerlendirilebilir.

Oysa bizim asıl olarak üzerinde durmak istediğimiz konu, hangi aşamada olursa olsun, netice itibarıyla halkın gelir dağılımını bozmak suretiyle, örtülü olarak başkalarının hakkına tecavüz anlamına gelen ve bir anlamda komşusu açken tok yatma sürecini başlatan çarpık iktisadi faaliyetlerin, iktisadi ve fikhî açıdan analizini yaparak, bunların iktisadi hayat üzerindeki mahzurlu yanlarını ortaya çıkarmaktır. Alışverişi kolaylaştıranın övüldüğü²⁷², onu şu ya da bu şekilde zorlaştıran ve hile karıştıranların ise kınandığı²⁷³ bir inanç sisteminde, bunların hepsini zımnî olarak ihtiva eden tekelci kapitalizmin spekülâtif eylemlerinin hoş karşılandığı herhalde iddia edilemez.

Bunları bu şekilde belirledikten sonra bilhassa üretim aşamasında görülen tekelci eylemlerin, iktisadi hayattaki olumsuz etkilerinin analizine gelebiliriz. Yukarıda da temas edildiği gibi, günümüz piyasalarında en fazla görülen tekelci eğilim şekilleri, monopoller değil oligopolcü oluşum çeşitleridir²⁷⁴. Mesela bazı imalat endüstrilerinde, yalnızca birkaç firma tarafından üretilen çok sayıda farklılaştırılmış ürün vardır. Sözelimi ülkemiz için sabun ve deterjan sanayiinde üretim yapan firma sayısı, iki elin parmaklarını geçmeyecek kadar az sayıdadır. Benzer durumlara son zamanlarda özelleştirilen telekomünikasyon ve benzeri hizmet sektörlerinde de rastlanılabilir. Aynı durumu beyaz eşya üreten dayanıklı tüketim sektörüyle otomotiv sanayiinde de görmek mümkündür. Bu alanda da birden fazla firma, her ne kadar her biri farklılaştırılmış ürünleriyle tek başlarına birer tek el gücü oluşturamaları bile, tam rekabet içinde hareket ettikleri de söylenemez.

²⁷¹ Ahmed Bin Hanbel'in Müsned'inde konuyla ilgili olarak "Kim gıda maddesinin kırk gün ihtikarını yaparsa, o Allah'tan Allah da ondan uzaklaşmıştır. Kim de komşuları açken tok olarak sabahlarsa Allah'ın zimmetinden uzaklaştırılmıştır." şeklinde rivayet edilen bir hadis vardır. Bkz. İbn Hanbel, **Müsned I**, s.270.

²⁷² İbn Hacer, **Muhtasarü E't-Terğîb ve't-Terhîb**, s.164.

²⁷³ Bkz. M.A.Nâsîf, **E't-Tâc II**, s.197 vd.

Bu ve benzeri durumdaki firmaların nispi olarak rekabet ettikleri söylenilebilirse de, tam anlamıyla piyasa fiyatını veri olarak üretim yapmadıklarından, hem miktar hem de fiyat üzerinde belli oranlarda etkileme gücüne sahip oldukları da inkar edilemez. Durum dünyanın her tarafında aynıdır. Yüksek yığılma oranlarına aynı endüstrilerde sık sık rastlanılmaktadır. İster Japonya’da ister Birleşik Devletlerde veya dünyanın başka herhangi bir ülkesinde olsun, maliyetlerin piyasaya girişi engellediği büyük ölçek ekonomilerinde aşırı kârların olduğu ve rekabetin zedelendiği bilinmektedir. Oligopol piyasalarda aynı ya da benzer malı üreten firmalardan birinin, kendi fiyatını birazcık yükseltmesi halinde ya piyasayı tamamen kaybetme ya da bir fiyat savaşının startını vermiş olacağından; bu ihtimali geçmiş tecrübeleriyle çok iyi bilen firmalar, bu yolu izlemek yerine, birbirleriyle anlaşmalı halde üretim yapmayı tercih edeceklerdir. Bu anlaşmalar gizli ya da açık olabileceği gibi, aralarında hiçbir anlaşma olmadan birbirlerinin hareketlerini izlemek ya da birinin liderliğini kabul etmek şeklindeki zımnî anlaşmalarla da yapılabilir. Bu nedenle oligopol piyasalardaki fiyatların genellikle katı veya ‘yapışkan’²⁷⁵ olduğunu söyleyebiliriz²⁷⁶.

Bütün bunların yanı sıra tekelci firmaların elde ettiği aşırı kârların, zaman içinde bu sahada yapılan üretime, endüstri dışındaki firmaların ilgisini arttıracak ve hatta bu alandaki aşırı kârdan pay almak isteyenlerin, yeni bir ürünle piyasaya girmelerine sebep olması dolayısıyla, tekelleri gelişmenin motoru olarak değerlendiren iktisatçılar bulunsa dahi bunun pek inandırıcı olduğu söylenemez. Çünkü bugün itibarıyla çok rahat olarak biliyoruz ki, tekelci oluşumlar değil gelişmenin motoru olmak, hem gelişmenin hem de etkin kapasite kullanımının önündeki en büyük engellerdir. Belli bir sahaya büyük yatırımlar yapan tekelci sermayenin, her ne kadar söz konusu ürünü geliştirmek için araştırma geliştirme çalışmalarını ihmal etmesi düşünülürse, ya da

²⁷⁴ Oligopol, fiyat alıcısı (tam rekabetteki gibi) kabul edilemeyecek derecede piyasa gücüne sahip, fakat piyasa talep eğrisini kendi talep eğrisi kabul edemeyecek derecede rekabetle karşı karşıya olan az sayıda firmanın bulunduğu bir piyasa yapısıdır. Bkz. R.G.Lipsey-P.O.Steiner-D.D.Purvis, *Economics*, s.257.

²⁷⁵ Sözgelimi kitap yayıncıları ve dayanıklı mal üreten firmalar, ürünlerini liste fiyatlarıyla ilan eder ve seyrek aralıklarla büyük miktarlarda fiyat değişimine giderler. Bu tür piyasalarda firmalar talepteki normal dalgalanmalar karşısında fiyatlarını değiştirme yerine, miktar ayarlamalarına gitmeyi tercih ederler. Bkz. R.G.Lipsey, a.g.e., s.261-262.

²⁷⁶ Bkz. A.Samuelson, a.g.e., s.555 vd.

rakip firmaların kâr hırslarını kabartarak onların endüstriye yönelmelerini motive etmesi daima muhtemel bir durum bile olsa; bunun tam tersi bir şekilde, endüstriye giriş engellerine güvenerek, rehavete kapılması veya yaptığı yatırımları boşa çıkaracak radikal değişmelere karşı isteksiz davranması ve türlü yollarla tekeli konumunu koruyarak, ekonomiyi zarara sokması çok daha yüksek bir ihtimal olarak görülebilir

Kaldı ki mesele sadece ekonominin sürekli büyümesi ve üretimin kümülatif olarak yüksek sosyal maliyetler pahasına da olsa devamlı şekilde arttırılması da değildir. Kapitalizmin sürekli büyümeyi adete bir mitos gibi putlaştırması, meselenin özüyle ilgili değerlendirmelerin mahiyetini değiştirmez. Ticari mallarda satış boykotu ve stokçuluğun bir benzeri olan üretimi kısma ve eksik kapasitede çalışmanın maliyeti, bu şekilde tekeli firmalar tarafından toplumun geneline fatura edilmek suretiyle, gelir dağılımı ve sosyal refah üzerine olumsuz etkilere yol açıyorsa, bunun gelişme ve büyüme adına yapılması, yapılan eylemin hiçbir şekilde meşru olduğunu göstermez. İşin özü dikkatle düşünüldüğünde, elde edilen büyümenin devamlı olarak birilerinin aleyhine bir gelişim seyri izlemesi, Pareto optimumu anlamında toplam refahı arttırmaz aksine sürekli olarak azaltır.

Bu arada bazıları kalkıp, önemli olan pastanın büyümesidir ve pasta büyüdükçe her ne kadar gelir dağılımındaki eşitsizlik artsa bile, pastanın büyümesiyle doğru orantılı olarak, göreceli şekilde alt kesimlerdeki insanların payları da artacaktır diyebilirler²⁷⁷. Ne var ki bu durum, gittikçe büyüyen lümpen proleterlerin artan çığlıklarını susturamayacaktır. Bu anlamda sömürgeci ve sosyal adaleti yok sayan özellikleriyle günümüz iktisadi sistemleri, toplum düzenini tahrip eden ihtikar faaliyetlerinin belki de en gelişmiş versiyonlarını temsil ediyorlar denilebilir. Görünürde piyasalarda mal ve hizmet sıkıntısı çekilmiyor ve her şeyden bol miktarda bulunabiliyor olsa bile, örtülü olarak yürütülen ihtikar faaliyetleri –ki bunlar, mal ve hizmet arzıyla faktör piyasalarında bunların talep tekeli elinde bulundurmak ve bu

²⁷⁷ F. Braudel haklı olarak “genç tarihçilerin önüne aşağıdaki görevleri koyuyorum “ derken, şu konuya dikkatleri çekmişti; “ *Tarihsel anlamda milli gelirdeki ve kişi başına milli gelirdeki değişimleri takip etmek.*” Bkz. F.Braudel, *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, s.104.

suretle fiyatları diledikleri gibi ayarlayabilmektir- sadece belli piyasalarda değil, yaygın olarak tüm dünya piyasalarında toplum menfaatlerini ciddi zararlara uğratabiliyor. Bu şekliyle mesele geçmiş dönemlerde görülenin aksine, mevzii nitelikli ferdî hareketler şeklinde değil, top yekûn bir sistem meselesi olarak görülmelidir. Bu sebeple ekonomik anlamda kıtlık ve darlıkların olmaması, kapsamlı olarak yürütülen ihtikar faaliyetlerinin kabul edilebilir olmalarını gerekli kılmaz, bilhassa çok daha detaylı tedbirlerle bertaraf edilmelerini gerektirir.

Bununla birlikte iktisadi hayata yapılacak müdahaleler, mevcut yapının çok daha kötüye gitmesi ve dengelerin tamamen bozulmasına gibi beklenenin aksi tesirler yapabileceğinden, çözümler daha ziyade bir kumanda ekonomisinden farklı olarak, eşit şartlarda rekabeti tesis eden imkanların hazırlanmasını sağlayacak, uygun yasal düzenlemelere gidilmesi şeklinde yapılabilir. Bunun tavan ve tabanı, genel ve fer'î delillerle, günümüz ihtiyaçları dikkate alınarak uzman kişilerce belirlenebilir. Günümüzde çıkartılan anti-tröst yasalarının benzerleri, şümûlleri daha da genişletilmiş olarak farklı şekillerde oligopol piyasalar için de yeniden dizayn edilebilirler.

Diğer yandan emek-sermaye, tasarruf-yatırım ikileminin yerini, işbirliği ve dayanışmanın aldığı uzun ve kısa vadeli müşterek yatırım ve işbirlikleri, 'müşârike' ve 'mudârabe' türü uygulamalarla pekala yeniden hayata geçirilerek, hem söz konusu ikilem giderilir, hem de sermayenin daha geniş bir tabana yayılması sağlanarak, tekelci oluşumların önü nispî de olsa alınabilir. Aksi halde klasik tanımlamaların dar sınırları içinde kalınarak mevcut sistem içinde çözümler aramak, İslam'ın kendine özgü yapısı içinde anlamlı birer çözüm şekli olan tedbirlerin, hiçbir şey ifade etmeyen günü geçmiş teknikler olarak algılanması sonucunu vereceğinden, netice itibarıyla İslam'ın kapitalizme entegrasyonundan başka bir işe yaramaz. Bu nedenle ihtikarla ilgili meselelerin değerlendirilmesinde de, İslam'ın kendine özgü bütünlük ve esnekliği mutlaka dikkate alınmak zorundadır.

Bunları belirledikten sonra üretim aşamasında hangi sebebe dayanarak yapılırsa yapılsın, tekelci ve spekülâtif mahiyeti haiz eğilim ve gelişmelerin tümünü birden, İslam'ın yasaklama kapsamına aldığı ihtikar vb. iktisadi faaliyetler içerisinde

değerlendirmek durumunda bulunduğumuzu zikredebiliriz. Bilhassa talep esnekliği düşük mallarda bu hükmün çok daha rahat olarak genelleştirilmesi mümkündür. Diğer yandan fiyat farklılaştırılmasına gidilmek suretiyle, sermayenin belli ellerde toplanmasına yönelik teknelci faaliyetlerin giderilmesine yönelik tedbirlerin de kamu tarafından belirlenip uygulamaya sokulması gerekir²⁷⁸.

Netice olarak bolluk dönemlerinde yapılan ihtikar faaliyetlerinin de, bunlara yol açan yapısal bozukluk ve ferdi faaliyetlerin de hep birlikte değerlendirilmek suretiyle yeniden tanımlanmasına ihtiyaç olduğu söylenilebilir. Bu anlamda bolluk devreleri olarak nitelendirdiğimiz normal hallerde yaygın olarak varlıklarını sürdüren teknelci oluşum ve bunlara ait davranış biçimlerinin, sadece bireysel eylemler değil, yapısal kronik sorunlar olarak değerlendirilmesi daha makul bir izah tarzı olarak görülmektedir.

2-TALEBİN SUN'Î OLARAK KISILMASIYLA YAPILAN İHTİKAR

Buraya kadar anlatılanlar daha ziyade mal arzı üzerinde yapılan spekülasyonların fiyatlar ve gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkilerini araştırmaya yönelik analizlerdi. Bu bölümde ise İslamî açıdan talep üzerinde oluşturulan alıcı tekeli, yani monopsonun üreticiler ve fiyatlar üzerinde icra edeceği olumsuz etkilerin, analitik bir değerlendirmesi yapılmaya çalışılacaktır. Öncelikli olarak ticari aşamada büyük tüccar birlikleri ya da benzeri oluşumların, üreticiler üzerinde kuracağı mutlak veya nispi alım tekelinin, özelde bu kesime genelde ise bütün bir ekonomiye ne gibi olumsuz etkiler yapacağı, İslamî bir yaklaşımla tartışılmaya çalışılacak, daha sonra da aynı tekelin faktör piyasaları üzerindeki olumsuz etkilerine değinilecektir.

²⁷⁸ A.Tabakoğlu, İslam İktisadına Giriş, s.411.

a-TİCARİ AŞAMADA TALEBİN SUN'İ OLARAK KISILMASI

Daha önceki bölümlerde ve bilhassa ihtikar benzeri meselelerin analizinde, köylü malının yolda karşılanması, köylü adına şehirlinin satış yapması ve teslim almadan yapılan satışlarda, tüketiciyle birlikte üreticinin de birtakım zararlara uğrayacağı belirtilmiş ve konuyla ilgili hadis ve fukaha görüşleri ayrıntılı olarak verilmeye çalışılmıştı²⁷⁹. O bölümlerde de ayrıntılı olarak üzerinde durulduğu gibi, sermaye sahiplerinin bilhassa muhafaza edilmesi ve bekletilmesi güç tarımsal ürün ve benzeri malların alımlarını, üreticinin âcil olarak satma konusundaki isteğini istismar ederek, belli bir süre geciktirmelerinin, fiyatların değeri altına düşmesine sebep olacağı ve üreticileri zarara sokacağına değinilmişti²⁸⁰.

Aynı duruma piyasaların bölgelere ayrılması veya aynı bölgede belli bir tekel gücünün oluşturulması suretiyle aralarında anlaşmalı olarak alım-satım yapan hal esnafının, spekülâtif faaliyetlerle hem tarımsal mal üreten küçük çiftçileri hem de tüketicileri zarara uğrattığı günümüz piyasalarında da oldukça sık olarak rastlanabilir²⁸¹. Benzeri muamelelere deniz ürünleri çıkaran küçük balıkçı esnafıyla tahıl ürünleri üreten çiftçilerin de maruz kalması pekala mümkün olabilir. Bu ve benzeri durumlarda spekülâtorlerin zararlı tesirlerini engellemek amacıyla, devlet eliyle kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi vb. alıcı kurumların, taban fiyat belirlemek suretiyle tüketicileri koruması düşünülebilir.

Ticari safhada uluslar arası ticaret yapan büyük tüccar birliklerinin, çok eskiden beri en büyük kârları spekülasyondan sağladıkları biliniyor. Denizaşırı uzak mesafenin sağladığı avantajla “birbirlerinden uzakta ve habersiz olan arz ve talebi” ancak bir aracının müdahalesiyle buluşturmakta olan büyük tüccarların, iki piyasanın da fiyatları

²⁷⁹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi ve kaynaklar için Bkz. Birinci Bölüm: İhtikar Benzeri Ekonomik Meseleler. s.11 vd.

²⁸⁰ Bkz. A.Abdürresül, a.g.e., s.64.

²⁸¹ Bu tür muameleler, gerek üretilen tarımsal malın doğrudan ticaretini yapan hal esnafı toptancılar tarafından, gerekse bu ürünleri girdi olarak kullanan sınıai firmalar (konserve fabrikası vb.) tarafından rahatlıkla uygulanabilir. Konuyla ilgili olarak Alfred Marshal yıllar önce aynen şunları söylemiştir: “İngiltere’de mevcut müesseselerin belki de en korkuncu balık,süt,yumurta ve çeşitli sebze gibi malları toplayıp alan ve sonra da perakende olarak satan firmalardır. Üreticiler ve tüketiciler iktisadi yönden bu gibi firmalara karşı son derece aciz kalırlar.” V.F.Savaş, *İktisadi Analiz*, s.265.

üzerinde diledikleri gibi oynadıkları biliniyor²⁸². Tarihsel anlamda kapitalizmin daima tekelci ve spekülâtif bir yol izlediğini biliyoruz.

Aslında günümüz dünyasında giderek yaygınlaşan küreselleşme ve piyasa ekonomisi kavramlarının da bir anlamda, tekelci kapitalizmin, kendisine karşı rekabet etme gücü olmayan bölgesel ekonomileri tek dayandıkları güç olan devlet himayesinden uzaklaştırmak ve bu suretle o bölgeleri daha rahat sömürme imkanı kazanmak için kullanılan gerekçeler olarak nitelendirmek pekala mümkün olabilir. Nitekim Marshall, Adam Smith'in sınırsız serbesti fikrini eleştirerek, bunun dönemin İngiltere'si için faydalı olmasına mukabil, Almanya ve Birleşik Devletler için o kadar da avantajlı olmadığına ilişkin endişelerini belirtirken, aynı duruma, yani henüz gelişmemiş sanayilerin belli bir süre kendi menfaatleri için milli devletleri tarafından korunma ihtiyacına dikkatleri çekmiştir²⁸³.

Meseleye bu açıdan yaklaşılmca bilhassa uluslararası boyutta faaliyet gösteren dev ölçekli firmaların, hem geçmişte hem de günümüzde daima tekelci özellikler içerdikleri ve bu üstünlüklerini, sadece arz ve talep kanunlarına göre değil, ellerinde bulundurdukları avantajlar ve arkalarında hissettikleri siyasi güce dayanarak, sürekli olarak spekülâtif yollarla güçlendirdikleri rahatlıkla söylenilebilir. Bunlar ve işbirlikçisi yerel acentalarının ülke ihraç mallarının alım tekellerini ellerinde bulundurmaları halinde, ya üreticiyi önceden borçlandırarak mallarını düşük fiyattan satın almak, ya da talebi sun'î yoldan kısmak suretiyle fiyatları aşağıya çekme operasyonları yapmaları her zaman için mümkün olabilir. Dünya piyasalarındaki alış ve satış fiyatlarının bilinmesi veya belirlenmesi, maliyet ve mübadele hadlerinin hesaplanması, her iki taraf bürokrasisiyle ilişkilerin son derece sıkı fıkı olması ve nihayet ellerinde bulundurdukları zengin mali kaynaklarla piyasaları

²⁸² Braudel "Buğdayı hasattan önce, yünü kırılmadan önce, şarabı bağbozumundan önce satın almak, ürünleri stoklanması yoluyla fiyatları yönetmek ve nihayet, üreticiyi kendi inşafına mahkum etmek" veya "Üreticiden nakit para karşılığında, bundan daha da iyisi avansla, düşük fiyattan satın almak, stoklamak ve rayiçlerin artmasını beklemek (veya tahrik etmek)" ya da " Gerektiği kadar bekleyecek paraya sahipse işe edilen malı bilerek kutlaştırmak" vb. yollarla yapılan bir yığın spekülâtif eylem türünden bahseder. Bkz. F. Braudel, *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVII Yüz Yıllar II*, s.364,367,369.

²⁸³ J. Robinson, *İktisadi Felsefe*, s.68 vd.

yönlendirebilmeleri, uluslararası sermaye için öteden beri kolaylıkla yapıla gelen bir faaliyet türüdür. Bu şekliyle uluslar-aşırı boyut kazanan dünya ticaretinin çok da masum olarak sadece arz ve talep kurallarına göre işlemediği, bilakis tekelci oluşumlara en açık alan olduğu rahatlıkla söylenilebilir. Bu sebeple iç ticarete olduğu kadar dış ticarete de ülkeyi yöneten yetkili organ ve kişilerin, mütekabiliyet esasına göre halkın milli menfaatlerini korumak için, ilgili ülke ve firmalar nezdinde son derece aktif iktisat politikaları oluşturarak tekelci eğilimleri engellemeleri gerekir²⁸⁴.

b-ÜRETİM AŞAMASINDA TALEBİN SUN'İ OLARAK KISILMASI

Ne var ki talep kısılmasına maruz kalan üreticiler, sadece dayanıksız mallar üreten tarımsal kesime ait üreticilerle sınırlı değildir. Aynı şekilde sanayi kesimine ait küçük üreticilerin de, kendilerine girdi sağladıkları büyük sınai firmalar tarafından kolaylıkla istismar edildikleri biliniyor. Bu alana otomotiv sanayiine yan ürün ve ara mal sağlayan küçük ve orta boy sanayicilerle, çimento sanayiine hammadde sağlayan küçük ölçekli madenciler de dahil edilebilir²⁸⁵. Böylece ana sanayide tek el konumunu ihraz eden firmalar ellerini daha da güçlendirerek, yan sanayilerin ya çok küçük kâr marjlarıyla üretim yapmaya devam etmelerini mecbur bırakır, ya da bunların endüstriyi tamamen terk etmelerine sebep olabilirler.

Söz konusu modelin en bariz örneği ise, Japon Sanayi Modeli'nde görülebilir. Bu model, klasik senyör-serf ilişkisinin muasır bir versiyonundan başka bir şey değildir. Burada Sony, Toshiba, Nissan, Toyata, Matsushita vb. ölçek ekonomisine sahip büyük firmalar on binlerce küçük ve orta boy şirkete hükmetmektedirler²⁸⁶.

²⁸⁴ Nitekim Hz. Ömer'in bu konuda mütekabiliyet ilkesini esas alan bir politikayı yürürlüğe koyduğuna ilişkin hususa, daha önce dikkat çekilmişti.

²⁸⁵ Nitekim ülkemizde otomotiv ana sanayiine girdi sağlayan küçük ve orta boy işletmelerinin, kendilerinden mal alan büyük ölçekli sanayicilerin ihtiyaç duydukları malları gerekli hallerde ithalat yoluyla temin etmeleri karşısında, zaten ana sanayie bağımlı olan bu kesimi iyice zor duruma sokarak, bunların marjinal maliyetlerinin daha da yükselmesi ve kâr marjlarının düşmesine sebep olabiliyor. Bkz. 17 Haz. 98 Dünya Gazetesi, s.3. Ülkemizde sayısı bir elin parmaklarını geçmeyen çimento sanayiinde de tam anlamıyla bir oligopol piyasasının bulunduğu rahatlıkla söylenilebilir.

²⁸⁶ Küçük şirketler bir üstteki için üretim yaparlar. Ne kadar zorlu dönemler gelip çatarsa çatsın, şirketler asla başka yerde iş aramak için sanayi guruplarını terkedemezler. Bkz. M.Özel, Piyasa Düşmanı Kapitalizm, s.29 vd.

Japon sanayileşmesinde karşılaştığımız örnek yapılanmayı, fazla uzağa gitmeden, ülkemizde, özellikle otomotiv sanayiinde görebiliriz. Sözelimi Türk Otomotiv Sanayii'nin kalbi sayılan Bursa'da, birbirleriyle kıyasıya rekabet içinde olan yüzlerce irili ufaklı firma, sadece belli firmalar için girdi üretmektedirler. Otomotiv sektöründe herhangi bir sebeple ortaya çıkan bir kriz ya da talep kayması halinde, girdi üreten firmalar da monopson firmayla birlikte ve hatta bazı hallerde ondan daha büyük bir oranda risk üstlenmek zorunda kalabilirler. Oysa zirvede bulunan firma hem malları alırken hem de onları pazara sürerken tekel konumunda bulunduğu için, katlandığı risk ve yatırdığı sermayenin kat kat üzerinde olağanüstü gelirler elde edebilmektedir. Halbuki piramidin alt basamağında bulunan firmalar, rekabetçi bir ortamda her ne kadar belli oranda kâr elde etseler bile, üretilen katma değer ve artık ürüne asıl olarak zirvedeki tekelci firma el koyacaktır.

Zirvedeki firma tek alıcı konumunda bulunduğu ve dilediği zaman talebi kısmı imkanına sahip olduğu için, bu firmayla ona mal üreten alt kademedeki firmalar arasındaki fiyat oluşumu, piyasa şartlarında gerçekleşen arz talep ilişkisi şeklinde değil, hakim firmanın belirleyeceği fiyat üzerinden tek taraflı olarak tespit edilecektir. Bu durumda tek taraflı olarak tekel gücünü elinde bulunduran hakim firmanın, dilediği şekilde fiyatları belirleyebilmek ve kârını daha da arttırabilmek için, elinde bulundurduğu kozu gerekli gördüğü hallerde, ara mal üreten küçük ve orta boy sanayicilere karşı, spekülâtif olarak kullanması kaçınılmaz hale gelebilir. Bu durum hangi şekilde sonuçlanırsa sonuçlansın, neticede ya ana sanayiın tamamen dışa bağımlı olması ve nihai ürünlerin maliyetlerinin yükselmesine sebep olacak; ya da bunu göze alamayan monopson firma veya bu konumdaki firmaların bunu belli bir dengede tutarak, yan sanayilerin nihai olarak razı olabilecekleri düşük kâr oranları tespit etmeleriyle dengeye ulaşacaktır. Her iki durumda da asıl zarara küçük üretici ve halkın uğrayacağı aşikârdır.

İşte, bu ve benzeri durumlarda fiyatlara yapılan bu tür spekülâtif amaçlı muameleler, mahiyet olarak İslam'ın yasaklı ticari eylemler kategorisine koyduğu ihtikar ve benzerleriyle tıpatıp örtüşür. Çünkü İslam'ın genel prensibi, ne şekilde

olursa olsun kimsenin zarara uğratılmamasıdır. İradi veya gayri iradi, ne şekilde olursa olsun, taraflardan biri,diğeri haksız olarak zarara uğratıyorsa,verdiği zararı tazmin etmesi gerekir.

Kaldı ki bu tür oluşumlar, sistematik ve iradi eylemler olarak belli bir kesimin toplumun geneli üzerinden haksız kazanç elde etmesine yönelik şekilde, iktisadi hayatın tümünü birden etkileyecek yapısal bir mahiyeti haiz nitelikte ise, bu durumun köylü malını yolda kapatarak tekel oluşturma ya da köylü adına şehirlinin satış yapması veya ‘*neceş*’ten çok daha zararlı olduğu açıkça bellidir²⁸⁷. Köylü malını yolda karşılamak ve benzerleri, belli bir kesimin elinde nispi de olsa tekelleşmeye imkan sağlayan yolları kapatmak için alınmış tedbirler olarak değerlendiriliyorsa²⁸⁸, o halde bizatihi tekelleşme yani ihtikar olan ve yapısal hale gelen monopsonun haliyle yasaklanması gerekir. Zaten bütün fukahanın üzerinde ittifakla birleştiği zarar verme ve fiyatları tekelden belirlemenin tahakkuk etmesi de, bunun engellenmesi için yegane şart olarak yeterli görülebilir.

Söz konusu eylemlerin darlık ya da bolluk dönemlerinde yapılması bununla ilgili hükmün değişmesini gerekli kılmaz. Darlık dönemlerinde bile bir firma sahip olduğu imkanlarla sun’î olarak talebi kısma gücünü elinde bulunduruyor, ve bu yolla toptan aldığı malları değerinden düşük olarak tedarik edebiliyorsa, bunun anlamı üreticilerin tam anlamıyla kendisine bağımlı hale gelmiş olmasıdır. Aynı paralelde akıl yürütmeye devam ederek, söz konusu firmanın satış tekelini de elinde bulundurduğu ve bu yolla sun’î olarak üretim hacminde daraltmaya gittiği düşünülürse; zaten belli ölçüde bir ekonomik darboğaza giren ekonominin, çok daha vahim sonuçlarla karşı karşıya kalması ve sosyal patlamalara zemin hazırlaması düşünülebilir.

Ekonomik ambargoya maruz kalındığı dönemlerle, II. Dünya Savaşı sonrası Almanya’ında görülen hiper-enflasyon ânı gibi olağanüstü dönemler ve halkın

²⁸⁷ Bkz. İbn Teymiye, a.g.e.XXVIII, s.78-79.

²⁸⁸ Ebu Yusuf’un tahlili bu şekildedir. Bkz.İbn Abidin, a.g.e.,s.146-147.Diğer yandan bu ve benzeri eylemlerin yasaklandığına dair bir çok sahih rivayet vardır. İslam fukahası da ilgili konuları özel başlıklar

panikleyerek çılginca mal almaya çalıştığı kaos ortamları, genellikle istisnai haller olarak değerlendirilebilir²⁸⁹. Bu vb. durumlarda kamu otoritesinin belli istisnalarla fiyatları dondurma yoluna gitmesi ve ellerinde fazlalık bulunduran kimselerin mallarına el koyarak kontrol altındaki belli merkezlerden karneyle satışlar yapması bile gündeme gelebilir.

Savaş halinin ortaya çıkardığı olağanüstü dönemler, her türlü spekülasyonun rahatlıkla yapılabildiği hem monopol hem de monopson ya da her ikisini birlikte içeren iki yanlı tekellerle fiyat kızıştırmalarının (neceş) mebzûl olduğu kritik devrelerdir. Yukarıda verilen örnekte daha ziyade satış tekeli elinde bulunduran firma ya da tüccarların etkin olduğu söylenebilirse de, bilhassa emek talep eden firmaların bu gibi olağanüstü durumları istismar ederek, oldukça düşük ücretle işçi çalıştırmaları da pekala mümkün olabilir.

Fakat bizim özellikle üzerinde durmak istediğimiz mesele, yapısal hale gelen tekeli oluşum ve davranışlardır. Darlık anlarıyla ekonominin krize girdiği istisnai durumlarda bütün yönetim biçimlerinin piyasalara müdahale etmesi zaten beklenen bir olgudur. Önemli olan bizatihi olmasa bile, neticeleri itibarıyla belli kesimlerin haksız kazanç elde etmelerine yönelik olarak gelişen çarpık yapılanmaların, vukuundan önce engellenerek iktisadi ve sosyal nizamın korunmasıdır. İslam hukukunun en önemli prensiplerinden biri olan sedd-i zeraî, kamuya zarar veren mefâsidin mutlak şekilde engellenmesini âmirdir.

3-STATÜDEN KAYNAKLANAN İHTİKAR

İhtikar denildiği zaman geniş anlamıyla mal ve hizmetlerin arz ve talebini tekeline alarak şu ya da bu şekilde fiyatları kendi lehine etkileyebilme gücünü

halinde uzun uzadıya eserlerinde derinlemesine olarak tahlil etmişlerdir. Ayrıca daha ayrıntılı bilgi için birinci bölüme bakılabilir.

²⁸⁹ Aynı durumun I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti için geçerli olduğu ve "Birtakım insafsız muhtekirlerin istifçiliğe giderek yapay fiyat artışlarına yol açtıkları, bunun sonucu olarak tek bir günde bile mal fiyatlarında birkaç kez fiyat yükselişi ortaya çıktığı vurgulanarak, düzenlenen bir yasa ile spekülasyon ve istifçilik yapanların mallarına el konacağı vs." yaptırımlar zikredilmektedir. Bkz. Z.Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat (1908-1918)*, s.295 vd.

anlıyorsak,bunun yapılış biçimlerinden biri de elbette sadece kamu alanının dışında değil, kamunun kontrolündeki alanlarda da cereyan edebilir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de kamu harcamaları hâla GSYİH'nın en büyük bölümünü oluşturmaya devam ediyor. IMF'in yaptığı bir araştırmaya göre17 ülkenin ortalama GSYİH'sında bu oran, 1996 rakamlarına göre yüzde 46 civarındadır²⁹⁰. Bu rakamlar özelleştirmenin giderek yaygınlaştığı ve yegane geçerli ideoloji sayıldığı seksenli yıllar sonrasında ortaya çıkan tablodur. Devletin ekonomide daha fazla etkili olduğu dönemlerde ise bu oranların çok daha yüksek oranlarda olduğu kolaylıkla tahmin edilebilir.

Mesele bu şekilde tebarüz ettiğine göre, ülke imkanlarını devlet adına kullanan bürokratlarla,bunların son derece iç içe olduğu büyük sermaye sahipleri arasında varılan anlaşmalar ve kotarılan imtiyazların, bazı firmaları piyasalarda ne şekilde avantajlı hale getireceği kolaylıkla anlaşılabilir. Ülkemizde bazı emekli asker ve sivil bürokratların emeklilik dönemlerini kendi uzmanlık alanlarına girmese bile,neden bazı büyük holdinglerin yönetim kurulu üyelik veya başkanlıklarında değerlendirdiklerinin bir açıklaması da, bunların, ellerinde bulundurdukları statü ve dokunulmazlıklarını, bu sefer, oldukça yüksek ücretler aldıkları holdingler için kullanıyor olmalarında aramak lazımdır.

Bunların yanı sıra Weber'in işaret ettiği²⁹¹ silah satın alma komisyonları,devletin ya da imtiyazlı müteahhitlerin yürüttüğü demiryolu ya da başka inşaat işleriyle benzeri yapılanmalar da, haksız kazançlara imkan sağlayan gayri meşru ticari eylemler olarak nitelendirilebilirler. Bu şekilde devletle işbirliği halinde devam ettirilen çarpık ilişkilerin bazı firma ve holdinglere sağladığı olağanüstü imkanlar, tabiatıyla, bunları rakiplerine karşı tartışmasız bir şekilde üstün hale getirmekte ve tekelleşmelerin önünü açmaktadır.

²⁹⁰ Bkz. *The Economist*, September 20TH -26TH 1997,s.11.

²⁹¹ Weber, "Kollektif kamu girişimlerinin önemi arttıkça, tekelleri ele geçirme ve resmi komisyonlarda yer kapma yarışı da hızlanır. Buna dayalı olarak üyeleri yatırım sermayesini denetleyen siyasal topluluklar arasındaki siyasal destekli yayılmacılık ve yarışma da giderek artacaktır." diyor. M.Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s.164.

Nitekim serbest rekabetin çağımızdaki en güçlü savunucularından biri olan Hayek, bu duruma işaret ederek şunları söylüyor:²⁹² “İmtiyaz terimi ancak ve ancak bir özel irade (privi-legium) ile verilen ve diğerlerinin sahip olmadığı bir ‘hak’ için kullanılıyorsa doğru olur; şartların bazılarını sunduğu, diğer bazılarını sunmadığı imkanlar için değil. Dolayısıyla itiraz edilmesi gereken tekeller, piyasa şartları altında doğan tekeller değil, siyasî iradeye dayanan tekeller olmalıdır.”²⁹³

Aynı şekilde büyük ve yayılcı bütün emperyal devletlerin, uluslararası ihale ve konsorsiyumları kendi lehlerine çevirmek için, gerektiğinde şiddet kullanmayı da göze alarak, bu arzularını gerçekleştirdikleri öteden beri zaten biliniyor²⁹⁴. Hem millî ekonomilerde hem de uluslararası ekonomilerde bu tarz gelişmeler daima olagelmışler ve halen de varlıklarını arttırarak devam ettirmektedirler. Bu tür statü ve imtiyazlara dair örneklerin daha İslam’ın ilk yıllarında ve hatta Hz. Peygamberin Peygamberliği öncesinde var olduğunu biliyoruz²⁹⁵. Daha kendisine peygamberlik gelmeden önce kuruluşuna katkıda bulunduğu ve bir tür haksızlığa karşı işbirliği ve dayanışma mahiyetini haiz olan Hılfu’l-Fudul Cemiyeti’ni²⁹⁶, esasında iktisadî yanı ağır basan bir cemiyet olarak nitelendirmek de pekala mümkündür.

²⁹² A. Yayla, **Özgürlük Yolu: Hayek’in Sosyal Teorisi**, s. 141.

²⁹³ Bununla birlikte hemen belirtmek gerekir ki, batı iktisadi tarihi ve bizde de cumhuriyet sonrası meydana gelen iktisadi gelişmeler üzerinde yapılacak dikkatli bir gözlem, piyasalarda oluşan büyük ekonomik güçlerin hemen hemen tamamına yakın büyük bir kısmının devletle bir şekilde ilişkili olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Bilhassa batıda burjuvanın hem ulus devletin oluşması, hem de bu devletin yasalarla güvence altına aldığı teşebbüs ve mülkiyet gibi hakların da esas itibarıyla halkın çıkarlarını korumak için değil, burjuvazinin çıkarlarını korumak için düzenlenmiş haklar olduğu pekala söylenebilir. Rekabeti önleyecek ölçekte büyüklüğü ve sermaye yoğunluğuna ulaşmış büyük sermaye sahiplerinin, bir noktadan sonra sınırsız rekabeti istiyor görünmeleri, aslında, rekabeti yok etme özgürlüklerini güvenceye alma düşüncesinden başka bir şey olmamalıdır. Bu nedenle batıda mutlak anlamda bir rekabet düşüncesinin hangi şartların ürünü olduğu dikkate alınmazsa, meselenin özü tam olarak anlaşılabilir.

²⁹⁴ M. Weber, a.g.e., s.165.

²⁹⁵ Zubeyd kabilesinden bir tâcir mallarını satmak üzere Mekke’ye gelmişti. Ebu Cehil diğer tüccarların bu Zubeydî ile alışverişe kalkmalarına mâni oldu ve kendisi de bu yabancıların mallarına çok düşük bir fiyat biçti. Ebu Cehil’in tesiri o derece derindi ki, kimse daha yüksek bir fiyat teklifine cesaret edemedi. Sıkıntıya düşen yabancı tâcir Hz. Peygamberin evine geldi; üç deve olan malı, sahibi tarafından istenen fiyatı üzerinden onun satın alması üzerine, kötü tabiatı dillere destan olan Ebu Cehil Rasûlullah’la şiddetli bir ağız kavgasına tutuştu. Bkz. M. Hamidullah, **İslam Peygamberi I**, s.56.

²⁹⁶ “Zulme uğrayanın yanında, zâlim ona gaspettiği hakkını iâde edene kadar hepimiz bir tek el gibi olacağız” ifadesiyle bazı uygulamaların, bu hükmü doğrular mahiyette olduğuna rahatlıkla hükmedebiliriz. Bkz. M. Hamidullah, a.g.e., s.57.

Bilhassa doğulu toplumlarda, zenginlik ve itibarı dağıtan en önemli kurum olarak devletin öne çıkması, bu toplumlarda statünün ne derece önemli bir yer işgal ettiğini anlamamız bakımından son derece önemli bir kıstas olarak değerlendirilebilir²⁹⁷. Devletin her şeyin üzerinde belirleyici bir güç olarak varlığını devam ettirdiği ve devlet baba ideosunun gücünden hiçbir şey kaybetmediği toplumlarda, iktidar sahipleriyle servet sahiplerinin karşılıklı olarak ülke imkanlarını kendi aralarında paylaşarak bunu yapısal hale getirmeleri; belli sektör veya alanlarda fiyatların arz ve talep çizgilerinin kesiştiği yerde değil, bu kesimlerin iki dudağı arasından çıkacak kararlarla belirlenmesi sonucunu doğuracaktır. Bu durum, fiyatların her ne suretle olursa olsun piyasalarda serbestçe belirlenmesinin ilke edinildiği İslamî bir sistemden ziyade, devletle iç içe ilişkiler içinde bulunan kapitalist sistemlerin yapısına daha uygun bir oluşum şekli olarak değerlendirilebilir.

Bu ve benzeri imtiyaz ve korumalarla palazlandırılması amaçlanan yerli sermayenin güçlendirilmesi, ilk anda yabancı sermaye karşısında milli sanayii geliştirme gibi görünse de; Türkiye örneğinde görülen uygulama, gelir dağılımının bozulması ve ithal mallarla rekabet edemeyen, montajcı, az gelişmiş bir sanayinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Diğer yandan müteahhitlik sektörü de yine aynı şekilde, iltimas ve benzeri yollarla rekabeti baltalayacak mahiyette bir gelişme seyri izleyerek, belli ellerde yoğunlaşma eğilimi göstermiş ve haksız rekabete imkan sağlamıştır. Bu ve benzeri uygulamaların tümü, kamu imkanlarını kendileri ve işbirliği içinde buldukları kesimler lehine kullanan statü sahibi bürokrat ve kamu görevlilerini, hem rekabeti baltalamak hem de haksız kazançlara imkan sağlamak bakımından, birinci dereceden suçlu konumuna sokabilecek yasaklı davranışlar kapsamında değerlendirilebilir.

²⁹⁷ Doğuda Ümera, ulema ve fukara üçlüsü şeklinde tasnif edilen toplumsal tabakalaşmada tüccar, esnaf ve çiftçinin ayrı ayrı ele alınmadan; esnaf ve çiftçinin fukara, tüccarın da ümera ve ulema içinde yedirilmiş olması hayli ilginçtir. Aynı durum batılı toplumlarda da uzun süre varlığını devam ettirmiş ve nihayet uzun bir devreden sonra, orada da belli bir esnaf ve tüccar sınıfı teşekkül etmiştir. Doğuda ise iş adamı diyebileceğimiz bir tabaka nüfuz ve iktidar sahiplerinin (ümera ve ulemanın) kâh kayırcı, kâh kahredici davranışları arasında ufala ufala istiklaline kavuşmadan sığıntı halini uzun zaman sürdürmüştür. Günümüz Türkiye'sinde bile büyük sermayenin hâla, Ankara'nın Bakanlık koridorlarında büyük ihaleler kotarmak için ne denli büyük bir gayret

Bu konuda örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat bilinmesi gerekli olan nokta,iktisadi hayatın önemli bir bölümünü kontrol eden devlet mekanizmasının, sağlam şekilde yapılandırılmadığı veya kontrol edilemediği takdirde, önemli ölçüde iltimas ve imtiyazlara kapı açacak mahzurları bünyesinde barındırabileceği gerçeğidir. Bu durumda da belli mal ve hizmetlerin üretimini tekelden bazı yandaş ve akrabalara tahsis etmek suretiyle, kamunun da tekelleşmelere imkan sağlama veya destekleme yönünde önemli bir rolünün olabileceği açıkça görülebilmektedir. Böylece piyasa mekanizmasının en önemli şartlarından biri olan tam bilgilenme²⁹⁸ ve fırsat eşitliğinin, önemli ölçüde darbe aldığı rahatlıkla söylenilebilir.

Diğer yandan ihale komisyonları üzerinde, sahip oldukları siyasi veya başka özellikleri sebebiyle etkili olan kişi ya da kuruluşların da, bu konumlarını kullanarak ihaleye fesat karıştırmaları pekala mümkün olabilir. Bilhassa uluslararası ihalelerde ilgili ülke diplomat veya parlâmenterlerinin değişik baskı yöntemleriyle kendi ülkelerine ait firmaların, açılan ihaleleri kazanmaları için yaptığı faaliyetlerin oluşturduğu etkilerin, ekonomik değil siyasi ve askeri olduğu çok açıktır.

Bütün bunlara ilave olarak, çeşitli üretici birliklerinin oluşturduğu lobilerin, siyasiler üzerinde baskı oluşturarak elde ettiği haksız taban fiyatı uygulamalarını da bu kabil davranışlar gurubunda değerlendirmek mümkün olabilir. Bununla birlikte hemen belirtmelidir ki, kamu otoritesinin belli üretici guruplarını desteklemek için verdiği destekleme alım fiyatlarını bunların dışında tutmak gerekebilir. Çünkü bazı alanlarda faaliyet gösteren üreticilerin, konjonktüre göre dünya piyasalarından daha yüksek maliyetle üretim yapmalarından dolayı, ithal ürünlerle rekabet edebilmelerini temin etmek ve bu yolla ülkeyi dışarıya bağımlı bırakmamak maksadıyla kamu otoritesi, bu kesimleri belli bir dönem subvanse edebilir.

sarfederek,ümera kapısından rızık dilenmeye devam ettiklerini gözlemlemek pekala mümkündür. Bu konuda daha detaylı bilgi için Bkz.S.F.Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, s.198 vd.

²⁹⁸ Kamu kesiminin özel sektöre ihale edeceği bazı yatırımlarda, önceden bazı firmalara bilgi aktarılması ve bu şekilde haksız rekabete imkan sağlanması her zaman için mümkün olabilir.

Aynı şekilde, birtakım haklı gerekçelerle kurulmuş olsalar bile bazı sendikal hareketlerin, ellerinde bulundurdukları gücü, malum işçi hakları vs. gibi birtakım masum isteklerin arkasına sığınarak, başka taraflara çekmeleri ve bu suretle işverenleri olmak ya da olmamak sınırına sürükleyerek, toplumsal ve ekonomik açmazlara sebep olmaları da her zaman söz konusu olabilir. Bir anlamda üretici için olmazsa olmaz sayılabilecek emek arzını, örgütlemek suretiyle kontrol eden bu tür hareketler de, pekala ihtikar kapsamında değerlendirilebilir. Değerlendirilebilir zira, normal işleyiş sürecinde arz ve talebe göre belirlenmesi gereken ücret miktarları, belli zamanlarda işverenlerin talebi sun'î olarak kısmaları sonucu çalışanları zor durumda bırakabileceği gibi, bu gibi durumlarda belli siyasal akımların da desteğiyle işverenleri zora sokabilir²⁹⁹.

Bu gibi durumlarda bilhassa toplum için hayati önemi haiz alanlarda üretim yapan veya hizmet veren sektörlerde meydana gelebilecek toplu grevler, tüm toplumu ilgilendirecek ekonomik ve sosyal buhranlar içeren ciddi bir eğilim taşıyorsa; kamu otoritesinin, belli bir sınıfın sırf örgütlü olmaktan kaynaklanan ve kamu aleyhine bir gelişme seyri izleyen aşırı taleplerini dengeleyici düzenlemelere gitmesi zarureti hasıl olabilir. Böyle bir durumda ise, arz ve talebe göre oluşması gereken faktör fiyatları, bazı sendika ağalarının elinde siyasi veya şahsi rant kaygısıyla manipüle edilerek, sadece üreticiler aleyhine değil, aynı zamanda sendikaya üye olmayan kesimlerin de çıkarlarına zarar verme eğilimi taşıyabilir³⁰⁰. Oysa İslam, hem üretici hem de tüketicinin haksızlığa uğraması ve uğratılmasını kesinlikle yasaklamıştır³⁰¹.

²⁹⁹ Burada hemen belirtmelidir ki, işçi-işveren ikilemi sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkmış bir olgu olarak, sınıflı toplum yapısının bir yansımasıdır. Günümüz müslüman toplulukları da böyle bir olguya maruz kalmışlardır. Bu sebeple bu tür bir meselenin veri kabul edilerek islami bir çözüm aranılması çeşitli yönlerden eleştiriye tabi tutulabilirse de, sözkonusu olgu devam eden bir süreç özelliğini koruduğu için, ister istemez üzerinde durulmaya değer bir mesele olarak değerlendirilmiştir.

³⁰⁰ İslamî öğretiye uygun bir sendikanın rolü, endüstri ve ülke çapında işveren ve işçi sendikalarının ücret pazarlığı faaliyetlerinin koordinasyonu şeklinde olmalıdır. Bu şekilde bir sendikalaşmada hiçbir ayırım gözetilmeden bütün işçilerin çıkarları korunabilir. Bu tip bir uygulama, İslam'ın evrensel kardeşlik ilkesine de uygun düşebilir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. M.R. Akhtar, "İşçi-İşveren İlişkileri İçin İslamî Bir Çerçeve", *İktisat ve İş Dünyası* S. 7, s.26.

³⁰¹ Üreticilerin korunmasıyla ilgili İslamî hassasiyetin detayları için Bkz. A.Abdürresül, a.g.e., s.65 vd.

B-HİZMET PİYASALARINDA İHTİKAR

Hizmet piyasaları denildiği zaman eğitimden sağlığa, ulaşımdan haberleşmeye ve oradan emlakçılık dahil, otelcilik ve turizme kadar çok geniş bir yelpazeyi içine alan bir sektör anlaşılır. Ticari ve sınai sahada görülen spekülasyon hareketlerin pekala bu sektörlerde de görüldüğü bilinmektedir. İbn Teymiye'nin yukarıda zikredilen içtihadı, çok erken bir dönemde spekülasyon sâikiyle yapılan her tür eylemin yasaklama kapsamına alınabileceğini belirten hayli ilginç bir analizdir³⁰².

Bilhassa günümüz piyasalarında ticari rant doğuran emlak vb. alanların bu tür spekülasyon eylemlere oldukça açık olduğu biliniyor. Barınmak ve bunun mütemmimi olan sair zorunlu ihtiyaçların karşılanması için gerekli olan nakliye ve ulaşım hizmetlerinin, ne derece önemli birer sorun olarak hayatın vazgeçilmezleri arasında bulunduğu düşünülürse, bu sahalarda yapılacak spekülasyonun kamu menfaatleri üzerindeki olumsuz etkileri daha kolay anlaşılabilir.

Muhtemelen ekonomik hayatın bu kadar çeşitlenmediği ve dolayısıyla emlak alım-satımlarının bu denli rant getirmediği kadim dönemlerde, sıkıntısı çekilmeyen bu kabil meselelerin fıkıh kitaplarında ayrıntılı olarak incelenmemesi anlaşılabilir bir durum olabilir. Fakat başkasının tarlasında sahip olduğu ağacın kendisine sağladığı avantajı, ekonomik bir rant olarak kullanmak isteyen kimsenin davranışını uygun bulmayan Hz. Peygamberin, onun ancak piyasa fiyatı değerinden satılabileceğine dair hükmüyle aksine davranışları yasakladığı biliniyor³⁰³.

Yukarıdaki hükmün spekülasyon amaçlı tüm emlak alım satımlarına tatbik edilmesi pekala mümkündür. Bilhassa cebir ve şiddet yoluyla veya idari personelle işbirliği yaparak yürütülen ve yapısal hale gelen mafya türü kronik eylem ve oluşumlarla, benzeri davranışların yol açtığı haksız rekabet ortamları, bu sektörün bütünüyle rekabet dışı bir alana kayması sonucunu verebilir. Böylece sektörde iki yanlı veya

³⁰² Bkz. İbn Teymiye, *Feteva XXVIII*, s.104.

³⁰³ İbn Teymiye, *Hisbe*, s.79.

tekyanlı tekel konumuna gelen firmaların, fiyatları diledikleri gibi belirleyebilmeleri mümkün olabilir.

Aynı şekilde belli bir yerleşim biriminde tekelden hizmet sunan veya aralarında anlaşmalı olarak hizmet veren bir seyahat acentası ya da acentalarının, fiyatlar üzerinde tek taraflı şekilde belirleyici olmaları da her zaman için mümkün olabilir. Samuelson oligopole ait örnekler arasında XIX. Yüzyıl Birleşik Devletleri'nde yaşanan demiryolu fiyat savaşını zikrederken, yukarıda temas ettiğimiz piyasa dışı tekелci fiyat oluşumlarına dikkat çekiyor³⁰⁴.

Karayolu ve demiryollarında görülen bu tür tekелci yapılanmaların, bilhassa dış ticarete hayati bir önemi haiz olan deniz taşımacılığında ortaya çıkması, çok daha önemli ciddi sonuçlara yol açabilir. Dünya piyasalarını etkileyebilecek kadar güçlü deniz filolarına sahip ülkeler veya armatörlerin aralarında yapacakları anlaşmalar, ya da birinin uyguladığı fiyatlara diğerlerinin uyma mecburiyeti gibi haller, uluslar-aşırı küresel krizlere yol açabilir. Bu sebeple her ülkenin bu alanda gerekli tedbirleri alarak dış ticaretini güvence altına alması gerekir. Aksi halde, bu sahada başka ülke deniz ticaret filolarına bağımlı olan ülkelerin herhangi bir siyasi ya da askeri kriz halinde, ciddi darboğazlara girmesi kaçınılmaz hale gelebilir³⁰⁵.

Ayrıca haberleşme ve telekomünikasyon hizmetlerinin devlet eliyle yürütülmediği ölçek ekonomisine sahip alanlarda, bir veya birden fazla firmanın gerekli hallerde fiyat farklılaştırmasına da giderek, bu sektörde tekel oluşturmak suretiyle fiyatları diledikleri gibi belirlemesi her zaman mümkün olabilir. Bu sebeple zaruri ihtiyaç sahasına giren bu alanların, tamamen özelleştirilerek daha fazla kazanmaktan başka hesabı olmayan sermaye sahiplerinin insafına terk edilmesi, ferdi haklarla birlikte kamu menfaatini de gözetmesi gereken İslam'ın İktisat Siyasetiyle hiçbir şekilde bağdaştırılamaz. Bu alanda devletin kamu eliyle yürütülmesi gittikçe zorlaşan bu hizmetleri, özelleştirmeye değil de özerkleştirme yoluyla yürütmesi, hem

³⁰⁴ Bkz. P.A. Samuelson, *Economics*, s.555.

bu sektörün verimliliğini arttırması hem de olası tekelleşmelerin önünün alması bakımından daha makul orta bir yol olarak görülebilir.

Aynı şekilde hizmet sektörü olarak değerlendirilebilecek sağlık hizmetlerinde hizmet arzı yapan kimseler, yani tabiplerin, psikolojik veya başka sebeplerle edindikleri göreceli üstünlükleri, belli bir malın tek satıcısı durumundaki monopol bir firma gibi, spekülâtif davranışlarla şu ya da bu şekillerde halkın aleyhine olarak kullanmaları ve tek taraflı olarak fiyat belirlemeleri de pekala ihtikar kapsamında değerlendirilebilir. Kaldı ki insan hayatı gibi dinin korunmasını gerekli gördüğü beş temel esastan birinin korunmasının zorlaştırılması veya tehlikeye atılması ve bu hususta elde edilen konumun halkın aleyhine olarak kullanılmak suretiyle istismarı kesinlikle tasvip edilemez.

Bununla ilgili özet olarak söylenebilecek olan husus, İslam İktisat Siyaseti'nin geleneğe uygun olarak, piyasayı tamamen denetimsiz bırakması şeklinde anlaşılacak tam liberalizasyon değil, ölçülü bir denetimle, rekabeti yok edebilecek tekelci oluşumlara karşı diğer sektörlerde olduğu gibi, hizmet sektöründe de piyasalara müdahale etmesi gereğidir. Bu konuyla ilgili klasik kaynaklarda yeterince veri bulunmamakla birlikte, İslam'ın küllî prensiplerinden hareketle halkın istismarı anlamına gelecek her tür eylemin doğru karşılanmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Hizmet sektörüyle ilgili olarak belirtilmeye çalışılan sakıncalı ticari davranışların tümünde bulunan ortak özellik, fiyatların tekelden toplum aleyhine spekülâtif yollarla yönlendirilmeye çalışılması hususudur. Bu konuda oldukça net bir tavır sergileyen Hz. Peygamberin, kamu otoritesinin bile bu yola tevessülünü onaylamaz³⁰⁶, ferđi spekülâtif davranışları³⁰⁷ bile doğru bulmadığından tasvip etmezken, organize ve sistemli spekülâtif eylemleri tasvip ettiği kesinlikle ileri sürülemez. Her ne kadar

³⁰⁵ Bilhassa petrol gibi çok önemli bir enerji kaynağının ithalatını yabancı ülke tankerleriyle yapan ülkelerin, herhangi bir anlaşmazlık ya da kriz halinde uğrayacağı krizler, topyekün ülke ekonomisini sarsabilir.

³⁰⁶ Medine'de fiyatların yükselmesi üzerine, kendisinden narh belirlemesini isteyen kimselere karşı Hz. Peygamber'in verdiği olumsuz cevap ve bu cevabın fikhî analizi için Bkz. Şevkânî, Neylû'l-Evtâr V, s.248.

³⁰⁷ İhtikar ve malların yolda karşılanmasıyla ilgili olarak rivayet edilen hadislerin hemen hemen tamamı ferđi olaylarla ilgili olarak Hz. Peygamberden sâdır olmuş sözlerdir. Hz. Peygamberin Halifelerinden gelen

günümüz piyasalarında hizmet sektörünü ilgilendiren spekülâtif eylemlerin detaylarına ilişkin başka örnekler verilebilirse de , aslolan diğêr sektörlerde olduğu gibi bu sektörde de, yapılan ihtikârî eylemlerin ortak özelliklerini ortaya koymak ve bununla ilgili hükmü belirlemektir. Bu nedenle daha fazla örneklenmeye gidilmeyecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PARA PİYASALARINDA İHTİKAR

Bu bölümde para piyasalarında görülen spekülâtif tekelci davranışlarla, bunların ortaya çıkış sebepleri, mahiyetleri ve yapılaş şekilleri üzerinde durularak, fikhî ve iktisadî yönden analizleri yapılmaya çalışılacaktır. Fakat bu alanda klasik İslam toplumlarından ziyade, günümüz ekonomik şartlarının bir sonucu olarak tezahür eden tekelci spekülâtif davranışların, sistemin geneli içinde istisnai olarak ortaya çıkan mevziî ve bireysel davranışlar şeklinde değil de; ekonomik yapılanmanın kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan '*strüktürel*' bir sorun olarak karşımıza çıktığı düşünülürse, meselenin cüzî yaklaşımlarla değil yapısal anlamda ele alınması zarureti daha kolay anlaşılır. Bu sebeple para piyasalarında ihtikar analizi de bu zaruretler dikkate alınarak yapılmaya çalışılacaktır.

İslam ekonomisinde paranın nitelik, mahiyet ve fonksiyonlarıyla, para piyasalarının hangi süreçte ne gibi bir gelişim seyri izleyerek nasıl oluştuğu; bu çalışmanın kapsamını aşacak kadar teferruatlı konular olmakla birlikte, yine de asıl konunun tam olarak anlaşılabilmesi için, bu bütünlüğün ana hatlarıyla belirlenmesi zarurî görülmektedir. Bunun için de, İslam'da paranın mahiyet ve fonksiyonlarıyla, faizsiz bir ekonomide hangi sâiklerin para talebi üzerinde müessir oldukları öncelikli olarak belirlenmelidir. Ayrıca faizin temel belirleyici etken olmadığı, buna mukabil zekat etkisinden dolayı parayı likit olarak elde tutma maliyetinin yüksek olduğu bir ekonomik modelde, para talebini etkileyen faktörlerin neler olduğu ve bu faktörlerin spekülasyona açık olup olmadıkları da, açıklığa kavuşturulması gereken meseleler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bütün bu hususlar açıklığa kavuşturulduktan sonradır ki, para piyasalarındaki spekülâtif hareket ve davranışların sebep ve neticeleri sağlıklı bir biçimde tahlil edilebilir. İşte bu vb. sebeplerden dolayı, çok detaylı olmasa bile, İslam ekonomisinin kendi strüktürü içinde paranın mahiyet, nitelik ve fonksiyonlarına ana hatlarıyla temas edilecektir.

I-İSLAM'DA PARANIN MAHİYET VE FONKSİYONLARI

İslam çağında, bütün dünyada madenî para sistemi yürürlükteydi. Kurân-ı Kerîm ve hadislerde bu konuyla ilgili âmir bir hükme rastlamak mümkün değilse de, altın ve gümüşün para olması âdetâ bir veri olarak kabul edilmiştir³⁰⁸. “*Altın ve gümüşü biriktirip de bunları Allah yolunda harcamayanları acıklı bir azap ile müjdele.*”³⁰⁹ âyetinde olduğu gibi, altın ve gümüşün mübadele araçları olduğu vurgulanmıştır. Bundan dolayı bir çok İslam âlimi, Aristo gibi, geleneğe bağlı düşünürlerle aynı fikri paylaşarak, altın ve gümüşün para olarak yaratıldığı ve bu amaçla kullanılmalrı gerektiği görüşündedirler. Fukahanın çoğunluğu ile, Gazâlî ve İbn Haldun gibi farklı yaklaşımlara sahip İslam âlimleri de bu kanaate iştirak etmişlerdir³¹⁰.

Aynı dönemde tedavülde bulunan dinar ve dirhem gibi altın ve gümüş paraların³¹¹, hem Kurân-ı Kerim’de aynen zikredilmesi, hem de şer’î muamelatta başta zekat, mehir, diyet ve alış-veriş konuları olmak üzere değer ve zenginliğin hesaplanmasında bir ölçü birimi olarak, bizzat Hz. Peygamber tarafından kullanılması ve bunun, bir esas kabul edilerek fıkıh kitaplarına geçmesi hususu³¹²; bunların resmî para birimi olarak kabul edildiğinin şer’î delilleri olarak pekala kabul edilebilir.

Bununla birlikte İslam alimleri altın ve gümüşün yanı sıra, bunlara konvertibl ve ‘*örfen para kabul edilen şeylerin*’ de para olarak kabul edilebileceğini söylemişlerdir. Mesela İslam tarihinde ufaklık para olarak tedavül edilen ‘*fulüs*’ buna örnek olarak verilmektedir³¹³. Bunlar da aynen nakit hükmünde değerlendirilerek, nisap ve

³⁰⁸ Semenden maksat dirhem ve dinarlardan yapılan nakitlerdir. Çünkü bunlar para olarak yaratılmışlardır. Bkz. *Mevsüatü'l-Fıkhıyye XV*, s.28.

³⁰⁹ K.K., 9/34.

³¹⁰ A. Tabakoğlu, “İslam’da Para Politikası Hakkında Bir Deneme”, *Para, Faiz ve İslam*, s.79.

³¹¹ İslam tarihinde altın ve gümüş paraların ilk defa kim tarafından hangi ölçülere göre bastırıldığına dair farklı rivayetler bulunuyor. Fakat bu sistemin İslamlıktan önce Sâsani ve Bizanslılar tarafından kullanıldığı meselesinde ihtilaf bulunmamaktadır. Daha sonra Hz. Ömer’in bu meseleyle ilgilendiği zikrediliyorsa da, Said b. Müseyyeb’den gelen bir rivayet, bunun ilk defa Emevi halifelerinde Abdülmelik b. Mervan tarafından basıldığı şeklindedir. Bkz. Mâverdi, *E'l-Ahkâmu's-Sultâniyye*, s.275-276.

³¹² Bkz. B.Gözübenli, “Para Kavramına İslamî Yaklaşım Üzerine Bazı Düşünceler”, *Para, Faiz ve İslam*, s.71.

³¹³ Fulüs hakkında mezhep imamlarının görüşleri için Bkz. *Mevsüatü'l-Fıkhıyye XV*, s.29.

ödemelerde ölçü ve mübadele aracı olarak kullanıldıkları gibi, cinsi ile ‘*mütefâdılan*’ alınıp satılmaları da kesin olarak yasaklanmıştır³¹⁴.

Diğer yandan altın ve gümüşün yanı sıra altına konvertibl kağıt paraların da ‘*nukûd*’ olarak kullanılması, yine aynı şartlarda yani devletin verdiği güvence ve reel karşılıklarının bulunması kaydıyla pekala meşru görülebilir. Nitekim Hz. Ömer’in deve derisinden para yapmaya teşebbüs etmesi de³¹⁵ bu görüşü destekler mahiyette değerlendirilebilir³¹⁶. Ayrıca İslam tarihinde bilhassa uzak mesafeli ticaret için kullanılan ‘*süftece*’ leri³¹⁷, bir anlamda istenildiği zaman altına çevrilebilir para benzerleri olarak değerlendirmek de mümkündür.

Ne var ki, çok uzun bir tarih dilimi boyunca İslam ülkelerinin, altın ve gümüş standardına dayalı para sistemini tek geçerli para birimi olarak kullanmaları ve ancak, Batının her alanda olduğu gibi, iktisadi alanda da İslam dünyasını baskı altına almaya başladığı batılılaşma hareketleriyle birlikte bu tür uygulamalara gidilmesi de bir rastlantı olarak değerlendirilemez. Yine buna bağlı olarak, “madeni para sisteminin İslam iktisat tarihinde en önemli fiyat istikrar amili olduğu da tarihi tecrübeyle sabittir. 1326 yılından 1740 yılına kadar geçen 414 yıllık süre içinde Osmanlı hesap birimi olan akçenin değerindeki düşme oranı % 84.3 idi. Buna göre yıllık ortalama değer kaybı % 0.2 de kalmıştı.”³¹⁸.

Bu mesele, yani paranın hangi nitelikte olması gerektiği hakkında nihai bir görüş belirtmek, bu çalışmanın kapsamını aşacak mahiyette uzun bir araştırmaya ihtiyaç duyduğu için, konuyu daha fazla detaylandırmadan buna bağlı bazı hususlara daha işaret edilerek, İslam’da paranın fonksiyonları üzerinde durulacaktır.

³¹⁴ Bkz. B. Gözübenli, a.g.m., s.73-75.

³¹⁵ Bkz. Belâzuri, *Fütûhu’l-Buldan II*, s.578 ; M. Hamidullah, a.g.e. II, s. 1047.

³¹⁶ İmam Malik deriden dahi olsa her tür para çeşidinde riba hükmünün cari olabileceğini söylerken, bir anlamda bu tür paranın çeşidinin de kullanılmasının teviz edilebileceğine de işaret etmiş olmaktadır. Önemli olan bunun konvertibl olmasıdır. Bkz. A. E’l-Hasenî, *İslam’da Para*, s. 109.

³¹⁷ Bununla ilgili müstakil bir çalışma için Bkz. H. Sahillioğlu, “Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak ‘Kitâbu’l-Kadı’ ve ‘Süftece’ler”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, s.103-144; F.Braudel, *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, s.150 vd.

³¹⁸ Bkz. A.Tabakoğlu, a.g.m., s.84.

İslam'da paranın öncelikli özelliği mübadele ve değer ölçüsü olmasıdır. Her ne kadar para, değer saklama niteliğine de sahip bir fonksiyonu icra ediyorsa da, bu onun birincil özellikleri arasında değildir diyebiliriz. Meselenin bu şekilde ele alınmasının çok önemli bazı sonuçları olduğunu da hemen belirtmek gerekir. Zira bir mübadelenin gerçekleştirilebilmesi için, her şeyden önce, karşılıklı değiştirilecek mal ya da hizmetlerin değişim oranlarının, yani birisi karşılığında ötekinden ne kadar verileceğinin bilinmesi gereklidir³¹⁹.

Değer ölçüsü olarak kabul edilen mübadele aracının, bu özelliğinde çeşitli sebeplerle bir aşınma veya değişme olması halinde, nispi fiyatların bireyler tarafından algılanması zorlaşacağından, bireylerde para yanılması oluşur ve mübadelenin âdil şekilde yapılması bir hayli müşkül hale gelebilir³²⁰. Oysa günümüzde metre, ton, volt vs. gibi bilinen tüm ölçü araçlarının para hariç, sabit içerikli olmalarına karşın, paranın bu özelliğindeki aşınma, fiyat yanılmasının olduğu kadar fiyat istikrarsızlığının da en önemli sebepleri arasında sayılabilir. Bu durum, paranın değeri üzerinde devletin verdiği güvenceyle varılan '*sosyal anlaşmanın*'³²¹ ihlâli anlamına gelebileceği gibi, Kur'ânı Kerimde hassasiyetle üzerinde durulan ölçü ve tartı ayarlarının ihlal edilmesi anlamına da gelebilir³²².

Bu sebeple piyasalarda tedavül edilen paranın (madenî paraysa) ölçüsünde veya (kağıt paraysa) değerinde yapılacak ayarlamaların, fiyatların genel istikrarı üzerinde yapacağı etkilerle, bu etkilerin hangi kesimlerin lehine ya da aleyhine işleyeceği bir hayli önem kazanmaktadır. Bu durumdan, yani paranın değerini düşürmek suretiyle yapılacak bir operasyonun meydana getireceği enflasyonist ortamdan, olumsuz anlamda en fazla etkilenecek kesim, büyük sermaye sahibi üst gelir gurupları değil,

³¹⁹ S.Aren, 100 Soruda Para ve Para Politikası, s.8.

³²⁰ Fakat hemen belirtmelidir ki; böyle bir durumda bazı alacaklı borçlu ilişkilerinde, alacaklılar aleyhine bir takım zararların ortaya çıkması da kaçınılmaz hale gelecektir. Ayrıca, mübadelede ortaya çıkacak olan nispi farklılıklar, para ve fiyat yanılmasını da beraberinde getireceğinden; tam rekabetin en önemli şartlarından biri olan piyasa şeffaflığı ya da tam bilgi şartının bir şekilde bozulması, büyük sermaye tarafından tüketicilerin büyük ekseriyetinin yanıltılması suretiyle haksız kazançlara ve gelir adaletsizliklerine yol açabilir.

158 M.Ebu Suud, " Para, Faiz ve Mudarabe ", İslam İktisadı Araştırmaları I, s.56.

küçük tasarruf sahibi alt gelir gurupları olacaktır³²³. Ayrıca belli aralıklarla olsa dahi, fiyat istikrarının bozulmasıyla, gelecek hakkında insanların kötümser beklentilere kapıldığı belirsizlik dönemlerinde, her tür spekülâtif faaliyetin kolaylıkla yapılabilmesi her an ihtimal dahilinde olduğu için, paranın değerinde yapılan ayarlamalar, beraberinde daima belirli riskleri de taşıma eğiliminde olabilirler³²⁴. İşte bu vb. sebeplerden dolayı, paranın standart değerinin korunabileceği ve buna bağlı olarak yukarıda zikredilen mahzurların asgariye indirilebileceği en uygun sistemin, ne olması ve nasıl gerçekleştirilebileceği hususu tarihi tecrübeler de dikkate alınarak yeniden tanımlanabilir³²⁵.

Paranın fonksiyonlarına gelince, paranın bir '*hesap birimi*', '*mübadele aracı*' ve '*değer ölçüsü*' olması yanında, illâ da (store of value) '*değeri saklama*' aracı olması gerekli olmayabilir³²⁶. Paranın birinci özelliği olarak onun mübadele özelliği dikkate alınır ve bu bağlamda '*iddihar*'³²⁷ ve '*kenz*' in gerek ayetler, gerekse İslam'ın genel çerçevesi içinde pek de hoş karşılanmadığı düşünülecek olursa; her ne kadar ihtiyat saikiyle elde belli oranlarda para tutulması tecviz edilse ve farklı saiklerle bu yola gidilse bile, sistemin genel ilkeleri ve strüktürü icabı, paranın değer saklama

³²² Kur'ân-ı Kerim'de, " *Mizanda taşkınlık edip dengeyi bozmayın.*" K.K. 2/276 , " *Ey kavim ölçüyü, tartıyı adaletle tam olarak yapın, insanların eşyasını eksik vermeyin ve yeryüzünde fesat çıkarıp fenalık etmeyin.*" K.K., 11/85. vb. şeklinde nâzil olan ayetler, bu hususa sarîh olarak işaret etmektedirler.

³²³ Fiyatların enflasyon etkisiyle nispi olarak yükselmesi durumunda, ellerinde mal bulduran kimselerin bir kaybı olmayacağı gibi, fiyatların yükselmesi sebebiyle bu durumdan kârlı çıkarak, kendileri dışında bulunan guruplara karşı görelî de olsa bir üstünlük sağlayacaklardır. Paranın reel anlamda bir değer kaybına uğramasıyla gelir dağılımının alt gelir gurupları aleyhine bozulması, bir anlamda bu kesimlerden üst gelir gurupları veya hazineye aktarılmış bir gelir transferi olarak değerlendirilebilir. Bunun ekonomik gerekçesi, ister kamunun cari harcama açıklarını kapatmak, isterse yatırımları hızlandırmak maksadıyla yapılan zorunlu tasarruf tedbirleri şeklinde olsun, neticede değişen bir şey olmaz. Başkasının tasarruflarını, onların rızasını almadan, bir şekilde başka alanlara aktarmanın, kul hakkını her şeyin üstünde tutan bir sistemde, hangi şartlar altında meşru görülebileceği hususu ise, başlı başına müstakil bir çalışma konusu olabilir.

³²⁴ Nitekim Ülgener de bu konuya dikkatleri çekerek, piyasalarda meydana gelen darlık buhranlarının en önemli sebeplerinden biri olarak para kıymetinin asırdan asıra düşme ve alçılmasıyla, buna sebep olan '*meskûkat ayarına*' yapılan zararlı müdahaleleri zikretmiştir. Bkz. S. F. Ülgener, *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, s.46-47, 85.

³²⁵ Bu konuda kendisi de bir muhtesib olan Makrizî; " *Bir değer ölçüsü olarak değiştirilmemesi gereken para biriminin değerini arttırmak riba, azaltmak ise hırsızlıktır* " demektedir. Bkz. M. Özel, *İktisat Risaleleri*, s.96-97.

³²⁶ İ.Uludağ, "Uluslararası Sistem İçerisinde İslâm Bankacılığı" , *İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri*, s.424.

³²⁷ İddihar kavramını bazı iktisatçılar 'tasarruf' anlamında kullanarak, bunun gerçekte Kur'ânı Kerimin kınadığı istifçilik anlamında kullanılmayacağını; Kur'ânda ifadesini bulan '*kenz*' tabirinin ise yasaklama

fonksiyonu, muhtemelen onun asli özellikleri arasında değil, tâli özellikleri arasında sayılmasını gerektirecektir³²⁸. Zira faizin yasak olmasından dolayı, parayı likit olarak elde imsak etmenin hiçbir net getirisi olmayacağı gibi, dönem sonunda servetten alınacak % 2.5'luk zekat etkisi de, elde tutmanın maliyetini yükseltecek ve hatta servetin erimesine sebep olacaktır. Bundan dolayı ihtiyat saikiyle elde likit olarak tutulacak fonların, toplam para talebi içindeki oranları, muhtemelen düşük seviyelerde olacaktır.

II-İSLAM'IN EKONOMİK STRÜKTÜRÜ İÇİNDE PARA VE PARA TALEBİ

Klasik ekonomi teorisinin ilkelerine göre faiz, 'kapital' denilen üretim faktörünün getirisi, bir başka anlamda ise paranın maliyetidir. Bu anlamda faizin meşruiyeti 'sermaye' nin bir üretim faktörü olarak kabul edilmesinden kaynaklanıyor denilebilir. Oysa İslam ekonomisinde sermaye tek başına bir üretim faktörü olarak kabul edilmiş değildir. Kapitalist sistemde görülen “ *tabiat-emek-kapital ve en son olarak müteşebbis*” şeklinde yapılan tasnif; İslam ekonomisinde, “*tabiat-emek ve müteşebbis(kapital)*” şeklinde tasnif edilmiştir³²⁹. Bu tanımlamaya göre 'kapital' bizzat üretimin nedeni değil, sonucudur. Bu anlamda üretimi oluşturan faktörlerden birinin, yani kapitalin bağımsız olmadığı, adeta '*kapital ile müteşebbisin*' özdeşleşmiş

kapsamına giren 'ihtikar karşılığı kullanılabileceğini belirtmektedirler. Bkz. S.M.Yusuf, *Economic Justice In Islam*, s.41-43.

³²⁸ Hemen belirtmeli ki her ne kadar Kurân ve Sünnet saçıp savurmayı kınamışlarsa da, tasarrufların gömülenmesi de aynı şekilde yasaklanmışlardır. Hz. Peygamber; “*Arazisi olan onu işletsin, eğer bunu yapmıyorsa bıraksın onu kardeşi işletsin.*” şeklinde buyurmuşlardır. Hz. Ömer'den nakledilen bir özdeyiş de, bu hususu yani paranın iddihar edilmemesi hususunu çok veciz biçimde özetlemektedir: “*Parası olan onu geliştirmeli yani kazandırmalıdır. Toprağı olan da onu ekip biçmelidir.*” Bundan dolayı toprağın geliştirilmesi ve tasarruf gelirinin verimli kullanımı, müslüman toplumun temel ve tâli ihtiyaçlarının karşılanması için gereklidir. Bunları yapılması İslamî değer sisteminde gerçekten erdemli bir iştir. Bkz. M. Umer Chapra, *Towards a Just Monetary System*, s.85. Bu değerlendirmelerden net olarak anlaşılan husus, ne para ne de arazinin âtil vaziyette bırakılmasının kesinlikle tasvip edilmediğidir. Bundan dolayı da paranın değer saklama özelliği onun asli özellikleri arasında sayılmamalıdır. Zaten paranın tedavül sisteminin ve yatırım faaliyetlerinin dışına çıkartılarak iddihar edilmesi hoş görülmemiştir. Buna dair yukarıda da işaret ettiğimiz hadisler olduğunu biliyoruz. Bkz. A. Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat*, s.89.

³²⁹ Hatta bazıları bunu daha da kısaltarak “*emek*” ve “*mal*” olarak ikiye ayırmakta ve “*teşebbüs ve teşkilat*” unsurunu emek; “*sermaye ve tabii kaynaklar*” unsurunu ise mal kavramı içinde değerlendiriyorlar. Bkz. A. Abdürresül, *a.g.e.*, s.7.

olduğu görülüyor. Hiç kuşkusuz bu anlamda kapital, müteşebbisin gerek parasal, gerekse reel kıymet ve varlıklarını ifade edecektir³³⁰.

Yukarıdaki ayırma göre temel üretim faktörleri emek ve maldır. Emek kavramı içinde teşebbüsün bulunduğu daha önce söylenmişti. Mal kavramı ise hem sermaye hem de tabii kaynakları mündemiç bir kavramdır. Bu bağlamda emek olmadan malın tek başına hiçbir katma değer üretmeyeceği gerçeğinin de altını çizmek gerekir. Zaten ünlü İslam düşünürü İbn Haldun'da bu gerçeğin altını çizerek; *“kazanç ancak emeğin değeridir. Emeğin değeri ise o emeğin miktarı ve bunun diğer insanların emekleri arasındaki değeri ile halkın ona duyduğu ihtiyaç kadardır. Bir kimsenin kazancının artıp eksilmesinin tespiti, bu nispet üzere anlaşılır.”*³³¹ demek suretiyle, bir cümle içinde, hem emek nazariyesine hem de arz talep yasasına işarette bulunarak, yegâne katma değer yaratan unsurun sadece emek olduğunu belirtmiştir.

Üretim faktörleri arasında yapılan bu temel ayırım, İslam ekonomisiyle kapitalist ekonomi arasındaki en temel farklılıklardan birisi olarak kabul edilebilir. Zira bu ayırma göre İslam'daki emek kavramının da, kapitalist ekonomilerdeki emek kavramından farklı olarak tanımlandığını görüyoruz. İslam fihhında işçi kavramı, batıda olduğu gibi ücretin sadece zaman birimiyle tayin edildiği günlük, haftalık veya aylıkçı olarak çalışan kiralık bir emekle sınırlı değildir³³². Ecîr tanımına kendi sermayesiyle işini yapan esnaf ve zanaatkâr dahil edilebileceği gibi, ‘müşârake’, ‘mudârebe’, ‘müzâraa’ ve ‘müsâkat’ akitlerinde ortaklığa emeğiyle katılan kimseler de dahil edilebilir³³³. Bu şekliyle emeğiyle işe katılan kimse, işveren adına çalışan bir

³³⁰ Bkz. İ.Uludağ, a.g.m., s. 422-424.

³³¹ İbn Haldun, *Mukaddimetü İbn Haldun*, s.361.

³³² “ İslam hukukuna göre işçi kavramı, işe ve zamana göre, ‘ecir-i müşterek’ (ortak işçi) ve ‘ecir-i has’ (özel işçi) olarak ikiye ayrılır. Birincisi terzi, berber vs. gibi yaptığı iş veya ürettiği şey karşılığında ücrete hak kazanan kişidir. Emek-sermaye (mudaraba) veya emek-toprak (muzaraa) ortaklıklarına emeğiyle katılan kişi de ecir-i müşterektir. Bu vakaaya göre herkes için iş yapan sanatkarlar, esnaf ve doktor, avukat gibi serbest meslek sahipleri işçi sayılır. Bunlar iş hayatlarında işçi kullanırlarsa aynı zamanda işveren sayılırlar. Herhangi bir kişi veya kurum için çalışan işçi ise ecir-i hastır. Onun ücreti çalışma süresine göre, günlük, haftalık veya aylık olarak tespit edilebilir. Görüldüğü gibi çağdaş işçi kavramı sadece ecir-i has’ı içine alırken, İslamî işçi kavramı oldukça geniştir.” Bkz. A.Abdürresül, a.g.e., s.8-9 ; A.Tabakoğlu, “İslam Ekonomisi’nde Emek Sermaye Kavramları”, *İslam’da Emek ve İşçi-İşveren Münasebetleri*, s.85.

³³³ İslam’da ücretli kesimini iki kavram ifade eder; bunlardan biri ecir-i has, diğeri ise ecir-i müşterektir. Terzi, marangoz fırıncı ve boyacı ila ahir.. bu guruba girer. Ecir-i müşterek emeği ile ne yapmışsa onu kazanır.

ücretli değil, üzerinde anlaşmaya vardığı orandan kâr payı alan bir ortak konumunda değerlendirilmelidir³³⁴.

Sermaye ile emek kavramlarının müşterek olarak aynı çatı, yani müteşebbis çatısı altında toplanmış olmalarının tabii sonucu, böyle bir ekonomide ‘rantier’ sınıfının olmayacağı anlamına gelir. Başka bir ifade ile, böyle bir iktisadi yapıda sermaye, üretimin nedeni değil sonucu olduğu için, faizle krediye de ihtiyaç kalmayacaktır. Bunun anlamı, faiz yasağının böylesi bir yapılanmanın hem sonucu, hem de tamamlayıcı bir unsuru haline gelmesidir. Hatta daha da ileri gidilerek, faiz yasağının en önemli sonuçlarından birinin, ‘emek-sermaye’ ve ‘tasarruf-yatırım’ çelişkisi şeklinde tezahür eden sınıflı toplum yapısının oluşmasını engellemeye yönelik, en temel unsurlardan biri olduğu sonucuna varılabilir.

Yukarıda sözü edilen emek-sermaye ve tasarruf-yatırım çelişkisinin³³⁵, büyük ölçüde asgariye indirildiği İslam ekonomisinde, söz konusu özellik sebebiyle faize dayalı kredi talebi, tamamen yok edilemese bile, zorunlu olarak minimum seviyelere indirilebilir. Faizin kesin olarak yasaklandığı bir sistemde, şayet müteşebbislerin kendi öz sermayeleri yeterli olmuyorsa; sınaî ve ziraî bütün üretim sektörleriyle birlikte, ticaret ve hizmetlerin finansmanı da tabii olarak, faizin yerine ikame edilen ve isimleri yukarıda zikredilen kâr ortaklığının farklı şekilleriyle giderilmeye çalışılabilir. Günümüz İslam İktisatçılarından Sıddîki, bu durumu haklı olarak sadece bir imkan

Ecir-i has ise günlük, haftalık veya aylıkçı olarak bir başkasının yanında belirlenen ücretle çalışan kimsedir. Onun kazancı ise tam olarak emeğinin değerini yansıtmayabilir. Aldığı ücret emeğinin kazandığı ya da kazanmadığı veya kazandığının altında bir değeri ifade edebilir. Bkz. F. Ahmed Numan, *E'n-Nazariyetü'l-İktisadiyye Fi'l-İslam*, s.287.

³³⁴ A. Debbagoğlu, *İslam İktisadına Giriş*, s.269 vd.

³³⁵ Tasarrufçu-yatırımcı aşırı ihtisaslaşması, sınıflı toplum yapılarının zaruri sonuçlarından birisidir. Bir yanda yatırımcıların, küçük tasarruf erbabının, küçük tasarruflarını kullanarak zengin olması, diğer taraftan tasarruf erbabının meydana gelen bu fazladan pay almaması, hatta eğer enflasyonist bir ortamdaysa, mevcut mevduatın da ismen aynı kalsa bile eriyip gitmesi, İslamî açıdan adaletle telif edilebilecek bir durum değildir. Çünkü yatırımcı yatırım kararını, sermayenin marjinal etkinliği, cari piyasa faiz oranından yüksek olduğu takdirde veriyor ve ikisi arasındaki bu oran, eşitlenene kadar da yatırımlara devam ediyor. Eğer faiz oranı sermayenin marjinal etkinliğinden yüksekse, yatırımcı yatırım kararı almıyor. Her iki durumda da yatırımcının kârlı, borç verenin ise zararlı olduğu bir durum ortaya çıkıyor. Neticede, bir yanda üretim faaliyetlerinden tamamen ilgisini kesmiş ve dönem sonu yatırdığı paranın faiz getirisini bekleyen pasif bir tasarrufçu sınıfı, öbür tarafta ise, iktisadi bakımdan son derece aktif olan müteşebbis nâmı altındaki küçük bir gurubun yer aldığı keskin bir kutuplaşma oluşmaktadır. Bu durum, İslam'ın istemediği eşitsiz bir tabakalaşmanın oluşması demektir. Bkz. S. Orman, “Müzakerecilerin Görüşleri”, *İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri*, s.71-73.

değil, aynı zamanda bir zorunluluk olarak yorumlamıştır³³⁶. Zaten müslüman topluluklarındaki tarihi uygulama da, bunu doğrular mahiyette bir gelişim seyri izlemiştir³³⁷.

Dolayısıyla, uzun vadeli yatırımlar ‘müşâreke’, kısa vadeli yatırımlar ise genellikle ‘mudârabe’ sistemiyle finanse edildiği için, genel olarak faize dayalı krediye önemli oranda ihtiyaç duyulmamış ve bu çeşit para talebi de oldukça düşük seviyelerde kalmıştır. Bu anlamda İslam’ın faiz yasağı, sistemin bütünü içinde düşünüldüğü zaman sadece normatif değil, aynı zamanda pozitif etkileri de ihtiva eden bir unsur olarak belirginleşmektedir. Aksi halde kendi bütünlüğünden koparılmış mücerret bir faiz yasağı, kapitalist bir sistem içinde gerçek anlamını yitirerek sadece normatif bir ahlaki ilke olarak anlaşılacağından, kendisinden beklenen fonksiyonu da tam olarak icra edemeye-bilir.

Bununla birlikte sadece ‘ecîr-i müşterek’ kapsamına giren işçiler, ekonomide ne kadar önemli bir yer tutarlarsa tutsunlar; bilhassa günümüz ihtiyaçları dikkate alındığında, günlük, haftalık ve aylıkla çalışan işçilerin önemli bir yekûn oluşturmaları da kaçınılmazdır. Bu nedenle, hem emek-sermaye ayrımı şeklinde bir kutuplaşmaya meydan vermemek veya oluşuyorsa bunu gidermek; hem de bu şirketlerin azımsanamayacak orandaki finansman ihtiyacını karşılamak için, gerekli fonların İslamî yöntemlerle nasıl temin edileceği de, üzerinde hassasiyetle durulması gereken son derece ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda, ücretlilerden kesilen emeklilik fonlarının, kısa vadeli plasmanlar şeklinde başka alanlara yatırılması yerine, çalıştıkları şirketlerin gerektiğinde satılabilir hisse senetlerine yatırılması; hem şirketin büyümesi için gerekli finansmanın sağlanması, hem de çalışanların şirkete ortak yapılmasını içeren özellikleri sebebiyle, oldukça uygun bir çözüm şekli olarak pekala düşünülebilir³³⁸.

³³⁶ Bkz. M. N. Sıddîki, “Çağdaş İktisadi Hayatta Mudarabe”, *İktisat ve Din*, s.281.

³³⁷ İ.Ural, “Ortaçağ İslam Dünyasında Bankacılık Türü İşlemler ve Finansman Meseleleri”, *İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri*, s.274-275.

³³⁸ Nitelikim bu sistem, bazı farklılıklar içerse de, başta Birleşik Devletler olmak üzere dünyanın bir çok yerinde rağbet görmekte ve gittikçe yaygınlaşmaktadır. Hatta A.B.D.’inde ülkenin en büyük şirketlerinin orta ve

Bütün bunlara ilave olarak, zorunlu vergi olan zekatın gelirden değil de, servetten alınması, fonları âtil olarak boş yere bekletmenin maliyetini yükselteceği için, paraya olan talebi düşürecek ve yatırımları hızlandırıcı pozitif bir etki yapacaktır³³⁹. Zekatın toplanması servet sahipleri için en az ödedikleri zekat miktarı kadar tasarruflarını arttırmayı zorunlu kılarken, faizin yasaklanması tasarruf sahiplerinin likit olarak tuttıkları kaynakların, asgari bir seviyede bulundurulmasını gerektirecektir³⁴⁰.

Ayrıca zekatın türevleri olarak nitelendirilebilecek olan ‘*infak*’ ve ‘*karz-ı hasen*’, piyasalara önemli oranda para transferi sağlamak suretiyle, hem gelir etkisi hem de piyasaları genişletici bir çoğaltan etkisi yapacağından, tefecilik türü faizli krediye olan talebi de düşürecektir. Piyasalara bu şekilde transfer edilen nakit akışı, alt gelir guruplarında tasarruf eğiliminin düşük olması ve çarpan etkisiyle, hem mübadeleyi hem de yatırımları arttıracaktır. Böylece toplam refah ve istihdam artmış olacaktır³⁴¹.

Buna göre faiz ve faize sebep olan unsurların ekonomiden tasfiye edildiği, bunun yanı sıra zekatın gelirden değil de mevcut varlıklardan alınan bir vergi olarak âtil sermayeyi zorunlu olarak yatırımlara sevk ettiği ekonomik bir sistemde, faize dayalı para talebinin asgari bir seviyede kalacağı rahatlıkla anlaşılabilir. Oysa günümüz ekonomik sistemlerinde, sistemin yapısı gereği, para politikası içerisinde en önemli rolü faiz oranlarının oynadığı bilinmektedir. Halbuki İslam ekonomisinde faizin her çeşidi kesin olarak yasaklandığı için, faiz oranlarının yerini kâr oranları almaktadır³⁴².

Söz konusu şartlar dikkate alındığında İslam’da paranın en önemli fonksiyonunun nihai olarak mübadele ile, değeri ölçme ve hesaplama aracı şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir. Bir mübadele aracı olarak yaratılan altın ve gümüşü üst

uzun vadeli borçlarının yüzde 40’ının emekli fonlarının elinde bulunduğu bilinmektedir. Bu konuda oldukça ayrıntılı sayılabilecek bilgiler için Bkz. P. F. Drucker, **Gelecek İçin Yönetim**, s.345 vd.

³³⁹ Hz. Ömer’den nakledilen bir rivayette “Yetimin sermayesiyle ticaret yapınız ki zekat onu tüketmesin.” uyarısı, âtil olarak bekletilen fonların, zaman içinde eriyeceği ve bu nedenle mutlaka belli bir alana yatırılması gerektiğini hatırlatmaktadır. Bkz. İ. Malik, **Muvatta I**, s. 251.

³⁴⁰ Bu konuda çok daha ayrıntılı bilgi için Bkz. M. Kahf, “İki Sektörlü Bir İslam Ekonomisinde Tasarruf ve Yatırım Fonksiyonları”, **İslam İktisadı Araştırmaları**, s.147.

³⁴¹ “Allah faizi mahveder, sadakaları artırıp bereketlendirir.” **K.K.**, 2/276. Ayette geçen sadakaların artıp bereketlenmesi olgusu, bu şekilde gerçekleşmek suretiyle, hem gelir dağılımını tabii şekilde düzenler, hem de toplam refahı artırır.

üste yığarak, onun bu fonksiyonunu icra etmesine mâni olanların Kur'an-ı Kerim'de şiddetle kınandığı düşünülürse³⁴³, paranın bir değer biriktirme aracı olarak iddihar edilmesinin de tasvip edilebilir bir davranış şekli olmayacağı anlaşılabilir³⁴⁴. Zaten ekonominin kendi bütünlüğü içinde bunu yapmanın pek de rasyonel bir davranış biçimi olduğunu söyleyebilmek, oldukça zor bir iddia sayılabilir.³⁴⁵

Hatta ihtiyat sâiki ile para talebinin bile, bir 'homo-economicus' olarak tanımlanan modern çağların insan tipine uygun bir davranış biçimi olduğu düşünülürse, tûl-u emel sahibi olmayan, mütevekkil ve kanaatkâr insanlardan oluşan veya oluşması gereken ideal bir İslam topluluğunda, bu tür saiklerle yapılacak para talebinin, en azından günümüz topluluklarından farklı olarak, daha düşük seviyelerde olacağı tahmin edilebilir. Bununla birlikte, yaratılışı icabı mala düşkün bir varlık olan insanın bu yanını tamamen yok saymak da³⁴⁶, en hafif tabiriyle fitrata karşı çıkmak olarak değerlendirilebileceğinden, ihtiyat sâikiyle para talebinin, bilhassa istikrarsızlık dönemlerinde önemli bir faktör olduğunu da kabul etmek lazım gelir.

III-İSLAM EKONOMİSİNDE PARA PİYASALARI

Yukarıdaki açıklamalardan İslam ekonomisinde sistemin yapısal durumu ve belirlenen genel ilkeler çerçevesinde, günümüz anlamında para piyasalarına ciddi olarak ihtiyaç duyulmadığı söylenilebilir. Bununla birlikte, tarihsel anlamda ticari hayatın en canlı olduğu dönemler olarak nitelendirilebilecek, Abbasi ve Osmanlı dönemlerindeki uygulamalardan anlaşıldığına göre, bu sistem içerisinde de kendine özgü bir para piyasasının oluştuğu söylenilebilir.

³⁴² A.Tabakoğlu, " İslam'da Para Politikası Hakkında Bir Deneme", a.g.e. , s.80.

³⁴³ K.K., 9/34-35.

³⁴⁴ Altın ve gümüşün biriktirilmesi ya da nakit paranın yığılması da, cumhûr-u ulema nazarında, zekatı çıkarılmamış nakit yığma olarak anlaşılmıştır. Bkz. R.Y.E'l-Mısri, *İslam İktisat Metodolojisi*, s.144. Gazâli de, paranın gömülenmesi ve biriktirilip yığılmasının (kenz), paranın varlık hikmetini (mübadele) iptal etmek, onun hakkını vermemek ve ona zulmetmek şeklinde anlaşılacağını ifade ederek; bunu yapanların "müslümanların idarecesini zindana hapsedip, yönetim görevini yapmasını engelleyen kimseler gibi olacağı" benzetmesini yapmıştır. Bkz. S. Orman, *Gazâli'nin İktisat Felsefesi*, s.173.

³⁴⁵ Burada zekatın yatırım etkisini hatırlayabiliriz. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. M. Kahf, a.g.m., s. 127-147.

Bu alanda da en önemli rolü sarrafların oynadığını söyleyebiliriz. Tüccarın kredilendirilmesi ve ticari işlemlerin hızlandırılmasıyla, sigorta işlemlerinin yürütülmesine kadar bir çok malî hizmetin görülmesinde sarrafların önemli işlevler üstlendikleri biliniyor. Hatta Basra gibi bazı liman kentlerindeki ticari alış-verişlerin, her ticari işlemde yüz yüze ödeme yapılmasını gerektirmeden, tüccarlar arasındaki hesapları denkleştiren sarraflar kanalıyla tamamlandığı zikredilmektedir. Bu günkü havale ve çeklerin yerini tutan ‘*suftece*’lerin, başka ülkelerdeki ödemeler için kullanılması yanında, çeklerin de ‘*sakk*’ normal ödemeler ve ödeme emirleri için kullanıldığını biliyoruz³⁴⁷. İslam dünyasında yaygın olarak kullanılan ‘*süftece*’, batılı toplumlara da muhtemelen, kambiyo senedi şeklinde intikal etmiş olmalıdır³⁴⁸.

Sarrafların en önemli işlevlerinden biri ve muhtemelen birincisi paranın parayla ve diğer değerli madenlerle olan mübadele işlemlerini yürütüyor olmalarıdır. Fakat hemen belirtmek gerekir ki, bu işlemlerin her hâlükârda peşin olarak yapılması gerekiyordu. Aksi halde yapılan alışveriş işlemi hükmen geçersiz ya da fâsit bir işlem olur. Başka bir ifadeyle semenlik vasfı olan altın, gümüş ve hatta fels’lerin vadeli alışverişi faizli işlemler kategorisine dahil edilmiştir³⁴⁹.

II. Halife Ömer bin. Hattab’ın bir olay vesilesiyle söylediği şu sözler meselenin ne kadar titiz biçimde ele alındığını göstermesi bakımından hayli ilgi çekicidir. “*Bir kambiyo işleminde taraflardan biri diğerinden, para getirmek için evine girecek kadar süre isterse, o kimse buna izin vermeyebilir. Çünkü döviz satan kimse karşı taraftan hemen değişim muamelesine başlamak yerine ilk önce paranın getirilmesini isteyebilir.*” Bundan dolayı eğer, İslam ekonomisinin genel prensipleri dikkate alınır ve günümüzde ona uygun bir döviz piyasası oluşturulmak istenirse; bu piyasa spekülasyonun olmadığı ve farklı paraların değişimi için basit bir merkezden ibaret olabilir. Bu anlamda döviz işlemlerinin yapıldığı Pazar, bir ‘*forward-market*’ değil,

³⁴⁶ “ *Eğer adem oğlunun iki vadi dolusu malı olsaydı, o muhakkak üçüncüsünü isterdi. İnsanoğlunun karnını ancak toprak doyurur. Tövbe edenin tövbesini ise, Allah kabul eder.*” Bkz. Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ I-II*, s.161.

³⁴⁷ Bkz. A. E’-d-Dûri, *İslam İktisat Tarihine Giriş*, s.98 vd.

³⁴⁸ Bkz. F. Braudel, *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, s.150-151.

'spot-market' şeklinde olmalıdır³⁵⁰. Aynı hadise İmam Malikten; "O, evine gidinceye kadar seni görmek istese bile, onu bekleme." ziyadesiyle rivayet edilmiştir³⁵¹.

Diğer yandan İslam fihhında meşruiyeti tartışmalı bir muamele şekli olan 'beyu'l-îyne'³⁵² yoluyla bazı tüccarların, kredi sağlamayı tercih ettikleri bilinmekteyse de, bunun yaygınlık derecesi ve iktisadi faaliyetler içindeki oranı hakkında yeterince bilgiye sahip değiliz. Fakat batılların 'commenda' tabir ettikleri 'mudârabe' sisteminin çok eski dönemlerden, hatta İslam öncesinden beri yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir³⁵³.

Ayrıca İmam Züferin fetvasına istinaden bilhassa Osmanlılarda 'para vakıflarının' kurulduğu ve bu yolla ihtiyaç sahiplerinin kredilendirilmesi cihetine gidildiği biliniyorsa da, bunun da münakaşalı bir mesele olduğu söylenilebilir³⁵⁴. Diğer yandan 'selem' akdinin bir yöntem olarak yatırımların finansmanı için kullanılmasına ruhsat verildiği biliniyor³⁵⁵. Her ne kadar bazı fukaha bu akdi suistimale açık bazı yanları olabileceği gerekçesiyle tecviz etmemişse de, günümüz şartlarında üretim standart ve seri şekilde yapıldığından, bunda ciddi bir mahsur olmayacağı ileri sürülebilir. Meseleye bu şekilde yaklaşılnca, piyasaların ihtiyaç duyduğu kredinin

³⁴⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. İ.Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, s.106 vd.

³⁵⁰ M.Akram Khan, *Inflation and Islam*, s.90.

³⁵¹ Zikreden A.E'l-Hasenî, a.g.e., s.111.

³⁵² Bu muamele, ödünç para alırken kullanılan bir usüldür. Amaç, satım akdi içinde faizi gizlemektir. Sözgelimi A şahsı kendisinden borç isteyen B şahsına, yüksek bir bedelle vadeli olarak sattığı bir malı hemen sonra, o şahıstan düşük bir bedelle peşin olarak almak suretiyle B şahsını kendisine karşı borçlandırır. Burada şeklen bir alış-veriş vukû buluyorsa da, gerçekte bir alış-veriş değil, bir borç verme işleminin yapıldığını taraflardan her ikisi de bilmektedirler. Dolayısıyla bunun örtülü bir faiz işlemi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bkz. İbn Abidin, *Hâşiyetü Reddû'l-Muhtar IV*, s. 244. Nitekim Hz. Peygamberden bununla ilgili olarak nakledilen bir hadiste; "Sizler, cihadı terkedip, ineklerin kuyruğuna yapışır ve iyne alış-verişine dalarsanız, tövbe edip geri dönmedikçe, Allah hiç kurtulamayacağınız bir mezelleti boynunuza geçirir." buyrulmuştur. Bkz. A.Bin Hanbel, *Müsned II*, s.42.

³⁵³ Bkz. O. Şekerci, *İslam Şirketler Hukuku: Emek-Sermaye Şirketi*, s.251.

³⁵⁴ Para vakıflarındaki temel prensip, borç verilen paranın mudarabe sistemine göre işletilmesidir. Elde edilen kâr da vakfın kuruluş amacına yönelik olarak kullanılır. Fakat burada temel problem, yatırımdan kâr yerine zarar edilmesi halinde; sistemin işleyişi gereği zararın *mudaraba* değil *rabbü'l-mal*'a tazmin ettirilmesinin vakfın idamesini nasıl etkileyeceği meselesidir. Bu durumu dikkate alan Hanefî imamlarından Ebu Hanife ve Ebu Yusuf, İmam Züfer'e muhalif olarak, paranın vakfedilemeyeceğine hükmetmişlerdir. Fakat Ebu Suud Efendi bunun uygulanmasında şer'i hiçbir problem olmadığı tezini bir takım gerekçelerle savunsa da İmam Birgivi kendisine itiraz etmiştir. Bkz. M. Çizakça, "Müzakerecilerin Görüşleri", *İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri*, s.343-345.

³⁵⁵ Bkz. Serahsî, *E'l-Mebsut XII*, s.124; Kâsanî, *Bedâiu's-Sanâi V*, s.201.

karşılanmasında selem akdinin kullanılması, gayet uygun bir yöntem olarak değerlendirilebilir³⁵⁶.

Yukarıda belirtilen kurumlar aracılığıyla, tüccar ve yatırımcının ticari ve sınai yatırımlarını sadece kendi öz sermayelerini kullanarak değil, zikredilen yollarla gidermeleri mümkün olabilir. Fakat hemen belirtilmelidir ki, iktisadi hayatın oldukça karmaşıklaştığı günümüz şartlarında bu tür ticari akit ve anlaşma biçimlerinin, yaygın ve fonksiyonel hale gelebilmeleri, açılmasına ancak devlet tarafından izin verilen aracı kurumlar vasıtasıyla sağlanabilir. Ne var ki, piyasalarda atıl olarak bekletilen fonların bu tür aracı kurumlar vasıtasıyla yatırımlara transferini sağlamak ve bunların oranını arttırmak, müdi fonlarının ancak hukukî ve malî her yönden devlet güvencesi altına alınmasıyla yapılabilir³⁵⁷.

Bunların yanı sıra, ihtiyaç halinde bulunan kimselere “karz-ı hasen” olarak borç verilmesi ve bu yolla piyasalara para transferi yapılması, hem devlet hem de ferdi yollarla yapılabilir³⁵⁸. Zaten ihtiyaç halinde bulunan kimselere borç vermek de teşvik edilmiştir³⁵⁹. Fakat, tekrar edelim, günümüz anlamında aracı kurumların sistematik olarak ekonominin tam merkezine oturduğu ve onu yönlendirdiği iktisadi bir yapılanmanın, ideal bir İslam toplumunda ortaya çıkması mümkün değildir. Ayrıca bu tür kurumların, öncelikli olarak İslam dünyasında değil de, batıda ve o yolla İslam dünyasında yaygınlaşması da bir rastlantı olarak değerlendirilmemelidir.

Bununla birlikte, hem el altında tutulan atıl fonların ekonomiye katılması, hem de finansman ihtiyacının karşılanması hususunda, geleneksel İslamî kurumların kütlévî-

³⁵⁶ Bkz. H. Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s.314.

³⁵⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. M. N. Sıddıkî, *Çağdaş İktisadî Hayatta Muadarabe*, s. 271-289.

³⁵⁸ Bilindiği gibi borçlu kimselere zekat verilmesi ‘nass’ la sabittir. Bu anlamda ‘*Beytü'l-Mal*’ dan ihtiyaç sahibi borçlulara zekat yoluyla para transferi yapılabilir. Ayrıca ihtiyaç sahibine borç verilmesinin sadakadan üstün olduğuna dair Hz. Peygamberden rivayet edilen hadisler olduğu da bilinmektedir. Bu konuyla ilgili oldukça ayrıntılı sayılabilecek bilgiler için Bkz. Y. V. Yavuz, *İslam’da Zekat Müessesesi*, s. 343-350.

³⁵⁹ Enes bin Malik Hz. Peygamber’den şu hadisi rivayet etmiştir, “ Hz. Peygamber buyurdular ki; ‘Miraç gecesinde cennetin kapısı üzerinde şu ibarenin yazılı olduğunu gördüm: Sadaka on misliyle mükafatlandırılacaktır. Ödünç olarak verilen para ise on sekiz misliyle mükafatlandırılacaktır. Ben, Ey Cibril ! Ödünç verilen şey neden sadakadan daha üstün oluyor? diye sordum. Çünkü dedi, dilenci yanında para bulunduğu halde para ister. Borç isteyen ise ihtiyacı sebebiyle talepte bulunur.” . Bkz. İ. Canan, *Kütüb-ü Sitte XVII*, s.300.

seri üretimin giderek yaygınlaştığı günümüz şartlarında, yeniden tanımlanarak işlevsel hale getirilmeleri gerekmektedir. Bir anlamda son yıllarda sayıları giderek çoğalan özel finans kurumlarını, bu yolda atılmış olumlu adımlar olarak değerlendirmek mümkün sayılabilir³⁶⁰.

Netice olarak İslam toplumlarında da sistemin kendine özgü şartları içinde bir para piyasasının oluşacağı söylenilebilirse de, burada paranın arz ve talebinde belirleyici olan unsur faiz oranları değil, sermayenin verimlilik oranıyla kâr oranları olacaktır. Bu anlamda kurulacak aracı kurumlara yatırılan fonlara olan talebi belirleyen unsur, sermayenin verimlilik oranı olurken, bu kurumlara fonlarını yatıracak olan müdilerin para arzını da kâr oranları belirleyecektir. Bu iki faktör yani kâr ve sermaye verimlilik oranları arasındaki arz talep ilişkisi sonucu gerçekleşen denge, müdilere verilecek olan kâr payının oluşacağı para piyasası dengesini oluşturacaktır.

IV-PARA PİYASALARINDA İHTİKARIN YAPILIŞ ŞEKİLLERİ

Para piyasalarında ortaya çıkan ihtikar ve benzeri serbest rekabet dışı yapılanma ve faaliyetlerin mahiyet ve nitelikleri, yukarıda belirlenen kuramsal ilkeler çerçevesinde ele alınarak analiz edilecektir. Bu bağlamda öncelikli olarak İslam ekonomilerinde bu tip yapılanmaların olup olmayacağı, olabilirse ne tür şekillerde tezahür edeceği tartışılarak, bunun genel anlamda fiyatlar üzerinde ne gibi olumsuz etkiler yapacağı analiz edilmeye çalışılacaktır. Daha sonra kapitalist sistemlerde ortaya çıkan spekülative nitelikli para talebi ve bunun ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri incelenecektir.

A-İSLAM İKTİSAT SİSTEMİNDE PARA PİYASALARINDA İHTİKAR

Yukarıda belirtilmeye çalışıldığı gibi, ideal bir İslam toplumunda esas itibarıyla faizin yasaklanması, sermayenin emekten bağımsız olarak tek başına müstakil bir

³⁶⁰ Bu tür İslami finans kurumları, hem tasarufu özendirerek atıl fonların ekonomiye katılmalarını sağlamak, hem de bu yolla fon sağlayan ülke müteşebbisine dış piyasalarda büyük bir rekabet üstünlüğü getirmeleri yönüyle, son yıllarda batılı düşünürlerin de dikkatini çekmiş bulunmaktadır. Bu konunun ayrıntılı bir değerlendirmesi için Bkz. İ. Uludağ, a.g.m., s. 452 vd.

Üretim faktörü olarak kabul edilmeyii ve % 2.5'luk zekatın gelirden değil de ana sermayeden alınan bir vergi türü olması vb. sebeplerle, spekulatif amaçlı para talebinin asgari seviyelerde olabileceği belirtilmeye çalıılmıtı. Buna rağmen yapısal olmamakla birlikte, mevziî ve bireysel birtakım spekulatif faaliyet ve davranışların iktisadi hayatın normal akışı içinde ortaya çıkması, her zaman ihtimal dahilinde olabilir. Bu çalışmanın amacı da esas itibarıyla bu tür istisnai faaliyet ve yapılanmaların ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerinin analizini yapmaya çalışmaktır.

Çok eski dönemlerden itibaren, bu arada İslam ağında ve onu takip eden müslüman devletlerinde, gerek bankerler, gerekse tefeciler eliyle servetin likit olarak elde tutularak gmlendiği ve bu yolla faiz karşılığı borç olarak verildiği bilinmektedir³⁶¹. Bu Şekilde ele alındığı zaman, bütün yasaklamalara rağmen yine de bazı kaçamak uygulamaların aynı sik,yani faiz sâikiyle para talebini arttırdığı söylenilebilir.

Faiz karşılığı borç vermek amacıyla yapılan para talebi, piyasalardaki para miktarını azaltmak suretiyle belli oranlarda ekonomik bir durgunluğa sebep olabileceği gibi, bazı kimselerin faiz karşılığı borçlanmaya gitmelerine de yol açabilir. Bu durum aynı zamanda, paranın emekten bağımsız bir üretim faktörü olarak yüksek maliyetle³⁶² ekonomiye katılması suretiyle ilgili sektörde belli oranlarda maliyet enflasyonu oluşmasına sebebiyet verebilir. Fakat hemen belirtmek gerekir ki, bu tür para talebinin ekonominin geneli içinde önemli oranlara ulaşması pek de mümkün olmayacağı için, etkileri de kendi ölçeğinde sınırlı olacaktır.

Diğer yandan yukarıda zikredilen ve apaçık yasak olan faizle işlem yapmak saikiyle para talep edilmesinin yanında, spekulasyon amacıyla para talebi yapılarak bir takım haksız kazançlar sağlanabilir. Spekulatif amaçlı para talebinin bilhassa ekonomik durgunluk dönemlerinde yapılması halinde, bu durum hem piyasalardaki

³⁶¹ Chiz kendi yaşadığı dönemle ilgili olarak, Basra'da tefeciliği meslek edinen bir çok kimsenin bulunduğundan söz eder. Bkz.M. Rodinson, **İslam ve Kapitalizm**, s.55 vd.

para hacmini daraltmak suretiyle, piyasaların tam bir darboğaza girmesine sebep olacak ve paraya olan talebin şiddetini arttıracak, hem de bazı gayrı-menkul ve menkullerin bu sebepten dolayı düşük fiyatlarla el değiştirmesi gibi istenmeyen sonuçlara yol açacaktır³⁶³. Böylece hiçbir emek sarf etmeden, sırf spekülasyon yoluyla kazanç sağlayan ‘*rantier*’ bir zümre oluşurken, ekonomik durgunluk sebebiyle toplam gelirler düşerek, ülkenin fakirleşmesi de hızlanmış olacaktır. Bu tür kriz ortamlarında düşük kâr marjıyla çalışan bir çok firma maliyetlerinin altına düşen piyasa fiyatları sebebiyle, üretimlerini durdurmak zorunda kalırlar. Bu durum, kütlervî işsizliklere yol açabileceği gibi, üretim sektöründe tekelleşmelere de zemin hazırlayabilir³⁶⁴.

Aynen mal piyasalarında olduğu gibi, para piyasalarında ve bu yolla piyasaların tamamı üzerinde etkin olmak isteyen belli spekülâtörlerin, devletin denetimi dışında bilinçli olarak ‘*kenz*’ yapmak suretiyle kayıt dışında ekonomik faaliyet yürütmeleri de pekala ihtikar olarak değerlendirilebilir. Aşağıda bahsedilecek durum ise, daha ziyade kayıtlı alan diyebileceğimiz ve aracı kurumlar vasıtasıyla veya onların kontrolünü tamamen ya da kısmen ele geçirerek, veyahut o sahada oligopol oluşturan aracı finans kurumlarının aralarında zımnî bir anlaşma yapması suretiyle gerçekleştirme yolunu tercih edecekleri spekülâtif faaliyetler olarak zikredilebilir.

Bu durumda, İslamî ölçülere göre işletilen aracı finans kurumlarına fon sağlayan bazı spekülâtörlerin, sırf daha fazla kâr payı alabilmek ve burada oluşan dengeleri kendi istedikleri noktaya çekebilmek için, piyasaları istismar etmesi mümkün olabilir. Bu şekilde serbest rekabet şartlarında sermayenin verimlilik oranına göre oluşması

³⁶² Oysa paranın bir üretim faktörü olarak kabul edilmediği İslam ekonomisinde, paranın maliyeti gibi bir problem olmayacağından, fiyatlar faizli bir sisteme nazaran kendiliğinden daha düşük seviyede olacak veya kâr marjı daha yüksek olacağından; buradan sağlanan fazlalık fonlarla yatırımlar artacaktır.

³⁶³ Nitekim İbn Haldun, çok erken bir dönemde zenginlik hakkındaki görüşlerini ileri sürerken, bunun ferdi olmaktan ziyade, sosyal bir hasıla olduğuna işaret etmiş ve bu bağlamda büyük meblağlara ulaşan servet birikimlerinin sebebini, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık dönemlerinde değerinin çok altına düşen mallara yatırım yapılması suretiyle elde edilebileceğine dikkatleri çekmiştir. Bkz. Charles Issawi, “Ibn Khaldun’s Analysis Of Economic Issues”, *Reading In Islamic Economic Thought*, s.225 vd.

³⁶⁴ Paranın tedavülden çekilip istiflenmesi ve bunun yaratacağı kütlervî işsizlikle ülke refahının düşmesine ilişkin oldukça çarpıcı yorumlarda bulunan M. Ebussusud; 1929 dünya ekonomik buhranında Keynes’in düşündüğü çözüm şeklini, yani piyasaya büyük miktarda para sürülmesi teklifini O’na ilham eden şeyin bu durum olduğunun altını çiziyor. Konuyla ilgili İslami yaptırım ve çözüm tekliflerinin de bulunduğu çalışmanın ayrıntıları için Bkz. M.Ebussud, *İslamî İktisadın Esasları*, s.56 vd.

gereken kâr oranları, para hacminin sun'î olarak daraltılması sebebiyle, fon sahipleri ya da aracı kurum veya kurumlar lehine yükselirken, üreticilerin belli oranlarda zarara uğraması ve yatırımların azalmasına sebep olabilir.

Bunun tabii neticesi, eksik istihdam ve ülke imkanlarının optimum olarak kullanılmaması anlamına geleceğinden, hem toplam gelir ve refahı düşürme, hem de yatırımcı ve onlara girdi sağlayan yan sanayi ve hammadde üreticilerini zarara uğratma şeklinde tezahür edecektir. Diğer yandan üretim piyasalarında görülen üretimin azalması eğilimi, aynen yukarıda temas edildiği gibi bir takım müteşebbislerin ellerinde bulundurdukları mal ya da gayri menkullerini düşük fiyatlarla ellerinden çıkarmalarına sebep olabileceği gibi, uzun dönemde azalan üretim sebebiyle talep enflasyonu ve dolayısıyla fiyatların yeniden yükselmesine sebep olabilecektir³⁶⁵.

Bundan dolayıdır ki, 'kenz' yaparak parayı amaç dışı kullananlar şiddetli bir uhrevi azapla tehdit edilmişlerdir³⁶⁶. Sahebeden Ebû Zer Gıfârî'nin içtihadına göre altın ve gümüşten kişinin ihtiyacından fazlasını yanında alıkoyması ve bunu stok yapması, o kişinin ödenmemiş zekat malını yanında bulundurması demektir. Oysa bu kimse bu zenginliği akraba ve ilişkide bulunduğu arkadaşlarıyla müşterek olarak paylaşmalıdır. Bununla birlikte dinin emrettiği limit içinde kişi kendi ihtiyaçlarını karşılamak için para biriktirebilir. Bu durum, yani kişinin ihtiyacına yetecek kadar para tasarruf ederek iddihar etmesi ihtikar kapsamına girmez. Çünkü iddihar paranın uzak olmayan bir zaman içinde kullanılmak üzere dikkatle bir yere konulmasıdır. Başka bir deyimle; "*İddihar kavramı tasarruf kavramının Arapça karşılığı iken, kenz kavramı ihtikar kavramının Kurân'da kullanılan karşılığıdır.*" Bu anlamda ihtikar her

³⁶⁵ Ahmet Cevdet Paşa yüz yıla yakın bir zaman önce paranın tedavülden çekilmesinin sonuçları şu kısa cümleyle gayet özlü bir biçimde ifade etmiştir. "*Bir mülkûn imar ve serveti paranın çokluğu ile husule gelmeyip belki mevcut olan paranın devri ile vücuda gelir.*" Bu ifadeyi nakleden Ülgener, bu açık sözleri aslına bozmadan "*Bir memlekette harcamalar yekûnu, istihdam ve milli geliri yaratan başlıca kuvvettir!*" şeklinde ifade edersek, karşımızda modern şekliyle m i l l i G e l i r ve İ s t i h d a m teorisini buluruz demektir. Bkz.S.F.Ülgener, **Millî Gelir, İstihdam ve İktisadî Büyüme**, s.3. Yukarıdaki ifadeyi konumuzla ilişkili hale getirir isek; paranın tedavülden çekilmesi yani harcanmayıp el değiştirmeden bekletilmesinin, işsizlik oranını yükseltirken, gelirler toplamını düşüreceğini rahatlıkla ifade edebiliriz.

³⁶⁶ K.K., 9/34

ne suretle olursa olsun paranın bloke edilmesi ve sirkülasyondan çekilmesine denilir. Çünkü böyle yapılmakla refahın şümillü biçimde tevzii, sirkülasyonun tabii prosesi ve ekonomik aktivitenin selameti, sirkülasyonun engellenmesi ve paranın bloke edilmesiyle bu durumdan olumsuz yönde etkilenir. Altın ve gümüşten yapılan emtia kullanmanın din tarafından yasaklanmasının sebeplerinden biri ve en önemlisi de, bu işlemin para arzını daraltmak suretiyle sosyal adalet ve ekonomik refaha yapacağı olumsuz etkidir³⁶⁷.

Nitekim Ebu Yusuf her ne kadar derinlemesine bir analiz yapmamış olsa bile, sadece gıda ve giyeceklerin değil, altın ve gümüş gibi dinar ve dirhemlerin de ihtikar kapsamında değerlendirilmesi gerektiği görüşünü ileri sürerek, önemli bir konuya işaret etmiş bulunmaktadır³⁶⁸. Benzer görüşleri Gazali'nin de ileri sürdüğü biliniyor³⁶⁹.

Netice olarak İslam ekonomisinde de çeşitli yollarla para piyasalarında sun'î bir takım spekülatif faaliyetlerin yürütülmesi sonucunda, fiyatların etkilenmesi ve hatta tekelleşmelere gidilmesinin mümkün olabileceği görülüyor. Fakat hemen belirtmek gerekir ki, bilhassa kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bu tür spekülatif faaliyetlerin tespit ve engellenmesi daha kolay yapılabilir. Kayıt dışı alanda ise bu tür spekülatif faaliyetlerin önüne geçebilmek için, maliyenin yapacağı sıkı denetimlerle harcama kaynaklarının ibrazı istenebileceği gibi, yüksek oranlı caydırıcı malî cezalandırmalara da gidilebilir. Hatta devlet gerekli gördüğü hallerde müsadere yolunu bile tercih edebilir. Nitekim Osmanlı Döneminde haksız yollarla kazanç elde ettiği tespit edilen yüksek rütbeli devlet memurlarının malları müsadere edilmiştir³⁷⁰.

B-KAPİTALİST İKTİSAT SİSTEMİNDE PARA PİYASALARINDA İHTİKAR

Buraya kadar, faizsiz ekonomik sistemlerin para piyasalarında rastlanabilecek ihtikar faaliyetlerinin ne şekillerde ortaya çıkabileceğinin ekonomik analizleri üzerinde durulmuştur. Meselenin kendi bütünlüğünde anlaşılabilmesi için, öncelikli olarak

³⁶⁷ S.M.Yusuf, a.g.e., s.41-43

³⁶⁸ Merginani, Hidaye III, s.92-93; Heyet, Mevsuatü'l-Fıkhıyye II, s. 90-91.

³⁶⁹ Bu konuda detaylar için Bkz.S. Orman, a.g.e., s.173.

İslam ekonomisinin genel özellikleri ve bu özellikler içinde paranın mahiyet ve fonksiyonları ortaya konulmuş ve bu esaslar veri kabul edilerek asıl meseleye, yani bu tür piyasalardaki ihtikar faaliyetlerine temas edilmişti. Burada ise sistemin esası herkesçe bilinen bir gerçeklik olarak kabul edilmekle birlikte, meselenin sağlıklı olarak analiz edilebilmesi için, bankacılık sistemine dair bazı konulara kısaca temas edilerek, günümüz para piyasalarında ortaya çıkabilecek tekelci spekülâtif faaliyetlerin analizine geçilecektir.

1-GÜNÜMÜZ BANKACILIK SİSTEMİ VE KAYDÎ PARA OLAYI

Faizin meşru ve hatta bir üretim faktörü olarak ekonominin ayrılmazları arasında hayatî bir önemi haiz olduğu ekonomik sistemlerde, bunun zorunlu sonucu olarak, tasarruf sahipleri ile kaynak ihtiyacı bulunan yatırımcı kesimler arasındaki ilişkileri yürüten parasal aracı kurumlara ihtiyaç duyulmuştur. Sözü edilen parasal aracı kurumlar, bilinen adıyla bankalardır. Parasal aracı kurumlar, aynı zamanda banka parası denilen kaydî para yaratma özelliğine de sahiptirler. Yani bunlara, aynı zamanda mevduat toplayan ve mevduat (kredi) üreten kuruluşlar da denilebilir. Bunlar, Merkez Bankası ile doğrudan ilişki içinde, piyasanın para ihtiyacını karşılar ve kredi üretirler. İki kesim arasındaki ilişki, para üretmeyen aracı kuruluşlar vasıtasıyla da sağlanabilir. Başta bankerler olmak üzere, çeşitli sandıklar bu kapsamda yer alır ve parasal olmayan finansal aracı kuruluşlar olarak tanımlanırlar.

Parasal aracı kuruluşlar, yani bankalar, küçük ve kısa vadeli fonları toplayarak, bunlardan uzun vadeli ödünç verilebilir fonlar üretirler. Banka kesimi, bu küçük ve kısa vadeli fonları ekonominin kullanımına sunarak önemli bir aracılık hizmetini yerine getirir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bankacılık sektörünün ekonominin hizmetine sunduğu bu fonların arkasında ‘gerçek tasarrufların’ bulunmasıdır. Fakat bunun yanı sıra, bankalar sadece piyasadaki topladıkları fonları ekonomiye aktarmazlar. Bankacılık sisteminde ödemeler nakit olduğu gibi, hesaptan hesaba nakil şeklinde de yapılabildiğinden, banka sistemi ödemelerin büyük bir

³⁷⁰ Bkz. Ş. Mardin, "Türkiye'de İktisadî Düşüncenin Gelişmesi", *Siyasal ve Sosyal Bilimler*, s.47 vd.

kısmını, nakit çıkışı gerektirmeden gerçekleştirebilir. Böylece nakit gereksinimini düşüren banka sistemi, topladığı fonların üzerinde kredi açabilecek bir konuma gelebilir. Buna banka sisteminin kaydî para yaratması denilir. Burada önemli olan nokta, kaydî paranın arkasında ‘gerçek tasarrufların’ bulunmamasıdır. Buna göre bankacılık kesimi, gerçek bir üretim karşılığı oluşmuş bir gelir olmadan, açtığı krediler ile alım gücü sağlayabilmektedir³⁷¹.

Kapitalist ekonomilerde bankacılık sistemi, ülkedeki iş alışkanlıkları ve yasal hükümlere göre vâdesiz mevduatın belli bir oranını kasasında tutup kalan kısmını kredi olarak isteyen kimselere verebilir. Fakat kredi, müşterinin hesabına borç düşülerek çek defteri verilmesi suretiyle kullanılır. Müşteriye kredi sağlayan bu kaydî işlem, banka açısından gerçekte yeni bir mevduat anlamına gelir. Banka, ihdas edilen bu yeni mevduatın da belli bir oranını kasasında tutar. Kalan kısmını ise, tekrar kredi olarak kullanır. Bu işlemlerin kümülatif sonucu şudur: Bankacılık sistemi, mevduat karşılık oranının tersiyle ilk mevduatın çarpımı kadar kredi kullanır. Mevduat karşılık oranının tersine “n” denilirse, (n-1) kadar kaydî para ihdas edilmiş olur. Bankacılık sistemi, kaydî parayı daha fazla faiz geliri elde etmek için ihdas eder³⁷².

Diğer yandan sistemin yapısı gereği, en büyük kaydî para üreticisi Merkez Bankasıdır. Merkez Bankası’nın gerek ekonomik durgunluğu önlemek ve istihdamı arttırmak, gerekse cari açıkları kapatmak ve dış ticareti dengelemek amacıyla piyasalara müdahale ettiğini biliyoruz. Bunu da, bankaların taahhütlerine karşı bulunduracakları umumî disponibilitenin asgari oranı ile, mevduatlarına karşılık ayıracakları munzam karşılık oranlarıyla, reeskont oranlarını artırıp düşürmek veya açık piyasa işlemleriyle piyasaya tahvil sürmek ve hisse senedi almak suretiyle

³⁷¹ M. Paya, **Para Teorisi ve Para Politikası**, s. 34 vd.

³⁷² Bundan anlaşıldığına göre kaydî paranın oluşmasını hazırlayan yegâne sebep, faiz olgusudur. Bkz. A. Atılğan, **İslâm’ın Ekonomik Politikaları**, s.135 ; M. Paya, a.g.e., s.20-21.

gerçekleştirme yoluna gider³⁷³. Hemen ilave edilmelidir ki, söz konusu para politikası araçlarının nasıl kullanılacağı, her ne kadar teknik bir konu olarak uzman bürokratlarca yürütülüyor olsa da, asıl politikalar ülkeyi yöneten siyasi irade tarafından belirlenir.

Parasal kesim, ürettiği kaydî para miktarını ayarlayabildiği gibi, fon maliyetlerinin seviyesini de büyük ölçüde kendi inisiyatifiyle belirleyebilir. Şu halde parasal kesim, söz konusu özelliklerinden dolayı her zaman piyasa şartları dışına çıkma kabiliyet ve eğilimine sahiptir. Bir de buna piyasalarda bulunan banka sayısının diğer sektörlere oranla sınırlı sayıda olması ilave edilir ve bu şekliyle parasal aracı kurumların zaten oligopol şeklinde olan konumları göz önüne alınırsa, kapitalist sistemlerde para piyasalarını elinde tutan kesimlerin, rekabet dışı bir ortamda, piyasalara nasıl müdahale ettiği daha rahat anlaşılabilir. Bunlara kısaca temas edildikten sonra, banka sisteminin işleyiş tarzı ve özellikle kaydî para olayının kendine özgü niteliklerinden dolayı, paranın yansızlığını bozması ve dolayısıyla bunun fiyatlara ne gibi etkilerinin olup olmayacağı meselesinin analizine geçilebilir.

2-KAYDÎ PARA OLAYI VE BUNUN HAKSIZ REKABET ETKİSİ

Bu konuda ilk olarak söylenmesi gereken nokta, hak edilmemiş ve arkasında hiçbir reel kazancın bulunmadığı kaydî paranın, gerçekte 'hayalî' bir para olmasıdır. Keynes'ten bu yana, paranın sadece reel piyasalar üzerine örtülmüş 'nötr' bir perde olmadığı gayet açıklıkla biliniyor. Para ve onun üzerinde yapılan tasarrufların iktisadi hayat üzerinde meydana getirdiği etkiler düşünüldüğü zaman, devletin özel sektör tarafından kurulmuş ticari bankalara böyle bir hakkı vermesi, başka alanlarda da ticari faaliyet yürüten bu tür banka sahiplerinin, rakiplerine oranla, ellerinde fazladan buldukları kontrol edilebilir fonlar sayesinde, rekabet üstünlüğünü ellerine geçirmelerine sebep olacaktır. Diğer yandan kaydî para üreten banka sahiplerinin başka alanlarda değil de sadece finans kesiminde faaliyet göstermiş oldukları varsayılırsa; o zaman da, olmayan paralarla reel kesime açtıkları kredilerin, hiçbir risk

³⁷³ Dünyada ve ülkemizde Merkez Bankaları'nın işleyiş tarzı ve fonksiyonlarıyla, bilhassa ülkemiz Merkez Bankasıyla ilgili kanunî düzenlemeler hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. A: Zarakoğlu, **Bankacılar için Para ve Kredi Bilgisi**, s.65-83; İ. Parasız, **Para Banka ve Finansal Piyasalar**, s.263-272.

ve emeğe katlanmadan kendilerine havadan kazandıracağı haksız kazançlar meselesi ortaya çıkar. Bunun yanı sıra bu tür ticari bankaların, piyasada üretilen reel mal ve hizmetlerden daha fazla para üretmeleri sebebiyle, enflasyon ve dolayısıyla fiyatların yükselmesine sebep olmaları da ayrı bir meseledir.

Bu son mesele yani yatırımların kredi-para ile finansmanı, netice olarak para arzını sun'î olarak artıracığından, para arzındaki bu değişme son kertede, faiz haddini düşürerek nispî fiyatları ve üretim yapısını müteşebbisler lehine dönüştürecektir. Bunun tabiî sonucu olarak da müteşebbisler, kıt kaynaklar üzerinde artan bir egemenlik kuracaklardır. Artan para miktarıyla birlikte faizlerin düşmesi, yatırımları canlandırırken; artan para miktarına bağlı olarak gelişen bir başka durum da sermaye malları fiyatlarının yükseltmesidir³⁷⁴.

Netice olarak kalkınmanın finansmanı, reel tasarruflardan ziyade oligopol konumundaki bankalar tarafından sağlanan kaydî para niteliğindeki kredilerle karşılandığında, bunun maliyeti yatırımcılardan ziyade tüketicilere çıkarılacak demektir. Ama bu durumdan en kârlı çıkacak kesimin, ülkemiz gibi finansman maliyetlerinin toplam maliyetler içindeki oranının bir çok işletmede % 50'yi aşarak % 70'lere ulaştığı memleketlerde³⁷⁵ bankacılık sektörü olduğu kolayca anlaşılabilir.

Bu sebeple günümüz piyasa sistemlerinde cari olan mevduat toplama ve bunları ihtiyaç sahiplerine faiz karşılığında nakit veya hesaptan hesaba aktarmak suretiyle yapılan aracılık hizmetlerinde faiz oranlarının belirlenmesi, çoğu kez arz ve talep yasalarının oluşturduğu bir rekabet ortamında değil, bankaların oluşturduğu eksik rekabet ortamının sağladığı tek taraflı yönlendirmelerle belirlenmektedir³⁷⁶. Bu

³⁷⁴ Bu paragraftaki görüşlerin sahibi Hayek'tir. Ayrıca, yatırımların finansmanı için başvuru olan cebri tasarruf veya kredi-para paranın fiyatlar ve gelir dağılımına dair Keynes ve Hayek arasındaki tartışmaların ayrıntılı bir analizi için Bkz. T. Yay, F. A. Hayek'te İktisadî Düşünce, s. 97-98 vd.

³⁷⁵ S. Zaim, İslâm-İnsan Ekonomi, s. 76.

³⁷⁶ Burada sermayenin marjinal etkinliği ile, sermaye marjinal maliyetinin para piyasalarındaki arz-talep ilişkilerinin belirlenmesinde birinci dereceden etkili olması meselesi, tam rekabet şartlarına dayalı piyasalarda, gerek parayı talep eden gerekse arz eden piyasa güçlerinin, dışsal hiçbir etkiye maruz kalmadan oluşturdukları ya da oluşturacakları pür ekonomik ortamların ürünü olarak ele alınması halinde tam olarak doğru kabul edilebilir. Oysa piyasalarda cari olan arz ve talep yasaları sadece etken değil, aynı zamanda edilgen şeyler olduklarından; çok güçlü imkanlara sahip olan bir takım spekülâtörlerin, arz ve talep üzerinde, kimi zaman sonuçlarını

şekliyle bankalara borç veren küçük mevduat sahipleri, bir yandan yüksek enflasyon karşısında kendilerine verilen düşük faizlerle, ancak paralarının değerini koruyabilirlerken; bunlardan fon sağlayan bankalar, elde edilen fonlarla, merkez bankasının belirlediği karşılık oranlarının tanıdığı imkan kadar kaydî para üretmekte ve çok daha yüksek faiz oranlarıyla krediler açmak suretiyle, ellerinde bulundurdukları reel mevduatların çok üstünde, hiçbir risk taşımadan, olağanüstü kârlar sağlayabilmektedirler.

Meseleye başka bir açıdan yaklaşıldığında, mesela Merkez Bankası'nın millî gelirdeki artışın gerektirdiği reel ihtiyaçlardan değil de, bunun dışındaki farklı sâiklerle para miktarını artırması halinde, kısa vadede faizler düşeceğinden, devletten alacaklı olanlar bundan kazançlı çıkacaklardır. Aynı politika belli bir süre sonra enflasyonu artırmak suretiyle fiyatlar genel seviyesini de yükselteceğinden, bu sefer de kamu bankalarına borçlanan kesimler bu durumdan kazançlı çıkacaklardır. Devlet bankalarıyla bu şekilde ilişkileri olan kesimler, devletin bu tür politikalarından kazançlı çıkıyorlarsa, buraya aktarılan reel gelirin kimlerden transfer edildiğini sormak lazım gelir. Bunun cevabı basittir. Her iki durumda da para arzını artırmak suretiyle

kendilerinin bile tahmin edemeyeceği sonuçlara sebebiyet vermelerine her zaman açık, etken olduğu kadar edilgen olgulardır. Klasik teorinin iddia ettiği indirgemeci yöntemle göre, piyasadaki bütün verileri bilen ve ona göre kendi fayda veya kârını maksimize etmeye çalışan ve herkesin bireysel eğilimlerini izlediği bir yapıdan, sadece ortalama eğilimler elde edilebilir. Böyle bir varsayımda, bireylerin önceden tamamlanmış iktisadi olguları tamamen devraldıkları ve onlara harfiyyen bağımlı kaldıkları ön kabulü vardır. Halbuki gerek birey, gerekse sınıf veya topluluklar sadece geçmişten devraldıkları statik verilerle değil, aynı zamanda geçmişin devrettiği ve bir öncekinden farklı olan yeni şartlara, kendisinin beklenti ve performansını da ilave ederek çok daha farklı bir yöne doğru gitme eğilimindedirler. Bu arada kişi, ya da insan toplulukları, gerçekleştirme yolundaki eylemleriyle, oluşmuş ya da oluşmakta olan olayları etkiledikleri gibi, bir sonraki aşamada kendilerinden bağımsızlaşan kendi eylemlerinin sonuçları tarafından da etkilenebilme eğilimindedirler. Yani süreç, fizik olaylarda olduğu gibi, verilerin sürekli sabit kaldığı ve birbirinden bağımsız nesnelere arasında değil, birbiriyle ve hatta kendi davranışlarının sonuçlarıyla bile sürekli etkileşim halinde bulunan öznelere arasında işlemekte ve bu haliyle analitik yöntemle değil, ancak diyalektik yöntemle izah edilebilecek bir seyir izlemektedir. Bu sebeple ekonomik olayları sadece *oluşmuş genel eğilimlerin* toplam sonucu olan genel arz ve talep eğilimleriyle değil, gerek bireysel gerekse toplumsal seviyede henüz somut hale gelmemiş bir ön tasarıyla, bu ön tasarımı gerçekleştirmeye yönelik çabaların dağınık ve tesadüfi olmayan organize nitelikli ve her birinin bir diğeriyle sürekli olarak çatıştığı çabalarla izah etmek daha gerçekçi olabilir. Bu sebeple, para piyasalarında teşekkül eden faiz oranlarının belirlenmesinde, her ne kadar sermayenin marjinal etkinliği ile marjinal maliyeti arasındaki nesnel ilişkiler önemli bir faktör olsa bile, ilişkilerin tam rekabet şartlarında yürütülmediği para piyasalarının daha ziyade finans kurumlarının denetimini ellerinde bulunduran kesimlerce yönlendirildiğini söylemek daha makul ve gerçekçi bir izah tarzı olarak değerlendirilebilir. Burada tartışılan meselelerle Liberal Teori'nin açmaz ve yetersizlikleri hakkında oldukça kapsamlı ve özgün bir çalışma için Bkz. Ü. Erol, *Eleştirel Bir Gözle Serbest Piyasa*, s.135 vd.

meydana getirilen enflasyonun fiyatları yükselten etkisiyle maliyet, alt gelir gurubunu oluşturan geniş halk kesimlerine fatura edilecek demektir.

İşte, bu vb. durumlarda, kamu bankalarının yönetimini ellerinde bulunduran kesimlerle, bunlarla göbek bağı bulunan belli bir kesimin birbirleriyle karşılıklı olarak paslaşmaları her zaman mümkün olabilir. Bu şekilde sabit sermaye veya gerçek varlıklara sahip olan kimselerin malları, halkın elindeki paraya göre nispi olarak değer kazanacak ve bu durum; paranın arz tekeli elinde bulunduran devletin yanlış veya muvazaalı politikaları yüzünden, üst gelir guruplarının güçlenmesini sağlarken, alt gelir guruplarının daha da fakirleşmesine sebep olacaktır. Bu durumdan rahatlıkla, bir tarifi de mal, hizmet ya da para arzı ya da talep tekeli elinde bulundurmak ve bunu dilediği gibi ayarlayarak, fiyatlar üzerinde etkili olmak anlamına gelen ihtikarın fiilen oluştuğu sonucu çıkarılabilir. Bu eylemi, devletin ya da özel kişi veya kuruluşlardan her hangi birinin yapması, meselenin mahiyetini hiçbir şekilde değiştirmez. Yapılan eylem, bunu yapan devlet bile olsa, neticesi itibarıyla fiyatlar genel düzeyine halkın geneli aleyhine bir müdahale anlamını taşıyorsa, hiçbir açıdan meşru sayılamaz.

Kapitalizme ait para ve onu üretme sistemlerinin doğal yapısı gereği, başta Merkez Bankası olmak üzere, diğer ticari bankaların da üretmek durumunda bulunduğu kaydi para olgusu, paranın yansızlığını bozarak, bankacılık sektörünün reel sektör üzerinde hakimiyet kurması sonucunu vermiştir. Bu bağlamda tarihsel kapitalizmin ticari ve sınaî aşamadan sonra, en nihayet finansman sektöründe yoğunlaşması gayet anlamlıdır. Bu durumun bir rastlantı olduğu söylenemez³⁷⁷.

³⁷⁷ “ Malî kapitalizm ancak on dokuzuncu yüz yılda, 1830-1860 döneminde, bankaların sanayi ve ticaret dahil her şeyi ele geçirdiği ve ekonominin bu yapıyı sürekli olarak destekleyecek kadar güçlü olduğu bir zamanda başarılı oldu... Keskin bir zekası olan Lenin ‘Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması’ başlıklı broşüründe şunları yazıyordu: ‘ Serbest rekabetin hüküm sürdüğü eski kapitalizm emtia ihracı ile karakterize ediliyordu. Tekellerin mutlak egemen oldukları bugünün kapitalizmi ise sermaye ihracı ile karakterize olmaktadır.’ Bu iddialar tartışılabilir olmanın da ötesine geçmektedirler: Kapitalizm her zaman tekeli olageldi, emtia ve sermaye her zaman eşanlı olarak dolanıma girdiler, zira sermaye ve kredi yabancı bir pazarı ele geçirip kontrol etmenin her zaman için en emin yolu idiler. “ Bu ifadeler yetkin bir kalemin, Braudel’in keskin bir kavrayışla ileri sürdüğü ve tarihsel verilerle desteklediği tespitlerdir. F. Braudel, *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm* s.64,101-102.

Merkez Bankası'nın para arzını artırıp eksiltmesi yanında, yukarıda da bir nebze temas edildiği gibi, ticari bankalar da kaydî para üreterek para arzını artırabilirler. Arkasında reel mevduat bulunmayan ve fakat, normal bir üretim girdisi olarak kullanılan bu sanal paranın faiz getirisi, onu üreten bankanın kâr hanesine kaydedilmektedir. Ülke piyasalarında kaydî para ne kadar artıyorsa, enflasyon da o nispette artacağından, bu durum, hem fiyat istikrarını hem de gelir dağılımını olumsuz yönde etkileyecek ve haksız bir rekabete sebep olacaktır. Bütün bunlara sebep olan belli bir 'rantier' kesim ise, gerçekte olmayan fakat, faiz sisteminin kendisine sağladığı avantajla, üretmiş olduğu kaydî parayı, yatırımcılara kredi açarak değerlendirmek suretiyle olağanüstü kârlar sağlayabilmektedir.

Kaldı ki meselenin bir de kamu hukukunu ilgilendiren yönü vardır. Bu açıdan bir çok müslüman düşünür, emisyon hakkının sadece devletin yetkisi dahilinde bulunması gerektiğini söylemektedirler. Bunun dışında hiçbir kişi veya kuruluşa bu hak devredilemez. Şayet böyle bir yetki verilse bile, bu yolla elde edilecek kazançların 'fey' malı gibi tekrar kamuya iadesi gereklidir. Bunu da K. K. de geçen; "*Allah'ın fethedilen memleketler halkının mallarından Peygamberine verdikleri; Allah, Peygamber, yakınlar, yetimler ve yolcular içindir*"³⁷⁸ ayetine dayandırıyorlar³⁷⁹.

Yukarıda zikredilen görüşten bu fikre sahip düşünürlerin, gelirlerinin kamuya devredilmesi karşılığında, özel finans kurumlarının da kaydî para üretmesine karşı olmadıkları anlaşılıyor. Her ne kadar elde edilen gelirler kamuya devredilmiş olsa bile, bu durumun yani genişleyen para arzının yapacağı etkiler, profesyonel yatırımcıların ancak belli bir kesimi tarafından sağlıklı olarak algılanabilir. Netice olarak bir kredi genişlemesi bazı bireylerle bir kısım firma ve endüstrileri de diğerlerine oranla daha avantajlı hale getirebilir³⁸⁰. Nitekim aynı görüşü ünlü iktisatçı Hayek de dile getirmiş ve tüm piyasa verilerini birey ya da firmaların eksiksiz olarak elde ederek rasyonel bir

³⁷⁸ K. K., 59/7.

³⁷⁹ Bkz. A. E'l-Hasenî, a.g.e. s.181, 183.

³⁸⁰ M. Toprak, *Yeni İktisat*, s.72-73.

fayda maliyet analizi yapmalarının imkansızlığına dikkatleri çekmiştir³⁸¹. Bu durum, piyasalar hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan-olamayan bireylerin, gelirlerindeki nispi düşmeyi fark etmesini zorlaştıracığından, büyük çoğunluğun aleyhine beklenmeyen sonuçlar verebilir. Bu nedenle yukarıda ileri sürülen düşünceleri, gelenekten hareketle üretilmiş düşünceler olarak değil, daha ziyade batı menşeli iktisat anlayışına karşı yine ondan etkilenmiş tepkisel düşünceler olarak değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım sayılabilir. Netice olarak kaydî para olayının, finansal aracı kurumlara rekabet dışı avantajlar sağladığı ve bu yönüyle de, piyasa dengelerini bozucu özellikler içerdiği, dolayısıyla de sakıncalı olduğu söylenebilir.

3-SPEKÜLASYON SAİKİ İLE PARA TALEBİ VE EKONOMİYE ETKİLERİ

Spekülasyon saiki ile para talebinin temeli; “ geleceğin ne getireceğini piyasadan daha iyi bilmekle kâr elde etme amacına ” dayanır³⁸². Bu ifadeden de açıkça anlaşılmaktadır ki, spekülâtörün asıl maksadı gelecekte ortaya çıkması muhtemel nakit darlığı ve piyasa durgunluğu gibi arızî durumları istismar ederek daha fazla kazanç sağlamaktır. Bilhassa para ve sermaye piyasalarının gelişmediği geri kalmış ekonomilerde ekseriyetle oligopol durumunda bulunan banka ve malî müesseselerin, ellerinde likit olarak bulundurdıkları fonların arzını kısmak suretiyle, iç borçlanma ihtiyacı olan devlet tahvillerini yüksek oranlı faizlerle satın almaları her zaman için mümkün olabiliyor. Aynı şekilde ileri ekonomilerde bile, para ve sermaye piyasalarına oligopol kuvvetlerin hakim oldukları görülür³⁸³.

Bu anlamda spekülasyon saikiyle para talep edenlerin, küçük plasman sahiplerden teşekkül ettiğini düşünmek için yeterli sebeplerin bulunduğunu söyleyemeyiz. Bulunsa bile, bunların toplam talep içindeki payları, oldukça düşük oranlı bir yekûna sahiptir. Bu saikle hareket edenler daha ziyade, kıymetli evrakın hasılat kıymetini dikkatle izleyen şahıslarla, servetlerinin büyükçe bir kısmını kıymetli

³⁸¹ Hayek bu görüştedir. O'na göre, herkesin piyasa hakkında yeterli bilgiye tam olarak ulaşması imkansızdır. Bkz. T. Yay, a.g.e., s.59 vd.

³⁸² S. Dominic-D. Eugene A., İktisat İlkeler ve Kavramlar, s.159.

³⁸³ S. F. Ülgener, Millî Gelir, İstihdam ve İktisadî Büyüme, 378-379.

evrak halinde tutan müesseselerdir. Bu müesseseler özel sektöre ait dev holdinglerin şirketleri olabileceği gibi, asıl gövdeyi, bu işi meslek haline getirmiş olan şahıs ve müesseselerin teşkil etmesi kuvvetle muhtemeldir. Müesseseler denildiği zaman ilk akla gelenler, tabiatıyla finans sektörüne ait bankalardır. Hâsılı kaydî para da olduğu gibi, spekülasyonda da başı çeken kurumların bankalar olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bu açıdan bakıldığı zaman, ‘emekten bağımsız bir üretim faktörü haline getirilen sermayenin’ farklı algılanışı ve faiz serbestiyeti; nihai olarak bankaların teşekkülüne imkan hazırlamış olması bakımından, spekülasyonun da birinci ve en temel sebepleri arasında zikredilebilir. Zaten spekülasyon saikiyle hareket edenler de, likidite tercihi ile faiz haddinin birbirleriyle olan marjinal ikame oranları arasındaki ters yönlü ilişkiye dayanarak davranışlarını yönlendirmektedirler³⁸⁴.

Fakat hemen belirtilmelidir ki, bu analizin doğru olarak anlaşılabilmesi için, Keynezyen yaklaşımda ısrarla altı çizilen bir hususun, gayet net olarak anlaşılması gerekmektedir. Bu husus, paranın tahvillerden daha iyi bir değer biriktirme aracı olarak algılanmasının, paranın herhangi bir getirisi olmasından değil, gelecekteki faiz oranları ile ilgili beklentilerin bir fonksiyonu olmasından kaynaklanmaktadır. Yani buna göre elde nakit olarak para bulundurmanın getirisi, kesin olarak ‘sıfır’ olmalıdır. Önemli olan bunun ‘kesin’ olmasıdır³⁸⁵.

Buna göre carî ve gelecekteki faiz oranları arasındaki ilişki ve beklentilere göre, paranın likit olarak elde tutulmasının mı yoksa tahvillere yatırılarak bekletilmesinin mi daha kârlı olup olmadığına karar verilecektir. Çünkü bireyler ya da spekülâtörler eğer faiz oranlarının yükselmesini bekliyorlarsa, ellerinde bulundurdukları nakitlerle hemen

³⁸⁴ Kural olarak, likit paranın sağlayacağı nakdî kolaylık ile likiditeden vazgeçmenin bedeli olan faiz haddi, para ve kıymetli evrak arasındaki marjinal ikame haddini tayin eder. Faiz haddi likit paranın cazibesinden düşük oldukça, âtıl depolarda kıymetli evrak aleyhine genişleme, buna mukabil faiz haddi likit paranın cazibesine baskın çıktıkça âtıl depolardan sermaye piyasasına boşalma başlar. Denge şartları altında, servet para ile kıymetli evrak arasında o şekilde bölünür ki likit paranın cazibesi ile faiz geliri servetin marjinal birimde ucu ucuna denk hale gelmiş bulunsun. Para ve kıymetli evrak için doğru olan bu kaide para ile diğer mallar için de doğru olmak lazım gelir. Bkz. S. F. Ülgener, a.g.e., s. 375.

tahvil satın almayacaklar; bilakis daha düşük fiyatlarla tahvil satın alabilmek için ellerindeki fonları hiçbir işlem yapmaksızın bekleteceklerdir. Bu da, ellerinde külliyetli miktarda para bulunduran büyük sermaye sahibi spekülâtorlerin, bu fonları piyasa dışında âtil tutarak bekletmeleri sonucunu vereceğinden, para arzını daraltacak ve faiz oranlarının yükselmesine sebep olacaktır.

Yalnız hem belirtelim ki, bu son durum yani spekülâtörün piyasadan çektiği nakitlerin hacmi, toplam para arzını daraltacak büyüklükteyse, o zaman spekülâtörün bizzat para değeri ile faiz oranlarını doğrudan doğruya etkilemesi söz konusu olacaktır. Buna göre, likit olarak elde tutulan nakitlerin nötr değil, etken bir konumda bulduklarını düşünmek lazım gelir. Yani bu ikinci durum, bir tahmin ve spekülasyondan çok daha öte anlamlar taşımaktadır. Birinci durumda olduğu gibi, piyasalarda oluşacak yeni duruma göre tavır belirleme değil, bilakis piyasaları manipüle ederek yönlendirme ve bu yönlendirmenin sonuçlarını olgunlaştırdıktan sonra elinde bulundurduğu imkanlarla piyasaya girme anlamı taşır. Bunun literatürdeki adı manipülasyondur.³⁸⁶

Dikkat edilirse, bütün işlemler netice itibarıyla faizin bir fonksiyonu olarak yürütülmektedir. Faizin bulunmadığı, daha doğrusu sermayenin tek başına emekten bağımsız bir üretim faktörü olarak kabul edilmediği ekonomik sistemlerde, bu tür spekülâtif faaliyetlerin en azından mevzî ve bireysel nitelikte hareketler olarak kalacağı açıkça görülmektedir. Bu şekliyle kapitalist ekonominin diğer bütün konularda olduğu gibi, parayı algılayış biçimiyle bu öncüllere dayanan genel paradigmanın oluşturduğu yapısal durum, neticeleri itibarıyla spekülâtif-tekelci davranışların da bizatihi kaynağı olarak görülebilir³⁸⁷.

³⁸⁵ Bkz. D. E. W. Laidler, *Para Talebi "Kuramlar ve Kanıtları"*, s.99 ; L. Harris, *Monetary Theory*, s. 433.

³⁸⁶ Yapay yollarla menkul kıymet piyasa fiyatlarının yükseltilmesi, düşürülmesi veya belli bir seviyede tutulmasına yönelik tüm faaliyetler manipülasyon tanımı içinde yer alır. Bu konuya ilerde sermaye piyasalarında daha geniş olarak yer ayrılacağından burada fazla üzerinde durulmayacaktır. Bkz. M. V. Tezcanlı, *İçeriden Öğrenenlerin Ticareti Ve Manipülasyonlar*, s.121.

³⁸⁷ Konuyla ilgili müstakil bir çalışma için Bkz. M.E.Han," Milletlerarası Para Bunalımları", *Çağdaş Ekonomik Doktrinler ve İslam*, ss.130-147.

Bu nitelikteki spekülâtif hareketlerin faiz oranlarını yükseltmesi; yatırımları düşürmek suretiyle ekonominin eksik istihdamda çalışmasına neden olacağından üretimin genel seviyesini azaltacak, bunun tabîi sonucu da beraberinde hem talep enflasyonu, hem de maliyet enflasyonunu getirerek kütleî işsizliklere yol açacaktır. Bir yanda faiz oranlarının yükselmesiyle birlikte artan maliyet enflasyonu ve bunlara bağılı olarak gelişen eksik istihdamın doğurduğu üretim yetersizliği; öbür yanda ise, üretim azalmasından kaynaklanan talep fazlalığının sebep olduğu talep enflasyonu ve nihayet, ikisinin bileşkesinden oluşan pahalılık içinde ekonomik durgunluk hali yani stagflasyon meydana gelecektir. Bu durum, iktisadî olduğu kadar sosyal krizlere de sebep olan tipik bir daralma halini nitelendirir.

Bunun yanı sıra spekülâtörlerin sadece değerli evrak değil, kur farkları arasında sürekli hareket halinde olan değişimleri izlemek ve ona göre, bir takım spekülâtif hareketlere girişmeleri de her zaman için mümkün olabilir. Son derece eğitimli profesyonel uzmanlardan oluşan günümüz finans kuruluşları ve bankalarının, oluşturdukları kuvvetli istihbarat ve iletişim ağı sayesinde, piyasalardaki sermaye hareketlerini günü gününe izlemeleri mümkün olmaktadır. Oldukça karmaşık bir yapısı olan ve sürekli değişen uluslar arası finans sistemi konusunda, gerekli teknik altyapıdan mahrum bulunan ülkelerin bile, ihtiyaç duydukları enformasyonu elde edemeyişlerinden dolayı elleri ve kollarının bağılı bulunduğu; bu sebeple de, faiz ve döviz oranlarını öğrenmekte geç kalmaları sebebiyle, uluslar arası karaborsada dönen dolaplardan haberdar olamadıkları bir dünya ekonomik sisteminde; bunların tamamından mahrum bulunan bireylerin, bu tür spekülâtif faaliyetleri yürütüp başarılı olmaları, son derece küçük bir ihtimal olarak düşünülebilir³⁸⁸. Şu halde günümüz para piyasalarında meydana gelen para ve sermaye hareketlerini belli ölçülerde denetimleri altında bulunduran kurumların, aynı şekilde spekülâtif hareketleri de yönlendiren uzman kuruluşlar olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

³⁸⁸ Enformasyon teknolojisi ve bunun piyasalara etkisi konusunda daha ayrıntılı bilgiler için Bkz. C. Hamelink, "Merkez ve Çevre Ülkeler Arasındaki Enformasyon Dengesizliği", *Enformasyon Devrimi Efsanesi*, ss.257-277.

Konuyla ilgili ampirik örnekler çoğaltılabilir. Fakat bizim meselemiz bunları tek tek sıralamaktan ziyade, bazı örneklerle ana meselenin anlaşılmasını sağlamaktır. Görünen o ki, kapitalist sistemin faizi meşru kabul etmesi ve onun üzerine kurulu olması, hem paranın yansızlığı hem de istikrarını bozmakla kalmıyor, aynı zamanda her tür spekülasyonun filizlenmesine de imkan sağlayan, en önemli faktörlerden biri olarak karşımıza çıkıyor. Diğer yandan artan iletişim teknolojisinin sağladığı çok geniş imkanlarla desteklenen günümüz ekonomik sistemlerinde, bilhassa para ve sermaye piyasaları, spekülasyon ve tekelleri eğilimlere çok daha açık ve eğilimli sektörler olarak görülmektedir. Bunlara değindikten sonra şimdi de, sermaye piyasalarında yapılan spekülasyon davranışlarına gelebiliriz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SERMAYE PİYASALARINDA İHTİKAR

Bu bölümde öncelikli olarak sermaye piyasalarının genel yapısı ve işleyiş şekliyle, suistimale açık yanları belirlenmeye çalışılarak, bu boşlukların nerelerden kaynaklandığının kısaca analizi yapılacaktır. Daha sonra, müstakil olarak İslam'ın sermaye piyasalarına nasıl baktığı incelenecek ve bu konudaki farklı görüşlerin, hem fikhî hem de iktisadi açıdan analizi üzerinde durulacaktır. Nihayet son olarak, hem İslam ekonomisi hem de günümüz ekonomik sistemlerindeki sermaye piyasalarında olması muhtemel bulunan tekelci spekülâtif hareketlerin ayrıntılı bir analizine gidilecektir.

I-SERMAYE PİYASALARININ TANIMI, YAPISI VE İŞLEYİŞ ŞEKLİ

Burada öncelikli olarak sermaye piyasasının kısaca tanımı yapılacak, daha sonra bu piyasaların yapısı işleyiş şekli üzerinde durulacaktır. İlerleyen kısımlarda belirlenen bu verilerden ve İslam hukukunun temel prensiplerinden hareketle meselenin iktisadi ve sosyal veçhelerine temas edilerek, bu tür piyasalarda haksız rekabet ve kazanca imkan sağlayabilecek özel durumların analizi yapılmaya çalışılacaktır.

A-SERMAYE PİYASALARININ TANIMI

Orta, uzun ve sonsuz vadeli fonların yardımcı kuruluşlar aracılığıyla ve menkul kıymetlere bağlı olarak arz ve talebinin karşı karşıya geldiği piyasalara sermaye piyasaları denilir. Sermaye piyasalarında fonlar genellikle tahvil, hisse senedi gibi uzun veya sonsuz vadeli finansal varlıklar³⁸⁹ karşısında el değiştirirler. İşletmeler para piyasalarına genellikle işletme sermayesi ihtiyaçlarını karşılamak üzere başvururlarken, sermaye piyasalarına uzun vadeli yatırım projelerini finanse etmek ve sermayelerini artırmak için müracaat ederler. Vadenin uzun olması sebebiyle sermaye

piyahasında risk ve buna bağlı olarak da faiz oranları para piyasalarına göre daha yksektir³⁹⁰.

Yukarıdaki tanımın içine girmeyen her türlü sermaye hareketleri mesela, teŐkilatlı ve teŐkilatsız para, kredi, döviz, altın, ticari senet gibi doğrudan doğruya veya dolaylı olarak fon transferine sebep olan bütün alış verifler, sermaye piyasasından daha geniş bir kavram olan mal piyasalar kavramına dahil edilirler.

Sermaye piyasasında arz ve talep bazı araçlar yardımı ile karşılaşırlar. Bu araçlara “menkul kıymetler” denilir. Sermaye fonları menkul kıymetlerin alım satımı yoluyla el değiştirirler. O halde sermaye piyasası ancak menkul kıymetler piyasası ile birlikte dŐnlmek zorundadır. Zaten bu yapışık ilişkiden dolayı sermaye piyasası kavramı ile menkul kıymetler piyasası kavramı çok defa ya i içe girmekte, ya da aynı anlamda kullanılmaktadır. Menkul kıymetler piyasası ise özellikle tahvil ve tahvilin türevleriyle, hisse senedi ve hisse senedinin türevlerini içeren piyasaları tanımlamak için kullanılan bir kavramdır.

B-SERMAYE PİYASALARININ YAPISI VE İŞLEYİŞ ŞEKLİ

Sermaye piyasalarının yapısını ortaya koyabilmek için bazı sınıflandırmalara gitmek gerekir. Bunların başında öncelikli olarak sermaye piyasasının kurumları gelir. Daha sonra sermaye piyasasının araçları gelir ki bunlar, borç ve hisse senedi piyasalarıyla, birincil ve ikincil piyasalar ve nihayet borsalar ve tezgah üstü piyasalar olarak tasnif edilebilir. Meselenin bir de hukukî yanı vardır ki, oldukça uzun bir bahis olduğundan bunun üzerinde ayrıntılı Şekilde durulmayacaktır. Sadece fazla teferruata gidilmeden, söz konusu meselelerin yeri geldikçe tavgiz edilmesi yoluna gidilecektir³⁹¹.

³⁸⁹ Uzun vadeli fonlar tahvillere, sonsuz vadeli fonlar ise hisse senetlerine tekabül eden finansal değerlerdir. Bkz. M. Karşlı, Sermaye piyasası BORSADA Menkul Kıymetler, s.17.

³⁹⁰ M. Bolak, Sermaye Piyasası Menkul Kıymetler ve Portföy Analizi, s. 7.

1-SERMAYE PİYASASININ KURUMLARI

Sermaye piyasasının kurumları denildiği zaman, halka açık şirketlerle yardımcı kuruluşlar anlaşılır. Halka açık şirketler denilince bundan menkul kıymetlerini halka arz eden şirketleri anlamak lazım gelir. Çünkü menkul kıymetlerini halka arz eden bir şirket halka açık ya da kapalı olabilir. Şayet şirket halka kapalı olmakla birlikte tahvil ihraç ederek finansman sağlıyorsa, ilgili kanun kapsamında değerlendirilir. Bunların yükümlülüğü, hesaplarında açıklık olması ve bu hesapları ilan ederek denetim altına girmesidir. Halka açık şirketler ise, sadece tahvil ihraç etmeleri yönüyle kanun kapsamına giren kapalı şirketlere göre, daha sıkı bir denetim altına girerler. Kanunda halka açık şirketler, hisse senetlerini halka arz eden ortaklıklar olarak tanımlanırlar. Bu anlamda halka açık ya da kapalı olsun, menkul kıymetleri ihraç ederek halka arz eden kuruluşlar, yalnızca anonim şirketler olabilmektedir. Anonim şirketlerin kuruluş ve faaliyetleriyle ilgili düzenlemeler ilgili kanunla düzenlenmiştir.

Yardımcı kuruluşlar ise aracı kurumlarla kolektif yatırım kuruluşları ve sermaye piyasası kurulundan ibarettirler. Yardımcı kuruluşların bir alt birimi olan aracı kurumlar, gerek birincil gerekse ikincil piyasalarda yasalarla belirlenmiş şartları haiz olmak kaydıyla işlem yapabilirler. Kolektif yatırım kuruluşları ise uzmanlar eliyle oluşturulan ve uzmanlar eliyle yönetilen bir büyük portföye küçük tasarruf sahiplerini ortak ederek, hem onları uzmanlık hizmetlerinden yararlandırmak, hem de herkes için aynı tip portföyü defalarca tekrarlamamanın anlamsızlığını bertaraf etmek, bu arada portföyden azami randıman sağlamak, portföyün riskini asgariye indirmek, dolayısıyla çok sayıda küçük kapital sahibine kârla risk arasında optimal denge sağlamak, portföyün kupon tahsili, saklama, rüçhan hakkını kullanma gibi hizmetlerin tek elden yapılmasını sağlayan kuruluşlardır³⁹². Yardımcı kuruluşlardan sermaye piyasası kurulu ise, Sermaye Piyasası Kanunu ile kendine verilen görevleri yapmak üzere kurulmuş tüzel kişiliği haiz bir kuruluş olarak tanımlanabilir. Bu kuruluş kanunla belirlenmiş

³⁹¹ Bu konuda daha fazla bilgi almak için Bkz. R.Poroy-Ü.Tekinalp, *Kıymetli Evrak Hukuku Esasları*, s.320.

³⁹² M. Karşlı, *a.g.e.*, s. 106.

yetkileri çerçevesinde düzenleme ve denetleme yanı sıra idari görevleri de olan bir kuruluştur³⁹³.

Bunlara kısaca temas ettikten sonra şimdi de, sermaye piyasasının araçlarıyla bunların ne şekillerde işlediğinin anlatıldığı birincil ve ikincil piyasalarla, borsalar ve tezgah üstü piyasalarının yapılarına kısaca değinebiliriz.

2-SERMAYE PİYASASININ ARAÇLARI: (HİSSE SENEDİ, TAHVİL, HAZİNE BONOSU VE İNTİFA SENEDİ)

Hisse senedi, isminden de kolaylıkla anlaşılacağı gibi, pay sahibinin mâliki olduğu hisselerin kâr ve zararına ortaklığını sağlayan kıymetlerdir. Başka bir deyimle, bir taşınmaz veya malın temsîli biçimini ifade eden kıymetlere verilen isimdir. Tanımı gereği sahibine hiçbir şekilde kâr güvencesi sağlamadığı için, yıl sonunda ne kadar kâr ya da zarar getirip getiremeyeceği önceden tahmin edilemez. Bununla birlikte işletme kâr ettiğinde, pay sahibine kâr payını alma imkanı sağladığı gibi, sermaye artırımında rüçhan hakkını kullanma imkanı da sağlar.

Bu şekliyle senet sahibi kişi, kuruluşa hukukî olarak ortak olduğundan dolayı, genel kurula katılma ve söz hakkına sahip olduğu gibi, işletmenin hesaplarını denetleme hakkını da haizdir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, A.Ş. in geleceği ve hisselerin ekonomik durumu, bunların % 51'ine sahip olan pay sahiplerinin inisiyatifindedir. Bir anlamda işletmenin kaderi % 51 veya daha yukarı pay sahibini kontrol eden kimselerin tekelindedir. Dolayısıyla % 51'in dışında kalan küçük pay sahibi tasarrufçular hukuken işletmenin ortağı olarak görülseler bile, gerçekte onun yönetim, yatırım vs. hiçbir tasarrufunda etkili olma imkanına sahip değildirler. Diğer yandan bu senetler genellikle isme değil, hamiline yazılı senetler olduğundan piyasada rahatça tedavül edilme ve elden ele dolaşma imkanına sahiptirler. Bu şekliyle 'teorik' olarak en büyük şirketlerin bile rahatlıkla el değiştirmesi kolaylıkla mümkün olabilir.

³⁹³ Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. M. B. Çapanoğlu, Türkiye ve Dış Ülkelerde Sermaye Piyasası Özelleştirme Uygulamaları ve Menkul Kıymet Borsaları, s. 58-59.

Ancak hemen belirtelim ki, bu durum sadece teorik olarak gerçekleşebilecek bir ihtimal olmadan öteye geçmez³⁹⁴.

Tahvil ve hazine bonosuna gelince bunların her ikisi de, hem nitelik hem de mahiyet açısından hisse senedinden çok farklı özellikleri ihtiva eden kıymetlerdir. Bunu kısaca belirttikten sonra, ayrı ayrı bunların mahiyeti üzerinde durulabilir.

Tahviller kişilerin bir iktisadî teşekkül veya şirketteki alacak durumlarını gösterirler. Bunlar da yine yasalarla belirlenmiş çerçeve içinde A.Ş.'lerce çıkarılırlar. Ne var ki bunlar faiz garantili oldukları için tahvil sahibinin alacağı yıllık veya aylık faiz oranı önceden belirlenmiş değerlerdir. Tahvil yolu ile ödünç alan kişi, topladığı meblağı bir süre sonra tahvil üzerinde yazılan nominal değeri üzerinden ödemek zorundadır. Tahvil sahibinin genel kurula katılma ve şirketin bilançosunu denetleme hakkı yoktur. Tahviller de genellikle hamiline yazılan kıymetler olduklarından, aynen hisse senetleri gibi arz ve talebe göre nominal değerlerinden farklı olarak, piyasa fiyatından alınıp satılabilirler. Bu şekliyle tahvillerin de hisse senetlerinde olduğu gibi ikincil bir piyasası vardır ve buradaki fiyat, üzeri fiyatından farklı olarak piyasadaki arz ve talebe göre oluşur³⁹⁵.

Hazine Bonoları'na gelince, devletin bütçe açıklarını kapatmak için kısa dönemli olarak piyasalardan borç karşılığı nakit toplamasıdır. Bu durumda borç veren gerçek veya tüzel kişiler, borç alan ise devlettir. Bonoların piyasalara arzında sözgelimi, bunların üç ya da altı aylık veya bir yıllık süreyle ve ne kadar faiz karşılığında satışa sunulacağı önceden belirlenir. Bu durum yani süre ve her süre için belirlenen faiz oranları önceden halka bildirildiği için, özel ve tüzel kişiler buna göre nakit karşılığında devlet bonolarını satın alırlar. Bundan da açıkça anlaşılacağı üzere, hazine bonolarına olan talebi belirleyen birinci faktör faiz oranlarıdır.

³⁹⁴ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler için Bkz. L. E. Karabıyık, **Menkul Kıymetler Piyasası ve Diğer Yatırım Alternatifleri**, s.17-31.

³⁹⁵ Bkz. M. Karşlı, **a.g.e.**, s. 251 vd.

Kısa süreli borçlanma ve bunun şartlarını ihtiva eden Hazine Bonoları hukuken yalnızca ödünç verme durumunu, başka bir ifadeyle devletten alınacak para miktarını gösteren hamiline düzenlenmiş belgelerdir. Aynen devlet tahvillerinde olduğu gibi bunların da ikincil piyasalarda oluşan piyasa fiyatından, nominal değerinden değil, mübadele edilmesi mümkündür. Bu anlamda Hazine Bonoları da temel hukukî durumları itibarıyla devlet tahvilleriyle örtüşmektedirler. Aralarındaki temel farklılık, bu ikincilerinin kısa süreli oluşu ve bir kısım resmî işlemlerde teminat olarak gösterilebilmesidir. Borsa yapılarının anlaşılmasında hisse senedi, tahvil ve hazine bonolarının mahiyeti üzerinde yapılan açıklamalar bilgilendirici olsalar da, meselenin tam olarak anlaşılabilmesi için yeterli değildir. Bu sebeple yukarıda kısaca temas edilen birincil ve ikincil piyasa kavramlarına daha ayrıntılı bir açıklama getirilmesi, bu tür piyasa yapılarının anlaşılmasını kolaylaştıracağından aşağıda kısaca bunun üzerinde durulacaktır.

Bunlara bir de 'intifa senetleri' ilave edilebilir³⁹⁶. Bunlara günümüzde kâr-zarar ortaklığı veya gelir senetleri de denilmektedir. Senet sahipleri işletmelerin ve kurumların ortakları değildir. O nedenle de işletmelerin genel kurullarına katılma ve hesaplarını inceleme yetkileri yoktur. İşletmenin çıkaracağı yeni intifa senetleri ve sair hisse senetlerini satın almada rüçhan hakları da yoktur.

İktisadi amaçlı kuruluşlar aşırı oranda kâr veya zarar bile etseler, hisse sahiplerinin belirlenen periyotlarda alacağı kârlar yaklaşık olarak bellidir. Bu senetler zarara ve enflasyonun aşındırıcı etkilerine karşı güvencelidirler. Başka bir ifadeyle zarara karşı devlet güvencesiyle korunmaktadırlar.

Bir tür kiralama ve gelir ortaklığı ya da kâr zarar ortaklığı diyebileceğimiz bu senetler (Köprü-Baraj Senetleri, Otoyol Gelirleri Senetleri) intifa senedinin tipik örnekleri arasında zikredilebilir. Halktan toplanan ödünç nakit karşılığında, altı aylık ya da bir yıllık periyotlarla dağıtılacak gelir payı hakkını ifade eden bu tür kıymetli evrak da, piyasalarda rahatlıkla mübadele edilebilir. Fakat hemen belirtmek gerekir ki,

bu tür kıymetli evrak ile işletmeler arasında gerçek bir ilişkinin bulunduğu söylenemez. Çünkü intifa senetlerini piyasaya arz eden devlet veya kamu kurumu toplanan paralarla başka işleri finanse etmekte ve oralarda kullanmaktadır.

3-BİRİNCİL VE İKİNCİL PİYASALAR

Birincil Piyasa, piyasaya yeni arz edilen hisse senedi, tahvil ve hazine bonusu gibi menkul kıymetlerin şirket ya da hükümetler tarafından ilk alıcılara satıldığı finansal piyasaları tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. İkincil Piyasa kavramı ise, daha önce hükümet ya da şirketlerin aracı kurumlar vasıtasıyla piyasaya sürdükleri hamiline yazılmış menkul kıymetlerin, daha sonra aracı kurumlar tarafından piyasalara sürülmesiyle oluşturulan finansal piyasalar için kullanılan bir kavramdır. Başka bir deyimle birincil piyasalar, fon fazlası bulunan hakiki ya da hükmi şahıslarla, fon açığı bulunan ya da bunlara aracılık yapan kurumların doğrudan karşı karşıya geldikleri finansal piyasalar olmasına karşılık, ikincil piyasalar bu işlemlerin dolaylı olarak yapıldığı finansal piyasalardır³⁹⁷.

Gelişmiş ekonomiler veya başka bir deyimle sermaye piyasalarının ülke ekonomisinde oldukça yaygın bir kullanım alanına sahip olduğu ülkelerde aracılık, genellikle yatırım bankaları vasıtasıyla yapılır. Yatırım bankalarının bulunmadığı ya da yeterince yaygın olmadığı ülkelerde ise, birincil piyasada alım satımlarla fon arz ve talebini düzenleyen kurumlar, ticaret bankaları ve Sermaye Piyasası Kanununa göre kurulan aracı kuruluşlardır. Bilhassa aracı kurumların yatırım bankalarının fonksiyonlarını yerine getirme bakımından ticari bankalara göre daha yaygın ve fonksiyonel oldukları söylenilebilir³⁹⁸.

Dünyanın en tanınmış sermaye piyasaları daha popüler bir deyimle en ünlü 'Wall Street'ler arasında New York, Frankfurt, Londra ve Tokyo menkul kıymetler borsasıyla, seksenli yılları izleyen dönemde ülkemizde faaliyete başlayan İstanbul

³⁹⁶ A. Şafak, "Menkul Kıymetler Ve Ticareti", *İslam Açısından Borsa*, s.70-71.

³⁹⁷ Bkz. İ. Parasız, a.g.e., s. 62-63.

³⁹⁸ C. Sarıkamış, *Sermaye Pazarları*, s.72-73.

Menkul Kıymetler Borsasını zikredebiliriz. Bunların hepsi de ikincil piyasaların yaşayan örnekleri arasında rahatlıkla zikredilebilirler. İkincil piyasalarla ilgili diğer örnekler döviz piyasaları, gelecekteki piyasalar ve opsiyon³⁹⁹ piyasalarıdır. Bir kimse ikincil piyasada herhangi bir menkul kıymet satın aldığı zaman, menkul kıymet çıkaran kişi ya da şirketin eline herhangi bir şekilde fon geçmez. Bir şirket ait menkul kıymet ancak birincil piyasada satılırsa firmanın eline fon geçer.

Bu durumda ikincil piyasaların piyasaya hisse senedi ya da tahvil ihraç edenler bakımından ne anlama geldiğinin açıklanması gerekmektedir. İkincil piyasalar piyasaya sürülen hamiline yazılı menkul kıymetlerin kolayca el değiştirebilmesini sağladıklarından bunların likiditesini arttırdıkları gibi, birincil piyasada oluşacak fiyatın belirlenmesine katkıda bulunur ve hatta bu konuda en önemli rolü üstlenirler denilebilir. Mesele bu şekilde ortaya konulunca, birincil ve ikincil piyasanın birbirinden kopuk, birincil piyasanın tamamen sermaye piyasası, ikincil piyasanın ise bütünüyle menkul kıymetler piyasası gibi çalıştığı rahatlıkla söylenilebilir. Şu halde menkul kıymetler borsası denildiği zaman gerçekte sermaye piyasasını değil, menkul kıymetler piyasasının bir kurumunu anlamak lazım gelir. Burada menkul kıymetler, ait oldukları anonim şirketlerden bağımsız bir biçimde, herhangi bir sermaye transferine imkan vermeden alınıp satılabilirler.

Dereceleri farklı farklı da olsa, menkul kıymetlerde geleceğe dönük bir belirsizliğin bulunduğu rahatlıkla söylenilebilir. Tahvillerde vadeyle yatırılan para ve faiz oranları bellidir. Tahville ilgili belirsizlik, gelecekte faiz oranlarının değişmesi veya tahvili çıkaran firmanın durumunun bozulması neticesinde ortaya çıkabilir. Buna mukabil hisse senetleriyle ilgili belirsizlik oran ve riski ise tahvile göre daha yüksektir. Menkul kıymetlerin geleceğe dönük olarak taşıdığı belirsizlikler, menkul kıymetler piyasasının dalgalı bir seyir izlemesine sebep olmakta ve bunların değerlerinin sürekli olarak yükselip düşmesi sonucunu vermektedir. Bu sebepten dolayı da menkul

³⁹⁹ Elinde bulundurana önceden belirlenmiş bir fiyatla finansal varlık satın alma veya satma hakkını veren bir kontrattır. Bir ikincil sermaye piyasası enstürmanı olan opsiyon, menkul kıymet piyasasına kota ettirilmesi

kıymetler piyasası yani ikincil piyasalar, her tür spekülasyona açık hale gelmektedir. Spekülasyon ise bilhassa borsalarda, çok küçük fiyat oynamalarının bile istismarına imkan sağlayan özellikleri sebebiyle, bilhassa büyük spekülâtorlerce çok sık olarak kullanılan bir alış-veriş biçimidir ve etkileri sadece borsalarla sınırlı olmayan bir kapsama sahiptir. Bunlara kısaca temas ettikten sonra şimdi de, borsa yapılarının anlaşılmasında önemli bir yere sahip olan ‘borsalar ve tezgah üstü piyasalarına’ gelebiliriz.

4-BORSALAR VE TEZGAH ÜSTÜ PİYASLAR

İkincil piyasalar iki şekilde organize edilebilirler. İlk olarak borsanın oluşturulması vardır. Burada merkezi bir yerde menkul kıymet alıcı ve satıcıları ya da bunların ajan veya brokerleri karşılaşırlar. Hisse senedi alanında New York ve Chicago Board of Trade, organize borsaların en önde gelen örnekleri arasında zikredilebilirler⁴⁰⁰.

İkincil piyasayı organize etmenin bir diğer yöntemi ise, bir ‘tezgah üstü piyasaya’ sahip olmaktır. Bu piyasada çeşitli mahallerde tezgah üstünde menkul kıymet alım satımı yapan kişilerle, alım satım yapmaya hazır olan ve bir menkul kıymet stoku olan dealeerlar faaliyet gösterirler. Tezgah üstü dealerları birbirleriyle bilgisayar ağıyla bağlantılı oldukları için, menkul değerlerin fiyatlarını bilme imkanına sahiptirler. Diğer yandan bu piyasa çok rekabetçi şartlarda işlediği için, menkul kıymetlerin fiyatları organize borsalarda oluşan fiyatlardan çok da farklı değildir.

Borsada menkul değer alım satımı doğrudan bu kıymetleri ellerinde bulunduranlar tarafından değil, bunlar adına broker ya da banka uzmanı kimselerce yapılır. Kendi nam ve hesabına işlem yapan kimseler de bulunabilir. Bunlara Jober denilir. Son zamanlarda Joberler yerlerini market makerlar Türkçe ifadesiyle ‘piyasa düzenleyicilere’ bırakmaktadırlar. Piyasa düzenleyiciler menkul değerlerin fiyatları

halinde, borsada ve serbest pazarda; kota ettirilmemesi halinde ise, sadece serbest pazarda alınıp satılan bir finansal varlık türüdür. Bu konuda daha detaylı bilgi için Bkz. C. Sarıkamış, a.g.e., s.56.

⁴⁰⁰ İ. Parasız, a.g.e., s. 63.

düŖerken alır, yükselirken de satarlar. Bir anlamda bu tür davranışlarıyla borsa fiyat istikrarının sağlanmasına önemli ölçüde katkı yaparlar.

II-İSLAMA GÖRE SERMAYE PİYASALARI

Buraya kadar olan bölümlerde sermaye piyasalarının yapısı hakkında, kısa da olsa bilgi verilmeye çalışıldı. Burada ise günümüz piyasa şartlarının ortaya çıkardığı bir mesele olan sermaye piyasalarının, İslam ekonomisi içinde ne anlama geldiği veya gelmediğinin analizi yapılmaya çalışılacaktır. İslam ekonomisinde, paranın mahiyet ve fonksiyonlarıyla bunun para talebine olan etkilerinin, kapitalist ekonomilerden daha farklı anlam ve fonksiyonlar içermesi; başka sistemlerin önümüze koyduğu problemlerin ancak o sistem içinde çözümlenebileceğini anlamamıza yardımcı olmuştur. Aynı mesele sermaye piyasaları için de geçerlidir.

Bu yüzden ‘Sermaye Piyasası’ kavramı ve onun türevleri incelenirken de, meselelerin aynı yöntemle analiz edilmesine çalışılacaktır. Aksi halde batı toplumlarının ürettiği ideolojik kavram ve meselelerle, bunların neşvünema bulduğu kültürel ve tarihi arka-plan ve onun strüktürel durumunun ortaya çıkardığı meselelere bulunmaya çalışılan çözümlemelere İslamîdir denilemez. Çünkü Batı menşeli bütün kavramlar esas itibarıyla, ideolojik temelli sübjektiflik temeline oturan görelî kavramlardır⁴⁰¹. Sermaye piyasası kavramı da, aynı şekilde başka bir medeniyete ait ideolojik bir kavramdır. Mesele bu şekilde ortaya konulunca, öncelikli olarak, İslamî bir ekonomide sermaye piyasalarına ihtiyaç var mıdır, eğer ihtiyaç varsa bunun hukukî yapısı ve işleyiş tarzı nasıl olmalıdır gibi soruların cevaplandırılması gerekir.

⁴⁰¹ “Çünkü günümüze hakim olan bilim ve teknik, Batı’da belli bir dönemde belirmiş bir kafa yapısının uzantısıdır, belli bir toplumsal yapının sinesinde gelişmiş, vasıfları İslam’a taban tabana zıt bir sınıf eliyle gücünü dünya ölçüsüne yaymıştır. Bilimin ilerlemesi bilime has özelliklerden değil, o bilim görüşünden en çok faydalanan insanlar yüzündendir. Bu yüzündendir ki bugünkü hayatı biçimlendiren teknik teçhizat değil, o teknik teçhizatın ortaya çıkmasına ve bazı insanların kâr ve kuvvet sağlamasına yol açan müesseselerdir. İmdi, müslümanlar hem o müesseseleri reddedip hem de o müesseselerin ürünü olan teknik ve bilimsel yapıyı nasıl kendi hayatlarına adapte edeceklerdir? Açıkça ve şuurla kavramamız gereken nokta *Batı’nın inancı, felsefesi, bilimi ve tekniğiyle bir bütün olduğu* ve reddedilecekse tümnden, kabul edilecekse yine tümnden kabul edilmesi gerekeceğidir.” İ.Özel, *Üç Mesele: Teknik-Medeniyet-Yabancılaşma*, s.53-54.

Para piyasalarını incelerken mevcut sistemlerin meydana getirdiği yatırımcı-tasarrufçu ikileminin, İslam ekonomisinde bulunmadığını belirtmiştik. Bunu engelleyen temel prensip, sermayenin emekten bağımsız bir üretim faktörü olarak kabul edilmeyişi ve faizin yasaklanmasıdır. Oysa kapitalist ekonomi sisteminde sermaye emekten bağımsız bir üretim faktörü olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı faiz de sermayenin meşru maliyet fiyatı olarak, sistemin kendi bütünlüğü içinde gerekli ve tutarlı bir unsur haline gelmiş olmaktadır. Bu bağlamda sermaye piyasalarının da aynı genel mantık içinde ihdas olunduğu muhakkaktır.

Bu konu önemlidir; zira, günümüz sermaye piyasalarının kuruluş amacı da esas itibarıyla, hisse senedi çıkartarak sermayenin tabana yayılması ve âdil bölüşüm endişesi değildir. Aksine, ihtiyaç duyulan sermaye açığını kapatmak için piyasaya hisse senedi arz etmek, ve % 51 çoğunluk hakkının verdiği serbestiyetle bu fonları ya A.Ş.'in ihtiyaçları istikametinde kullanmak, ya da söz konusu A.Ş.'in bağlı bulunduğu holdingle doğrudan veya dolaylı şekilde bağlantılı şirketlere sermaye transferi yaparak değerlendirme yoluna gitmektir. Bu durum, yani tasarruf sahiplerinin fonlarına olan talep, en iyimser bir tahminle, sermayenin marjinal verimliliği, dağıtılacak kâr oranına eşitleninceye kadar devam edecek demektir. Bunun anlamı açıktır. İşletmenin gerçek sahibi normalde kendisine ortak bulmak niyetinde değildir. Gayesi sifıra yakın maliyetli küçük tasarruflardan aldığı destekle cesametini daha da artırmak, bu arada biriktirdiği küçük fonları kurtlar sofrasında ufalanan tasarrufçuyu da şirket ortağı diye avutmaktır. Dikkat edilirse bu sistemde de tasarrufçu tasarrufçudur, yatırımcı da yatırımcıdır. Sistem nihai aşamada tasarrufçuları, yatırım kararlarını kendileri veren birer müteşebbis haline hiçbir zaman getirmiyor.

Tasarruf sahipleri görünüşte ve hukuken şirketin sahici ortaklarıdır veya öyle zannedilir. Fakat gerçekte fiili durum hiç de böyle değildir. Gerçek, küçük tasarruf sahiplerinin biriktirdiği tasarrufların, yatırımcılar tarafından işletilmesidir. Yatırımcı âtil halde duran fonları ekonomiye ve tabii kendi sermayesine katmak suretiyle, ölçek ekonomilerinin maliyet avantajlarından yararlanır ve üretimi artırır. Fakat kazanılan avantaj ve elde edilen kârın, pay sahipleriyle âdil şekilde paylaşıldığını söyleyebilmek

gerçekten zordur. Çünkü şirketlerin bilançoları üzerinde çeşitli oyunlar oynanarak, kâr oranlarının gerçeğin çok daha altında, oldukça düşük seviyelerde gösterilebilmesi, her zaman mümkün olabilir. Zaten nihai aşamada yeniden değerlendirme ve sermaye artışı yoluyla yapılan operasyonlarla, % 49'a sahip küçük tasarruf sahipleri şirketten tedricen tasfiye edilirken, % 51'e sahip şirketin asıl sahibi olan büyük hissedarlar, bir anlamda haksız olarak tasfiye edilenlerin paylarını gasbetmiş olmaktadır⁴⁰².

Mesele sadece bununla da bitmemektedir. Bir de anonim şirketlerde çoğunluğu elinde bulunduran şirket yöneticileri, holdingleşme mekanizması sayesinde elde ettikleri olağanüstü avantajların sağladığı imkanlarla, hisselerinin birkaç misli büyüklüğündeki servetlere hükmetme imkanına kavuşabilirler. Holdingleşme mekanizması % 51 çoğunluğu elinde bulunduran kimselerin, hükmettikleri A.Ş.'in aynî mal varlığını karşılık göstererek kurdukları holdingin % 49 hissesini halka satma ve toplanan paralarla yine % 51'i kendilerine ait olan başka bir A.Ş. kurmalarına imkan sağlayabilmektedir. Böylece İslam hukukunda sermaye olarak kabul edilmeyen *ayınlar*, A.Ş. lerce başka bir şirketin kuruluş sermayesi olarak kabul edilmekte ve bir anlamda aynı sermayenin birden fazla yerde temsilini mümkün hâle getirmektedir. Bu durum, ticari bankaların ürettiği kaydî para olayıyla doğrudan doğruya bir benzerlik arz ediyor. Çünkü burada da sermaye miktarında herhangi bir değişiklik olmaksızın, aynî sermayenin tıpkı nakdî sermaye gibi işlem görmesinden dolayı, % 51'e sahip olan kimseler, mâlîki oldukları hisselerle orantısız ve bunun birkaç misli büyüklükteki sermayeyi yönetip denetleme imkanına sahip olabiliyorlar⁴⁰³.

Kapitalist toplumların bir ürünü olan A.Ş.'lerin yapısındaki bu tür boşlukların, sermaye birikimini yücelten bir anlayışın tezahürü olduğunu söyleyebiliriz⁴⁰⁴. Nitekim

⁴⁰² Sözü edilen konularla, anonim şirketlerin yapısından kaynaklanan istismara açık konuların oldukça detaylı sayılabilecek bir inceleme ve eleştirisi için Bkz. A. Bayındır. "Türkiyede Şirket Yapısı Ve Borsacılık", *İslam Açısından Borsa*, s. 83-101.

⁴⁰³ Anonim şirketlerdeki holdingleşme mekanizmasının nasıl işlediğine dair hayli ilgi çekici bir örnek için Bkz. M. Karlı, *a.g.e.*, s.91.

⁴⁰⁴ Mesela A. Smith'in eseri dikkatle incelenirse, orada ileri sürülen görüşlerin gerçekte işadamları sınıfının aslı çıkarlarına teorik ifade kazandırmak ve bunların önündeki can sıkıcı engelleri kaldırmaya yönelik ilkeler ortaya koymak olduğu ve bu haliyle de sanayicilerin ağzıyla konuştuğu ileri sürülmektedir. Ayrıca '*pragmatist*' ve hatta '*hedonist*' temellere dayandırılan bir sistemin, insana bakışı hakkında çok da derin tahlillerin

yukarıda da bu hususa işaret edilmiş ve Batı bilimindeki gelişmelerin, bilime has özelliklerden değil, o bilim görüşünden en çok faydalanan ve vasıfları İslam'a taban tabana zıt bir sınıf tarafından geliştirildiğinin altı çizilmiştir⁴⁰⁵. Bu sınıfın nihaî hedefi “*sınırsız sermaye birikimi uğruna sınırsız sermaye birikimi*” olarak belirlenmiştir. İlk bakışta toplumsal olarak saçma gibi görünen bu amaca bulunan gerekçe; “*bu birikimin uzun vadede toplumsal kazançlar sağladığı*” şeklinde geliştirilen bir savunmadır⁴⁰⁶. Ne var ki ekonomik büyüme ve onun motoru sayılan sermaye birikiminin, İslam dahil geleneksel hiçbir toplumda kutsandığını bilmiyoruz. Buna mukabil servetin belli bir zümrenin inhisarında dolaşıp durmasının kınandığını biliyoruz⁴⁰⁷.

Dolayısıyla Batı toplumlarında hakimiyeti elinde bulunduran belli bir sınıf ve onlarla menfaat birliği içinde bulunan bilim adamı ve siyasetçiler tarafından hukukî çerçevesi çizilen ve hayata geçirilen böylesi bir şirket yapılanması üzerine tesis edilen günümüz borsa sistemine, kuşkuyla bakmamız için yeterince sebep bulunduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. Bununla birlikte bazı müslüman iktisatçılar İslamî bir ekonominin kendi şartları içinde borsayı teşekkül ettirilebileceği kanaatindedirler

Kaldı ki bir de meselenin ikinci bir vechesi olan ve tartışmaya çok daha açık olduğunu düşündüğümüz ikincil piyasalar meselesi vardır ki; o, tek başına müstakillen incelenmesi gereken ve başlı başına bir vaka olarak üzerinde durulacak kadar ayrıntılı bir mesele olduğundan, ayrıca analiz edilmeye çalışılacaktır.

Bütün bunların yanı sıra, anonim şirketlerin çıkardığı hisse senetlerinin nâma değil de, hamiline yazılarak mübadele edilmesi, kişilerin ortaklık kuracağı kimseleri

yapılmasına gerek yoktur. O, kelimenin tam manasıyla ‘*homo-economicus*’ tur. Bkz. E. Roll, “Klasik İktisat ve Adam Smith”, *İktisat Risaleleri*, s.170 vd. ; G. Myrdal, “Modern İktisatın İdeolojik Arkapları”, *a.g.e.*, s.123-160.

⁴⁰⁵ Bkz. İ. Özel, *a. g. e.*, s.53.

⁴⁰⁶ I. Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, s. 39.

⁴⁰⁷ “*Tâ ki bu mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşıp duran bir devlet olmasın.*” Bkz. *K. K.*, 59/7. Hz. Ömer’in bu ayete dayanarak fethedilen arazilerin sadece savaşa iştirak eden gâziler arasında paylaşılmasına karşı çıktığını, aynı içtihadı ‘Miri’ arazi sisteminin uygulamasına Osmanlıların da dayanak yaptığını biliyoruz. Şayet Hz. Ömer kendisine ihtilaf eden, başta Hz. Bilal gibi sahabelerin itirazlarına uymuş olsaydı, İslam toplumu içinde apayrı bir aristokrat sınıfın çıkması da kaçınılmaz olmuş olacaktı. Bu konuda Hz. Ömerle kendisine muhalefet edenler arasındaki müzakerelerin ayrıntıları hakkında Bkz. Ebû Yusuf, *a.g.e.*, s. 109-117.

tanıma ve tercih haklarını kendiliğinden ortadan kaldırmış oluyor. Benzer şekilde, piyasaya arz edilen pay senetlerinin satın alınması sırasında zımnî şekilde akdedilen sözleşmeler, kişilerin satın aldıkları malın mahiyetini tam olarak bilmelerine elverişli değildir. Bu durumda İslam hukukunun diğer bir prensibi, görme hakkı ihlal edilmiş oluyor. Bu ise İslam hukuku açısından, tartışmalı bir durumun ortaya çıkmasına sebep oluyor. Çünkü Hz. Peygamber, “*Kim görmediği bir şeyi satın alırsa görünce onun muhayyerliği vardır.*” buyurmuşlardır. Kişi, ben görme muhayyerliğinden vazgeçiyorum dese bile bu muhayyerlik hakkı düşmez⁴⁰⁸. Buna şirket yapılarını bildiren malî analiz tabloları belli periyotlarla yayınlanan bülten ve yayın organlarında açıklanıyor şeklinde bir itirazla karşı çıkılabilir. Ancak bu savunma hem hukukî⁴⁰⁹ hem de iktisadî açıdan ikna edici değildir. Çünkü sıradan vatandaşlar bunların dilini anlamayabilir. Bunların dilini okuyabilenler ise; şirket bilançoları hakkında verilen bir takım bilgilerin, zaman zaman çeşitli muhasebe oyunları ile kendilerine sunulmuş yanlış bilgiler olması ihtimaline karşı çaresizdirler. Her iki durumda da, aldatılmanın caydırıcı müeyyidelerle engellendiğine dair yeterli cezaî yaptırımların bulunduğunu rahatlıkla söyleyemeyiz⁴¹⁰.

Kaldı ki hukukî olarak küçük pay sahiplerinin şirkete ortak oldukları yasayla tescil edilmesine rağmen, gerçekte ne sermaye artırımını, ne de kâr paylarının belirlenmesi ya da bunların hissedarlara hangi aralıklarla dağıtılacağı konusunda, çoğunluğu elinde bulunduran yönetim kurulu dışında diğer pay sahiplerinin hiçbir hakkı bulunmamaktadır. Bu durum da küçük pay sahiplerinin gerçekte ortak yapılmak için değil, tasarrufları kullanılacak kişiler olarak görülmesinin başka bir kanıtı olarak pekala değerlendirilebilir. Zaten alınan kararlarda yönetim kurulu, küçük pay sahiplerine karşı hukukî olarak hiçbir sorumlulukla karşı karşıya değildir.

⁴⁰⁸ Bkz. Mevsili, a.g.e., s.191-192.

⁴⁰⁹ İslam Hukukuna göre malı satan kimsenin satışa mevzu olan malın önemli ve incelikli vasıflarını söyleyip sıralaması, görmenin yerine ikame edilemediğinden müşterinin muhayyerlik hakkını zayi etmez. Hatta müşteri “muhayyerlik hakkım olmaksızın malı fiyatıyla birlikte kabullendim” dese bile, bu şart İslam’ın koyduğu hükmü değiştirmez. Bkz. A. Zeydan, *İslam Hukukuna Giriş*, s. 558-563.

⁴¹⁰ Bu tür durumlarda SPK m. 47’ye göre verilen cezalarının niçin yetersiz olduğu ve İslam hukukunda ‘ceza’ kavramından ne anlaşılması gerektiği ve konunun geniş bir kritiği için Bkz. A. Bayındır, a.g.e.,s.94-95.

Yukarıda altını çizmeye çalıştığımız hususlar dikkatle incelendiğinde, yapılmak istenen şeyin aslında, sermayenin tabana yayılması ve sermaye akışkanlığının artırılması değil, faiz karşılığı piyasaya çıkarılan tahviller gibi, yatırımcılar tarafından hisse senedi çıkarılmış olmasıdır. Bu benzetme ilk bakışta abartılı sayılsa bile, aynen tahvillerin faiz oranlarında olduğu gibi, hisse senetlerine yıl sonunda verilecek kâr oranını da % 51 çoğunluğa sahip kimselerin belirlemesi, bu iddiaya kuvvet kazandırıyor. Aynen banka faizlerinde olduğu gibi anonim şirketlerde dağıtılacak kâr miktarını belirleyen taraf, bütün üyeler değil, yönetim kurulunun tek taraflı kararıdır. Arada sadece küçük bir fark vardır; o da birinde verilecek faiz oranlarının dönem başında belirlenmesi ve garantili olması, diğesinde ise dağıtılacak kâr oranlarının dönem sonunda belirlenmesi ve kâr ve zarar riski taşınmasıdır. Gerçekte dağıtılan kâr payı oranlarının, şirket gelirlerinin ne kadarını temsil ettiği de tam olarak bilinemez. Bu durum, denetim mekanizmasına da tâbi değildir.

Özetlersek hisse senedini çıkaranlarla bunları pazarlayan aracılardan borsa işlemlerinden oldukça yüksek sayılabilecek kazançlar elde etmelerine mukabil; borsadan hisse senedi satın alan küçük pay sahiplerinin bunlara kaynak aktaran taraf olduğu söylenebilir. Bu durumda borsaların, piyasaya hisse senedi ihraç eden büyük sermayeyle, aracı kurumlara büyük kaynak transferi sağlarken; sermayenin tabana yayılması ve gelir dağılımını dengelemeye hizmet etmek gibi bir amaçları olmadığı, bilakis sermayenin fakirlerden zenginlere aktarılmasına hizmet eden bir sektör olarak sermaye yoğunlaşmasını daha da artırdığı rahatlıkla söylenebilir.

Şimdi de yukarıda yapılan analizlerden hareketle, problem olarak karşımıza çıkan meselelerin ayrı ayrı başlıklar halinde incelenmesine gelebiliriz. Bu problemler; anonim şirketlerin birtakım istismarlara imkan sağlayan ve emek-sermaye çelişmesini artıran yapısal özellikler taşıması, söz konusu sistemi hazırlayan şartların Batı menşeli olması ve sermayenin emekten bağımsız bir üretim faktörü olarak işlev görmesi, ikincil piyasa olgusu ve burada mübadele edilen menkul kıymetlerle aynî değerleri arasında meydana gelen nispetlilik, görme muhayyerliği hakkı ve hamiline yazılmış senetlerin hukukî durumu ve nihayet intifa hakkının mal olarak kabul edilip mübadele

edilip edilemeyeceği meselesi olarak hülasa edilebilir. Fakat hepsinden önce şayet bir borsa sistemi oluşturulacak ve ona göre akıl yürütülecekse, öncelikle bunun nasıl bir strüktürü olmalıdır sorusunun cevaplandırılması gerekecektir.

A- STRÜKTÜREL AÇIDAN BORSA

İslam'da bazı şartlar dahilinde günümüz benzeri bir borsanın olabileceğine dair görüş bildiren iktisatçılar olduğunu biliyoruz⁴¹¹. Türkiye'de yapılan çalışmalarda strüktürel bir durum analizinden ziyade, meselenin geleneksel fıkıh terminolojisindeki yerinin araştırılmaya çalışıldığını görüyoruz. Bu tür çözümleme tekniklerinin, usûl açısından hatalı olduğu ileri sürülebilir. Bununla birlikte izleyen bölümlerde, bu tür çalışmalara da sıklıkla atıfta bulunulacaktır. Burada ise meselenin farklı bir yönüne, ideal bir İslam ekonomisinde borsanın strüktürel durumunun nasıl olması gerektiğine temas edilecektir. Yapılan çalışmada muasır bir çalışmanın önerileri esas alınacaktır. Buna göre İslamî bir ekonomide oluşturması gereken borsa strüktürünün asgari şartları şunlardır⁴¹²;

“a-Bütün hisse senetleri sermaye piyasasında alınıp satılmalıdır. Çünkü İslamî bir ekonomide İnançlı bir müslümanın, karaborsada şahsi gelir elde etmeyeceği varsayılır.

b-Borsa, brokerlar vasıtasıyla ticareti yapılabilen hisse senetlerinin alım satımını ticari postalarla sağlayabilmelidir.

c-Borsada ticareti yapılabilen hisse senedine sahip bütün şirketler, üç aydan daha fazla olmayacak bir süre için, Borsa Yönetim Kuruluna kendilerine ait gelir-gider bilançoları hakkında bilgiler içeren bültenleri sağlamak zorunda olabilmelidirler.

d-Borsa yönetim kurulu her şirket için, üç aydan daha fazla olmayan bir sürede maksimum hisse senedi fiyatını belirleyebilmelidir.

⁴¹¹ Bkz. H. Karaman, “Menkul Kıymetler Borsası”, *İslam Açısından Borsa*, ss.59-62; A. Şafak, “Menkul Kıymetler ve Ticareti”, a.g.e., ss.66-79.

⁴¹² Mokhtar M. Metwally, “The Rol Of The Stock Exchange In An Islamic Economy”, *Journal Of Research in Islamic Economies Vol.2 No.1*, s. 24-25 vd.

e-Hisse senetleri belirlenen maksimum fiyattan daha yüksek bir fiyatla alınıp satılamamalıdır.

f-Hisse senetleri ticareti belirlenen tavan fiyatın altında yapılabilir.

g-Tavan fiyat aşağıdaki formüle göre belirlenmiş olmalıdır.

$$\text{TAVAN FİYAT} = \frac{\text{Şirketin Toplam Net Değeri}}{\text{Hisse senetlerinin Toplam Sayısı}}$$

Ayrıca hisse senetlerinin ticareti, tavan bir fiyat belirlendikten sonra sadece bir haftalık periyotlarla yapılabilmesi; aynı şekilde şirketler, yeni hisse senetlerini sadece alım-satım periyodu içerisinde çıkarabilmeli ve belirlenen tavan fiyata riayet etmelidirler.”

İleri sürülen şartlardan anlaşıldığına göre böyle bir sistemin alım satım işlemlerinde, brokerlar yerine posta havalesinin ikame edildiği görülüyor. Bilgisayar ve gelişmiş daha farklı haberleşme ve iletişim imkanlarının yaygın olarak kullanıldığı günümüz şartlarında, faks ve bilgisayarın posta havalesinden daha kullanışlı bir işlem aracı olduğu söylenebilir. Zaten geliştirilen teoride de esas maksat bir anlamda, hisse senetlerinin spekülasyon amacıyla mübadelesini engellemek için hamiline değil, nâma yazılı hale getirilmesi olarak karşımıza çıkıyor.

Ayrıca piyasa şeffaflığının azami ölçüde korunmasını sağlayacak karşılıklı bilanço bildirim zorunlu hale getiriliyor. Bunlara ilave olarak tavan fiyat belirlenmesi zorunlu hale getirilmiş ve belli esaslara bağlanmış oluyor. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta; narh belirleme işlemi yapılırken şirketin aynî varlıklarla hisse senedi fiyatları arasında reel bir ilişki kurularak bu işlemin yapılmış olmasıdır. Böylece günümüz borsalarında olduğu gibi şirketin aynî değerleriyle ihraç ettiği hisse senedi fiyatları arasında spekülasyon ve sair yollarla meydana getirilen sun'î farklılıkları gidermeye yönelik hayati bir önlem alınmış olmaktadır. Bir anlamda belirlenen tavan

fiyat, şirketin aynî değeriyle dalgalanma halinde olan hisse senetleri fiyatları arasındaki farkı gösteren bir barometre görevi üstlenmiş olmaktadır. Hisse senedi ihracıyla bunların mübadelesine de belli düzenlemeler getirilmek suretiyle küçük tasarruf sahiplerinin korunması cihetine gidilmiştir.

Fakat borsanın yapısal durumu incelenirken, şirketlerin hukukî durumu hakkında herhangi bir açıklamaya gidilmemiştir. Yukarıda uzun uzun tartışıldığı gibi, mevcut yapısıyla anonim şirketler birçok istismarı da beraberinde taşıyorlar. Her ne kadar yukarıda zikredilen şartların eksiksiz bir biçimde işletildiği farz edilse bile, buralara hisse senedi ihraç eden şirketlerin hukukî yapısı değiştirilmediği takdirde, aynı suistimallerin burada da tekrarlanmayacağını kimse garanti edemez.

B-ANONİM ŞİRKETLER AÇISINDAN BORSA

Anonim şirketlerle ilgili analizi daha fazla temadi ettirmeye gerek olmamakla birlikte, şu kadarı söylenebilir ki, mevcut haliyle bu şirket yapılarının kimlerin menfaatine hizmet ettiği âşikâr olduğundan, bunların İslam'ın temel ilkeleriyle bağdaştırılmasının hayli güç olduğu ileri sürülebilir. Bununla birlikte, âtl fonları ekonomiye katmak suretiyle değerlendirmek⁴¹³ ve bu yolla, hem sermayenin mobilitesini artırmak hem de, mülkiyeti tabana yaymak ve müslüman halkın refahını artırmak gibi gayeler ihmal edilebilir işlerden olmadığından, bunlara meşru ve uygulanabilir çözümler bulma gereği de göz ardı edilemez. Bu açıdan gerek 'mudârabe' gerekse 'müşâreke' vb. geleneğe ait şirket modelleri pekala bunların yerine ikame edilebilir. Mesela kısa vadeli ve ticari yatırımların *mudârabe* şirketiyle, uzun vadeli ve üretime yönelik yatırımların ise, *müşâreke* yöntemiyle çözümü yoluna gidilebilir.

Bu anlamda kısa vadeli yatırımların likidite oranı uzun vadeli yatırımlara göre daha yüksek olacaktır. Bilhassa *mudârabe* yoluyla toplanan fonlar kısa dönemli

⁴¹³ Daha önceki bölümlerde zekat'ın yatırım etkisine temas etmiştik. Buna infak'ın da ilave edilebileceği üzerinde durulmuş ve etraflı sayılabilecek analizler yapılmıştı. Bu sebeple elinde nisap miktarına ulaşmış bir

işlemlerde kullanılabilir. Bunlar daha ziyade ticari amaçlı yatırım alanlarında kullanılacak şirket yapılarını temsil ettiğinden, likidite oranı müşârekeye oranla daha yüksek olacaktır. Bunlar günümüz ÖFK'larının üç ve altı aylıkla bir yıllık dönem aralıklarıyla kâr payı dağıttıkları kısa vadeli alım satım işlerine imkan sağlayan ticari ortaklıklardır. Mevcut uygulamada vadeli banka mevduatlarına benzeyen özellikleri sebebiyle ikincil piyasaları oluşmamıştır. Çünkü burada ÖFK'na para yatıran kimsenin aldığı ticari belgeyi başkasına satması gibi bir durum söz konusu değildir. Bu nedenle böyle bir ihtimalin bulunması oldukça düşük bir ihtimal, hatta imkansız bir ihtimaldir. Bu sebeple üzerinde daha fazla durulmayacaktır.

Uzun vadeli yatırımlara plase edilen menkul kıymetlerin mübadelesine imkan tanındığı düşünülecek olsa bile, bunun günümüz anlamında portföy değerleriyle menkul kıymetlerin reel değerleri arasındaki fiyat farkının aracı kurumlar⁴¹⁴ ve borsa spekülâtorlerine transferine imkan tanımayan bir yapılanma içinde yürütülmesi sağlanabilir. Menkul kıymetlerin mübadelesi, günümüz anlamında istenildiği zaman elden çıkarılarak spekülasyona imkan sağlayacak ve sunî fiyat oluşumlarına hizmet edecek bir yapılanma yerine, yetkili kurullar kontrolünde ve yukarıda belirtilen şartlarla şeffaf bir yapılanma ortamında yapılabilir. Tabîdir ki burada da arz ve talep kuralları işleyecektir. Ne ki, aracilar ortadan kaldırıldığı gibi belirlenen tavan fiyat sayesinde talep cephesini oluşturan tasarruf sahiplerinin aldatılması da asgariye incek demektir.

Diğer yandan yatırımları artırmak ve bu suretle halkın refah seviyesini yükseltmek gibi gayeleri gerçekleştirmek, sadece likiditesi yüksek ortaklıklarla değil, likiditesi düşük ortaklıklarla da pekala sağlanabilir. Bilhassa üretime yönelik yatırımlar, yapısı gereği süre isteyen ve geri dönüşü uzun zaman alan yatırımlar olduğu için, bu sahaya yatırılan fonların dönem başında yapılacak sözleşmelerle, ancak

değer bulunduran kimsenin dönem sonunda hiç olmazsa bu kıymetin değerini koruyabilmek saikiyle mecburi olarak yatırımlara yönelmesi gerekecektir. Bkz. No: 213.

⁴¹⁴ İbn Abidin Kadı'nın kayda geçirdiği her bir dirhem için (% 0,5) ücret almasının uygun olmayacağını belirtmiştir. Bunun günümüzdeki anlamı 'aracı kurumlar' ve bunların gördükleri hizmete karşı aldıkları komisyon ücretidir. Bkz. İ. Özsoy, Faiz ve Problemleri, s. 153.

belli bir süreden sonra elden çıkarılmasına izin verilme yoluna gidilebilir. Bu arada zımnî anlaşmalarla oluşabilecek ikincil bir piyasanın oluşmasını önlemek için, düzenlenen senetler hamiline değil, nâma yazılarak bunların tedavülünü zorlaştıracak bazı yaptırımlar getirilebilir. İslam hukukunda hem ‘müşareke’ hem de ‘inan şirketi’ bu tür yapılanmalara imkan sağlayan özellikleriyle gayet uygun bir çözüm yöntemi olarak değerlendirilebilir⁴¹⁵.

C-TARİHÎ VE FELSEFÎ ARKAPLANIYLA BORSA

Sermaye piyasasını oluşturan unsurların, her ne kadar nesnel gerçeklikler olarak önümüze getirilmiş olsalar bile, gerçeğin böyle olmadığını biliyoruz. Batılı diğer kavramlar gibi sermaye piyasası kavramı da, Batı düşüncesinin tabîî unsurları olan ferdiyetçi, pragmatist, hedonist, dünyevi vb. özellikleriyle hemhal olmuş ideolojik bir bütünlüğün ayrılmaz bir parçası olarak görülebilir. Bu sebeple bunların iktibas edilerek ayrı bir kültürel ortamda gelişen ve farklı değerleri temsil eden başka bir sisteme parça parça entegre edilmesi oldukça zordur.

Böyle bir şeyin kısmî anlamda yapılmasında aslında fazla bir mahzur bulunmadığı, hatta faydalı olabileceği bile söylenilebilir. Fakat bunun yapılmasının da şartları vardır. Batı medeniyeti karşısında kendi asıllarına bağlı olarak yeniden inşa edilmiş bir medeniyetin, başka kültürlerle ait bazı faydalı unsurları kendi içinde eriterek yeniden tanımlaması ve bunları kendine mâl-etmesi pekala mümkündür ve tarihi örnekleri vardır⁴¹⁶. Ancak, henüz rüştünü ispat etmemiş kültürlerin, başka kültürlerden iktibas ettiği kavram ve kurumları kendi köklerinden referanslar arayarak

⁴¹⁵ Yukarıda zikredilen şartlar altında kurulabilecek bir şirketin yapısı, İslam’ın da kabul ettiği ‘İnan Şirketi’ ne de uygunluk arz edebilir. İnan Şirketi’nin yapısı ve işleyişi hakkında daha fazla bilgi için Bkz. Serahsî, a.g.e. II, s.151 ; İbnu’l-Hümmam, a.g.e. V, s.20 ; Kâsânî, a.g.e. VI, s.57 ; İbn Abidîn, a.g.e. III, s.372.

⁴¹⁶ Mesela Hz. Ömer’in Bahreyn taraflarından getirilen oldukça külliyetli miktardaki malların dağıtılması konusunda müşkül vaziyette kalıp durumu arkadaşlarıyla istişare ettiğinde ashaptan Halit bin Velid, “ Ben bir ara Şam’da buldum. Oradaki meliklerin dîvanlar tuttuğunu ve askerlerle onların ihtiyaçlarını yazdıklarını gördüm. Sen de dâvanlar tut, kayıtlar yazdır. Askerler edin ve onları defterlere yaz.” demiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer insanların evlerine göre sayılmasını ve dîvanlar tutulmasını emrettiğini biliyoruz. Fakat bütün bunları yaparken, yapılan işlerin anlatılan bölgedeki uygulamalarının bir tekrarı şeklinde değil, kendi ölçüleri ve ümmetin ihtiyaçları dahilinde yeniden yorumlama yolunu tercih eder. Bkz. Mâverdi, E’l-Ahkâmü’s-Sultâniyye, s.338 vd. Aynı şekilde müslümanların, Doğu Roma’nın dinar’ı ve Sâsânilerin dirhem’ini almakta tereddüt göstermedikleri de biliniyor.

meşrulaştırma çabasına gitmesi, istenmeyen sonuçlar doğurabilir ve hatta o kültürün, bütünüyle asimile olması sonucunu bile doğurabilir⁴¹⁷. Bilhassa Batı medeniyeti içinde gelişen ‘bilim’ zihniyetinin taşıdığı ‘nesnellik’ iddiası, bir bakıma, eşyanın ve hatta insanla birlikte bütün varlıkların anlamını yitirdiği ‘seküler’ anlayışla doğrusal bir biçimde ilişkili olduğundan, her şeyi ve bu arada insanı bile herhangi bir ‘nesne’ gibi algılanır hale getirmiştir⁴¹⁸.

İşte, bu felsefi temellerle olan doğrusal ilişkisi ve bu temeller üzerinde yükselen yapısı yüzünden, Batı medeniyetinde gelişen sosyal bilimlerin konusu olan insan da, üretip-tüketen ekonomik bir değerden öte bir anlam ifade etmiyor. Söz konusu değerlerin üretici ve taşıyıcı sınıfı olan burjuva, esas itibarıyla kökleri çok eskilere dayanan bir sınıf savaşının nihai galibi olarak, her şeyi kendi çıkarları doğrultusunda düzenleyen bir anlayışı temsil ettiğinden; oluşturduğu bütün değerler ve bu arada borsa ve menkul kıymet olayını da muhtemelen kendi çıkarlarına göre düzenlemiş olmalıdır. Bu yüzden de, daha fazla kazanıp daha fazla büyümek ve sermayeyi sürekli olarak biriktirerek, bu davranışını tartışılmasını dahi istemediği bir ideoloji haline getirmiştir. Bu felsefi temeller üzerinde yükselen Batı değerler sistemi, kendi dışında kalan bütün kültürel değerleri ‘XIX.Yüzyılda gayr-i medenî bugün de az gelişmiş veya daha nazik bir ifade ile gelişmekte olan ülkeler şeklinde’ nitelendirmiştir⁴¹⁹. Kendi ürettiği değerlerden başka hiçbir değer sistemini ciddiye almamak şeklinde tezahür eden bir zihniyetin inisiyatifinde gelişen kurumların kamu yararını değil, belirli bir zümre ya da sınıf menfaatini koruduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

⁴¹⁷ Toynbee'nin San'a İmamı Seyyit Yahya ile bir İngiliz elçisi arasında geçen konuşmayı naklettiği anekdot, Batı medeniyetini uzak perspektiften seyreden İmam'ın, batı medeniyetinin tek ve bölünmez bir bütün olarak gördüğünü anlatırken, aynı düşüncelere bir medeniyet tarihçisi olarak kendisinin de takdir hisleriyle katıldığını belirtiyor. Bkz. A. Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, s. 170-171.

⁴¹⁸ Bu bağlamda M. Turhan *laik bilgi, nesnellik ve rasyonalite* arasında doğrusal bir ilişki kuruyor ve bunun Batı medeniyetinin ayırıcı ve mümeyyiz vasfı olduğuna işaret ediyor. Aynı yerde biraz da hayıflanarak; “*Buna mukabil, ümmî veya Avrupalı olmayan diğer medeniyet ve kültürlerde, hiçbir madde, cisim veya faaliyet yoktur ki ruhi bir manayı haiz olmak üzere bu münasebeti ifşa etmesin.*” şeklinde söylediği bu sözler, aslında geleneğe ait bütün kültürlerin müşterek özelliği olan *organik hayat* telakkisinden başka bir şey değildir. Oysa Batı'da bu anlayış, organik değil mekaniktir. İşte bu sebepten dolayı da başka kültürlerle aktarıldığı zaman, oradaki yapıyı ya tamamen değiştirecek veya bozacak ya da ona adapte olamayacak demektir. Mümtaz Turhan'ın konuyla ilgili görüşleri için Bkz. M. Turhan, *Kültür Değişmeleri*, s. 254.

⁴¹⁹ A. Tabakoğlu, “İslam İktisadı Açısından ‘Kalkınma’”, *İktisadi Kalkınma ve İslam*, s.242.

Meselenin bu yönleri dikkate alındığı zaman; diğergamlık ilkesinin ahlakî bir fenomen olarak hayatın her anına sirayet ettiği ve kamu menfaatinin her şeyin üzerinde tutulduğu bir iklimin insanlarına, her şeyin alınıp-satılabilir bir 'meta' olduğu bir dünyanın değer ve kurumlarını, üzerinde yapılacak birkaç rötuşla yegane uygulanabilir çözümlermiş gibi dayatmanın muhtemel sonuçları, bizleri muhtemelen San'a imamının maruz kaldığı duruma düşürebilir⁴²⁰. Ampirik gözlemler de, mevcut borsa yapılanmasının hem sınıflar arası uçurumu derinleştirdiği, hem de son tahlilde üzerinde durulduğu üzere, bu tip uyarlamaların, uyarlanacak yapı için mevzî bir değişiklikten ziyade, küllî bir değişiklik anlamına geleceği ve sistemin tümüne sirayet etme istidadını taşıdığını göstermektedir.

Kaldı ki yukarıda da bir nebze temas edildiği üzere, mevcut borsanın yapısı ve işleyiş şekli dikkatle gözlemlendiğinde, emek-sermaye çelişmesini çözme değil, bilakis artırma istikametinde bir seyir izlediğini ileri sürmek için bir çok gerekçenin bulunduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda belirtilen tarihsel arka-plan dikkate alındığında, bu sürecin böylesi bir seyir izlemesinin, son derece olağan ve anlaşılabilir sebepleri olduğu sonucuna varılabilir. Çünkü sistemi kuranlar, tabii olarak kendileri için en uygun olanı tercih etmişlerdir. Bu durum kendileri açısından gayet tabii bir davranış tarzı olarak karşılanabilir, normal de budur. Ancak belli bir sınıfın çıkarlarını temsil eden yanlı ve ideolojik kavram ve değerlerin, genel-geçer ilkeler halinde evrensel geçekliklermiş gibi takdim edilmesi izah edilebilir bir davranış biçimi olarak karşılanamaz. Neticede borsanın yapısı ve kuruluş amacı gereği, bu yapıyı oluşturan büyük sermayenin yanında onların menfaatleri istikametinde bir seyir izlemesine mukabil, küçük tasarruf sahiplerini sömürdüğünü ve emek sermaye çekişmesini artırdığını söyleyebiliriz.

Bu sebeple mevcut yapı ve İslam'ın genel ilkeleri karşılaştırıldığında bu ikisinin birbiriyle uzlaşmasının oldukça zor olduğu görülüyor. Ancak sermayenin likidite

⁴²⁰ Toynbee yukarıda da atıfta bulunduğumuz anekdot içinde, Batı'nın içki ve parlamentosunu kabul etmeyen imamın, onların askerî tekniğinin ilkelerini benimsemekle, geleneksel İslam medeniyetini bütünüyle parçalayacak bir belayı insanların başına sardığını zikrediyor. Bkz. A. Toynbee, a.g.e., s.171.

oranını yükseltmek ve bu suretle eldeki atıl fonların ekonomiye katılımını sağlayarak toplam refahı artırmak, asli gayelerin tahakkuku için kaçınılmaz hale gelmişse, o zaman da bunun İslam'ın temel prensipleriyle çelişmeyecek şekilde yeniden yapılandırılması gerekir. Yukarıda çizilen çerçeve ve daha sonra geliştirilecek birtakım yöntemler, bu sahada yapılması gereken vecibeler arasında zikredilebilir.

D- İKİNCİL PİYASA OLGUSU AÇISINDAN BORSA

İkincil piyasalar konusunda C. Kallek'in naklettiği bir hadise, meseleye bakışımıza önemli açılımlar getirmesi bakımından hayli ilgi çekici gelebilir⁴²¹. Bu vakıa ikincil piyasalar hakkındaki görüşlerimizin tayininde önemli bir özelliğe sahiptir.

Yukarıda zikredilen tarihsel uygulamadan, günümüz anlamında her tür kıymetli evrakın ticari bir emtia gibi ikincil bir piyasada alınıp satılmasının tasvip edilmediğini anlayabiliriz. Çünkü ikincil piyasa, hiçbir katma değer üretmeden piyasaları manipüle eden küçük bir azınlığın, piyasaya arz edilen menkul değer ile bunların temsil ettiği aynî değer arasında oluşan farkı, zahmetsizce ceplerine indirdiği bir mekan haline gelebiliyor. İlk müslümanlar ve bu arada Hz. Ömer haklı olarak bu tür işlemlerle faiz arasında doğrusal bir ilişki kurmuş olmalı ki, bu ve benzeri faaliyetleri yasaklamışlardır. Gerekçeleri ise, burada meydana gelen rant benzeri tortuyu,

⁴²¹ “Hz. Ömer'in hilafeti döneminde meşhur bir kıtlık senesi olmuştur. Hz. Ömer, Mısır valisi Amr bin e'l-As'a mektup yazarak oradan Medine'ye yani hilafet merkezine yiyecek gönderilmesini istemiştir. Amr bin e'l-As da o devirde ihtiyacı giderecek miktarda yiyecek malzemesi göndermiş ve civar iller de bu malzemedен faydalanmıştır. Civar illerde beklenen bu malzeme dağıtılmadan önce, sâk tabir edilen belgeler düzenlenmiş ve bu kişilere kendi adlarına düzenlenen bu sâklar dağıtılmıştır. Kaynaklar daha sonra bu sâkların, elden ele dolaşip sürekli satılmaya başladığını veya arkasında yüz ayrı gayri menkulu daha doğrusu aynî değeri temsil eden ve üzerinde netice itibarıyla falanca adına şu kadar hububat bu kadar hurma, diye yazan belgelerin o kadar yaygın şekilde alınıp satılmaya başladığını, o kadar ki, Hakim bin Nizam isimli bir sahabenin bu belgelerden alıp satarak kazandığı yüz bin dinar maldan Hz. Ömer'in haberi olduğunda, durumu kendisine sorar ve bunun doğru olduğunu öğrenir. Hz. Ömer, iade edeceksin bu gayri meşru bir alışveriştir, dediğinde O da bunun mümkün olmadığını söyler. Çünkü alan aldı satan sattı. Ancak ben malımın ana parasından Allah yolunda tasadduk ediyorum der ve Hz. Ömer'in elinden kurtulur.

Bazı kaynaklar daha sonra benzer bir olayın Mervan bin Hakim'in hilafeti döneminde olduğunu yazıyorlar. Zeyd bin Sabit isminde bir sahabe yanında bir başka sahabeye Mervan bin Hakim'in yanına gidip bu belgelerin alıp satımını işarette bulunarak: “Ya Mervan faizi helâl mı kıydın?” diye sorar. Mervan bin Hakim ne demek istiyorsunuz diye sorduğunda, böyle sâkların halkın alıp satmaya başladığını bunların da faizden farksız şeyler olduğunu söylediğinde, Mervan bin Hakim bunu bilmediğine yemin ederek derhal zabıtalara gönderip olayın takibe alınmasını ve sâkların üzerinde isimleri yazan kişilere tabi haklar zayi olmamak kaydıyla iade edilmesini emreder. C. Kallek, “Müzakerecilerin Görüşleri”, *İslam Açısından Borsa*, s.133-134.

muhtemelen bir tür faiz, ya da faiz benzeri muamele şeklinde değerlendirilmiş olmalarıdır.

Diğer yandan faizin bütün çeşitlerinin Hz. Peygamber tarafından açıklanmadığını biliyoruz⁴²². Bununla birlikte, dinin ruhunu en iyi bilen kimseler olarak cumhurun üzerinde ittifakla birleştiği sahabe ve bilhassa Hz. Ömer gibi kimselerin, faizli işlem olarak telakki ettiği bir muamele çeşidinin, en hafif tabirle faiz şüphesi olan muameleler cinsinden kabul edilmesi gerekir⁴²³. Bir kimsenin din kardeşine şefatçilik/aracılık yapması ve hemen bunun akabinde ondan bir hediye kabul etmesi halinde elde edilen faydanın bile, riba çeşitlerinden büyük birinin işlenmesi olarak nitelendirildiği bir dinî sistemin⁴²⁴, bu mesele hakkında çerçeveyi ne kadar geniş tuttuğu kolayca anlaşılabilir. Kaldı ki, meselenin bu yanı bir tarafa bırakılsa bile; köylü adına şehirlinin aracılık yapması ve bu suretle elde edilen kazancın meşru olduğunu kabul etmeyen bir inanç sistemine göre, borsalarda işlem yapan aracı kurumlar ve bunların elde ettiği kazançların da haliyle meşruiyeti tartışmalı hale gelecek demektir.

İkincil piyasa olgusunun en önemli işlevinin, orta ya da uzun vadeli fonlar olarak yatırılan aynî değerleri temsil eden menkul kıymetlerin likiditesini artırmak olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu yolla likiditesi artan fonlar, her zaman için elden çıkarılabilme imkanına sahip olduğundan, küçük tasarruf sahipleri ihtiyaç duydukları her zaman, -gerek muamele saiki gerekse beklenmeyen yeni durumlar karşısında ihtiyat saiki ile veya daha kârlı buldukları başka alanlara plase edebilmek amacıyla bunları paraya çevirebilirler. Bu yolla borsa daha cazip hale geleceğinden, âtil halde

⁴²² Nitekim sahabenin fakihlerinden biri olarak bilinen İbn Abbas'a göre, en son nâzil olan ayet 'riba' ayetidir. Hz. Ömer de bu konuda şunları söylüyor; " Riba ayeti Kur'an'da nazil olan son ayetlerdendir. Hz. Peygamber ribanın birçok çeşitlerini bize bildirmeden vefat ettiler. Bunun için de siz malum olan ribayı bıraktığınız gibi, riba şüphesi olan şeyi de terk ediniz." Cessas bu konuyla ilgili olarak şu değerlendirmede bulunuyor; " Bununla sabit oldu ki riba, şerî bir isim olmuştur. Lügatteki asıl manasıyla kalmış olsaydı, Hz. Ömer'e gizli kalmazdı. Çünkü kendisi Arap olduğu gibi, Arap dilini de en iyi bilenlerden birisiydi." Bkz. Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'an I*, s.464-465, 646.

⁴²³ Nitekim Serahsî ve Kasanî gibi Hanefî fakihleri, faiz şüphesi bulunan muamelelerin de aynen faiz gibi hüküm alacakları bu nedenle de bunların her türünden sakınılması gereğinin altını çizmişlerdir. Bkz. Serahsî, *a.g.e. XII*, s. 179 ; Kâsânî, *a.g.e V*, s.198.

⁴²⁴ Konuyla ilgili hadis ve riba şüphesi bulunan meseleler hakkında daha ayrıntılı değerlendirmeler için Bkz. M. Baktır, "İslam Hukukunda Zarûret Hâli Ve Faiz " , *İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri*, s. 125-127.

duran fonların ekonomiye kazandırılması ve bu suretle hem kalkınma hem de istihdamın artırılması daha kolay hale gelecektir. Daha teknik bir deyimle tasarruf, sadece gelirin değil sermaye verimlilik oranı ve likidite derecesinin de bir fonksiyonu haline gelecektir. Gelirlerin gayri menkul ve tüketim harcamaları yerine, yatırım harcamalarına yöneltilmesi; toplam gelir ve dolayısıyla toplam refahı artırmak suretiyle herkesin menfaatine işleyen bir görünüm sergileyebilir.

Meseleye bu açıdan yaklaşan bir kısım müslüman iktisatçılar, ‘Esas itibarıyla İslami öğretiler üzerine kurulan bir serbest gelir ekonomisinde, sermaye piyasasına sahip olmak mümkündür. Bununla birlikte Keynezyen tipteki bir spekülasyon, borsanın adil bir yapıya kavuşmasına izin vermeyebilir. Teklif edilen borsa yapısı finansal etkinlik ve yüksek bir likidite sağlayacağı için, bu tür olumsuz dalgalanmalara izin vermez. Ayrıca bir İslam ekonomisinde borsanın performansı, hisse senedi ihraç eden şirketlerin performansına daha iyi ve doğrudan doğruya bağlanmış olabilir. İslam otoriteleri de dinin yasaklamış olduğu tekelci oluşumlara izin vermeyebilir’⁴²⁵. Fakat hemen belirtmek gerekir ki, yukarıdaki görüş sahibinin daha önce iktibas edilen görüş ve önerileri dikkatle gözden geçirilirse; orada da ikincil piyasa olgusu ve bunun ortaya çıkaracağı birtakım spekülasyon faaliyetlerinin reddedildiği kolayca anlaşılır.

Ancak günümüzdeki borsa strüktürü ve onun tabii uzantısı olan ikincil piyasa mekanizmasında durum hiç de teoride anlatıldığı gibi değildir. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu durumdan belli bir fayda sağlandığı ve hatta bu yolla ülke kalkınması ve sermaye birikimine de hizmet edildiği söylenebilir. Ne var ki, aynı mekanizmanın herkese ve bilhassa küçük tasarruf sahiplerine fayda sağlamak yerine, onların küçük tasarruflarını aracı kurumlar, büyük sermaye ve onun bir uzantısı olan spekülasyonculara aktardığını söyleyebilmek için de uzun boylu araştırma yapmaya gerek olmadığını belirtmemiz gerekir.

Ayrıca menkul kıymetler piyasasında yapılan alışverişler sonucu oluşan fiyat hareketlerinin yükselip düşmesi ve buna bağlı olarak gelişen sermaye hareketleri,

temsil ettikleri aynî değer ve şirket yapılarıyla doğrudan doğruya bir ilişki içinde değillerdir. Başka bir ifade ile mübadele esnasında oluşan sermaye hareketleri, pay sahipleriyle sanayi kesimi arasında bir sermaye transferine konu olmuyor. İkincil piyasalar dediğimiz menkul kıymetler piyasasında oluşan fiyatlarla, menkul değer ihraç eden şirketlerin aynî değer fiyatları, birbiriyle yapışık ilişkiler içinde olmadığından, fiyat yansımaları ikinci bir menkul kıymet ihracına kadar şirketin aynî değerlerini hiçbir şekilde etkilememektedir. Bu haliyle sermaye piyasasıyla menkul kıymet piyasası birbirinden kopuk piyasalar olarak nitelendirilebilir. Bundan dolayı bunlara ait menkul kıymet fiyatlarında meydana gelecek herhangi bir fiyat artışı, o firmaların eline herhangi bir nakit akışı sağlamaz. Yalnız hisse senedi fiyatı artan bir firma piyasaya ikinci kez menkul kıymet ihraç ettiğinde, daha önce piyasada oluşan fiyat seviyesi, o firmanın çıkaracağı yeni menkul kıymetlerin fiyatını belirlemede etkili olacaktır.

Bu durumda, menkul kıymet piyasalarında oluşan fiyat değişimleri ve sermaye hareketlerinin, ilk anda doğrudan doğruya yatırımlara etkili olduğu söylenemez. Bu arada oluşacak ekonomik rant doğrudan doğruya belli bir rantier kesimin cebine gidecek demektir. Sözelimi menkul kıymet piyasalarında A firmasının hisse senetlerinin aşırı değer kazandığı ve piyasaya ikinci kez menkul kıymet ihracında bunun da etkisiyle hisse senetlerini yüksek bir fiyatla sattığı ve buradan elde ettiği fazlayı yatırımlara dönüştürdüğünü düşünsek bile, belli bir süre sonra bu şirkete ait hisse senetlerinin fiyatları ister istemez düşecek ve bu sefer, firma kazanırken küçük yatırımcılar kaybedecektir. Mekanizmanın hangi tarafından bakılırsa bakılsın, kazanan kesim küçük pay sahipleri değildir. Bu şekilde elde edilen haksız gelirler ister yatırımlara isterse piyasada spekülasyon yapan rantier ve aracı kurumlara gitsin; neticede yapılan işin esası kul hakkının ihlali ve bir tür kumar anlamına geliyorsa, bunun meşru olduğunu söylemek oldukça zor hale gelecek demektir.

⁴²⁵ Bkz. Mokhtar M. Metweally, a.g.e., s.30.

E-GÖRME MUHAYYERLİĞİ AÇISINDAN BORSA

İkincil piyasaya arz edilen kıymetli evrak⁴²⁶ ve bunların temsil ettiği nominal değerle, bunları ihraç eden şirketin aynı değerleri arasında doğrusal bir bağ kurmak her zaman için mümkün olmayabilir. Başka bir ifadeyle şirketin ihraç ettiği hisse senetleri ikincil piyasada şirket değerinin birkaç misli üzerinde veya daha altında bir fiyatla alıcı bulabilirler. Bazı borsa spekülörlerinin borsada yaptıkları manipülatif hareketlerle ikincil piyasada işlem gören hisse senedi fiyatları üzerinde ne derece etkili oldukları konuyla ilgili herkesin malumu olan meselelerdendir.

Bu kıymetler ancak, ya piyasaya ilk ihracı anında belirlenmiş birincil piyasa fiyatını, ya da ikincil piyasada daha sonra oluşan arz ve talebe göre belirlenmiş ikincil piyasa fiyatını gösterebilirler. Gerek birincil piyasalara çıkarılırken, gerekse ikincil piyasalarda tedavül edilip dolaştırılırken oluşan piyasa fiyatı, her zaman için bunların hakiki değerini yansıtmış olmayabilir. Yani bu tür kıymetli evrakı alan ve kendini satın aldığı hisse senedini ihraç eden şirketin hissedarı hisseden bir kimse, gerçekte neyi satın aldığını tam olarak bilemeyebilir. Profesyonel bir analiz imkanı olmayan küçük tasarruf sahiplerinin, son derece teknik bir dille hazırlanmış olan şirketlerin mali tablolarını analiz edip ona göre karar vermeleri, genelde çok düşük bir ihtimal olarak değerlendirilebilir.

Diğer yandan bunları periyodik aralıklarla yayımlayan firmaların, kıymetli evrak ihracı anında bir takım muhasebe oyunları ile şirketlerinin gerçekte iyi olmayan durumlarını iyi, temettü dağıtacağı zamanlarda ise gerçekte fazla olan kârlarını düşük olarak göstermeleri her zaman ihtimal dahilinde olabilir. Bu tür suistimal çeşitleri daha da çoğaltılabilir. Özetle ifade etmek gerekirse, tüm bu yanlış bilgilendirmeler sonucu o firmaya ait hisse senedini satın alan kimsenin, gerçeği öğrendiği zaman hakkının iade

⁴²⁶ Buraya kadar sık sık kullandığımız menkul kıymet veya kıymetli evrak tabirleri genelde hisse senedi karşılığında kullanılmıştır. Tartışılan konu da esasen budur. Çünkü açıkça faiz karşılığı piyasaya sürülen tahvil veya hazine bonolarının meşru olup olmadığı tartışılacak meselelerden olmadığından, bunların üzerinde durulmamıştır. İlerleyen bölümlerde, günümüz sermaye piyasalarında ihtikar vb. konuların analizi yapılırken, yeri geldikçe o konulara da temas edilerek üzerinde durulacaksa da, burada o meseleye hiç girilmeyecektir.

edileceği bir mekanizmaya başvuru hakkı var mıdır yok mudur? Mesele budur ve tartışılacak konu da burada düğümlenmektedir.

İslam fihhına göre görme muhayyerliği, anlaşma zamanında akde mevzu olan şeyi görmeksizin yapılan bir akdi, üzerinde anlaşmaya varılan şeyi gördükten sonra taraflardan birine feshetme yetkisini veren bir haktır. Bu o kadar tabî bir haktır ki, akit anında şart olarak belirtilip belirtilmemesi neticeye hiçbir şekilde tesir etmez. Hatta malı satan kimsenin satışa mevzu olan malın önemli ve incelikli vasıflarını söyleyip sıralaması da, görmenin yerini tutmadığı için, müşterinin hakkını zayi etmez. Malı görmeden yapılan alışveriş akdi geçerli bir akit olmakla birlikte, hak sahibine karşı akdin bağlayıcılığına manidir, yani hak sahibine nispetle akit bağlayıcı değildir⁴²⁷. Müşteri, ben görme muhayyerliğinden vazgeçiyorum dese de bu hak kendisinden düşmez⁴²⁸.

İslam hukuku meseleyi bu derece sıkı tutmasına mukabil, mevcut borsa yapısında muhtemel aldatılmalara karşı caydırıcı bir güvence mekanizmasının oluşturulduğu söylenemez⁴²⁹. Bu bakımdan hak sahipleri büyük ölçüde korumasız bırakılmışlar denilebilir. Ayrıca Mecelle'de⁴³⁰ konuyla yakından ilgili bir madde, alıcı ya da satıcıdan birinin '*gabn-ı fâhiş*'⁴³¹ yaparak diğerini aldatması durumunda, aldanan tarafın alışverişini tek taraflı olarak feshetme yetkisinin bulunduğunu belirtmektedir. Bu açıdan bakılınca da mevcut borsa yapısının, İslam hukuku açısından en azından tartışmalı olduğu söylenebilir.

Senetlerin nâma veya hamiline yazılı olup olmaması meselesi hakkında muasır bir çalışma, bir takım şartların yerine getirilmesi halinde bunun alınıp satılmasında bir

⁴²⁷ A. Zeydan, *İslam Hukukuna Giriş*, s. 558-563.

⁴²⁸ Mevsili, a.g.e., s. 191-192.

⁴²⁹ Bununla ilgili değerlendirmeler için Bkz. A. Bayındır, a.g.e.,s.94.

⁴³⁰ "*Mütebayiandan biri diğerini tağrir edip de bey'de gabn-ı fâhiş olduğu tahakkuk ettikde mağbun olan kimse bey'i feshedebilir.*" Mecelle Md. 357.

⁴³¹ Gabn-ı fâhiş; "Uruzda nısf-ı öşür (onda birin yarısı), hayvanlarda öşür (onda bir), akarda humus (beşte bir) miktarı veya daha ziyade aldanmak yerinde kullanılan bir tabirdir. Gabn; muamelelerde aldatmak, fâhiş de fazla manasına geldiği için tabirin manası alışverişte fesat demek olur." Bkz. M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* I, s.641. Günümüz Türkçe'sine aktarırsak; ticari mallarda % 5, hayvanlarda %

mahzur olmayacağını ileri sürüyor. Bu şartlar; ayıptan beri olma, işlemin hile ve desiseye dayanmaması, hata ve zorlamanın olmaması, muztar durumdan yararlanılmaması, bir diğer ifadeyle muztar kişinin elinden bu senetlerin alınmaması veya böylelerine o senetlerden satılmaması biçiminde ifade edilebilir. İslam'da haksız rekabet, yanıltmaya dayanan komisyonculuk tipi, gabin ve hile (Mecelle Md. 164, 165), tağrir anlamını içeren ızdırar halindeki işlemler, üretici ile tüketici arasına girip sunî fiyat artışlarına neden olma...gibi girişimlerin hepsi, birer haksız kazanç yolu kabul edildiğinden yasaklanmıştır. Bir menkul kıymet pazarlamasında bunlar yoksa o zaman menkul kıymeti ihraç eden ilk elden alma yerine bunun hamilinden veya borsasından alınmasında sakınca yoktur⁴³².

Fakat yapısal olarak, söz konusu yasaklı muameleleri adeta zorlayan bir strüktürün bulunduğu bir ortamda bunlar yapılmazsa, nama veya hamiline yazılan bu evrakın alınıp satılmasında hiçbir mahzur yoktur demek, bir anlamda havada kalmış sözler olarak değerlendirilebilir. Çünkü söz konusu strüktür, konulan yasakların uygulanmasını değil, uygulanmamasını icbar eden bir özelliği haizdir. Herkesten yüksek ahlak sahibi olması beklenemez, beklense bile mevcut boşlukları istismar eden kötü niyet sahipleri daima bulunabilir. Oysa İslam hukuku, bu gibi durumları dikkate alarak '*sedd-i zera'*' prensibini fikhın aslî kaynaklarından birisi olarak kabul etmiştir. Prensip bellidir; suçtan önce suça götüren yolun izalesi gereklidir⁴³³.

F-İNTİFA HAKKI VE MENKUL KIYMETLER YÖNÜYLE BORSA

Yukarıda belirttiğimiz gibi bizim burada menkul kıymetlerden kastımız işletmeye ortaklık hakkı sağlayan hisse senetleridir. Burada incelenecek olan konu da,

10 ve gayri menkul mallarda % 20 oranındaki aldatma gabn-ı fâhiş kapsamına dahil olmuş olur. Yukarıda verilen oranlar, fukahanın üzerinde birleştiği oranlar olup Mecelle'de de aynen zikredilmişlerdir.

⁴³² A.Şafak, a.g.e., s.75.

⁴³³ Usûlcüler mefâside yol açan fiillerin ya bizatihi fâsit ve haram ya da bizatihi mübah ve caiz olabileceğini belirtmişlerdir. Birincisi tabiatı icabı şer, zarar ve fesada yol açan fiillerdir. Bunlar; akli dengeyi bozan miskiratı içmek, namusları kirleten zina iftirası ve nesebi karıştıran zina gibi. İkincilerse; gayri menkulu haram yollarda kullananlara kiraya vermek ya da faiz muamelesinde bulunmak için alışverişi vesile olarak kullanmak vb. gibi fiillerdir. Görüldüğü gibi, mefsedete yol açan fiillerin illa da bizatihi şer, zarar ve fâsit olması gerekmeyebilir. Zatında mübah ve caiz olan fiiller de eğer mefaside alet oluyorsa yapılması yasaklanabilir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. A. Zeydan, E'l-Vecîz, s.206 vd.

senedin temsil ettiği intifa hakkı mal mıdır değil midir? Böyle bir hakkı temsil eden senetler müslüman muhitte geçmişte olagelmiş midir? gelmemiş midir meselesidir. Hak ve menfaatlerin mal olup olmadığı konusunda fakihler arasında görüş birliği mevcut değildir. Şayet bir menfaat mal ile fiilen sıkı sıkıya ilgili ve ilintili ise buna diğer mezhepler yanında hanefi hukukçuların bir çoğu da mal nazarı ile bakıp değerlendirmişlerdir. Mesela geçit, kullanım, süknâ hakları gibi. Fakat ilk hanefi fakihleri, menfaatlerin genelde mal olmadığını belirterek bunların el değiştirmelerine karşı çıkmışlardır. Zira onlara göre malın elde edilmesi, kazanılması ve ihtiyaç zamanı için biriktirilmesi mümkünken menfaatler için böyle bir şey mümkün değildir. Menfaat bir vasıftır, uzun bir süre sürüp gidemez. Ancak Kâsâni gibi bir kısım muahhar hanefiler, “araziye tabi olarak irtifak hakları aslında bir mal değilse de mal gibi muamele görmekte ve onun yerine geçmektedir.” şeklinde bir yaklaşımla ele almışlardır⁴³⁴.

Diğer mezheplerin menfaatleri mal saymaları konusundaki yorumları ise şöyledir: “Mal, insan menfaatine yaratılmış şeylerdendir. Bir yönüyle menfaatler de öyledir. Menfaatin gerçekleşmesi o menfaatin söz konusu olduğu yeri veya malı ele geçirmekle mümkündür. Kendilerinden yararlanan şeyler ise ancak birer maldır. Çünkü malda yararlanma esastır. İslam hukukunda kendisinden yararlanan şeyler mal sayılmaz. Malların menfaatlerinin mal gibi gösterilebileceğine, onlardan yararlanılabileceğine Kur’an da temas etmektedir⁴³⁵.

Mecelle’de ise daha sonraki Hanefi hukukçuların görüşü benimsenmiş ve “*Mülk insanın malik olduğu şeydir; gerek âyân olsun ve gerek menafî olsun.*” denilmiştir⁴³⁶. İşte bu farklı yorumdan hareketle şu farklı sonuçlara varılmaktadır⁴³⁷. İlk Hanefilere göre intifa hakkı mirasla geçmez, hak sahibinin ölümüyle son bulur. Böyle bir hakkı gasb eden ödenekle yükümlü tutulmaz. Sonraki Hanefilere ve diğer hukuk

⁴³⁴ Zikreden A. Şafak, a.g.e., s.72.

⁴³⁵ İbn Kudâme, a.g.e. V, s.518.

⁴³⁶ Bkz. Mecelle, Md. 125.

⁴³⁷ A. Şafak, a.g.e., s.72 vd.

mezheplerine göre ise durum tamamen bunun aksinedir. Bu guruba göre eksik mülkiyet söz konusudur. Bunlar a şu alt guruplara ayrılır:

a-Yalnız rakabe mülkiyeti (kuru mülkiyet),

b-Menfaat mülkiyeti (İntifa hakkı), şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

Rakabe mülkiyeti de bazı hallerde kendi arasında ikiye ayrılır. Bu da; şahsi intifa hakkı ve aynî intifa hakkı(İrtifak hakkı)şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

Yalnız rakabe'ye mâlik olan kişi o şeye eksik mâliktir ve intifa hakkı bir başkasında oldukça maldan yararlanamaz. Menfaate mâlik olan kimseye zarar veremez. Şahsî intifa hakkı'nda ise; bu hak Hanefilerce şahısla sıkı sıkıya bağlı telakki edildiğinden bu hak zamanla, mekanla ve sıfatla sınırlıdır. Mirasla intikal etmez. Zira miras, mûrisin maliki olduğu ve ölümünden sonra da devam eden mal varlıklarında söz konusudur. Menfaatler ise böyle değildir. Ancak yine Hanefiler şahıstaki sıfattan değil de maldaki sıfattan kaynaklanan intifa haklarının mirasla geçebileceğine kanidir. Bu konularda, sonraki bir kısım Hanefiler ile diğer İslam fihri mezhepleri tam aksi fikirde olup, intifa hakkının her türünün mirasla da geçebileceğini savunmuşlardır.

Bu tür mülkiyetlerin bir belge ile belgelendirilmesinde yani aynî malı temsil eden bir belgenin çıkarılmasında kamu menfaati varsa bunda mahzur yoktur ve yapılabilir şeklinde görüşler vardır⁴³⁸. Buraya kadar bir problem olduğu söylenemez. Aynen mîri araziyi kullanan kimseye verilen intifa senedi gibi menfaati temsil eden hisse senedi çıkarılmasında da, yasaklayıcı herhangi bir hükmün bulunduğunu bilmiyoruz.

Bununla birlikte bunların, spekülasyona açık ikincil bir piyasada mübadele edilmesi eğer kamu menfaatini olumsuz yönde etkiliyor ve haksız kazançlara yol açıyorsa, bunun tecviz edildiğini söyleyebilmek bir hayli zor olabilir. Başka bir ifadeyle intifa senedinin ihraç edilerek alınıp satılmasında hukuken bir mahzur olmamakla birlikte, bunların alınıp satılma işleminin niteliği önem kazanmaktadır.

⁴³⁸ A. Şafak, a.g.e.,s,74.

Kısaca ‘ikincil bir piyasanın varlığı’ ile ‘bu piyasada dönen dolaplar’ düşünüldüğü zaman, intifa hakkı senedi veya hisse senetlerinin aynen günümüzde olduğu gibi alınıp satılmasının tecviz edilemeyeceğine hükmedilebilir.

Bu konuya cevaz veren günümüz yorumcularının iki meseleyi birbirine karıştırdıkları söylenebilir. Birinci mesele; mal ya da faydayı temsil eden bir senedin ihracı ile bunların miras veya mübadele yolu ile el değiştirip değiştiremeyeceği meselesidir. Birinci meselede herhangi bir sorun olduğu söylenemez. İkinci mesele ise bunların ne şekilde alınıp satılacağı meselesidir. Bu ise birincisinden biraz farklı bir durumdur. Bir meseleyi bulunduğu ortamdan mücerret bir şekilde, mutlak olarak ele alıp ona göre hüküm vermek bizi yanıltabilir. Aynen dahilî kargaşa anında esasta yasak olmayan bir muamele şekli olan silah alıp satımının yasaklanması gibi⁴³⁹, yapılaş şekliyle aldatıp aldanmaya müsait bir alım satım işleminin de yasaklanabileceği söylenebilir.

Meselenin ikinci boşluğu ise kapitalist sistemin temel veri olarak kabul edilmesidir. Bu tür görüşü savunan kimselerin, ekonomik yönden güçlenme yani ‘iktisadi büyüme’ olgusundan hareketle bu sonuca vardıklarını biliyoruz⁴⁴⁰. Bu tarz bir düşüncede iktisadi büyüme kavramı, önermenin temel öncülü olarak kabul ediliyor. Batılı anlamda iktisadi büyüme kavramının İslamî prensiplerle uyuşup uyuşmadığı ise tahlil edilmiyor. Halbuki bu kavram, hem Batı hem de İslam dünyasında bir takım tartışmalara yol açmış, son derece özel anlamları olan ideolojik bir kavramdır⁴⁴¹. Kaldı ki kavramın Pareto Optimumu anlamında da bir çok boşluğu olduğu bizzat Batılı eleştirmenlerce ortaya konulmuştur⁴⁴².

⁴³⁹ Bkz. A. Zeydan, *E’l-Veciz*, s. 207.

⁴⁴⁰ Mesela muasır bir kaynak bununla ilgili olarak; “Özellikle de günümüzde ekonomik yönden güçlenmenin kaçınılmaz olduğu bu ortamda müslümanların bu tür girişimlere ihtiyacı da varsa buna teşvik de edilmelidir.” şeklinde bir gerekçe ileri sürmektedir. Bkz. *Ai Şafak*, a.g.e., s. 74.

⁴⁴¹ Bu konuda yapılan son derece özgün yaklaşımlar için Bkz. A. Tabakoğlu, “İslam İktisadı Açısından ‘Kalkınma’”, a.g.e., ss. 241-251 ; İ. Özel, “Kalkınma? İlerleme? Varolma?”, a.g.e., ss. 227-235.

⁴⁴² Bkz. R. A. Dahl, “Serbest piyasa Neden Yeterli Değildir”, *Kapitalizm, Sosyalizm Ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler*, s.110-113.

Meseleye bu açıdan yaklaştığımızda, kişilerin intifa ya da rakabe mülkiyetini ifade eden kıymetli evrakı mübadele etmesinin, esasta mahzurlu bir işlem olmamakla birlikte, işlem gördüğü piyasa yapısı ve mübadele şekline göre farklı şekillerde hüküm alacağını ileri sürebiliriz. Bunları ortaya koyduktan sonra şimdi de, sermaye piyasalarında ihtikarın yapılış şekilleri ve bunların fikhî analizi üzerinde durabiliriz.

III-SERMAYE PİYASALARINDA İHTİKARIN YAPILIŞ ŞEKİLLERİ

Buraya kadar, hem günümüz anlamında hem de İslam'a göre sermaye piyasası kavramı, genel çerçeveye analiz edilmeye çalışıldı. Çalıştığımız konu, İslam ekonomisine göre hangi iktisadi davranışların tekel ve spekülasyon kapsamına girdiği ve bunların ne gibi sosyo-ekonomik etkilere sebep olduğunu araştırmak olduğundan; geleneksel toplumların meselesi olmayan ve fakat günümüz insanının maruz kaldığı ve çözüm bekleyen bir çok yeni meseleyi de, kendiliğinden gündeme getirmiş bulunuyor. Sermaye Piyasası kavramı da bunlardan biridir. Bu nedenle konuya girmeden önce, hem kapitalist sistemin hem de İslam'ın konuyla ilgili genel kabullerini ortaya koymak kaçınılmaz hale geliyor.

Bununla birlikte incelenen konuların müstakil bir çalışmayı gerektirecek kadar kapsamlı konular olduğunu da teslim etmemiz gerekir. Bu çalışmanın meseleleri analiz ederken nihai çözümlere ulaşmak gibi bir iddiası bulunmamaktadır. Söz konusu kavram ve türevleri etrafında bundan sonra da birçok çalışma yapılacaktır. Fakat hemen belirtmek gerekir ki, bu tür meseleler teorik çalışmalarıyla sadece fikhin ve fukahanın çözümleyeceği meseleler değil, bütünü ile ümmetin aynı maksada yönelmesi ile mümkün olacak işlerdendir⁴⁴³. İslam'ın örnek asırlarında İslamî hayatın Fıkh'a hayat verdiğini, Fıkh'ın da İslamî hayata yol gösterdiğini biliyoruz. Bu karşılıklı tesir her zaman böyledir⁴⁴⁴.

Bununla birlikte bu ve benzeri meselelerle ilgili yapısal bütünlükten soyutlanmış 'cüz'î' çözüm arayışlarının, sorunları çözmek değil daha da derinleştirecek özellikleri

⁴⁴³ H. Karaman, "Menkul Kıymetler Borsası", *İslam Açısından BORSA*, s. 59.

haiz olduğu rahatlıkla söylenilebilir. Mesele eğer kendi medeniyetimizin ortaya çıkardığı cüz'î bir mesele olsaydı sorun kalmayacaktı. Fakat iş çok daha derinlerde ve bir medeniyet krizi halinde karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın zorluğu da buradan kaynaklanmaktadır. O sebeple ortaya atılan görüşlerin hem eksik, hem de yeterince açık olmayışı anlayışla karşılanmalıdır. Bunları belirttikten sonra şimdi de, önce İslamî bir sistemde sonra da günümüz anlamında bir sermaye piyasasında görülmesi muhtemel, spekülâtif ve tekelci muamelelerle bunların analizi üzerinde durabiliriz.

A-İSLAMÎ BİR SERMAYE PİYASASINDA İHTİKAR

İslam ekonomisinde günümüz benzeri bir sermaye piyasasına ihtiyaç olmadığını belirtmiştik. Bununla birlikte bilhassa VIII. Yüzyıl İslam dünyasında, Atlas Okyanusu'ndan Çin Seddi'ne kadar uzanan geniş bir İslam Ortak Pazarı'nın teşekkül ettiği ve burada sermaye ve mal hareketlerini kolaylaştırıcı bir takım yöntemlerin geliştiğini biliyoruz. Maddi refah seviyesinin yükseldiği, mal ve sermaye hareketlerinin alabildiğine seyyâliyet kazandığı bu dönemi, İslam Kapitalizmi şeklinde nitelendiren bazı Batılı düşünürlerin olduğu da bilinmektedir⁴⁴⁵.

Bu konuda daha sonraki İslam Devletleri ve bilhassa Osmanlılarda görülen uygulamaların da bize ışık tutacağı söylenebilir. Hepsinde de bilhassa mudârabe sisteminin çok yaygın olarak kullanılan bir finansman usûlü olduğu görülmektedir⁴⁴⁶. Bunun yanı sıra süftece de bilhassa yol rizikosundan doğan zorluklardan korunmak ve sermaye transferini kolaylaştıracak ticareti faaliyetleri geliştirmek için sıklıkla başvurulan bir yöntem olarak kullanılmıştır⁴⁴⁷.

⁴⁴⁴ H. Karaman, "Geçmişten Geleceğe Fıkah", *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi III*, s.520.

⁴⁴⁵ " Üretim araçları üzerinde özel mülkiyet, serbest teşebbüs, ekonomik faaliyetin can damarı olan kâr amacı, Pazar için üretim, para ekonomisi, rekabet mekanizması, bir işletmenin yönetilmesindeki rasyonellik, vs. bütün bunlar kapitalist zihniyetin karakteristik özellikleridir." Müellif bunları belirledikten sonra ilerleyen bölümlerde, Kur'an ve Hadislerle klasik kaynaklardan çıkarsamalarda bulunmak ve bunları tarihi örneklerle desteklemek suretiyle ilgili dönemin en azından kapitalistik özellikleri olduğunun ileri sürülebileceğine hükmediyor. Bkz. M. Rodinson, a.g.e., s.20, 29 vd., 89 vd.

⁴⁴⁶ Bkz. A. Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Kalkınmanın Finansmanı", *İktisat ve Din*, s. 46.

⁴⁴⁷ Mesele hakkında ayrıntılı bilgiler için Bkz. Refik E'l-Mısrî, " E's-Süfteceti Mefâthum min Mefâthi Fehmi'r-Ribâ Fi'l-İslâm: E'l-Cedîdu Fî Fikhi's-Süfteceti" *Mecelletün Ehbâsü'l-İktisadi'l-İslamiyyi II*, ss.110-125.

Bunlara ilave olarak yukarıda belirtilen şartlar dahilinde bir borsa sisteminin oluşturulması yoluna da gidilebilir. Gerçi bir öz sermaye ekonomisi olan İslam ekonomisi bir kredi ekonomisi olarak düşünülme bile, sermayenin akışkanlığını sağlamak için böyle bir yola başvurulabilir. Paranın arz ve talebi, yani bir anlamda ticareti demek olan kredi olayı, potansiyel bir faiz ortamını da kendiliğinden ihdas eder. Bu bakımdan İslam ekonomisi, tasarrufların artırılması yoluyla kredi sağlanması olayına yabancısı diyebiliriz. Bu haliyle İslam ekonomisinde para, tedavül amacı dışındaki kullanımlara yabancısı denilebilir. Kaldı ki, sisteme bütün halinde bakıldığında, kredi arzının teşvik edilmesine mukabil, kredi talebini teşvik eden unsurların bulunmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz⁴⁴⁸.

Bununla birlikte hem tarihsel hem de aktüel anlamda kredi talebinin, bir vâkıa olarak daima varolduğu biliniyor. Hatta bizzat II. Halife Ömer bin Hattab'ın, Devlet Hazinesi'nden şahsı için borçlanma yoluna gittiğini biliyoruz⁴⁴⁹. Osmanlı döneminde de Para Vakıfları'nın, mudârabe akdinin bir tarafı olarak bazı yatırım ve teşebbüslere kaynak sağladığı biliniyor. Bu ikinci uygulama şekli her ne kadar tartışmalı bir mesele olsa bile, bu şekilde sağlanan yatırım fonlarının günümüz anlamında yatırımcı tasarrufçu ikilemine yol açan kredilendirmeden farklı bir şey olduğunu da hemen belirtmek gerekir. Bütün bunların yanı sıra *selem*⁴⁵⁰ ve *istisna akdi*⁴⁵¹, kaynak sıkıntısı çeken küçük üreticilerin yapacağı üretimin finansmanında önemli kolaylıklar sağlayabilir.

Bu durumda İslam ekonomisinde sermaye piyasası denilince; yukarıda belirtilen strüktür dahilinde faaliyet gösteren bir borsa, Devlet Hazinesi'nde biriken zekat fonları

⁴⁴⁸ Konuyla ilgili detaylı bilgiler için Bkz. A. Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Kalkınmanın Finansmanı", a.g.e., s.46 ; S. Zaim, *İslam-İnsan Ekonomi*, s. 76 vd. Ayrıca İslam ekonomisinde para ve para talebine dair bu çalışmanın ilgili yerlerine bakılabilir.

⁴⁴⁹ Bkz. M. Hamidullah, a.g.e. II, s.1036.

⁴⁵⁰ İmam Şafîi selem akdinin sahih olmadığına delil olarak yanında olmayan malın satılamayacağını ileri sürüyor ve bunu '*beyu'l-garar*' bahsinde ele alıyor. Bkz. Mâverdi, *E'l-Hâviyü'l-Kebîr V*, s.325. Hanefiler ise bunun mâdumu satmak kabilinden olması hasebiyle kıyasa muhalif olduğunu, ancak bazı şartlar dahilinde ve insanların ihtiyacına binâen kitap, sünnet ve icma ile meşru olabileceğini söylemektedirler. Selemle ilgili meselelere dair daha fazla bilgi için Bkz. Ö.N.Bilmen, a.g.e. VI, s.111-117.

ve buradan açılan kredi hacmi⁴⁵², ÖFK'nın topladığı kısa ve uzun vadeli yatırım fonları, selem akdine mevzu olan fonların arz ve talebiyle 'müşâreke' ve 'inan' şirketleri bağlamında oluşan sermaye hareketlerinin oluşturduğu piyasalar akla gelebilir. Ayrıca havale manasında bir tür ikraz muamelesi olan süftece işlemlerinin⁴⁵³, bu işe aracılık yapan kimse veya kurumlar tarafından, işlemlerin nakit olarak yapılması değil de, hesaptan hesaba aktarmak şeklinde kaydî olarak yapılması halinde, ellerinde biriken fazlalık fonların da bu kavram dahiline ilavesi pekala mümkün olabilir.

Sermaye piyasasında yapılan ihtikarın, İslamî bir strüktürde ne gibi tezahürleri olabilir sorusuna cevap aranırken; işte, bu vb. durumlar veri olarak kabul edilecek ve ona göre cevaplar aranmaya çalışılacaktır.

Yapısal durum ne denli sağlıklı olursa olsun, "*haine tedbir kâr etmeyeceğinden*" muhtemelen, hile ve tuzak kapıları bulan kimseler daima olacaktır. Hem Abbasiler hem de Osmanlılar döneminde sistemin bütün caydırıcı tedbirlerine rağmen, tefecilik vs. yöntemlerle para spekülasyonu yapmayı meslek haline getiren kimseler bulunduğunu biliyoruz⁴⁵⁴. Ayrıca Merkez Bankasının fonksiyonlarını haiz olan Devlet Hazinesinden açılacak kredilerin istismar edilmesi de her zaman mümkün olabilir. Hazineden sorumlu yetkililerle kurdukları şahsi dostlukları, kendilerine uygun gelecek anlaşmalarla sağlanacak ortaklıklara tahvil etmeyi arzulayan kimseler her zaman olabilir. Bu arzu, sorumlu devlet mevkilerini işgal eden kimselerin belli avantajlar karşılığı devlet imkanlarını başkalarına peşkeş çekme isteği şeklinde de tezahür edebilir.

Bunun yanı sıra, ekonomik dengesizlik ve bunun neticesi oluşan geçim darlığının sürekli ve uzun vadeli sebeplerinden biri olarak, para değerinin asırdan asra düşme ve

⁴⁵¹ Selem akdi daha ziyade ziraî mallarda yapılırken istisna akdi sınaî mal ve ürünler için geçerlidir. Haddizâtında istisna akdi de bazı durumlar için bir tür selem akdi gibi kabul edilebilir. Bkz. Ö.N.Bilmen, a.g.e. VI, s.117-118

⁴⁵² Fakat hemen belirtmek gerekir ki, Beytü'l-Mal'den açılan krediler ödünç vermek değil, yapılacak teşebbüslerin sermaye tarafını teşkil eden ortaklıklar biçiminde yapılır. Nitekim Hz. Ömer iki oğlunun yaptığı böyle bir alışverişte kazancın yarısını iki oğlunun çalışması hasebiyle onlara, diğer yarısını da hazineye bırakmıştır. Bkz. O. Şekerci, a.g.e., s.249.

⁴⁵³ Ö.N.Bilmen, a.g.e. VI, s.287.

alçalması zikrediliyor. Yukarıda, reel karşılığı bulunduğu müddetçe, kağıt paranın tedavüle sürülmesinin, prensip olarak uygulanabilir bir yöntem olabileceği hususu üzerinde durulmuştu. İster kağıt isterse madeni olsun, paraya ve bilhassa meskûkat ayarına yapılan zararlı müdahaleler, fiyat istikrarını bozmak suretiyle zaruri ihtiyaç maddelerinde aşırı darlık ve pahalılık meydana getirmiş ve satın alma kuvvetini de fazlasıyla massetmiş olabilir⁴⁵⁵. Böyle bir durumda emisyon hacmini belirleme tekeli elinde bulunduran devletin, karşılıksız olarak bastığı banknotları piyasaya sürmek suretiyle fiyatlara haksız biçimde müdahale etmesi, gelir dağılımını ellerinde nakit bulunduran kimseler aleyhine bozacaktır.

Para ayarında yapılan düzenlemelerin, bazı şartlar altında ihtikar kapsamında değerlendirilebileceğine işaret edilmişti. Bizatihi olmasa bile neticeleri itibarıyla karaborsanın oluşmasına sebebiyet veren uygulamaların ve bilhassa para ayarında yapılacak düzenleme ve tağşiş'lerin, ismi ne olursa olsun hoş karşılanabilir şeylerden olduğunu söyleyemeyiz. Bu tür politika veya ferdi teşebbüsler⁴⁵⁶, netice itibarıyla tabî fiyat oluşumunu kamu menfaati aleyhine menfi şekilde etkiliyor ve belli bir rantier zümrenin oluşmasına imkan veriyorsa, bu tür kazançların da emeksiz elde edilen haksız gelirler sınıfından olduğunu pekala söyleyebiliriz⁴⁵⁷.

Bu arada paranın kastî olarak piyasalardan çekilip mübadele amacı dışında kullanılmasına dair Gazali'nin ortaya koyduğu tespitlerle⁴⁵⁸, Ebû Yusuf'tan nakledilen görüşler⁴⁵⁹ daha ziyade kendi dönemleriyle ilgili muhtemel zararları dikkate alarak ileri sürülmüş son derece ileri projeksiyonlar olarak değerlendirilebilirler. Nitekim Ebû

⁴⁵⁴ Bkz. M. Rodinson, a.g.e., s.55 vd.; A. Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde...", a.g.e., s.47.

⁴⁵⁵ Bu meseleyle ilgili uzun ve geniş tetkikler için Bkz. S.F.Ülgener, a.g.e., s.47, 86.

⁴⁵⁶ Ferdi teşebbüslerden kast edilen şey; bir kısım kalpazanların madeni para sisteminin bulunduğu devirlerde altın ya da gümüşten kırpmak suretiyle yaptıkları usûlsüz davranışlardır. Günümüzde ise tedavülde bulunan banknotların, sahte benzerlerini piyasaya sürmek şeklinde bu tür faaliyetler örnekleri görebiliriz. Fakat burada üzerinde durulan asıl mesele, devletin paranın miktar ve değerinde yaptığı düzenlemelerdir.

⁴⁵⁷ Nitekim Malikî fakihlerden Y. Bin Ömer para ayarını bozanlara gözdağı, ceza ve nihayet piyasadan uzaklaştırma cezası verilebileceğini zikretmektedir. Aynı fakih devamla İslam Devleti'nin şevketli zamanlarında paranın değerinde düşüklük olmayacağını belirtir. Ayar bellidir, altın ve gümüş, ama devlet zayıflayınca tedlis, tezyif ve tağşiş olur. Devletin en önemli görevlerinden biri de para ayarını korumaktır. Bkz. Y. Bin Ömer, a.g.e., s.33-34.

⁴⁵⁸ Bkz. S. Orman, Gazali'nin İktisat Görüşü, s.173 vd.

⁴⁵⁹ Tahtâvî, Hâşiyetü't-Tahtâvî Alâ'd-Dürri'l-Muhtâr IV, s.300.

Yusuf'un görüşünü nakleden Hanefî fakihler, hazretin bu hususta ihtikarın dış görünüşüne değil, hakikatine itibar ettiğini belirtmişlerdir⁴⁶⁰.

Biz de ihtikarın dış görünüşüne değil de hakikatine itibar edersek; ihtimal, bir hayli farklı sonuçlara ulaşabileceğimiz söylenebilir. Para ve sermaye piyasalarında bir spekülâtör firmanın yapacağı geniş çaplı bir manipülasyonun, sadece belli bölge ve mallarla sınırlı kalmayacak son derece derin etkileri de beraberinde getirebileceğini biliyoruz. Sadece belirli malları kapsayan ihtikarın sonuçları bellidir. İlgili sektörde alınacak mevziî tedbirlerle bu soruna bir ölçüde çözüm bulunabilir. Ancak ekonominin bütününe sirayet etme istidadını haiz bir alan olan para ve sermaye piyasalarında, kastî olarak meydana getirilebilecek bir manipülasyonun hasıl edeceği para daralması, çok büyük bir ihtimalle tüm piyasaları etkisi altına alacak demektir. Bu durumda ellerinde nakit bulunduran herkesin bundan nispî olarak etkileneceğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Günlük uluslar arası sermaye hareket hacminin milyarlarca dolarla ifade edildiği günümüz şartlarında, sözü edilen uygulamaların istisnâî şeyler olmadığını biliyoruz⁴⁶¹. Serbest kur sisteminin uygulandığı günümüz dünya para sistemiyle, buna bağlı olarak gelişen spekülâtif sermaye hareketlerinin son derece profesyonelce yapılabildiği günümüz şartlarında; kapalı bir ekonomi olması düşünülemeyecek ideal bir İslam ekonomisinin, günümüz anlamında bir menkul kıymetler piyasasının oluşumuna izin vermese bile, birtakım spekülâtörlerin bu sefer de farklı para birimlerini mübadele etmek suretiyle piyasaları manipüle etme yoluna gitmelerini nasıl bertaraf edeceği de ayrı bir problemidir. Aynı şekilde ülke parasının ülke içinde menkul kıymetler borsası olmasa bile, uluslar arası borsalara yönelmesi de her zaman ihtimal dahilinde olabilir.

Meseleye bu şekilde yaklaşıldığında, İslam'ın ihtikar kapsamında mütalaa ettiği birtakım ticari faaliyetlerin nasıl engelleneceği meselesi, lokal bir mesele olmaktan çıkarak, küresel bir mesele halinde kendisini göstermiş olmaktadır. Şayet mevcut yapıda para miktarı ve onun değeri, üretilen mal ve hizmetlerle bunların reel anlamda

⁴⁶⁰ Bkz. Kâsânî, a.g.e.V, s. 128-129 ; Merginânî, a.g.e.III, s.92 ; İbn Abidin, a.g.e. VI, s.399 vd.

⁴⁶¹ P. Kennedy, *Yirmi Birinci Yüzyıla Hazırlanırken*, s. 70 vd.

karşılıklarını belirten altın paritesine göre belirlenmiş olsaydı, mesele belki daha kolay çözümlenebilirdi. Bu durumda alınacak karar ve yapılacak düzenlemelerin sadece ülke hudutlarıyla sınırlı tutulmasının nihai anlamda çözüm olmadığı söylenebilir.

Buna ilave olarak İslamî ölçülere göre işletilen aracı kurumlara fon sağlayan bir kısım spekülâtörlerin, sırf daha fazla kâr payı sağlayabilmek ve sermayenin verimlilik oranına göre serbest piyasa şartlarında oluşması gereken sermayenin kâr oranını⁴⁶² daha yukarı çekme niyetiyle, ellerinde bulundurdıkları nakitleri piyasadan çekerek yapay bir para daralması oluşturmaları her zaman mümkün olabilir. Bu durumda hem o tür piyasalarda hem de piyasadan çekilen miktara göre tüm piyasaların para değerinde yapay bir artış olması kaçınılmazdır. Bunun etkileri, bu işi yapan kimselerin ellerinde tuttıkları nakit oranına göre sınırlı ya da geniş boyutlu olabilir. Şayet ülke ekonomisinde bu tür ortaklıklarla girişilen yatırımlar önemli bir oranda ise, krizin ülke genelini etkileyebilecek boyutlara ulaşması ve ciddi üretim darboğazlarıyla büyük ölçekli istihdam sorunlarına yol açması beklenebilir.

Aynı şekilde İslamî bir sistemde oluşturulması düşünülen şartlar dahilinde işlem yapan bir borsa mekanizmasında da, eğer benzer şekilde finanse edilen şirket yatırımları çok yaygın bir hale gelmişse, aracı kurumlardakine benzeyen manipülatif bir sermaye çekilmesinin, çok büyük ekonomik buhranlara sebep olabileceği kolayca tahmin edilebilir. Hatta yatırımlarını bu şekilde finanse eden şirketlerin malî durumunu dikkatle izleyen spekülâtörler, bunların önemli oranda nakit sıkıntısı çektikleri bir dönemde, aniden ellerinde bulundurdıkları portföyleri satmaya başlarsa, bunların zaten bozuk olan durumlarını daha da kötüleştirerek yaygın iflaslara sebep olabilirler. Bu durumda oluşacak panik havasında, düşen gayri menkul ve benzeri sermaye malları, çok düşük fiyatlarla rahatlıkla el değiştirebilir. Bu şekilde oluşacak ekonomik bir krizin etkisi sadece ilgili şirketlerle sınırlı kalmayacak, o şirketlerin içinde bulunduğu sektöre de ciddi şekilde zararlar verecektir. O nedenle devlet otoritesinin bu

⁴⁶² Burada sermayenin reel verimlilik oranıyla ona göre oluşması gereken kâr oranı arasındaki ilişki; emek-sermaye ortaklığı olarak bilinen mudâربه şirketinde, bazı sermaye sahiplerinin paranın gerçek verimlilik

gibi durumlara derhal müdahale edebilecek malî ve cezaî yaptırımları haiz bir yapı oluşturması gerekir. Aksi halde, sermayeye likidite kazandırma ve bu yolla yatırımları artırma gayreti, çok büyük riskleri de beraberinde taşıyabilir.

Yukarıda temas edildiği gibi, dünyadaki ekonomik gelişmelerle de yakından ilişki halinde olan sermaye hareketleri, sadece iç piyasa dinamiklerine göre değil, dünya piyasalarında görülen gelişmelere göre de bir gelişim seyri izleyeceğinden, meselenin İslami olan bir sistemde bile İslamî ölçüler göre belirlenmeyen şartlardan etkilenmesi her zaman ihtimal dahilinde olabilir⁴⁶³. Bunun ne şekilde tezahür edeceğini önceden kestirebilmek son derece güçtür. Bu nedenle daha ileri varsayım ve buna bağlı olarak geliştirilecek muhtemel olaylar üzerine analizler yapmak, meselenin anlaşılmasına fazladan katkı yapacak mahiyette olmadıklarından, meselenin daha fazla temadi ettirilmesine gerek olmadığını söyleyebiliriz.

Zaten bu çalışma, kapsam ve amaç olarak alternatif bir teori oluşturmaktan ziyade, İslam'ın ihtikar olarak değerlendirdiği meselelerin analiziyle sınırlıdır. Bundan dolayı yukarıda ister istemez temas etmek zorunda kaldığımız meselelerle, ilerde ne şekilde tezahür edeceği önceden kestirilemeyen muhtemel iktisadi olaylar hakkında hayalî hükümlerle tahlillere kalkışmak, hem yöntem hem de kapsam olarak bu çalışmanın sınırlarını aşmak anlamına geleceğinden, tercih edilebilir bir yöntem olarak görülmemiştir. Dolayısıyla konuyla ilgili bundan daha ileri sözler söylemenin, bu bağlamda spekülasyon yapmaktan öte hiçbir anlam ifade etmediği rahatlıkla ileri sürebiliriz.

oranından daha fazla kâr sağlamasını amaçlayarak, piyasalarda yapay olarak oluşturabilecekleri para daralması ve buna bağlı olarak para değerinde sun'î olarak oluşabilecek değer artışını anlatma anlamında bir ilişkidir.

⁴⁶³ Muasır bir İslam iktisatçısı, dünya piyasalarında meydana gelebilecek enflasyon ve buna bağlı olarak gelişecek kur değişmelerine karşı, müslümanların kullandığı parayı bunların etkisinden koruyabilecek genel bütçe haricinde bir Bütçe Dengeleme Fonu oluşturulmasını teklif ediyor. Bu fon uluslar arası fiyat dalgalanmalarının absorbe edilmesini düzenleyebilir. İhracatçılar uluslar arası fiyat seviyesinde yabancı ithalatçılar mallarını sattıkları için vergilendirilebilir. Buna mukabil ithalatçılar bu fondan sübvansiyon edilebilir vs. deniliyor. Bkz. M. Ekrem Khan, *Inflation and Islam*, s.91 vd. Fakat hemen belirtelim ki bu şekilde yapılacak bir vergilendirme ile sübvansiyon, ihracatı düşürürken ithalatı da yükseltebilir. Neticede dış ticarete oluşacak açığı kapatmak için de ayrı bir fon gerekebilir. Kaldı ki bu tür bir sübvansiyon ve vergilendirme için herhangi bir referansta da bulunulmamış. Oluşturulacak fonlar için nereden kaynak bulunacağına dair de bir açıklamada bulunulmuyor.

Fakat görülen o ki, önümüzde duran problemler mevziî ve yerel nitelikli değil, son derece karmaşık ve küresel ölçekte devâsa problemlerdir. Ayrıca maruz kalınan sistemin bizatihi kendisi, içinde tekelliliğe ait bazı özellikler taşıyan bir yapıyı değil, tamamıyla tekellilci esaslar üzerine kurulan bir yapıyı temsil ediyor. Bu sebeple geliştirilecek çözümlerin cüz'î olaylar şeklinde değil, küllî olgular şeklinde ele alınarak çözümlenmesi zarureti vardır. Bunları ileri sürmenin ideal bir yapıyı temsil eden İslam ekonomisiyle ne gibi ilişkisi olabilir şeklinde bir soru sorulabilir. Ancak kendi içinde hükmünü icra eden bir ekonomik sistemin, uluslar arası ilişkilerde bu ilkeleri nasıl ikame edeceği meselesi bir hayli karmaşık ve hatta bulunduğumuz yerden biraz da imkansız gibi görünebiliyor.

Mesele yukarıda da söylediğimiz gibi bir medeniyet krizidir ve zihnimiz, içinde bulunduğumuz dünyanın verileriyle malûldür. Tanpınar'ın dediği gibi; bir yanda içinde yaşadığımız hayatın realiteleri, diğer yanda ise hayatımızdan çıkarılmasına rağmen, unutulmaya bırakılmış bir rüya gibi içimizde sürekli kendini hatırlatan ideal bir dünyanın varlığından söz edebiliriz. Yüz elli yıllık batılılaşma maceramızın bizleri içine düşürdüğü bu ikilik fikri, bir gölge gibi hayatın her anında karşımıza çıkıyor. Durumumuz başkası için biçilmiş bir elbisenin, bedenine niçin uymadığını anlamaya çalışan birinin haline benziyor. Ne bulunduğumuz konumu, ne de düşüncelerimizi kendimiz belirlemiş değiliz. Tercihlerimizin bize ait düşüncelerin tezahürü olduğunu bilsek ve ona göre davransak bile, bunun tek başına maruz bırakıldığımız durumdan çıkmamıza yetmeyeceğini biliyoruz.

Şu halde İslamî bir ekonomiye ait sermaye piyasalarında ortaya çıkması muhtemel ihtikar faaliyetleri denildiği zaman, daha önce de zikrettiğimiz birtakım istisnai olaylarla, genel fiyat seviyesini etkileyecek her tür parasal operasyonun bu kapsama girdiğini belirtmekle iktifa edebiliriz. Bu tür faaliyetlerin tezahür biçimi o kadar önemli değildir. Önemli olan husus, bunların neticede fiyatlar ve gelir dağılımını bozacak etkileri haiz olması hususudur.

Bu anlamda, paranın arz ve talebine yapılan ve neticeleri itibarıyla kamu menfaatine zarar veren her tür tekellilci spekülâtif müdahaleyi, ihtikar kapsamında

değerlendirmek mümkündür diyebiliriz. Genel ölçü bu olmalıdır. Fakat hemen belirtmek gerekir ki, kişinin kendi malı olan parasını dilediği gibi kullanma hakkı öncelikle kendine aittir. Onun için, farklı saiklerle yapılmış ferdi tasarrufların yatırım, infak ya da karz-ı hasen gibi yollardan herhangi birinde değerlendirilmemesi halini ihtikar kapsamına almak da uygun bir tespit sayılamaz. Bu tür davranışlar genel anlamda tasvip edilen davranışlar olmasa bile, nihai anlamda müdahaleyi gerektirecek ve ihtikar kapsamına girecek muameleler kapsamına da dahil edilemezler. Dediğimiz gibi bu alanda da ölçü, kamu menfaatinin zarar görmesi ve fiyatlar genel seviyesini etkileyecek nitelikteki parasal operasyonların ihtikar kapsamında dahil edilebileceği hususu olarak görülebilir.

Bununla birlikte, *'bir şeyin bütünüyle elde edilememesi o şeyin tamamen terkine mani değildir'* fıkıh kaidesine uyularak, bu meselede de bir geçiş dönemi uygulamasına gidilebilir. Bu tür uygulamaların hangi esaslara göre belirleneceği meselesi ise, hem tümdengelim, hem de pratikte çıkacak problemlere cüz'î çözümler arama şeklinde tümevarım yöntemiyle çözüme kavuşturulabilir. Geçiş dönemi tercih ve uygulamalarında da İslam'ın adalet, kardeşlik, gayra zarar vermemek, zulmün her türüyle, hile ve aldatmacadan kaçınmak vb. evrensel ilkeleri belirleyici olmalıdır.

B-KAPİTALİST BİR SİSTEMİN SERMAYE PİYASASINDA İHTİKAR

Günümüz ekonomilerinin oluşturduğu sermaye piyasasının zaten yapı olarak spekülasyona açık olduğu daha önce de belirtilmişti. Burada tartışılacak olan konu, bunun ne şekilde tezahür ettiği meselesinin ortaya konulmasıdır. Aşağıda piyasaları etkilemeye yönelik bu tür spekülatif hareketler iki başlık halinde kısaca analiz edilmeye çalışılacaktır. Bunlar, manipülasyon ve spekülasyondur.

1-MANİPÜLASYONDAN KAYNAKLANAN İHTİKAR

Anlam olarak manipülasyon menkul kıymet piyasalarında işlem gören hisse senetlerinin, bilinçli olarak piyasaları yanlış yönlendirmek ve yanıltmak amacıyla alınıp satılması biçiminde tanımlanabilir. Buna göre, menkul kıymet piyasalarında yapay yollarla fiyatların yükseltilmesi, düşürülmesi ya da belli bir seviyede

tutulmasına yönelik tüm faaliyetler manipülasyon kavramına dahil edilebilir⁴⁶⁴. Yatırımcıları yanıltma, aldatma ya da dolandırma olarak nitelendirilebilecek eylemleri içeren bu tür faaliyetler her hâlükârda pay sahiplerini haksız kayıplara uğramakta, buna mukabil bu fiilleri işleyen manipülatörlere ise aşırı kazançlar sağlamaktadır. Neticede bu vb. faaliyetler yatırımcıların piyasalara olan güvenini tahrip etmekte ve piyasa etkinliğini olumsuz yönde etkilemektedir⁴⁶⁵.

Manipülasyonda bir çok yöntem kullanıldığını biliyoruz⁴⁶⁶. Bunlar; “Hisse senedi talebini artırmak amacıyla iki ya da daha fazla işlem ile fiyatları yükseltmek, satış artırmak maksadıyla iki ya da daha fazla işlem ile hisse senedi fiyatını düşürmek, işlem hacmini artırıcı yönde, fiyatlara belli bir istikrar kazandırmak amacıyla iki ya da daha fazla işlemle etkide bulunulması, yanıltıcı bir durum oluşturmak amacıyla fiyat üzerinde yapılan her türlü hesaplamalar, piyasada hisse senetlerinin gerçekte el değiştirmedeği işlemler yaparak fiyat dalgalanmalarına sebep olunması ve gerçekleşen işlemlerde emir karşılaştırmalarını amaca uygun olarak etkilemeye yönelik işlemlerdir.”

Manipülasyon türleri ise üç grupta toplanabilir. Bunlar yıkama satış, baskı oluşturma ve havuz işlemleri olarak tasnif edilebilirler. Yıkama satış türü; ‘yapay veya sahte satış türü’ olarak da adlandırılmaktadır. Bu yöntemin uygulanmasındaki amaç, zarardan kurtulmak için sun’î fiyat oluşturmaktır. Gerçekte, hisse senetlerinin el değiştirmedeği bu tür işlemler, genelde vergi ödemelerini düşürme ve bilanço kalemleri ile oynama amaçlı yapılmaktadır. Bunun yapılış şekilleri ise; iki işlemcinin aralarında alım satım fiyatında anlaşmalarına rağmen, gerçekte hisse senedi ve para değişiminin olmaması, ya da bir spekülöre ait emirlerin iki işlemci arasında karşılaştırılmasıyla aynı miktardaki hisse senedinin bir brokerdan alınıp diğerine satış işlemi yapılması veya, yatırımcının kendine ait hisse senetlerini blok olarak bir

⁴⁶⁴R. Özbay, “Hisse Senedi Fiyatlarında Yükseliş ve Çöküşler: Borsalarda Spekülasyon ve Manipülasyon”, Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu, 1/13.2.

⁴⁶⁵ Bkz. M. V. Tezcanlı, İçeriden Öğrenenlerin Ticareti ve Manipülasyonlar, s.121.

yakınına satması ve ondan geri alım işlemi yapmasıdır. Ayrıca vergi kaçırmak amacıyla elindeki hisse senetlerini bir akrabasına devretmesi de yıkama satış türüne girmektedir.

“Baskı oluşturma”, “baskı” veya “köşeye sıkıştırma” olarak adlandırılan bu tür manipülasyon tekniği, bilinçli ya da tabii olarak belirli sayıdaki hisse senedinin, fiyatları yükseltme amacıyla alınıp satılması ile gerçekleştirilmektedir. Fiyatlar yükselmeye başladığında, hisse senedi sahipleri ellerindeki senetleri yüksek fiyattan satarak kâr elde etmektedirler. Bu metot ayrıca, bir şirketin hisse senetlerini satın almak suretiyle fiyatların artmasını sağlama ve söz konusu şirketin kontrolünü ele geçirme amacına yönelik piyasaya baskı yapmak için de kullanılmaktadır. Buna göre, hisse senetleri düşük fiyattan satın alınmakta ve fiyatların artmasıyla birlikte piyasa yönlendirilmektedir⁴⁶⁷.

Havuz işlemleri ise, ⁴⁶⁸ ‘iki ya da daha fazla kişinin piyasada işlem gören ve manipülasyona açık bir hisse senedi üzerinde ortak hareket etmesi ile yapılır. Havuz işlemleri yöntemiyle manipülasyon yapanlar sermaye, deneyim ve kabiliyetlerini paylaşarak söz konusu hisse senedi üzerinden kazanç elde etmeyi amaçlarlar. Bu tip karşılıklı anlaşmalarda sermayenin miktarı, ortaklığın süresi ve her katılımcının sorumluluğu “Havuz Sözleşmesi” adı verilen bir kontrat ile belirlenir. Ortaklığa bir başkan seçilir. Başkan, net kârın bir kısmının yanı sıra hisse senedi alım-satımından da bir komisyon alır. Havuz işlemleri, sermayelerin birleştirilmesini mümkün kılması ve ortak risk paylaşımı gibi avantajları yönünden, manipülatörler açısından bu işlemleri cazip kılar.’

Manipülasyonun yapılış şekillerini başka bir ifadeyle özetlersek; hisse senedinin mülkiyetinde gerçek anlamda değişme meydana getirmeyen, muvazaalı alım satım işlemlerinin yapılması; birkaç kişi ya da kurumun bir araya gelerek bir veya birkaç

⁴⁶⁶ Bu konuda kapsamlı bir çalışma yapmış olan M. V. Tezcanlı'nın adı geçen eserinde oldukça yeterli sayılabilecek bilgi olduğu söylenebilir. Bizim de esas itibarıyla yararlanacağımız kaynak burası olacaktır. Bkz. M. V. Tezcanlı, a.g.e., s. 121-153.

⁴⁶⁷ M. V. Tezcanlı, a.g.e., s.129.

hisse senedinin fiyatları üzerinde kontrol oluşturmak suretiyle kendi fiyatlarını kabul ettirebilir hale getirmesi; yalan, yanlış, yanıltıcı veya yetersiz beyan, haber, açıklama ve öngörülerde bulunarak , bunlara dayalı olarak menkul kıymet alım satımı yapılması. Ayrıca “*illegal cocerted action*”, “*pooling*”⁴⁶⁹ gibi haksız rekabet meydana getiren eylemler de, manipülasyon türleri arasında zikredilir⁴⁷⁰.

Manipülasyonun yanı sıra bir de ‘*İnsider Trading*’ denilen ‘içerden öğrenenlerin ticareti’ vardır ki, bu durum daha ziyade piyasaya hisse senedi ihraç eden şirketlerin patronları, yönetim kurulu üyeleri, yöneticileri ve danışmanlarıyla, muhasebe ve benzeri servislerde çalışanları ile bu kişilerle yakın ilişkilerde bulunanları için geçerlidir. Dahilî casusluk da diyebileceğimiz bu tür manipülasyonlar anlaşılacağı üzere şirket dışından birilerinin yapabileceği işlemler değildir. Çünkü içerdekinden sızan istihbarat dakikalar içinde değerlendirilmesi gereken bilgileri ihtiva eder. Muhasebeci kâr zarar hesabının iki taraf yekûnunu çekip bakiyesini bulduğu zaman, bulunduğu rakamı muhasebe müdürüne dahi bildirmeden borsacısına bildirip kendisi için alım ya da satım yapmasını istediğinde, bu bilginin değerli ömrü en çok birkaç saattir. Kamu otoriteleri ya da dışarıdan birilerinin böyle süratli bilgi almaları mümkün değildir. Yazışmalarla elde edilen, postadan çıkması beklenen bilgiler ticari değerini kaybetmiş, ancak istatistik değeri olabilecek bilgilerdir⁴⁷¹. Piyasadaki bilgilerin eşit şartlar ve aynı zaman dilimi içerisinde etkin dağılımı hayati önemi haizdir. Bu nedenle kamuoyunun tam aydınlatılması zorunluluğu ile, tasarruf sahiplerinin tam korunması için ‘*zaman aralığının sıfıra indirilmesi*’ gerekmektedir⁴⁷².

Yukarıda belirtilen hususlar borsalarda her zaman meydana gelmesi muhtemel davranış biçimleridir. A.B.D. gibi borsaların son derece gelişmiş olduğu ülkelerde piyasayı manipüle etmek amacıyla kastî olarak bilgi yaymak, cinayetten sonra gelen en

⁴⁶⁸ Bu konuda daha fazla ayrıntı için Bkz. M. V. Tezcanlı, a.g.e., s.136.

⁴⁶⁹ Bu tabir rekabete meydan vermemek için mal fiyatlarını kontrol altında tutan tüccarlar birliği için kullanılabileceği gibi, aracı kuruluşların kendi aralarında gizlice anlaşarak karşılıklı işlemler yoluyla aktif bir şekilde piyasa fiyatını düşürüp yükseltmesi olarak da anlaşılabilir.

⁴⁷⁰ Ş.Sakarya, “Sermaye Piyasasında Tasarruf Sahiplerine Yönelik Koruyucu Önlemler”, İpek Yolu S.121, s. 35.

⁴⁷¹ M. Karşlı, a.g.e., s.454.

büyük suçlardan sayılmıştır⁴⁷³. Hz. Peygamber de bir hadisinde "*Müstersilin⁴⁷⁴ aldatılması ribadır.*"⁴⁷⁵ buyurmuşlardır. Çünkü bu durum da aynen ihtikar benzeri muamelelerden, malın pazar dışında karşılanmasına gibidir. Pazara gelmekte olan kimse pazar fiyatını bilmediğinden Hz. Peygamber şehirlinin köylü malını yolda kapatmasını yasaklamıştır⁴⁷⁶.

Meseleye bu açıdan yaklaşıldığı zaman manipülasyonun '*köylü malını yolda karşılamak*' veya '*müstersili aldatmaktan*' daha fena bir muamele olduğuna hükmedilebilir. Çünkü birinci fiilde kendisine itimat edilen kimse, bu itimadı kötüye kullanarak malı râyiç fiyatından değil, kendine uygun gelecek bir fiyattan satın almıştır. Burada sadece aldatma eylemi vardır. İkinci eylemde yani manipülasyonda ise, hem aldatma hem de aldatmaya zemin hazırlamak için girişilmiş birtakım asılsız iddia ve faaliyet söz konusudur. Hz. Peygamberin ikaz buyurduğu durumla borsa faaliyetleri sırasında aldatılmaya maruz bırakılan kimselerin durumu arasında önemli bir benzerlik de, piyasayı bilmediği ya da tecrübesi olmadığı halde '*pazarlık yapmayan alıcının*' aldatılması hususudur. Çünkü borsalarda alım satım yapan küçük tasarruf sahipleri de, piyasanın şeffaf ve güvenilir olduğu varsayımına güvenerek alım satım yapmaktadırlar. Bunların da pazarlık yapma gibi bir durumları yoktur ve kendilerine ulaşan bilgilerle yetinmek zorundadırlar.

Netice itibarıyla günümüz hukuk sistemi ve ceza yasalarının da en büyük suçlardan biri olarak kabul ettiği manipülatif eylemlerin, ihtikar benzeri eylemlerle İslam'ın en büyük yasaklama sahasına soktuğu '*riba*' ile özdeş eylemler ve hatta daha da ileri derecede yasaklama sahasına girebilecek eylemlerden birisi olduğunu söylemek rahatlıkla mümkün olabilir. İçerden sızdırılan ya da piyasalara yayılan asılsız iddialarla siyaset ve bürokrasinin önemli kademelerinde bulunan devlet ricalinin maksatlı demeç ve beyanatları da bu kategoride değerlendirilebilir.

⁴⁷² Ş.Sakarya, a.g.m.,s.32.

⁴⁷³ M. Karşı, a.g.e., s.454.

⁴⁷⁴ Müstersil; Bilmediği ya da tecrübesi olmadığı için satıcıya güvenerek pazarlık yapmayan alıcıya denilir. Bkz. H. Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku II*, s.135,145.

⁴⁷⁵ Muhammed A. Afer, a.g.e., s.161.

2-SPEKÜLASYONDAN KAYNAKLANAN İHTİKAR

Fiyatlar, faizler ya da döviz kurlarının ileride değişeceği ve bugünkü fiyatlar üzerinden yapılacak alım-satım işlemlerinden bir kâr sağlanacağı beklentisiyle; beklentilerin yönüne bağlı olarak, bugünden alım veya satım yapmak olarak tarif edebileceğimiz spekülasyon, somut gerçekliğe dayanmayan zihnî ürünler için de kullanılan bir tabirdir⁴⁷⁷. Bu anlamıyla spekülasyon, manipülasyondan biraz daha farklı olarak, piyasalardan kendi beklentileri doğrultusunda alım satım yapan kimselerin, ileriye yönelik şekilde piyasaların tabii seyrini bozan davranışlarını ifade için kullanılan bir deyim olarak karşımıza çıkıyor.

Mesela ileride fiyatların yükseleceği beklentisiyle, bir kimsenin bazı malları stok yapması, spekülatif bir davranış olarak nitelendirilir. Bu anlamda, spekülasyonla ihtikar arasında doğrusal bir anlam birliği olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü muhtekir kavramı da, ileride fiyatlarının artacağı beklentisiyle, bazı malları stoklama cihetine giden kimseye verilen bir isimdir⁴⁷⁸. Zaten ihtikarın bu anlamına, daha önce geçen bahislerde bir şekilde temas edilmeye çalışılmış ve günümüz iktisatçılarından birçoğunun da iki kavram arasında bir anlam benzerliği kurduğuna işaret etmiştik⁴⁷⁹.

Buna mukabil, spekülasyon kavramına ihtikar kavramından daha farklı bir anlam yükleyen kimseler de vardır. Buna göre spekülatörün fiyata karşı tavrı, aktif değil pasif olarak değerlendirilmektedir. Malın fiyatı düştüğü zaman ileride fiyatının artacağını düşünerek mal satın alma ve sonra satma faaliyetinin, diğer bir ifadeyle, ucuzken alıp pahalılaştınca satmanın yapılaş şekli olarak ticari faaliyetten hiçbir farkı olmadığı görüşü ileri sürülüyor. İkisinin de mahiyeti aynıdır ve karşılıklı rıza mevcuttur. O halde bunda haramlık teşkil edecek hiçbir husus bulunmamaktadır⁴⁸⁰.

⁴⁷⁶ İbn Teymiye, *Hisbe*, s.43.

⁴⁷⁷ Bkz. Ö. Demir-M. Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s.334.

⁴⁷⁸ İbn Manzur, *a.g.e.* IV, s.208.

⁴⁷⁹ Nublan Zaky Dato Yusoff Zaky, *An Islamic Perspective of Stock Market-An Introductin* s. 90. Ayrıca Kavramın sözlük ve terim anlamlarıyla ilgili bölüme bakılabilir.

⁴⁸⁰ Bkz.İ.Kanyılmaz, "İslamiyet ve Finansman Teorisi", *İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri*, s.56-57.

Fakat hemen belirtmek gerekir ki, arz ve talebe göre fiyatların oluştuğu bir menkul kıymet piyasasında, tahvil veya hisse senedinin, velev ki karşılıklı rıza ile olsun, ilerde fiyatının yükseleceğini tahmin etmek suretiyle gereğinden fazla satın alınarak ‘elde tutulması’ ve ‘fiyatların yükseleceği ana kadar bekletilmesi’ hem şekil hem de içerik olarak ihtikar tanımına uymaktadır. Çünkü bu yolla piyasası daralan hisse senedi fiyatları yapay olarak yükselecek ve spekülâtör, bu yükselme trendinin en uygun hale geldiğine inandığı noktada bunları tekrar satmaya başlayacaktır. Burada her iki işlemde de spekülâtör kazançlı çıkarken birileri kaybedecektir. Çünkü spekülâtörün kazancı başkalarının kaybetmesine bağlıdır. Oysa ticari kazanç, birinin kaybı diğerinin kazancı üzerine değil, taraflardan her ikisinin de kazanacağı karşılıklı rıza esası üzerine kurulmuş meşru bir eylemdir. Kaldı ki ihtikarın hem de sözlük anlamında kullanılan en yaygın anlamı ‘fiyatların ileride yükseleceği ihtimaline binaen malın imsaki, yani elde tutulup bekletilmesi’ eylemidir. Bu sebeple yukarıda belirtilen görüşleri doğru kabul etmek oldukça zor görülmektedir⁴⁸¹.

Bazı çalışmalarda spekülasyonla yatırım arasında yapılan karşılıklı bir mukayesede; spekülâtif amaçlı olmayan borsa yatırımları, rasyonel analizlerle verilmiş somut ve açık kararlar gibi gösterilirken; spekülâtif yatırımlar, ne olacağı önceden kestirilemeyen, soyut ve asılsız söylentilerle dedikodular üzerine kurulmuş indî kararlar olarak nitelendiriliyor⁴⁸². Oysa bugün Birleşik Devletler Merkez Bankası Başkanı olan Greenspan, finans tekniklerinin hızı ve gelişmesi karşısında ‘birçok malî kural ve denetim metodunun bugün geçerliliğini yitirmiş halde olduğunu’ itiraf etmekte ve son yıllarda giderek gelişen ‘malî matematiksel modellerin insan takdirinin ötesine geçme istidadı taşıdığını’ söyleyerek, spekülâtif fonların ‘teknolojik sebepler’ yüzünden denetiminin imkansız hale geldiğini belirtmektedir⁴⁸³.

⁴⁸¹ M.A.Mannan ve A.İ.Qureshi gibi müslüman iktisatçılar da ihtikar’ı spekülasyonla eş anlamlı bir kavram olarak kullanmışlardır. M.A.Mannan, a.g.e., s.278; A.I.Qureshi, *The Economic And Social System Of Islam*, s.24-25.

⁴⁸² N.Z.D.Yusoff Zaky, a.g.e., s.89.

⁴⁸³ Unutulmamalıdır ki A.B.D.’inde faaliyet gösteren en büyük spekülâtif fon sahibi firmanın yönetiminde, Nobel iktisat ödülü kazanmış iki de profesör bulunmaktadır. Bkz. F. Ertan, “Değiştirilmeyi Çoktan Haketti”, *Devran, Zaman Gazetesi*, 3 Ekim 1998, s. 8.

Benzer duruma dikkatleri çeken bir başka ünlü yazar da spekülasyonla ilgili şunları söylemektedir; “Kırk yıl önce, kambiyo kurları her ülkenin ticaret dengelerinin temellerini yansıtır ve yapılan cari mübadelelerin çoğunluğu da *mal akışıyla* ilgili olurdu. Bugün, kambiyo ticaretinin günlük hacmi, ticareti yapılan malların değerinden *yüzlerce kere* daha fazladır; ikisinin arasındaki ilişkinin niteliği de değişmiştir. Dünyanın her tarafında, milyonlarca yatırımcı insan, şirket ve banka döviz spekülasyonu yapmakta; bunların çoğu da (meselâ) doların değerinin başka dövizlere oranla yükseldiğini veya düştüğünü ortaya çıkaran bilgisayarlarla türetilmiş göstergeleri otomatik olarak izlemektedir. Bu spekülatörler ticaretteki son rakamlar veya faiz oranlarındaki bir artış gibi ekonomik verilere hızla duyarlılık göstererek, sonuç itibariyle, uluslar arası yatırımcıların mali tedbirlerden memnun kalmayacağından çekinen hükümetlerin ve merkez bankalarının gerek duyabilecek tedbirleri uygulamasını daha da zorlaştırırlar; bir hükümet, faiz hadlerinde hissedilir oranda bir indirim yapılmasının ülke sanayiine ve istihdama faydalı olacağına hükmetse bile, böyle bir işlemin ülkenin parası üzerindeki etkilerinin yaratacağı endişeler dolayısıyla indirimin gündeme alınmaması veya en azından kırılması ihtimali vardır.” demektedir⁴⁸⁴.

Ayrıca vadeli kambiyo işlemlerinin yapıldığı ‘*forward market*’ lerde yapılan değişim muameleleri de İslam ekonomisi açısından spekülasyon olarak nitelendirilir⁴⁸⁵. Çünkü bu tür muamelelerde yapılan işlem ‘*mâdum*’un satılması⁴⁸⁶, şeklinde nitelendirilir ki; bunun yapılması hiçbir biçimde tecviz edilmemiştir. Döviz ve benzeri semenlerle semen vasfını haiz olan değerli taşların alım satımlarının peşin olarak yapılması gerekir. Aksi halde ileride alışverişe mevzu olan paraların kur’unda meydana gelebilecek herhangi bir değişiklik, taraflar arasında niza çıkmasına sebebiyet verebilir. Oysa İslam niza’ya sebep olacak davranış ve muameleleri yasaklamıştır. Fakat günümüz piyasalarında bu tür exchange işlemlerinin vadeli olarak yapıldığı görülmektedir.

⁴⁸⁴ P.Kennedy, a.g.e., s.68.

⁴⁸⁵ Bkz. M.Akram Khan, a.g.e., s.90 vd.

⁴⁸⁶ Hz. Peygamber, “*Yanında olmayan şeyi satma*” buyurmuştur. Bkz. Mevsüatü’l-Fıkhıyye XV, s.32.

Sonuç olarak denilebilir ki, hisse senedi ve döviz işlemlerinde niza ve tartişmaya sebep olabilecek her tür davraniş biçimi ile, taraflardan herhangi birini mağdur edecek spekülatif sermaye hareketlerini, ihtikar ve benzeri faaliyetler içinde mütalaa edebiliriz. Aldatma ve belirsizlik içeren her tür faaliyet bu nedenle İslam tarafından yasaklanmıştır.

SONUÇ

Tekelci spekülâtif piyasa yapılarıyla buna bağlı olarak gelişen ya da onun oluşmasına sebebiyet veren benzeri davranış ve muamelelerin, Marksist analizcilerin tasvir ettikleri gibi, merkantilizm sonrası ortaya çıkan gelişmelerin mahsulü olduğunu söyleyebilmek için, elimizde yeteri kadar delil bulunduğunu söyleyemeyiz. Braudel'in tarihsel verilerle desteklenmiş dev çalışması, bu olgunun daima var olageldiğini ortaya koymuştur. Bizim yaptığımız çalışma da, çok erken dönemlerde üzerinde titizlikle durulan bu meselenin, o devirlerde de karşı karşıya kalınan bir mesele olarak insanları meşgul ettiğini göstermektedir.

Gerçi coğrafi keşifleri izleyen dönemle birlikte gittikçe önem kazanan uluslar arası ticaret ve deniz taşımacılığı, bu olguya yeni bir çehre kazandırmış ve yapısal hale getirmiş olsa bile, neticeleri itibarıyla aynı yapısal durumu ortaya çıkarma istidadında bulunan bireysel gelişme ve davranış biçimlerinin varlığı da çok eski dönemlerden beri bilinmektedir.

Fakat hemen belirtmek gerekir ki, bilhassa zikredilen dönemden sonra ortaya çıkan yeni gelişmeler ise, söz konusu davranış ve muamelelerin bireysel nitelikli mevzii olaylar şeklinden çıkararak, yapısal hale gelmeleriyle sonuçlanmıştır. Bu durum kapitalizme özgü yeni bir durum olduğu için, bu tür olaylara sebep olan amillerin ne şekilde tezahür ettikleri hususuyla, bunların ekonomik ve sosyal sonuçları üzerinde de ayrıca durulma ihtiyacı hissedilmiştir.

Daha sonra, çok erken dönemlerden itibaren bilinen bu olgunun prototipi diyebileceğimiz ilk örneklerinin, İslam çağındaki görünümleri ve bu muamelelere karşı İslam'ın ne gibi önlemler aldığına açıklanmasına dair olmuştur. Fakat hemen belirtelim ki, tekelci gelişmelerin İslam tarihinin erken döneminde görülen ve yasaklamaya mevzu teşkil eden ilk örnekleri incelenmekle birlikte, bunlara benzeyen ve hatta o dönemde görülenden daha farklı bir şekilde tezahür eden günümüz tekeli piyasaları da aynı şekilde incelemeye mevzu olmuştur.

Ayrıca ihtikar genel başlığı altında tanımlanan tekelci gelişmeler, sadece mal arzının kısılması olarak değil, ona sebep olan köylü adına şehirlinin satış yapması, pazara mal getiren köylü mallarının yolda karşılanması ve malı teslim almadan satış yapılması başlıkları altında müstakil olarak ayrı ayrı incelenmişlerdir. Buna bağlı olarak, piyasa fiyatının altında yapılan satışlar ve bunların yasaklanması da, pazarda tekel oluşturmaya yönelik faaliyetler olarak daha ilk dönemlerden itibaren yasaklama kapsamına giren ihtikar benzeri meseleler başlığı altında incelemeye tabi tutulmuştur.

Yukarıda zikredilen hususların her biri ile ilgili olarak, bizzat Hz. Peygamber'den sâdır olmuş hadislerin bulunması ve daha sonra gelen fakihlerin de bunlar üzerinde hassasiyetle durmak suretiyle meselenin önemine dikkat çekmelerinden de anlıyoruz ki; bu mesele, İslam iktisadının en önemli meselelerinden biri olarak ele alınmış ve öylece değerlendirilmiştir. Bizim de maksadımız, günümüz tekel çeşitlerinin prototipi olma özelliği taşıyan bu kabil meselelerin, İslam'ın klasik kaynaklarında ne şekilde ele alındığının ortaya çıkartılmasıyla; günümüze ait meselelere bu uygulamalardan referanslar bularak her iki döneme ait benzer meseleleri karşılıklı atıf ve kıyaslarla birbirleriyle karşılaştırmak ve bu suretle, bir yandan sonraki olayları öncekilere dayandırmak ve öncekilerle birlikte her ikisini de İslam'ın genel prensipleri ve günümüz analiz teknikleri yardımıyla tahlil ederek bu konuda İslam'ın genel tavrını ortaya koymaktır. Bu sebeple erken dönemde vuku bulan tekelci eylem ve davranış biçimlerine, birincil kaynaklardan ulaşılmaya ciddi özen gösterilmiştir.

Bunları belirttikten sonra şimdi de, ihtikar kavramının etimolojik yönden hangi anlamlarda kullanılmış olduğu hususuna temas edebiliriz. Bu bağlamda bilinen en eski Arap kaynaklarında kelimeye yüklenen anlamlar arasında zulmetmek, eksiltmek, geçimsiz olmak, zorluk çıkarmak, başkasına sıkıntı ve zarar vermek, yüz çevirmek ve fiyatları artırmak maksadıyla emtiayı toplamak ve elinde tutarak hapsetmek gibi anlamların yüklenmiş olmasıyla, Arab'ın dilini en doğru kullananlardan biri olduğunu bildiğimiz Hz. Peygamber'in, aynı kelimeyi müteaddit vesilelerle fiyatları artırmak maksadıyla mal istifçiliği yapanlar için zemmetmek makamında kullanmış olmasından

da anlıyoruz ki; bu ve benzeri muameleler bizzat dinin nâşiri tarafından şiddetle kınanmış ve bunu yapanlar uyarılmıştır.

O kadar ki, bunu yapan kimseler hatalı, isyankâr, lanetlenmiş, Allah'ın lanetini bekleyen, katil, cehennemlik, mülhit, cüzam ve iflasa müstahak, Allah'ın zimmetinden uzaklaştırılmış, fiyatların yükselmesiyle sevinen düşmesiyle de üzülen kimseler olmakla nitelendirilerek, İslam toplumunun bundan uzak tutulmasına çalışılmıştır. Yukarıda ki nitelendirmelerin hepsi bizzat Hz. Peygamber tarafından yapılan tavsiflerdir. İslam ulema ve fukahasının hemen hemen tamamına yakın bir ekseriyeti de, bu tür davranış ve faaliyetlerin mutlak surette kerahetine hükmetmişlerdir.

Meseleyi daha açık şekilde anlatmak gerekirse, fiyatları yükseltmek kastıyla yapılan her tür ticari muamelenin, ihtikar veya benzeri meseleler olarak yorumlanmasının mümkün olduğu görülüyor. Mesele, fiyatlar üzerinde bir şekilde baskı oluşturarak gerek tüketici gerekse küçük ölçekli üreticilerin haksız olarak zarara uğratılmasıdır. Bunun arz ya da talep üzerinde kurulan kısmî veya genel bir denetimle yapılıyor olması, olayın mahiyetini hiçbir şekilde etkilemez. Neticede mal, hizmet ya da para piyasaları üzerinde oluşturulan bu tür denetimlerin fiyatlara yansıyış şekli, bunu yapan kimselerin lehine cereyan ederken, karşı tarafta bulunan kimselerin bundan olumsuz yönde etkilenmiş olabileceği rahatlıkla söylenebilir. Böylesi bir olayda, sun'î olarak oluşturulan arz ya da talep daraltmasının, nötr değil de etken bir şekilde fonksiyon icra etmesinin yol açacağı piyasa istikrarsızlıkları, kendiliğinden değil taammüden oluşturulmuş istikrarsızlıklar olması hasebiyle, pekala manipülasyon benzeri spekülâtif eylemler olarak değerlendirilebilir.

Yalnız bu ve benzeri muamelelerin hangi malları kapsamına alacağı hususuyla, bunların hangi hallerde ve ne oranda yapılması halinde kesinkes haram olacağı hakkında birtakım ihtilaflara düşülmüştür. Bununla birlikte, hangi ortamda veya ne oranda yapılırsa yapılsın; bu ve benzeri muamelelerin, kerahetten hali olamayacağı hususunda cumhur-u ulemanın ittifak ettiğini biliyoruz. Hanefilerin ekseriyetiyle diğer bir kısım fukahanın, bu meseleyi sadece zaruri ihtiyaç malları kapsamına giren gıda mallarıyla sınırlandırmasına mukabil, Hanefilerden Ebû Yusuf, İmam Mâlik, İmam

Zeyd gibi fakihlerle, zahirilerden İbn Hazm'ın her tür emtiayı ihtikar kapsamında mütalaa ettiğini görüyoruz. Hatta Ebû Yusuf gibi bazı fakihler daha da ileri giderek semen niteliği olan altın ve gümüşün de bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir. İbn Teymiye gibi fakihler ise günümüz tabiriyle hizmet sektörüne giren iktisadi muamelelerde de ihtikar yapılabileceğini ileri sürmüşlerdir.. Süre meselesinde ise, bunun belli bir zaman dilimiyle kayıt altına alınamayacağını ileri süren fakihlerle, süreyi üç günden başlatarak kırk güne kadar uzatan fakihler arasında belli görüş ayrılıklarının bulunduğu gözleniyor.

Buna dair yapılan tartışmalardan çıkan nihai sonuç; bu tür işlemlerin yapıldığı dönemin bolluk ve darlık dönemi gibi kayıtlarla tahdit edilmesi ya da, şu veya bu kadar süreyle tahsis edilmesi yerine; hangi tür malın ne kadar süreyle ne kadar miktarı ihtikar maksadıyla stoklanırsa stoklansın, bunların tümünün Hz. Peygamber'in işaret ettiği yasaklama kapsamına gireceğinin söylenebilir olmasıdır. Çünkü yasaklamaya konu olan muamele çeşidi bizatihi, içeriği itibarıyla İslam'ın tasvip etmediği bir muamele şeklidir. Bunun az veya çok olması, yapılan eylemin mahiyetini hiçbir şekilde değiştirmemektedir.

Şayet mesele yapılan eylemin mahiyetinden ziyade, yapılış şekli üzerinde yoğunlaşmış bulunsaydı, o zaman bunun yapılış şekline göre hüküm alması gerekir denebilirdi. Oysa yapılan eylem bizatihi İslam'ın *menhiyyat* başlığı altında zikrettiği yasaklı muameleler kapsamında ele alınmıştır. Bunu yapan kimselerin İslam'ın nazarında ne tür sıfatlarla nitelendirildiği hususu göz önünde bulundurulur ve aynı mesele münasebetiyle Hz. Peygamber'in '*komşusu açken tok olarak sabahlayan bizden değildir.*' sözü hatırlanırsa, konu hakkında İslam'ın tavrı daha net olarak anlaşılabilir.

Kaldı ki, günümüz örneklerine bakıldığı zaman, gerek bölgesel gerekse küresel ölçekte gittikçe yaygınlaşan ölçek ekonomilerine sahip tröst ve kartellerin yol açtığı haksız rekabet ortamının oluşturduğu eşitsiz yapı ve bu yapıya bağlı olarak gelişen adaletsiz gelir dağılımı; bir yanda yiyecek ekmek bulamayan lümpen proleterlerin sayısını çoğaltırken, diğer yanda lüks tüketim harcamalarıyla şımaran mutlu bir

azınlığın oluşmasına sebep oluyor. İşte bu durum, ‘*komşusu açken tok yatan bizden değildir.*’ sözünü doğrulayan tekelci ekonomik yapının tabii bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu sebeple yukarıda tırnak içinde verilen bu hadisin hangi olay münasebetiyle söylenmiş olması hususu bir hayli önem kazanmış olmaktadır. Hatırlanacağı üzere bu söz, ihtikar yapan kimselerin yaptıkları işin kötülüğünü vurgulamak için bizzat Allah Resûlü tarafından sarf edilmiştir.

Birinci ve ikinci bölümlerde ayrıntılı olarak tartışılan bu meseleler, daha ziyade ihtikar ve ona benzeyen meselelerin İslam kaynaklarında ne şekilde ele alındığı ile, bunların analiz edilmesine ayrılmıştı. Orada varılan sonuçlar bilhassa talep esnekliği düşük zorunlu mallarda yapılan sun’î arz kısılmasıyla, arz esnekliği düşük ve muhafaza edilmesi güç olan tarımsal mallara karşı yapılan yapay talep düşürmelerinin fiyatlarla toplam üretim ve istihdamı ne şekilde etkilediği üzerinde yoğunlaşarak bir hayli önemli sonuçlara ulaşmıştı.

Denebilir ki, birinci bölüm daha ziyade klasik kaynaklarda zikredilen haliyle ihtikar ve benzeri muamelelerin hangi sebeplerle ne şekilde incelendiğinin anlaşılmasıyla, ortaya çıkan sonuçların günümüzdeki benzerleriyle ilişkilendirilmesine ayrılmışken; ikinci bölüm, bu verilerden hareket edilerek bu tür davranış örneklerine ait tezahür şekillerinin, ayrı ayrı başlıklar halinde müstakil olarak analiz edilmesiyle, bunların ekonomik ve sosyal sonuçlarına tahsis edilmiştir. Başlıktan da anlaşılacağı üzere, ikinci bölüm daha önceki tanımlamalara istinaden sadece mal ve hizmet piyasalarında ortaya çıkabilecek olaylarla sınırlandırılmıştır.

Üçüncü ve dördüncü bölüm ise klasik kaynaklarda pek de benzerine rastlanmayan para ve sermaye piyasalarında ihtikar ve benzeri meselelerin analizine ayrılmıştır. Fakat hemen belirtelim lazım gelir ki, bu son iki mesele birincisinden çok daha farklı bir mahiyeti haiz olduğu için, bunların incelenme şekli de birincilerinden farklı şekilde yapılmaya çalışılmıştır.

Bir kere İslam’ın para ve sermayeye yüklediği anlam ve fonksiyonla, günümüz ekonomilerinin bu kavramlardan anladığı şeyler mahiyet olarak birbirlerinden çok

daha farklı şeyler olarak karşımıza çıkıyor. İslam'da emekten bağımsız müstakil bir üretim faktörü olarak anlaşılmayan sermaye kavramının, kapitalist ekonomilerde müstakil bir üretim faktörü olarak anlaşılması ve bunun tabii sonucu olarak faizin meşru kabul edilmesi, her iki sistem arasındaki en önemli farklılıklardan biri biçiminde karşımıza çıkmıştır. Ayrıca İslam ekonomisinde gelirden değil de sermayenin % 2,5'lük kısmından alınan zekat vergisinin yatırım etkisi, paranın likit olarak elde tutulma maliyetini yükseltmesi dolayısıyla, kapitalist ekonomilerden farklı bir para talebi olgusuyla karşı karşıya kalmamıza yol açmıştır.

İşte bu vb. sebeplerden dolayı hem para hem de sermaye piyasalarında müstakil olarak analiz edilen meseleler ayrı ayrı başlıklar halinde ve birbirinden bağımsız biçimde incelenmeye çalışılmıştır. Bu tür piyasalarda ihtikar faaliyetlerinin incelenmesine geçilmeden önce, kapitalist sistemle İdeal bir İslam ekonomisine ait para ve sermaye piyasalarının genel özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Fakat özellikle İslam ekonomisinin diğerinden farklı olan yapısal özelliklerine dikkat çekilerek, zaten bilinen günümüz para ve sermaye piyasası yapılarının genel özelliklerine değil, İslam'a göre eleştiriye açık yönlerine temas edilmeye çalışılmıştır.

Bütün bunlar ortaya konulmaya çalışıldıktan sonra, her iki sistemde ortaya çıkabilecek spekülasyon özellikli tekellerin ihtikar faaliyetlerinin analizi yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda para piyasalarında ihtikar denildiği zaman, İslam'ın kendine özgü yapısı içinde böylesi durumların oluşma şansının ne derece olup olmadığı araştırılmıştır. Görünen o ki, İdeal anlamda bir İslam ekonomisinde, sistemin yapısal özellikleri dolayısıyla piyasaları manipüle etmeye yönelik davranış biçimlerinin, kapitalist ekonomiye oranla daha düşük seviyelerde ortaya çıkabileceği anlaşılmıştır. Bununla birlikte, böylesi bir sistemde dahi, birtakım spekülasyon faaliyetlere girişme ihtimalinin tamamen bertaraf edilemeyeceği ortaya çıkmıştır. Fakat hemen belirtmek gerekir ki, bu tür olaylar sistemin yapısı gereği bireysel ve mevzii nitelikli olma özelliğini haizdirler.

Bu bağlamda kişilerin birtakım sebeplere bağlı olarak ellerinde tuttuğu likit paraların tamamının ihtikar kapsamında yorumlanıp yorumlanamayacağı meselesi

üzerinde durularak, günümüz anlamında kullanılan *tasarruf* kavramının *iddihar*, *ihlikar* kavramının ise *kenz* kavramıyla örtüşecekleri sonucuna varılmıştır. Bilindiği üzere kazandıkları altın ve gümüşü *kenz* maksadıyla biriktirenlerin Kurân-ı Kerim'de şiddetle tehdit edildikleri görülüyor.

Daha açık ifadesiyle İslam ekonomisinde paranın temel özellikleri arasında zikredilen mübadele aracı, değer ölçüsü ve hesap birimi olma fonksiyonlarının, onun asli görevleri arasında belirtilmesine karşın, değeri saklama aracı olmasının birçok iktisatçı tarafından tâli bir özellik olarak vurgulanması bir hayli önemlidir. Bu durumda paranın asli özellikleri arasında zikredilen hususların, piyasayı daraltıcı nitelikte değil, bilakis hem mübadeleyi kolaylaştırmak hem de onun sağlıklı bir şekilde yapılmasını sağlamaya yönelik özellikler olduğu rahatlıkla belirtilebilir. Zaten zekâtın sermayeden alınan zorunlu bir vergi olmasıyla faizin yasaklanmış olması da bu tezi kuvvetlendirmektedir.

Bu haliyle İslam ekonomisinde para piyasaları denildiği zaman, bu piyasanın günümüz anlamındaki piyasa kavramından, çok daha farklı şekilde ortaya çıktığının belirtilmesi gerekiyor. Bir kere kapitalist sistemde karşılıklı ticareti yapılan para ve sermaye hareketlerinde arz ve talep ilişkilerini belirleyen yegâne faktör faiz oranlarıdır. Faiz bir anlamda parayı likit olarak elde tutmaktan vazgeçmenin bedeli olan tabii bir ücret, başka bir deyimle paranın maliyet oranıdır. Oysa İslam ekonomisinde bunun yasak olmasıyla, müteşebbis olmayan kimselerin ellerinde bulundurdukları tasarrufları ekonomiye katma sürecinde ilişkilerin şeklini belirleyen unsur, faiz oranları değil kâr oranlarıdır.

Ayrıca, birincisinde yani faize dayalı kredi talebinde tasarrufçunun mevduatlarını kullanan taraf, sermayenin marjinal etkinliği faiz oranlarıyla eşitleninceye kadar kredi talep etmek ve bundan sonra yatırımları durdurmak meylinde olduğu için, herhâlükârda mevduat sahipleri bu ilişkiden zararlı çıkma durumunda kalabilir. Hatta enflasyon dönemlerinde durum çok daha vahim olabilir. Netice olarak bir yanda tasarruf sahiplerinin bulunduğu, diğer yanda ise yatırımcıların bulunduğu

böylesi bir sistem yapılanmasının tabii sonucu, sınıflı bir toplum yapısının ortaya çıkmasıdır.

Mesele sadece paranın anlam ve fonksiyonlarını içeren anlam farklılaşmasıyla sona ermiyor. Emek nazariyesi ve buna bağlı olarak emek sermaye ilişkilerinin farklı algılanması da, her iki sistemin birbiriyle asla uyuşamayacak yanları olarak karşımıza çıkıyor. Bütün bunlar dikkate alındığı zaman, kapitalist sistemle onun kullandığı araç ve kurumların bir bütün halinde ihtikarî özellikler içerdiği çok rahatlıkla söylenebilir. Buna mukabil İslam ekonomisinde mal piyasalarında olduğu gibi, para piyasalarında ortaya çıkan ihtikar veya benzeri davranışların istisnai vâkıalar şeklinde tezahür ettiğini görüyoruz.

Sermaye piyasalarına gelince, aynen para piyasalarında olduğu gibi bu piyasalarda da her iki sistemin birbirinden çok farklı özellikleri içermesi sebebiyle, aynı yönteme başvurulmuş ayrı ayrı başlıklar halinde incelenme yolu tercih edilmiştir. Burada karşılaşılan durum da aynen para piyasalarında olduğu gibi, sermayenin emekten bağımsız bir üretim faktörü olarak algılanmasının yol açtığı problemlerle, bu piyasalara hisse senedi ihraç eden anonim şirket yapısındaki aksaklıkların ortaya çıkarmış olduğu haksız kazanç türleri ve bunların, İslam'a göre ne şekilde yorumlanması gerektiği üzerinde yoğunlaşmıştır.

Para piyasalarında olduğu gibi bu piyasaların da yapısal olarak spekülasyona oldukça açık piyasalar olduğu, bizzat konuya ait uzman görüşlerine dayanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu tür piyasa yapılarının tarihsel anlamda benzerlerinin olup olmadığı araştırılırken, özellikle ikincil piyasa olgusuna ilişkin önemli sayılabilecek örneklere rastlanmıştır. Hemen belirtmek gerekir ki, sermayenin likidite oranını artırmak ve bu suretle hem yatırım artışını yükseltmek hem de geliri adil şekilde tabana yaymak iddiasıyla ortaya çıkan bu sistemin, spekülasyona açık yanlarıyla ne derece İslamî olup olmadığı tartışılarak; İslam'a göre böyle bir piyasa oluşturulabilir mi, oluşturulabilirse hangi ölçülere göre oluşturulabilir sorularına cevaplar aranarak, bazı öneriler veri kabul edilmek suretiyle, İslami sermaye piyasalarındaki muhtemel ihtikar faaliyetlerine dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Bu vb. konular şimdi olduğu gibi bundan sonra da tartışılmaya devam edecek nitelikleri haiz olduğu için, nihai bir hüküm vermenin oldukça zor olduğunu kabul etmek gerekecektir. Burada yapılan ise, bu tür meselelere ait çalışmalarla küçük de olsa İslam iktisat düşüncesine ait çalışmalara bir katkı yapmanın ötesinde bir iddia taşıyor. Bununla birlikte, bütün diğer meselelerde olduğu gibi bu konunun da yapılacak yeni çalışmalarla daha farklı bir mahiyet arz edebileceği söylenebilir. Yapılan çalışma ve ileri sürülen görüşlerin, nihai bir hüküm olmaktan ziyade mütevazı bir çalışma olduğunu belirtmek lazım gelir.

Bununla birlikte bazı kimselerin bu tür çalışmalarda ileri sürülen görüşlerle, İslam fikhının büyük müçtehitlerine bazı yönlerde muhalefet edilmesi hususunu bir tür haddi aşmak şeklinde değerlendirme ihtimali olduğunu söylemek gerekir. Ne var ki, mutlak müçtehitlik olmasa bile, meselede müçtehitlik olma yolunun dahi kapatılması anlamını taşıyan bu tür yaklaşımların, İslam düşüncesinin gelişmesine hiçbir katkıda bulunmayacağını söylemek lazım gelir. Kaldı ki bu çalışma, meselede müçtehitlik iddiasında bile değildir. Bununla birlikte ileri sürülen görüşlerin sadece nakilden ibaret bir bilgi yığını olmadığını da söylemek icap eder.

BİBLİYOGRAFYA

-**Abdülmün'im**, Muhammed: E'l-İktisadu'l-İslamiyye E'n-Nizâmu ve's-Sükkânu ve'r-Rifâu ve'z-Zekâtü I, (Nşr. Dâru'l-Beyâni'l-Arabî), Cidde 1985.

-**Abdürresül**, Ali, E'l-Mebâdiu'l-İktisadiyye Fi'l-İslam ve'l-Binâu'l-İktisadî Li'd-Devleti'l-İslâmî, (Nşr. Dâru'l-Fikri'l-Arabî), Kahire 1968.

-**Atfeş**, Muhammed Yusuf, Şerhu Kitâbu'n-Nîl ve Şifâu'l-Alîl, (Nşr. Dâru'l-Feth), Beyrut Trsz.

-**Aclûnî**, İsmail b. Muhammed, Keşfu'l-Hafâ I-II, (Nşr.Dâru'l-Kitâbu'l-İlmiyye), Beyrut 1408-1988.

-**Afzal-ur-Rahman**, Economic Doktrines of Islam Vol.I, (Nşr. Islamic Publications Ltd.), Lahor 1980.

-**Afzal-ur-Rahman**, Economic Doctrines of Islam Vol II, (Nşr. Islamic Publications Ltd.),Lahor 1985

-**Afzal-ur-Rahman**, Economic Doctrines Of Islam Vol.III, (Nşr.Islamic Publications Ltd.),Lahor 1986.

-**Ahktar**, M.Ramazan., “İşçi İşveren İlişkileri İçin İslâmî Bir Deneme”, (Nşr.Kemal Kahraman), İktisat ve İş Dünyası S.7., Ocak 1993.

-**Akram Khan**, Muhammad,Inflation and Islam, (Nşr. Islamic Book Centre), Lahore 1980.

-**Âmilî**, Cafer Murtaza, E's-Sûk Fî Zilli'd-Devleti'l-İslamiyye, 1977.

-**Apak**, Sudi, Sermaye Piyasaları ve BORSA, Eskişehir 1995.

-**Aren**, Sadun, 100 Soruda Para, İstanbul 1991.

-**Aron**, Raymond, Sınıf Mücadelesi,(Nşr.Erol Güngör), İstanbul 1992.

- Atılğan, Ahmet**, *İslamın Ekonomik Politikaları*, İstanbul Trsz.
- Atılğan, Ahmet**, *İktisat Politikalarının Evrimi*, Bursa 1997.
- Avcı, Nabi**, *Kitle Kültürü: Enformatik Cehalet*, Ankara 1990.
- Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed**, *E'l-Binâyetü Fî Serhi'l-Hidâye VI*, (Nşr. Dâru'l-Fikr), 1980-1400.
- Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed**, *Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahihi'l-Buhârî LX*, Kahire 1972-1392.
- Baktır, Mustafa**, *İslam Hukukunda Zaruret Hali*, Ankara Trsz.
- Baktır**, “İslam Hukukunda Zaruret Hali ve Faiz”, *İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri*, (Nşr. Ensar Neşriyat), İstanbul 1992.
- Bayındır, Abdülaziz**, “Türkiye’de Şirket Yapısı ve Borsacılık”, *İslam Açısından BORSA*, (Nşr. Ensar Neşriyat), İstanbul 1994.
- Beachler, Jean**, *Kapitalizmin Kökenleri*, (Nşr. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1986.
- Behnûsî, Ahmed Fethi**, *Mevsüatü'l-Cinâiyye Fi Fıkhı'l-İslamiyye I*, Beyrut 1991.
- Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân**, (Nşr. Mustafa Fayda), Ankara 1987.
- Berâvî, Râşid**, *E'l-Mevsüatü'l-İktisadiyye*, (Nşr. Mektebetü'n-Nehdatü'l-Mısriyye), Kahire 1987/ 1986-1407.
- Berki, Ali Himmet**, *Mecelle*, İstanbul 1985.
- Besyûnî, Said Ebu'l-Fütûh Muhammed**, *E'l-Hürriyetü'l-İktisâdiyye Fi'l-İslam ve Âsârüha Fi't-Tenmiye*, (Nşr. Dâru'l-Vefâ), Kahire 1988-1408.

-**Beyhakî**, Ebû Bekir Ahmed b. E'l-Hasen, Ma'rifetü's-Süneni ve'l-Âsâri VIII, (Tahkik; Abdulmu'tî Emîn Kal'aci), Beyrut 1991 -1411.

-**Bilmen**, Ömer Nasuhi, Istilahatı Fıkhyye Kamusu VI-VII, İstanbul 1985.

-**Bolak**, Mehmet, Sermaye Piyasası Menkul Kıymetler ve Portföy Analizi, İstanbul 1991.

-**Braudel**, Fernand, Maddi Medeniyet ve Kapitalizm, (Nşr. Mustafa Özel), İstanbul 1991.

-**Braudel**, Fernand, Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVII Yüz Yıllar, (Nşr. M.Ali Kılıçbay),

-**Browning**, E.K. -J.M., Microeconomic Theory and Applications, London 1989.

-**Buğra**, Ayşe, Devlet ve İşadamları, (Nşr. F.Ataman), İstanbul 1997.

-**Buhârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim Muğîre, Sahîhu'l-Buhârî III-IV, (Nşr. E'l-Mektebetü'l-İslâmî), İstanbul Trsz.

-**Cahız**, Ebû Osman Amr b. Bahru'l-Câhız, Kitâbu't-Tabassur bi't-Ticâre, (Tahkik; Hasen Hüsni Abdilvehhab, Nşr. E'l-Matbaatü'r-Rahmâniyye), Mısır 1935-1354.

-**Canan**, İbrahim, Kütübü Sitte I-XVII, İstanbul Trsz.

-**Celîlî**, Abdurrahman, Temellükü'l-Ahvâl ve Tedahhülü'd-Devletü Fi'l-İslâm II, (Nşr. Dâru'l-Ulum), 1988-1408.

-**Cessas**, Ebû Bekir Ahmed b. Aliyyirradi E'l-Hanefî, Ahkâmu'l-Kurân I, İstanbul 1337.

-**Chapra**, M. Umer, Towards a Just Monetary System, (The Islamic Foundation), 1985.

-**Çapanoğlu**, M.B., Türkiye ve Dış Ülkelerde Sermaye Piyasası Özelleştirme Uygulamaları ve Menkul Kıymetler Borsaları, İstanbul 1993.

-**Çapra**, Ömer, İslâm 'da İktisadî Nizam, (Nşr. Hulusi Yavuz), İstanbul 1993.

-**Çizakça**, Murat, "Müzakerecilerin Görüşleri" İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri, (Nşr. Ensar Neşriyat), İstanbul 1992.

-**Dahl**, R.F., "Serbest Piyasa Neden Yeterli değildir." Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler, (Editörs; L. Diamond-M.F. Platner; Nşr. E.Özbudun-L. Köker), Ankara 1994.

-**Davudoğlu**, Ahmed, Sahihu Müslim Tercüme ve Şerhi I-XI, İstanbul Trsz.

-**Debbağoğlu**, Ahmed, İslam İktisadına Giriş, İstanbul 1979.

-**Demir**, Fahri, İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı, Ankara 1993.

-**Demir**, Ömer-Acar, Mustafa, Sosyal Bilimler Sözlüğü, İstanbul 1992.

-**Dobb**, Maurice, Kapitalizmin Dünü ve Bugünü, (Nşr. Feyza Kantur), İstanbul 1990.

-**Dominic**, S. -D.Eugene, İktisat İlkeler ve Kavramlar, (Nşr. C.Alpar), İstanbul 1998.

-**Döndüren**, Hamdi, Delilleriyle Ticaret İlmihali, İstanbul 1993.

-**Drucker**, Peter F., Gelecek İçin Yönetim, (Nşr. Fikret Üçcan), Nisan 1995.

-**Dûrî**, Abdulaziz, İslam İktisat Tarihine Giriş, (Nşr. Sabri Orman), İstanbul 1991.

-**E'l-Aktaş**, Abdülmecid Muhammed, Ebû Zerri'l-Gıfariyye ve Ârâuhu Fi's-Siyâseti ve'l-İktisâd, Amman 1985.

-E'l-Asîmî, Abdurrahman b. Muhammed b. E'n-Necidî, Hâşiyetü'r-Ravdi'l-Mürbiî Şerhu Zâdi'l-Müstekniî IV, (4. Baskı), 1417.

-E'l-Cebûrî, Abdullah Muhammed, Fıkhu'l-İmâmi'l-Evzâi E'l-Cüz'ü's-Sânî Ahkâmu'l-Muâmelât, (Nşr. Vezâretü'l-Evkâf), Bağdad 1977.

-E'l-Cemmâl, Muhammed Abdulmünim, Mevsüatü'l-İktisâdiyye, (Nşr. Dâru'l-Kitabi'l-Mısriyye), Kahire Trsz.

-E'l-Elbânî, Muhammed Nâsuriddin, Sahihu Süneni Ebi Dâvud bi İhtisâri Senedihi I-II, (Nşr. Mektebetü't-Terbiye), Beyrut 1989-1409.

-E'l-Endülisî, Yahya bin Ömer, Kitâbu'n-Nazari ve'l-Ahkâmi Fî Cemîi Ahvâli's-Sûki, Tunus 1975.

-E'l-Ensârî, Murtaza, Kitâbu'l-Mekâsib III, (Nşr. Müessesetü Nuğmân), Beyrut 1990.

-E'l-Ferâhîdî, Ebû Abdurrahman E'l-Halîl b. Ahmed, Kitâbu'l-Ayn III, (Tahkik; Mehdî Mahzumî-İbrahim E's-Semrâi; Nşr. Müessesetü'l-A'lemî Li'l-Matbuât), Beyrut 1988-1408.

-E'l-Hasenî, Ahmed, İslam'da Para, (Nşr. Adem Esen), İstanbul 1996.

-E'l-Hürr'ü-l Âmiliyyi, Muhammed b. Hasen, Vesâilu's-Şia İlâ Tahsili Mesâili's-Serîfe E'l-Cüzü's-Sânî Mine'l-Mücelledi's-Sâdis, (Tahkik; E'l-Hâc E's-Şeyh Muhammed E'r-Râzî-Nşr. İhyâu't-Trâsi'l-Arabî), Beyrut 1991-1412.

-E'l-İhsâî, Abdulaziz Hamed Âli Mübârek, Tebyînu'l-Mesâlik Şerhu Tedrîbi'l-Sâlik İlâ Akrebi'l-Mesâlik III, (Nşr. Dâru'l-Garebi'l-İslâmî), Beyrut 1995.

-E'l-Kârî, Alî b. Sultan Muhammed, Mirkâtü'l-Mefâtih VI, (Tahkik; Muhammed Cemil E'l-Attâr, Nşr. Dâru'l-Fikr), Beyrut 1992.

-E'l-Mısri, Refik Yunus, İslam İktisat Metodolojisi, (Nşr. Hüseyin Arslan), İstanbul Tsz.

-**E'r-Râfî**, Ebu'l-Kâsım Abdilkerim b. Muhammed b. Kazvîni, E'l-Azîz Serhu'l-Vecîz, (Tahkik; Ali Mahmûd Muavviz-Adil Ahmed Abdülmevhûd-Nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye), Beyrut 1997-1417.

-**E's-Sâlus**, Ali Ahmed, E'l-İktisâdu'l-İslâmiyye ve'l-Kadâya'l-Fıkhıyyetü'l-Muâsıra, (Nşr. Dâru's-Sıkâfe), Beyrut 1997-1416.

-**E's-Şerbâsî**, Ahmed, Mu'cemu'l-İktisadiyyi'l-İslamiyyi,(Nşr. Dâru'l-Ceylî). 1981.

-**E's-Şîrâzî**, Ebû İshak, E'l-Mühezzeb Fi'Fıkhı'l-İmâmi's-Şâfî III, (Tahkik: Muhammed Zuhaylî-Nşr.Dâru's-Şâmiyye), Dımaşk 1996.

-**Ebû Suud**, M., “Para, Faiz ve Mudarabe”,(Nşr.E.Ertürk), İslam İktisadi Araştırmaları I, İstanbul Temmuz 1998.

-**Ebû Ubeyd**, Kitâbu'l-Emvâl, (Nşr. Cemaleddin Saylık), İstanbul 1981.

-**Ebû Yusuf**,Kitâbu'l-Harac,(Nşr.İsmail Karakaya), Ankara 1982.

-**Ebû Zehra**, Muhammed, E't-Tekâfilu'l-İçtimâiyye Fi'l-İslam, (Nşr. Dâru'l-Fikri'l-İslâmiyye), Kahire Trsz.

-**Ebû Zehra**, Muhammed, Ebû Hanife,(Nşr. Osman Keskioglu), Ankara 1962.

-**Ebu'l-Feyz**, Ahmed b. Muhammed b. E's-Sıddîki'l-Gumâriyyi'l-Hasenî, E'l-Hidâyetü Fi Tahrîci Ehâdîsi'l-Bidâyeti (Bidâyeti'l-Müçtehid Li İbn Rüşd) X, (Tahkik; Muhammed Selim İbrahim-Nşr.Âlemü'l-Kitâb), Beyrut 1987.

-**Ebussuud**, Mahmud , İslami İktisadın Esasları , (Nşr. Ali Özek), İstanbul 1969.

-**Ekrem Han**, Muhammed, “Milletlerarası Para Bunalımları (Sebepleri ve Çareleri)”, Çağdaş Ekonomik Doktrinler ve İslam, İstanbul 1990.

-**Ekrem Han**, Muhammed, İslam Ekonomisinin Temel Meseleleri, (Nşr; Ömer Dinçer), İstanbul 1998.

-**Elbir**, Halit Kemal: “ İslam Hukukunda Gabin”,İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi Y.1-S.1, ss.3-13.

-**Erol**, Ümit, Eleştirel Bir Gözle Serbest Piyasa, İstanbul 1997.

-**Esslin**, M.,TV. Beyaz Camın Arkası, (Nşr. M.Çiftkaya), İstanbul 1991.

-**Fazlul Karım**, Al-Haj Maulana, Al-Hadis Mishkatü-ul Masabih Book II, Lahor 1979.

-**Ferağlı**, Abdulaziz, Âdâbu's-Sûki Fi'l-İslam, (Nşr. Dâru's-Sahve) Kahire 1408-1987.

-**Fkri Ahmed Numan**,E'n-Nazariyyetü'l-İktisadiyye Fi'l-İslam, (Nşr. Dâru'l-Kalem), Beyrut 1985-1405.

-**Gânim** Abdullah, E'l-Müşkiletü'l-İktisâdiyye ve Nazariyyetü'l-Ucûr ve'l-Esâr Fi'l-İslam, (Nşr. E'l-Mektebetü'l-Câmiî'l-Hadîs), İskenderiye Trsz.

-**Gânim**, Hüseyin, “E'l-Cedîdetü Fî Fıkhı's-Süftece”, Mecelletü Ebhâsi'l-İktisâdi'l-İslâmiyye II, (Nşr. Muhammed Necâtullh Sıddîkî-Muhammed Enes E'z-Zerkâ-Ahmed Said Benahrama), Sayf Cidde 1983-1404

-**Gazâlî**, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, E'l-Vasît Fi'l-Mezheb III, (Tahkik; Ahmed Mahmud İbrahim-Nşr. Dâru's-Selâm), 1997-1417.

-**Gazâlî**, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, İhyâu Ulûmi'd-Dîn I-IV, (Nşr. Mehmet A. Müftüoğlu), İstanbul 1981.

-**Gözübenli**, Beşir, “Para Kavramına İslami Yaklaşım”,Para,Faiz ve İslam,(Nşr.İ.İ.A.V.), İstanbul 1992.

-**Hâkim**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh E'n-Nisabûrî, E'l-Müstedrek Ala's-Sahihayni Fi'l-Hadis E'l-Cüz'ü's-Sânî ve Fî Zeylihi Telhîsü'l-MüstedrekII, Haydarâbad 1915.

-**Hamidullah**, Muhammed, İslam Peygamberi I-II, (Nşr. Salih Tuğ), İstanbul 1980.

-**Harris**, L., Monetary Theory, International Edition 1985.

-**Hatipoğlu**, Haydar, Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve ŞerhiVI, İstanbul 1983.

-**Heyet**, E'l-Mevsüatü'l-Fıkhîyye II, XV, Kuveyt 1988.

-**Huberman**, Leo, Feodal Toplumdan Yirminci Yüz Yıla, (Nşr. Murat Belge), İstanbul 1991.

-**Islahı**, Abdul Azım, "Economic Concepts of Ibn Teymiyah", Reading In Islamic Economic Thought, (Editörs; Abdul Hasen MiSadaq-Aidit Ghazali), Manchester 1988.

-**Issawi**, Charles, "Ibn Khaldun's Analysis Of Economic Issues", Readings In Islamic Economic Thought, (Editörs; Abdul-Hasan M.Sadaq-Aidit Ghazali), Malaysia 1992.

-**İbn Abdilberr**, Ebu Amr Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed E'n-Nemrî E'l-Kurtubî, E'L-İZTİZKÂR E'l-Câmiu'l-Mezâhibu Fukahâi'l-Emsâri ve Ulemâi'l-Aktâri Fîma Tazammanet 'E'l-Muvattau' Mine'r-R'eyi ve'l-Âsârî ve Şerhi Zâlike Küllihi bi'l-îcazî ve'l-İhtisâr XX, (Tahkik; Abdulmu'tî Emin Kal'acî-Nşr. Dâru Kuteybe), Beyrut 1994.

-**İbn Abdilberr**, Ebû Amr Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed E'n-Nemrî E'l-Kurtubî, Kitâbu'l-Kâfiye Fî Fıkhı Ehli'l-Medîneti'l-Mâlikiyye II, (Tahkik; M. Muhammed Ahîd Velid E'l-Mevrîtânî-Nşr. Mektebetü'r-Riyâdi'l-Hadîs), Riyad 1980.

-**İbn Abidin**, Muhammed Alâuddin, Hâsiyetü Reddi'l-Muhtâr, (Nşr; Kahraman Kitabevi), İstanbul Trsz.

-**İbn Hacer**, Askalânî, Muhtasaru't-Terğîb ve't-Terhîb, (Tahkik; Habîburrahman E'l-A'zamî- Nşr. Müessesetü'r-Risâle), Beyrut 1975-1405.

-**İbn Hacer**, Asgalanî, Bülûğü'l-Merâm Tercüme ve Şerhi-IV, (Nşr. Ahmed Davudoğlu), İstanbul Trsz.

-**İbn Haldun**, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldun, Mukaddimetü İbn Haldun, (Tahkik; Dervîş E'l-Cüveydî-Nşr; Mektebetü'l-Asriyye), Beyrut 1995-1415.

-**İbn Hümam**, Kamâluddin Muhammed b. Abdilvâhid, Şerhu Fethi'l-Kadir Alâ'l-Hidayeti Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî VI, (1.Baskı), 1970.

-**İbn Hümam**, Kemâluddin Muhammed b. Abdülvâhid, Netâicu'l-Efkâr Fî Keşfi'r-Rumûzi ve'l-Esrâr X, Kahire 1970.

İbn Hambel, Ahmed, E'l-Müsned I-II, (Tahkik; Abdullah Muhammed E'd-Dervîş-Nşr. Dâru'l-Fikri), (1. Baskı), 1991-1411.

-**İbn Kudâme**, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, E'l-Muğni E's-Şerhu'l-Kebîr IV, (Tahkik; Cemâtün Mine'l-Ulemâi-Nşr; Dâru'l-Kitabi'l-Arabiyye), Beyrut 1972.

-**İbn Manzur**, Ebû Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrerem, Lisânu'l-Arab IV, Beyrut Trsz.

-**İbn Rüşd**, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd E'l-Hafîd, Bidâyetü'l-Müçtehid ve Nihayetü'l-Muktesid III, (Nşr. Vecdi Akyüz), İstanbul Trsz.

-**İbn Şâs**, Celâluddin Abdullah b. Nucem, İkdü'l-Cevâhiru's-Semîneti III, (Tahkik: Muhammed Ebu'l-Ecfân-Bekir b. Abdillâh Ebû Zeyd, Nşr. Dâru'l-Garebi'l-İslamiyye), 1995.

-**İbn Teymiye**, Ebu'l-Abbas Takiyyuddin Ahmed, Mecmu-û Fetevâ XXVIII-XXIX, Riyad 1991.

-**İbn Teymiye**, Hisbe, (Nşr. Vecdi Akyüz), İstanbul 1989.

-**İnalçık**, Halil, “İstanbul’un İncisi Bedesten”, İktisat ve Din,(Nşr. Mustafa Özel).İstanbul 1994.

-**Kallek**, Cengiz, “Medine Pazarı”, İktisat ve Din,(Nşr. Mustafa Özel),İstanbul 1994.

-**Kallek**, Cengiz, “Müzakerecilerin Görüşleri”, İslam Açısından BORSA, (Nşr. Ensar Neşriyat), İstanbul 1994.

-**Kallek**, Cengiz,Hız. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa,İstanbul 1992.

-**Kanyılmaz**, İbrahim, “İslamiyet ve Finansman Teorisi”, İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri,(Nşr. Ensar Neşriyat), İstanbul 1992.

-**Karabıyık**, Lâle Erdem, Menkul Kıymetler Borsası ve Diğer Yatırım Alternatifleri, Bursa 1997.

-**Karakoç**, Sezai,İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü,İstanbul 1985.

-**Karaman**, Hayrettin, “Geçmişten Geleceğe Fıkıh”, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi III, (Nşr. İsmail Kara), İstanbul 1998.

-**Karaman**, Hayrettin, “Menkul kıymetler Borsası”,İslam Açısından BORSA, (Nşr. Ensar Neşriyat), İstanbul 1994.

-**Karaman**, Hayrettin,Mukayeseli İslam Hukuku II, İstanbul 1991.

-**Karlı**, Muharrem, Sermaye Piyasası BORSA Menkul Kıymetler, İstanbul 1989.

-**Kâsânî**, Alâuddin Ebû Bekir b. Mesûd, Kitâbu Bedâii's-Sanâi Terfîbi's-Serâi V, (Nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye), Beyrut 1982-1402.

-**Kâsım**, Yusuf, E't-Teâmülü't-Ticâriyye Fî Mizâni'l-İslam,(Nşr. Müessesetü Ehl-i Beyt), Kahire 1993-1412.

-**Kazgan**, Gülten, İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, İstanbul 1989.

-**Kelhner**, G., “Reklam Ve Tüketim Kültürü”, Enformasyon Devrimi Efsanesi,(Nşr. Yusuf Kaplan), İstanbul 1991.

-**Kemal**, Yusuf, E'l-İslam ve'l-Mezâhibu'l-İktisadiyyetü'l-Muâsıra, (Nşr. Dâru'l-Vefâi). Mansûre 1990.

-**Kennedy**, Paul, Yirmi Birinci Yüz Yıla Hazırlanırken, (Nşr. Fikret İçcan),Ankara 1996.

-**Keyder**, Çağlar,Devlet ve Sınıflar, İstanbul 1993.

-**Khaf**, Munzir,”İslam Toplumunda Tüketici Davranışı Teorisine Bir Katkı”,(Nşr.Hüner Şencan),İslam İktisadi Araştırmaları I, İstanbul 1988

-**Kılıçbay**, Ahmet, Politika ve Ekonomi, Ankara 1994.

-**Kınalızâde**, Âli Efendi, Devlet ve Aile Ahlakı,(Nşr. Tercüman 1001 Temel Eser).

-**Koutsoyiannis**, A., Modern Mikro İktisat, (Nşr.M.Sarımışeli),Ankara 1987.

-**Küçükömer**, İdris, Düzenin Yabancılaşması,(Nşr.Yücel Yaman),İstanbul 1994.

-**Laidler**, David E.W., Para Talebi “Kuramlar ve Kanıtlar”, (Nşr. Haluk F.Gürsel), Ankara 1993.

- **Lipsey R.G. -P.O.Steiner-D.D.Purvis**,Economics, (8. edition), Newyork 1992.

-**Mahmud**, Yusuf Kemal, Fıkhu'l-İktisâdi'l-İslâmiyye, (Nşr. Dâru'l-Kalem), 1988-1404.

-**Malik** b.Enes, Muvatta I-II, (Tahkik; Muhammed Fuaf Abdalbaki- Nşr. İhyâu Kütübi'l-Arabiyye), 1370-1951.

-**Mamelink**, C., “Merkez ve çevre Ülkeler Arasındaki Enformasyon Dengesizliği”, Enformasyon Devrimi Efsanesi, (Nşr. Yusuf Kaplan), İstanbul 1991.

-**Mannan**, M.A., İslam Ekonomisi Teori ve Pratik, (Nşr. Bahri Zengin-Tevfik Ömeroğlu), İstanbul 1980.

-**Mardin**, Şerif, “Türkiye’de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi”, Siyasal ve Sosyal Bilimler, (Nşr. Mümtazer Türköne-Tuncay Önder), İstanbul 1990.

-**Mâverdi**, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib, E'l-Hâviyu'l-Kebîr V, (Dâru'l-Kitâbu'l-İlmiyye-Tahkik; Ali Muhammed Muavviz-Abdulfettah Ebû Sünne), Beyrut 1994.

-**Mâverdî**, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habib, E'l-Ahkâmu's-Sultâniyye, (Tahkik; Hâlid Abdullatif-Nşr.Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî), Beyrut 1990-1410.

-**Medkûr**, Muhammed Selam, “E'l-İhtikâru ve Mevkıfu't-Teşriî'l-İslamiyyi Minhu”, Mecelletü'l-Kânûnî ve'l-İktisat Yıl 36, 1996.

-**Merginânî**, Burhâneddin Ebi'l-Hasen Ali b. Ebî Bekir b. Abdilcelil, E'l-Hidâyetü Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî III, (Nşr.Kahraman Yayınları), İstanbul 1986.

-**Mertan**, Saîd Saad, Medhalü Li'l-Fikri'l-İslamiyyi Fi'l-İslam, (Nşr. Müessesetü'r-Risâle), Beyrut 1986-1406.

-**Mevsilî**, Abdullah b. Mahmud, E'l-İhtiyâr Li'Ta'lili'l-Muhtâr, (Nşr. Mektebetü Pamuk), İstanbul Trsz.

-**Meydâni**, Abdulganî E'l-Ganîmî E'd-Dimeşkî, E'l-Lübâb Fî Şerhi'l-Kitâb III Serhu Muhtasari'l-Kudûri, (Nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Mısır 1963.

-**Mokhtar M. Metwally**, "The Role Of The Stock Exchange In An Islamic Economy", Journal of Research in Islamic Economics Vol 2.No.1, Summer 1404/1984. Jeddah 1984.

-**Molla Hüsrev**, Dürrerü'l-Hükkâm Fî Şerhi Gureri'l-Ahkâm II, (Nşr. Fazilet Neşriyat), İstanbul 1978.

-**Muhammed b. Süleyman**, Mecmau'l-Enhur Fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur II, İstanbul 1319. Matbaa-i Âmire.

-**Myrdal**, Gunnar, "Modern İktisadın İdeolojik Arkapları", İktisat Risaleleri, (Nşr. Mustafa Özel), İstanbul 1994.

-**Nâsîf**, Mansur Ali, E't-Tâcu'l-Câmiu'l-Hadîs I-V, (Nşr. Pamuk Yayınları), İstanbul 1961-1381.

-**Nesâî**, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, Kitâbu's-Süneni'l-Kübrâ IV, (Nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye), Beyrut 1991-1411.

-**Nevevî**, Ebû Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref, Ravdatü't-Tâlibîn III, (Tahkik; Adil Ahmed Abdilmevcut-Ali Muhammed Muavviz-Nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye), Beyrut 1992.

-**Nevevî**, Ebû Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref, Sahihu Müslim Bi Şerhi'n-Nevevî X, XI, (Nşr. Dâru İhyâu't-Terâsi'l-Azeliyye) Beyrut 1972-1392.

-**Nublan Zaky Dato Yusoff Zaky**, An Islamic Perspective of Stock Market-An Introduction, (Editör, Sheikh Abod) Malaysia 1992.

-**Oğuz**, Orhan, İktisada Giriş Temel Kavramlar ve Prensipler, İstanbul 1992.

-**Orman**, Sabri, Gazali'nin İktisat Felsefesi, İstanbul 1984.

-Orman, Sabri,” Müzakerecilerin Görüşleri”, İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri, (Nşr. Ensar Neşriyat), İstanbul 1992.

-Özel, İsmet, “Kalkınma? İlerleme? Varolma?”, İktisadi Kalkınma ve İslam, (Nşr.Ahmet Tabakoğlu-İsmail Kurt), İstanbul Trsz.

-Özel, İsmet, Üç Mesele; Teknik-Medeniyet-Yabancılaşma, İstanbul 1984.

-Özel, Mustafa, İktisat Risaleleri, İstanbul 1994.

-Özel, Mustafa, Piyasa Düşmanı Kapitalizm, İstanbul 1993.

-Özsoy, İsmail, Faiz ve Problemleri, İzmir 1994.

-Parasız, İlker, Para, Banka ve Finansal Piyasalar, İstanbul 1994.

-Paya, Merih, Para Teorisi ve Para Politikası, İstanbul 1994.

-Poroy Reha -Tekinalp Ünal, Kıymetli Evrak Hukuku Esasları, İstanbul 1995.

-Qureshi, Anwar Iqbal, The Economic and Social System of Islam, (Nşr. Islamic Book Service), Lahore 1979.

-Râzî, Fahreddin, Tefsîr-u Kebîr XIII, Kahire Trsz.

-Remlî, Şemsuddin b. Şihâbüddin Ahmedi, Nihâyetü'l-Minhâc İlâ Şerhi'l-Minhâc III, (Nşr.Kitâbu'l-Fikr), Beyrut 1984.

-Robinson, Joan, İktisadi Felsefe, (Nşr. Mehmet Tomanbay), Ankara 1986.

-Rodinson, Maxime, İslam ve Kapitalizm, (Nşr. Orhan Suda), İstanbul 1978.

-Roll, Eric, “Klasik İktisat ve Adam Smith”, İktisat Risaleleri, (Nşr. Mustafa Özel), İstanbul 1994.

-Sâbûnî, Muhammed Ali, Safvetü't-Tefâsîr III, Midyat Trsz.

-**Sahillioğlu**, Halil, “Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödeme Aracı Olarak Kitâbu'l-Kadı ve Süfteciler”, Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar 8-10 Haziran 1973, (Nşr. Osman Okyar-H.Ünal Nalbantoğlu), Ankara 1975.

-**Sakar**, Muhammed Ahmed, “Dûru'd-Devleti Fi'l-İktisâdi'l-İslâmi”, E'l-İslam Ve'n-Nizâmu'l-İktisâdiyyu'd-Düveliyye'l-Cedîde, (Nşr. Dâru Seras), Cidde 1980.

-**Samuelson**, Paul A., Economics, (5.Baskı), London 1961.

-**San'ânî**, Muhammed b. İsmail, Sübülü's-Selâm Şerhu Bulûğu'l-Merâm I-III, (Tahkik; İbrahim Muhammed-Fevvaz Ahmed Zemirli-Nşr. Nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-Azaliyye), Beyrut 1987.

-**Sarıkamış**, Cevat, Sermaye Pazarları, İstanbul 1995.

-**Savaş**, Vural Fuat, İktisadi Analiz, İstanbul Trsz. 3.Baskı.

-**Sehnûn**, b. Abdisselam b. Said, E'l-Müdevvenetü'l-Kübrâ IX, Kahire 1324.

-**Seyitoğlu**, Halil, Uluslararası İktisat, İstanbul 1991.

-**Shâd**, Abdul Rehmâd, Doas and Do Nots In Islam, Lahor Trsz.

-**Siddîki**, M.N., “Principles Of International Economic Relations In Islam”, Reading In Islamic Economic Thought, (Editörs; Abdulhasan M.Sadaq-Aidit Ghazali), Malasia 1992.

-**Şafak**, Ali, “İslam Hukukunda Alış-verişte Kâr Haddi”, İslam Hukukuna Göre Alış Verişte Vâde Farkı ve Kâr Haddi, (Nşr. İ.İ.A.V.), İstanbul 1987.

-**Şafak**, Ali, “Menkul Kıymetler ve Ticareti”, İslam Açısından BORSA, (Nşr.Ensar Neşriyat), İstanbul 1994.

-**Şâtibi**, E'l-MuvâfakâtI-IV, (Nşr.Mehmet Erdoğan), İstanbul 1990.

-**Şekerci**, Osman, İslam Şirketler Hukuku, İstanbul 1981,

-**Şemseddin**, Muhammed Mehdi, E'l-İhtikar, Beyrut 1990.

-**Şevkânî**, Muhammed b. Ali b. Muhammed, Neylü'l-Evtâr Şerhu Müntekâ'l-Ebhâr V, Kahire 1971.

-**Şeybânî**, İmam Muhammed, Kitâbu'l-Kesb, (Nşr. Mustafa Bakır), İstanbul 1993.

-**Şeybânî**, İmam Muhammed, Siyer-i Kebir I 'İslam Devletler Hukuku', (Nşr.M.Said Şimşek-İbrahim Sarmış), 1980.

-**Tabakoğlu**, Ahmet, "İslam Ekonomisinde Emek ve Sermaye Kavramları", İslam'da Emek ve İşçi İşveren Münasebetleri, (Nşr. Ensar Neşriyat), İstanbul 1986.

-**Tabakoğlu**, Ahmet, "İslam İktisadı Açısından Kalkınma", İktisadi Kalkınma ve İslam, (Nşr. Ahmet Tabakoğlu-İsmail Kurt), İstanbul Trsz.

-**Tabakoğlu**, Ahmet, "İslam'da Para Politikası Hakkında Bir Deneme", Para, Faiz ve İslam, (Nşr. İ.İ.A.V.) İstanbul 1992.

-**Tabakoğlu**, Ahmet, "Osmanlı Ekonomisinde Kalkınmanın Finansmanı", İktisat ve Din, (Nşr. Mustafa Özel), İstanbul 1994.

-**Tabakoğlu**, Ahmet, İslam Ve Ekonomik Hayat, Ankara 1988.

-**Tabakoğlu**, Ahmet, Türk İktisat Tarihi, İstanbul 1994.

-**Tahtâvî**, E's-Seyyid Ahmed, Hâşiyetu Tahtâvî Ala'd-Dürri'l-Muhtâr IV, (Nşr. Dâru'l-Mağfire) Beyrut 1975.

-**Tahtâvî**, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed, Muhtasarü't-Tahtâvî, (Tahkik; Ebu'l-Vefâi'l-Efgânî), Kahire 1351.

-**Tezcanlı**, Meral Varış, İçeriden Öğrenenlerin Ticareti ve Manipülasyonlar, İstanbul 1996.

-**Tirmizî**, Ebû İsa Muhammed b. İsa, E'l-Câmiu's-Sahih III, (Nşr. Muhammed Fuad Abdülbâki) Kahire 1975-78.

-**Toffler**, Alvin, Yeni Güçler Yeni Şoklar, (Nşr. B. Çorakçı), İstanbul 1992.

-**Topçu**, Nurettin, Milliyetçiliğimizin Esasları, (Nşr. Ezel Erverdi-Mehmed Doğan), İstanbul 1978.

-**Toprak**, Metin, Yeni İktisat, İstanbul 1997.

-**Toprak**, Zafer, Türkiye 'de Millî İktisat (1908-1918), Ankara 1982.

-**Toynbee**, Arnold, Medeniyet Yargılanıyor, (Nşr. Ufuk Uyan), İstanbul 1991.

-**Turan**, Osman, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi I-II, İstanbul 1979.

-**Turhan**, Mümtaz, Kültür Değişmeleri, İstanbul 1987.

-**Uludağ**, İlhan, “ Uluslar arası sistem içerisinde İslam Bankacılığı”, İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri, (Nşr; Ensar Neşriyat), İstanbul 1992.

-**Ulutan**, Burhan, İktisadi Doktrinler Tarihi, İstanbul 1978

-**Umeyre** Abdullatif Meşhur, E'l-İstismâru Fi'l-İktisâdi'l-İslâmiyye, (Nşr; Mektebetü Medbûlî), Kahire 1991-411.

-**Ural**, İbrahim, “Ortaçağ İslam Dünyasında Bankacılık Türü İşlemler ve Finansman Meseleleri”, İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri, (Nşr; Ensar Neşriyat), İstanbul 1992.

-**Ülgener**, Sabri Fahrettin, Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme, İstanbul 1986.

-**Ülgener**, Sabri Fahrettin, Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti, Ankara 1984.

-Ülgener, Sabri Fahrettin, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, İstanbul 1991.

-Wallerstain, Immanuel, Jeopolitik ve Jeokültür, (Nşr. Mustafa Özel), İstanbul 1993.

-Wallerstain, Immanuel, Tarihsel Kapitalizm, (Nşr. Necmiye Alpay), İstanbul 1992.

-Weber, Max, Sosyoloji Yazıları, (Nşr. Taha Parla), İstanbul 1993.

-Yavuz, Yunus Vehbi, İslam'da Zekat Müessesesi, İstanbul 1975.

-Yay, T., F.A. Hayek'te İktisadi Düşünce, Bursa 1993.

-Yayla, Atilla, Özgürlük Yolu Hayek'in Sosyal Teorisi, Ankara 1993.

-Yeniçeri, Celal, İslam İktisadının Esasları, İstanbul 1980.

-Yeniçeri, Celal: "Ebu Hanife'nin Hayatı, Mali ve İktisadi Görüşleri", M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi S.4, 272.

-Yusuf, S.M., Economic Justice In Islam, (Nşr. Kitab Bhavan) New Delhi Trsz.

-Zaim, Sebahattin, İslam-İnsan Ekonomi, İstanbul 1992.

-Zarakoğlu, Avni., Bankacılar İçin Para ve Kredi Bilgisi, Ankara 1993.

-Zebîdî, E's-Seyyid Murtaza'l-Hüseynî, Tâcu'l-Arus XI, (Tahkik, Abdülkerim E'l-Garbâvî), Beyrut 1972-1392.

-Zebîdî, Zeyneddün Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Terce mesiI-XII, (Nşr. Ahmed Naim-Kamil Miras), Ankara 1979.

-Zerkeşî, Şemsuddin Muhammed b. Abdullah, Serhu'z-Zerkeşî Alâ Muhtasari'l-Harakî III, (Tahkik; Abdullah b. Abdurrahman b. Abdullah), Riyad 1993-1413.

-**Zeydan**, Abdulkerim, *E'l-Veciz Fî Usûli'l-Fıkhıyye*, (Nşr. E'l-Mektebetü'l-İslamiyyu), İstanbul 1979.

-**Zeydan**, Abdulkerim, *İslam Hukukuna Giriş*, (Nşr. Ali Şafak), İstanbul 1985.

-**Zeytinoğlu**, Erol, *Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Sistemler*, İstanbul 1992.

